

EÖTVÖS JÓZSEF MŰVEI

EÖTVÖS JÓZSEF

KULTÚRA ÉS NEVELÉS

ÖSSZEGYŰJTÖTTE ÉS SZERKESZTETTE
MEZEI MÁRTA

TARTALOM

IRODALOM

A FRANCIA DRÁMAI LITERATÚRA ÉS VICTOR HUGO
HUGO VICTOR MINT DRÁMAI KÖLTŐ
HORVÁT ISTVÁN
PETŐFI SÁNDOR ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI
BACON

VALLÁSSZABADSÁG

A VEGYES HÁZASSÁGOKBÓL SZÜLETENDŐ GYERMEKEK VALLÁSBELI NEVELÉSÉRŐL
A VEGYES HÁZASSÁGOK ÜGYÉBEN
A VEGYES HÁZASSÁGOK KÖTÉSÉRŐL
A VEGYES HÁZASSÁGOKAT ILLETŐ SÉRELMEK FELTERJESZTÉSÉRŐL
A VALLÁSSZABADSÁGRÓL
A VEGYES HÁZASSÁGOKRÓL
AZ UNITÁRIA VALLÁS ÜGYÉBEN
A GÖRÖG-KELETI VALLÁSÚAKRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNYJAVASLAT ÜGYÉBEN
A VALLÁSI JOGEGYENLŐSÉG ÜGYÉBEN
A VEGYES HÁZASSÁGI VÁLÓPEREKRŐL
AZ ÁTTÉRÉSÉRŐL
A VEGYES HÁZASSÁGBÓL SZÜLETETT GYERMEKEK VALLÁSBELI NEVELTETÉSÉRŐL
A VEGYES HÁZASSÁGOK KIHIRDETÉSÉRŐL
A VALLÁSSZABADSÁGRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNYJAVASLAT ÜGYÉBEN
A GÖRÖG-SZERB KONGRESSZUS ÜGYÉBEN

KULTURÁLIS ÉLET

A MAGYAR NYELVRŐL
A NEMZETI MÚZEUMRÓL
A HAZAI SPORTRÓL
A PESTI VAKOK INTÉZETÉRŐL
AZ ARADI LÍCEUMRÓL
A HOMOEOPATHIAI TANSZÉK ÉS KÓRODA FÖLÁLLÍTÁSA KÉRDÉSÉBEN
A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MAGYAR KIRÁLYI MINISZTERNEK ELŐTERJESZTÉSE
AZ 1870. ÉVRE SZÓLÓ KÖLTSÉGVETÉSI ELŐIRÁNYZATA TÁRGYÁBAN
A KÖLTSÉGVETÉS TÁRGYALÁSAKOR

NÉPOKTATÁS, KÖZNEVELÉS

NÉPOKTATÁSI ÜGY I.
NÉPOKTATÁS II.
NÉPOKTATÁS III.
TÖRVÉNYJAVASLAT AZ ELEMI OKTATÁSRÓL
AZ ELEMI OKTATÁSRÓL
A KÖLTSÉGVETÉS TÁRGYALÁSAKOR
RENDELET A KÖZÉPISKOLAI OKTATÁSRÓL
HOZZÁSZÓLÁS AZ ÚJONCOZÁSI JAVASLATHOZ
FELHÍVÁS NÉPNEVELÉSI EGYLETEK ALAKÍTÁSÁRA
AZ ALAKULANDÓ „NÉPNEVELÉSI EGYLETEK” ELŐLEGES TERVRAJZA
A NÉPNEVELÉSI EGYLETEK ÜGYÉBEN
A NÉPTANÍTÓKHOZ
AZ EGYHÁZAK ÉS A FELEKEZETI ISKOLÁK SEGÉLYEZÉSÉNEK ÜGYÉRŐL ÉS A NÉPNEVELÉSÉRŐL
AZ 1868. ÉVI NÉPISKOLAI TÖRVÉNY
A NÉPISKOLAI TÖRVÉNYJAVASLATRÓL
A NÉPISKOLAI TÖRVÉNYJAVASLATRÓL
AZ EGRI NÉPISKOLÁKRÓL
A FELEKEZETI ISKOLÁK FÖLÖTT VALÓ RENDELKEZÉSÉRŐL
TÁRCÁJÁHOZ TARTOZÓ NÉHÁNY TÖRVÉNYJAVASLAT BEADÁSAKOR
A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI M. KIR. MINISZTERNEK AZ ORSZÁGGYŰLÉS ELÉ
TERJESZTETT JELENTÉSE A NÉPISKOLAI KÖZOKTATÁS ÁLLAPOTÁRÓL 1870-BEN
EÖTVÖS JÓZSEF JEGYZETEI AZ 1870-ES JELENTÉSHEZ

IRODALOM

A FRANCIA DRÁMAI LITERATÚRA ÉS VICTOR HUGO

Volt egy kor Franciaországban - XIV. Lajos korának nevezik, mert akkor csak egy ember élt, s annak neve XIV. Lajos vala - nagy kora az alávalóságnak, a hitetlenségnek. Fáradtan a középkor hosszú viadalaitól, nyugalma után vágyódott az emberi nem, habár tömlőben volna is. El vala használva a szenvedelem, kihűlve az érzemény, s csak hideg önzés dobogtatá még az emberi szíveket. Volt egy kor, melyben Franciaország eltűnt, s Versailles lépett helyébe, s alig hihetnők, hogy úgy volt, ha a literatúra nem adna tanúságot az elmúltról. E literatúra, mint akkor minden, csak kevesek tulajdona lévén, regálénak nevezhetném, melyet az akadémia kibérlett, a népben erős gyökereket nem hajthatott, vele nem erősülhetett, nem tenyészhetett; függetlenül s kevélyen állott a Théâtre Français vagy az akadémia szűk térein, inkább ama fácskához hasonlatos, melyre karácsonykor gyermekeknek ajándékokat aggatnak, mintsem az erős tölgyhöz, melynek árnyaiban nyugalmat keres a férfi. A régi féktelenséget olyannyira elunta mindenki, hogy végre mindennek törvény szabott, nem félve akkor semmitől az emberi nem, mint a korlátlanságtól. Útlevelekre vala szüksége minden szónak, s ezt csak az akadémia szótárában nyerheté; mindennek elhatározott, változhatatlan formák rendeltettek, s mint a kertekben, úgy a gondolatokban minden kitűnő ki vala küszöbölve, míg végre a kertész ollója a fák valódi formáit elfeledteté. S itt álltak ők, a szegény ifjak, lángoló lelkeikkel, zajgó szíveikkel, magányosan a középkor múmiái között, kiknek egykori életökből cífraságuknál nem vala meg egyebök, s vágy tölté ifjú lelkeiket valami nemesebb után; itt álltak ők, körültekintve az elvénült, kiégett, erőtelen hazában, keresve, ha nem találnak-e valami jobbat, mi szíveikhez férne, s midőn nem találtak semmit, elszorodva némultak el. És az akadémia, oly halványoknak látván őket, szóla gúnyolólág: legyetek költők - s régi klasszikusokat ada nekik, ifjú érzeményeiknek. És e könyveket átvevék a halovány ifjak, és olvasának bennök nagy férfiakról s nagy tettekről, s egy időről, melyben még voltak emberek; kimondhatatlan vágy tölté el szíveiket, és e kor az ő korukká lett, és éltek benne. Mert az emberi nem oly halottnak látszott, azért támasztának fel régi hősöket, kik hajdani nagyságról szóltak és hajdani erényről; és a nép kíváncsian hallgatá, gyermekhez hasonlóan, kinek mesét mondanak, s ha a szomorújátéknak vége volt, kimentek mind a felvilágosult színházból setét utcáikba, s nevettek a csodálatos dolgokon, melyek csak egy óra előtt oly hihetőknek látszottak, s örültek józanságukon, gondolván, hogy az emberi nem fölébredett, mert elvesztette álmait. És a nagyurak is örültek a fönséges játékon, melyet oly nyugodalmasan nézhetek páholyaikból; s mert a hajdankor minden hősében csak magokat találták, elvégre a költőnek ügyes hízelkedéseért éppen egy tobákszelencét vagy egypár aranyat küldének. Ez vala éltetek, ez sorsotok: megvetés a kezdet, a vég az akadémia; mert ha egyszer e célt elértétek, a poézisnak úgylis vége volt, s csak sírjaitokon tudta meg végre a nép, hogy egykor költők valátok.

Voltaire halálával mindaz, mi a klasszikus iskolában egykor nagy volt, sírba szállt; a klasszicitás nem vala többé, s habár élve még a trónuson mutogatták is a népnek, mint egykor Szigetnél Szolimánt, az csak azért történt, hogy más uralkodót ne válasszon magának; s mindaz, mi e héroszok halála után annyi kötetekben íratott, nem érdemel figyelmet, hanemha mint halotti jelentése a klasszicitásnak.

Régi tapasztalás a literatúra történeteiben, hogy két nagy epocha egymásra szakadatlanul nem következik; mindig egy időszak fekszik közöttök, melyet bámulás tölt el. Ifjú emberek, és hisz az övük a poézis, sokkal boldogabbak nagy mesterek csodálásában s követésében, mintsem hogy függetlenül új utakat választanának munkásságuknak. Ami mindenütt történt, Franciaországban is történt volna, habár nagy esetek e népet a művészet határaiból ki nem ragadják. De a tett kora eljött, az ütközet napja véres fényével, és ki csak erővel bírt Franciaországban

és bátorsággal és egy lélekkel, harcba szállt; a költésre, mint a bámulásra, csak aggok maradtak s gyávák, kiknek nem vala elég vérök, hogy kionthassák.

És ki is énekelt volna azon korban, hol senki nem hallgata dalára, hol egypár népdal dörögve szállt az országon át, s bennök mindenki minden érzeményit feltalálta; egy nagy hősköltemény vala egész Franciaország; ki szállt volna pályára a históriával, ki rímelt volna a nép előtt, mely hősök szavához szokott? És mégis voltak ily emberek, kik az idő ellen panaszkodtak, mely őket nem érté, melyet ők nem értenek. A respublikán és a császárságon át vonta magát e literatúra régi ízetlenségeivel, unalmas alexandrinusaival, elhasznált gondolataival, melyeken hasonlóságukból, könnyen megösmérhetni az ősoket, kiket Corneille vagy Racine teremte egykor. Létezni hagyák őket, mert megveték, s mert a nagy császár akarta úgy, kinek akkor magának volt akaratja Franciaországban.

Egy Augustus kora kedvező lehet a literatúra kifejlődésének, hogy Napóleon kora nem az; felette szebb vala a jelenlét, mintsem hogy múlt dolgokrul szólt volna valaki, és annyi izgalmakhoz szokott a nép, hogy költésre nem vala szüksége. Mint XIV. Lajos egykor elbizottan mondhatá: L'état c'est moi, úgy mondhatá ő: La gloire c'est moi, s elmerült minden azon férfi bámulásában, ki annyi nagyot tett, hogy maga az igazság is hízelkedésnek látszott. Süllyedett végre ő is; ő vala sírköve a revolúciónak, melyen minden, mit ez nagyot tett, nagy betűkkel fel vala jegyezve; levetették őt is, és sóhajtott Franciaország, de e sóhajtás vala első lélegzése egy új életnek, mely ifjan és hatalmasan fejlett ki. Elveszté a férfival jelenkorát, a múltra tekinté vissza, s régi gondolatai felébredtek ismét. -

Restaurációját ünnepelte a literatúra is. Büszkén és fönségesen lépe föl az akadémia, s elkezde legitimitásról beszélni; negyvenfejű cerberusként ült le hatalmasan a literatúra küszöbén, vigyázva, hogy senki az árnyékok országából ki ne léphessen - s folytatta nagy szókönyvét. De Franciaország megváltozott: egy gondolatért hevült most, s mint az ifjú, ha szeretni kezd, költővé lett. Bátran s bátrabban zenge a dal, magasabban emelkedék a dalnokszív. Új formákat alkota mindenki magának, új szokat az új érzeménynek; s ha néha a régi láncok csörögtek még, az azért vala, mert széttörték. Kíváncsian hallgatott a nép ez énekre, melyet most először ő is érte, örülve a szebb jövőnek, melynek tavaszhangjait hallá. De az akadémia nagyfontosan rázta hajporos fejét, s diplomájára mutatott és elfonnyadt babérajaira, és non plus ultráról kezde beszélni. Az ifjúság szemébe nevetett és tovább danolt. Ekkor összehítta a tudós kórház egész hatalmát, s elkezdék hosszú szirénadalukat, mely még mindenkit álomba szenderített, hogy a bátor ifjúságot elaltassa; de hisz álmodott, hogy lehete őt elaltatni?

A romanticizmus elkezdődék, s mert elkezdődött, mert némi szívekben gyökereket vert, mert meggyőződésé vált, győznie kellett; mert kevésnek adatott meggyőződés, de annak, ki bírja, nem állhat ellen semmi, s legkevésbé a hit, mely nem egyéb, mint legfensőbb álom a meggyőződésről. - Ha felnyitjuk a történetek könyvét, e naplóját az emberi nemnek, melyben nem találunk följegyezve mást, mint bizonytalanságait; ha visszatekintünk a küzdés epocháira: az újat találjuk mindenütt győzve a régin, éppen mert új, mert a századból eredett s a században találja visszhangját, mert lennie kell, míg a másik csak maradni akar, mert ifjú, s mint olyan az élet csíráját éppen úgy hordja magában, mint a régi a halálét.

Nemcsak művészség a poézis, mint p. o. szobrászat, vagy festés vagy architektúra; - a poézis szükség, egy jajkiáltása az emberi nemnek, mely jobb után vágyódik - egy tán, mely akkordját még csak keresi, s disszonanccá válik, ha nem találja; a poézisnek van hazája, van százada, s csak ott érteni őt egészen. A klasszicitás örökké idegen vala Franciaországban: A Parnasszon, a Helikonon, a castali forrásnál kereste egzaltációját a költő, s dala idegen hősekről szólt, kiknek nevét a francia kimondás, ha elronthatá is bár, franciává nem teheté. S ha mindez nem vala is, az idegen mitológia, melyben nem hitt senki már, mely, mióta iskolában taníták,

minden poézisét elvesztette, elég vala minden érdek elrontására. - Az akadémiának valának költői, a népnek nem vala; szüksége vala költőre, s Hugo Victor támadott. -

Vannak emberek, kik századukat megelőzik, kiknek lelkivilága szebb jövődönnek nyílt, kik az aerostatához hasonlóan magasan, tisztább légtérbe emelkedve, az alant álló emberiségre lenéznek, melytől, mint a sasnak, nincs mit várniok mást nyilaiknál; voltak ily emberek, s csodáljuk, ez úgyis egyetlen jutalmuk; - de csak az, ki egészen korában élt, ki korát megérté, az hathat. Hugo Victor ez utóbbiak egyike. Az ő érája a XIX. század, az ő hazája Franciaország; minden érzeményt, mely népének szívét emelte, ő érzette; minden öröm, remény, fájdalom visszhangot talált szívében is. Minden, amit énekelt, V. Henrik születésére készített ódájától a *Roi s'amuse*-ig népzemény vala; és abban fekszik nagysága, hogy felette nagy volt nem vetni meg a popularitást. Midőn látá azon literatúrát, azon hideg XVIII. század poézisét illatlan virágaival, jeges napjával, embereivel élet nélkül, - midőn látá e művészetet, mely márványszoborként hidegen, halaványan állt előtte, tudósoknak reminiscencia, tudatlanoknak semmi: akkor érzé, hogy más poézisnek is kell lenni, mint amelyet utánozás szül, és új ösvényt tört magának, vezetőül nem véve mást, mint érzeményét, célul az igazságot.

Múlt kelle dalának, de érzé, hogy múltunk nem a római vagy görög világ, hanem a középkor. Felfogta tehát e kort, ez ifjú korát az emberi nemnek, egész nagysága s boldogtalanságával, álmival s reményivel, és odaállítá századja elébe, mint egy kérdést. Az ő poézise egy világ, de világ, mint a miénk, teli keservvel; világ, melyben a napot csak néha, terhes fellegek szélein látni; virágtalan s teli sírokkal, örömtelen s teli dicsőséggel; világ, melyet bámulunk, de melyből elkíváncozunk. Nyelvén szólítá meg századát; mi csoda, hogy keményeknek látszanak hangjai? Korából festett egy képet; mi csoda, hogy komolyak vonásai? Egy Napóleont bírt e század, Delille énekein örvendjen-e? - Nem tetszeni, használni vala Hugo Victor célja, és ő elérte. Felette szent, felette nagy vala néki a poézis, mintsem hogy játékként célnak tartaná; neki eszköz vala, melyet használt, hogy népét erősítse; s az erő erény. Igazság az, mit keresett, mit feltalált, és azért fog élni, legnagyobb tanúja korának.

Nem fejezhetem be ezen hosszú és sokaknak talán unalmas előszómat anélkül, hogy itt Hugo Victor önszavait, melyekben drámai munkálatiról szól, előhoznám. „Szükség, hogy a dráma - így szól *Angeló*-hoz írt előszavában -, mint ezen munka írója azt alkotni kívánná, filozófiát adjon a sokaságnak, az ideáknak formát, a poézisnek inakat, vért, életet, részrehajlatlan magyarázatot a gondolkodónak, a beteg léleknek gyógyszer, a rejtett sebeknek balzsamot, egy tanácsot mindenkinek, mindenkinek törvényt.” - A században, melyben élünk, a művészet köre messze terjedt: *a publikum*, így szól a költő egykor; *a nép*, így szól a költő ma.

1836

HUGO VICTOR MINT DRÁMAI KÖLTŐ

All seems infected that the infected spy
As all looks yellow to the jaundiced eye.

(Pope)

Mi küzdekések korában élünk. A nagy világban, mint a tudományok mezején, bármerre forduljunk, két szisztémát találunk mindenütt, egymással ellenkezőt s küszködőt, a racionalizmust és a spiritualizmust, ha a vallást tekintjük, whiget s toryt az alkotmányos világban, s ott, hol egyébkor nyugalomra keresi az ember, a művészet körében romanticizmust s klasszicizmust. - Küzdekések korában élünk, s egy csatatérre vált a világ, hol csak vívókat látunk még, s még senkinek nem jutha győzelem; hol némi visszalépés nélkül nincsen haladás.

A literatúrában is a mozgás pártja az, mely az első csapásra, mintegy roham által, győzött; de már feltámadott a reakció, melyet minden diadal szül, s már új ellentömegek egyesülnek más lobogók, új jelszavak s vezérek alatt, új harcra készülve; már visszalépés a régihez mutatkozik mindenfelől, s éppen ez az, miről itt rövidesen értekezendünk.

Minden újításnak egy ember a képviselője, s neve mintegy jelszavul szolgál megtámadóinak; s ilyen Hugo Victor a francia romanticizmusra nézve. Kezdője s alkotója ezen egész iskolának ugyan nem ő, s jól tudjuk, miként Chateaubriand s Lamartine őt e pályán dicsően előzték, de ő az, ki a harcot elkezdé, ő, ki, mint Luther, mindazon egyes véleményeket s okokat a régi ellen, melyek ezrek fejében elszórva már léteztek, egybegyűjté s egy szisztémává összeolvasztá, s így ha dicsőség szünetlen megtámadásoknak kitéve lenni, ha szép, kajánság - és irigykedésnek céljául szolgálni, valóban nem érdemtelennek jutha ez. - Minekutána Hugo hosszú küzdekések után a közvéleményt végre meghódítá, s már nagy költőnek elismertette az új francia literatúrában mintegy első helyet foglalja, mindig új meg új szózatok emelkednek két év óta a magasztalt író ellen, s nincs későbbi munkái között egy sem, mely az ócsárlásokat kikerülhette volna. Sorsa minden hatalmasabb géniusznak csak ellenállást találni, midőn pályáján először fellép, s ha végre mindazon közepszerűségeket, melyek útját állták, legyőzte és soraikon áttörve céljához közelít, látni, mint zúdulnak utána, mint kapaszkodnak rá, hogy visszatartsák; s ha Chaudes Aigne a *Párisi Szemlé*-ben s Jules Janin az angol *Athenaeum*-ban Hugo roppant népszerűsége ellen harcba szállnak, nincs mit csodálunk, nem volna mire felelnünk, ha csak a személy s nem inkább az ügy ellen, melynek ő képviselője, irányoztatnának e csapások.

Hugo hazánkban csak mint drámai költő isméretes, s amennyire színházaink mostani állapotjában író azzá lehet, népszerű is; azért nem leendő talán kellemetlen néhányak előtt, ha ezen tekintetben szót tesztek fölöle, főképpen minekutána szándékom inkább elvekről, mint egyes mivekről szólni.

Minden poézis a népből ered, s csak ameddig vele összeköttetésben marad, amíg rá hat s oktatva vagy gyönyörködtetve belső életébe befoly, addig felel meg magas hivatásának, addig érdemli azon fenséges állást, melyet elfoglal. A bárdtól, ki műveletlen hangzászatával a brit sziget durva népségeit tettekhe hevíté, Shakespeare-ig, ki e föld első nemzete erkölcsiségére hatott, a költő legnagyobb érdeme az, hogy szava tetté vált, hogy a rég elhangzott dal a népben mintegy testesült, s vele, habár felejtve is, következményeiben tovább él.

A népből ered a poézis s vele fejlődik, s miként az szüntelen változások közt tökéletesül, úgy ő; ódává válik az egyszerű ének, a rapszódia eposszá nevededik, a pásztori költemény drámá-

vá, nem egyszerre, de lépcsőnként s észrevehetetlenül. Mert, amint helyén már egyszer mondtam, a poézis szükség. Mi az egyszerű pásztornak vagy a még durva bajnoknak elég vala, a már kifejlett embernek nem az többé, egy század nem érti a másikat, és ennek nemcsak az az oka, hogy nyelve változott. De a művelődés határai nem egyenlők, s minél magasabb fokra hág valamely nemzet, annál többek, szembetűnőbbek azon különbségek, melyeket ember s ember közt létezni látunk; s innen van, hogy ugyanazon helyen, ugyanakkor a poézis annyi s oly különböző nemeit látjuk; sokféleképp fejlődtek az individualitások, és sokféleképp szól hozzájuk a poézis: mint ének az egyszerű földművelőnek, mint eposz a bajnoknak, mint óda a műveltebbnek, mint dráma mindenkinek.

Mert a dráma is népszerű költemény, s a görög literatúrájának mindama nagy művei, melyeket annyira csodálunk, azok valának; népszerűek a szó legszorosb értelmében, a művelt és műveletlenre egyszerűen hatók. Cselekvények által a görög nép legnagyobb emlékeivel összefonva s így mintegy hőskölteményiek, előadásokban az énekkel, szenvedelmekben az ódával, kórusaik által a reflektáló poézissel rokonok; a teherhordót, ki lerakva holmiját a színpad előtt megállta, mint a hatalmas athéni polgárt, ki fakciójától körülvéve helyet foglalt, mindeniket ki kelle elégíteniek, mert mindenkinek nyújtának valamit, ha mást nem, legalább a cselekvényt, mely miként a költemény egyes részeit, úgy e különböző néptömeget egy nagy érdekléssel leláncolá.

Minden egyéb görög művészettel a dráma is Rómába költözött által, barbároknak csapásaitól az egész civilizációval egy sírba dőlendő, hogy későn, minden egyebek között legkésőbbben ébredjen fel ismét. Mert már régen elénekelé vágyokkal teli dalait a provenç-i dalkokszereg, s rég elmondá Dante *Isteni komédiá*-ját, s a régi művészet romjai felett új plasztikai mesterművek támadtak vala, minekelőtte a dráma újra fölléphetett.

S miért van az, hogy kor, mely Dantét szülhete s Petrarcat a költészet e nagy mezején, soha dialogizált álarcosságokon, melyek akkor mistere- vagy moralité-knek neveztetének, tovább nem haladhata? Honnan jön, hogy e nagy tettekben s hatalmas szenvedélyekben oly gazdag századok csak egy tragédiát sem mutatnak elő, nem egyetlenegy vígjátékot, hol mégis, Pierre cardinal provençali költő munkáiból látjuk, a tiszta szatíra oly ösmért vala? - Nép kell a drámának, s innen magyarázhatjuk, miért oly korban, melyben csak urak és szolgák léteztek, s egynek a dal, a másiknak a hősköltemény minden érzelmeit kimondá, drámára szükség s hely nem találtaték; miért az csak ott s akkor fejlődhetek, hol népet látunk, jogait értőt, nagy érzelményekre képest s minden szépre fogékonyt; miért élhete Shakespeare csak Angliában s már a XVI. században?

Mert felébredett ugyan a dráma is, azaz felébresztetett, de nem úgy, mint egykor sírjába szállt, nem azon régi komoly művészet, mely erős szavával egy népnek hirdeté a közpiacon tanítmányait, mely könny s vigalomra gerjeszté a lomha tömeget, s nemesebb tetre, mert jobbítá. Az új dráma időtöltés vala, nem más - esti multság azon kevesek számára, kik csak egypár hosszú óra megrövidítését keresék. Költséges voltuk, a fellengzőbb s a köznépnek majdnem érthetetlen nyelv, s a cselekvények idegensége a népet szükségképp elhidegíté, ha nem is zárta ki egészen; s ezen válogatott közönségnek befolyással kelle ismét lenni a költőre; s keskenyebb korlátokba szorítván hathatását, őt végre azon feszes, hogy úgy mondjam, udvarias formákra kényszeríteni, melyeket műveiken fájlatunk. - Mert hol vegye elragadtatását e részegülni nem tudók között, min hevüljön ez ember-téltől körülvéve? Hogy mondja ki belsőjének rejtett titkait e jól öltözött úri társaságban, hol senki nem értené, s mégis mindenik bírálójának gondolja magát, hol őt, a szegényt, mindenik egy odavetett erszénnyel boldogíthatja; hol őt, az utolsót, egy odavetett rossz elmésség örökre megsemmisítheti? Magát alkalmazni kelle a lángésznek, tanulni, s mivel már egyszer Arisztotelész parancsai kegyesen felvétettek s mint

egy drámai etikettként megállapítottak, ha e jó társaságból mint neveletlen ki nem akara igazítani, azokhoz kelle szabni minden míveit, s megelégedni, ha néha egynéhány sorban egész lelkét kiönthetné s örülni, ha neki, a költőnek, pillanatokra engedelem adatott annak lenni.

S így vala a dráma, midőn Hugo Victor azt felfogá. A hősköltemény regénnyé s így idő- s népszerűvé vált; a kor örömeit s bánatát zengé a dal s a magasabb líra; Béranger az eltűnt dicsőbb időket, Lamartine a hanyatló hit küszködéseit - ez Istenét, amaz a császárt; csak a dráma vesztegle még, csak ez nem követte a közhaladást, csak ez nem változott még azzá, mi már egyszer a régiek között vala, s minek lennie kell: az emberi társaság hasznos eszközévé. S hogy azzá váljék, ez az, amiért Hugo fáradta s így, mivel a görög tragédia természete nem kosztümökben s nevekben áll, hanem népszerűsített művészetben, nem hibás az, ki Hugót a görög tragédia felélesztőjének nevezi. - De hogy e célt elérhesse, hogy a dráma hivatásának megfeleljen, s azzá legyen, mi a görögöknél volt, szükséges vala neki mindazon tulajdonokat visszaadni, melyektől egykor hatását nyerte. -

Egy morális meggyőződés az, mi minden drámai költőnek mindenekelőtt legszükségesebb; bármiként örvendeztetni is a taps, bármily nemes jutalom a hír, mely művét követi, nem ez azon cél, mely után törekednie kell; az igazság terjesztése, a népnek oktatása s jobbítása az, mi után a jobb író fárad; mert nem csak mulatni, tanítani is hivatása, s mint Jules Janin Hugoról gúnyolva mondá: nem kell megelégednie azzal, hogy nagy költővé válhatott, hanem még valami más, még valami nemesb után törekednie. De hogy elérhesse, hogy a népre hathasson, szükség, hogy mulassa is; mennél szentebb a cél, melynek áldozik, annál szorgalmasabban kell választania azon eszközöket, melyekkel munkálódni kíván; vigyáznia kell, hogy hatható-sak legyenek, hallgatói személyességére alkalmasak, sem alantabb sem felsőbb körűek, hanem éppen velők egy irányban levők; egyszóval igyekeznie kell, hogy a lehető legnagyobb érdeket szerezze mívének. Az igazság változhatatlan mint az érzemény, s valamint minden hitvallás ugyanazon erkölcsstanon alapul, s miként Konfucse és Mózes, Mohamed és Krisztus az emberi nemet egy cél felé vezérlék: úgy egy érzemény az, melyet a költészet minden században ébresztetni fáradott, melyért Sophokles, mint Shakespeare munkált; de az utak különbözők s nemcsak céljoktól, hanem inkább még azon ponttól függők, melyet az induló elfoglal, annyival különbözőbbek, mennyivel célirányosabbak. - Hogy Bálám higgyen, szükség, hogy számára megszólaljon; Pál nagy lelke csak az ég erős szavának az egész fenségében megjelent Istennek hajol meg; s így nagy isteni, komoly vitézi kellenek a görögnek, a spanyolnak regényes báj csodái, az angolnak véres, de erőtelj királyai, hogy meginduljon. Ki a népre hatni akar, annak néha hódolni kell; mert az ő hatalma is, mint minden egyéb hatalom, nem ment a szolgaság egy nemétől, melyen mintegy alapul, s mely nélkül fenn nem állhat.

S ha most Hugo költői pályáján végignéznünk, mi az, mi inkább szemünkbe szökik, mint azon szüntelen iparkodás vagy inkább kétségbeesett küzdés, hogy érdeket gerjesztene; legyen elmésség, sőt éppen bohózat, vagy a vétek minden szörnyeivel, legyen az szerelem vagy gyűlö-lés, nagylelkűség vagy alávalóság, nemes vagy undok szenvedély, neki mindegy, neki csak hallgatók kellenek. Miért mindegy, s mért kíván csak hallgatókat? Mert csak úgy hathat. Elérte-e e célt, nem-e? Nem én, az idegen, bírálhatom ezt. De hogy célja csakugyan ez vala, minden munkájából világos, s hogy ez új pályán - mely véleményem szerint a drámában az egyetlen józan - követői jutának, mutatja az egész újabb francia irodalom, mely ugyanezen elveken indult.

Távol legyen tőlem, hogy Hugo egyes tragédiái megbírálásába s igazolásába beléereszkedjem, sőt talán van bennök sok, mit én hibásnak tartok; de nekem, ki benne inkább az új iskola alkotóját - a professzort, mint Jules Janin mondja -, mint a nagy költőt tekintem s tisztetem, úgy látszik, nem elvei alkalmazásában, hanem ezekben magokban fekszik a kérdés, melyet ha

magamnak így teszek fel: Hugo azért, hogy a drámát népszerűvé tenni s iránta közérdeket gerjeszteni igyekezett, használt-e a művészetnek? - csak igenezve felelhetek; csak azon meggyőződésemet mondhatom ki, hogy ő a művészetet azon félreúttól, melyen századokig járt, az egyetlen igaz ösvényre visszavezetvén, teóriája által annyit használt, mint annak alkalmazásában - s bármily rossz legyen is az - valaha árthatott volna. „A dráma - így szól Lamartine - a népnek jutand, a népből született a nép számára, s oda tér vissza ismét, csak a nép hordja még szívét a színházakba; hogy értessék, mindig lejjebb szállni kénytelen a színmű.” S mit e nagy költő a költészet jövődjéről írt értekezésében mondott, való; a dráma, mint a parabola, csak azért használtatik, hogy érthetőbbé s nagyobb behatásúakká legyenek némely ideák; s ha nem is kirekesztőleg, legalább nagyobb részint a népnek való, s azért népszerűségével fő okát s egész hatását vesztí el. Nincs törvény - véleményem szerint - minden költőnek szeghetlenebb, mint az, hogy magát érthetővé tegye; s valamint a nyelv már egy házára szorítja hatását; úgy vannak korlátjai gondolatainak is, melyeken mihelyt túl hág, csak magának énekel, s talán a jövődönék. Önkörának használni szebb s biztosabb, s ezen iparkodjék a művész.

A drámában minden cselekvény - mint láttuk - eszköz s véleményem szerint jó, ha célhoz vezető - azaz ha a költő alapgondolatját helyesen kifejezi, úgy, hogy a hallgatókra erősen hasson; de a cél, a fődolog, maga azon erkölcsstani gondolat, ez az, mi köszönetre vagy átokra teszi érdemessé a költőt, ez, ami sok hibákat mentet, s mi nélkül mívet csodálhatunk, de nem szerethetünk; s azért mindazon panaszokban, melyek Hugo drámái ellen a kritikákban felhordatnak, nincs egy sem, mely annyi figyelmet érdemlne, mint az, hogy ő rossz, erkölcsstelen tendenciákat követ, s a rútának egy csodálatraméltó szerelme által elragadtatva, minden testi s lelki szörnyeket vezetett be a művészetbe. Ő az, így zajonganak, ki Cromwell komoly személyét mint gyenge hiút vezeté a színpadon által; ki a vitézt, akit hazájáért csatázva szerettünk, kinek rideg nagysága előtt hódoltunk, mihelyest útjától eltért, s korona után vágyódik, oly kicsinynek mutatja. Ő, ki XIII. Lajos fényes udvarát elfelejti és a mindenható Richelieu-t és a kor ragyogó lovagjait, hogy egy vesztett asszonyt, a Lormi Mariont tegye míve fő személyének, s csak mert szeretni tudott. Ő, ki *A király mulatja magát*-ban Tribulet-et, a kinőtt udvari bolondot választja hőroszának, s oly szívbe helyezi az atyai szeretet legszentebb érzelmeit, mely a kinőtt testben talán nem jó helyen áll. Borgia Lucretiát ő tevé anyává, hogy még e szörnyeteget is nemesítse; s ő mutatá *Angelo*-jában, miként mindig nemes az asszony, ha szeret, miként az asszonyi kebelnek, bármennyire süllyedett, csak egy erény kell, hogy rajta ismét felemelkedjék, s egész jósága magasztaltságában álljon előttünk, melyre született. Testi- vagy lelki-képpen bármiként elcsúfítva, bármennyire süllyedve, az ember lenni soha egészen meg nem szűnik; mindenikben él egy erény s csak nagyobb talán, mert egyetlen, és az egyben csírája minden többinek. Ezt Hugo mondá, s nem hozta-e be a rútát a művészet körébe, nem mutatta-e mindenütt a kinőtt hátat, mindenütt a süllyedett asszonyt, nem mint őket látni szoktatva valánk, hogy amazon ne vessünk, ezt megvessük; nem, hanem hogy szánjuk; hogy a legrútább tettekből a nemes lelket tüntesse ki, melyet az élet letarla, s egy nagy szerencsétlenség végre kitüntet; hogy a kőben nemtelen vegyeléke között az aranyt mutassa, mely csak lánggra vár, hogy belőle minden fényében kiváljon. S nem gonoszság-e ez, nem erkölcs-sértés, nem rossz ízlés és csak a véteknek apológiája? - Nem.

A poézisnek is vannak szörnyetegei, mint a természetnek - így szól d'Alembert; s ha valaha szabad vala költőnek ez elvet használni, bizonyosan Hugo az, ki ezt ily nemesen, ily emberszeretően tevé, ki minden előítéletnek ellene meré magát szegezni, ki minden erejét arra használá, egész dicsőségét azért kockáztatá, hogy a hideg emberektől egy könnyet nyerjen azoknak, kikért könnye nincsen senkinek, mert a természet némely adományait tőlük megtagadá, kiket senki nem szán, mert oly valamit tettek, mire őket szerencsétlenség, szegénység,

egy - s talán tisztelt - csábító alávalósága és a könyörületlen világ csábító s kényszerítő. - Nem a rút az, nem a véték, hanem éppen azon szépségek, melyeket a rút alakban nem gyanítánk, éppen az erény, melyet annyi véteknél nem kerestünk volna, mit Hugó figyelmünknek s szeretetünknek ajánl; s „legyetek könyörületesek, ti boldogok”, ez a szó, melyet minden mívében ránk kiált. És ez erkölcstelen-e? -

A világ minden szörnyei között nincs egy, mely annyi boldogtalanságot szült volna, mint *előítéletek s ítéletek*; amazok századokig tűzre kárhoztatták az agg beteges asszonyt, kinek rútságán kívül más véte nem vala; egy népet jeleltek ki apáinknak üldözésére, minnenmagunknak megvetésére, s a szabad Amerikában amazok fosztják meg lakóinak nagy részét az emberi nem legszentebb jogaitól, mert színe setétebb; ezek áthághatatlan gátot építenek a vétkes s jobbulása között, a süllyedőt alávalóvá, a megbántót kétségbeesővé téve. S nem szép-e e kettőnek ellenszegezni magát, a költőnek nem legszentebb kötelessége-e ez? Nem legszebb dicsősége? Bármily nagy legyen azon hír, melyet Hugo, mint lírai költő magának szerze, legyen az övé, legyen ódájával halhatatlan, éljen tovább dalában; drámáit az idő folyama talán elhordja magával, de ezekért irigylem őt, mert mit bennök tőn, egy nemes férfiúi tett vala.

Túlságokkal kezdődik minden újítás, és aki elkezdé, azt megtámadások sokra kényszeríték, mit másképp nem vala teendő; mint a bajvívó, védelemre kényszerítve, mozdulataiban nem önkényes: úgy senki nem az, kinek küzdeni kell; de éppen azért újítást első következményeiből ítélni nem lehet. S miként a szobrászt, ha a még durva kövön első csapásait veré, nem ítéli senki: úgy nem kellene azt, ki csak kezdett mívét, mely lelkében él, s melyet ő belső szemével látott; ez csak idővel fejlődik ki, addig csak sejdíthetjük.

A drámát népszerűvé tenni vala cél, mely után Hugo Victor fáradott; hogy elérhesse, szükséges vala érdeket gerjeszteni; hogy érthetőbbé váljék, jónak látszék prózával élni; de miként a próza alatt rejtve lángol a költés, úgy él a durva cselekvény alatt egyike a legszebb erkölcsi valóságoknak. És ez az, mit Hugo tett, s amiért őt tisztetem. Az idő mutatja, ki ítelt valóban: megtámadói-e vagy én?

1837

HORVÁT ISTVÁN

Vásárkor a magyar ember szívesen eljár a városba; ha nincs is mit eladnia, ha pénzén keveset vásárolhat is, legalább ott jár a tolongás között, nézi azokat, kiknek dolguk van, s elhíti néha magával, mind feleségével s szomszédával, hogy neki is véghetlen sok tennivalója volt, s csak azért ment a pesti vásárra. Körülbelül ez volt az ok, mely engem is Pestre vezetett, hol szokott módomból elkéstem, s csak 15-én - hogy a forróságot kikerüljem - estve indultam hazafelé. - Még egy ismerősömet, ki a Duna-parton lakik, látogatám meg, s hat óra lehetett, midőn tőle korcsmám felé ballagtam, még egyszer végignézve e szép házsoron, melyet több hónapig ismét nem fogok látni. Így értem a Nemzeti Kaszinóhoz, midőn figyelmemet egyszerre sötét füst vonta magára, mely az új piac környékén a házak fedelei fölött emelkedett. Megijedtem, hogy tűz van, s egy mellettem átmenő urat, ki azon oldalról jött, kértem, nem tudja-e, mit jelent e füst?

- Ne aggódjék az úr, nincs baj - mondá amaz -; nincs baj, csak *Horvát István professzort temetik*.

Az idegen közömbösen továbbment. A szerencsétlen csakugyan nagyobb bajnak tartotta volna, ha egy vásári bódé meggyúl, mint hogy legnagyobb tudósunk temettetik. Én szorult kebellemmel a nagy piac felé indultam, honnan szomorú halotti énekek hangoztak át hozzám. Nem tartoztam Horvát jobb ismerősei közé, ő bizonyosan rég elfeledte a falusi embert, ki őt néhányszor meglátogatta; de kísérni akartam a koporsót én is; melegebben szív nem dobogott a hazáért, mint az, melyet most magyar ifjak végnyughelyére vittek, s habár ebbeli érdeme kevesek által ismertetett el, kevesen voltak, kik nemzetiségünk ébresztésére, kik a hazafiúi érzet fölgyújtására többet tettek, mint ő.

Horvát István száraz tudósnek tartatott. Voltak sokan, kik fáradozásait hasztalan munkának tarták, s csaknem szánakozással szóltak azon férfiúról, ki negyven hosszú éven át terméketlen ismeretek fölkeresésében izzadott, s élete céljául azt tűzte ki, hogy nemzetünk eredetét találja fel, s mindazon érdemeket, melyeket valaha magyar a világirodalom mezején tett, összeállítsa. - Mily eredménye lehet e vizsgálódásoknak a gyakorlati élet mezején, mely haszna csak a tudományokra nézve? - így kérdezőnek nagy büszkén, s nekik, úgy látszott, hogy e kérdések előtt Horvát érdeme porba dől. A tudós érdemeit kellőleg méltányolni képesnek nem érzem magamat. Ha az elhunynak annyi kisebb munkái - melyek közül csak a magyar eredeti nemzetségekről írottat említem - egyszer összeállítatnak, teljes meggyőződéseim szerint nem fogja tagadni senki, hogy Horvát élete eredményekre nézve is gazdagabb vala, mint bármely tudósé, ki a magyar történelem mezején eddig fáradozott. De hát csak az eredmény-e az, mi a tudományos pályán érdemeink mérlegéül szolgálhat? Nézzétek a bányászokat: vannak köztök, kik egész életökön át kalapáccsal a hegyek között járva, csak jeleket keresnek, melyeket követve, társaik nemesérc után áshassanak; mások évekig mélyebb s mélyebbre ássák az aknát fényes reményekkel, de látszó eredmény nélkül; ha végre az áldás napjai jönnek is, az ércdarabok, melyeket az egyes munkás felhoz, egyenkint véve kis becsűek, s csak ha ezer meg ezer napszám munkája keresztülment az olvasztón, akkor vehetni észre, hogy kincs szereztetett a világnak. Hasonló ehhez a tudományos munkásság is; minden egyes ismeret több emberéletnek míve, s balgatag, ki, midőn a fényes eredményeket látva, melyekhez valamely egyes száz előzőinek szerzeményét feldolgozva jutott, ezeknek fáradhatatlan szorgalmáról s kitűréséről megfélemedezik. - Az, mit Horvát a tudományokért tett, a jelen pillanatban kevesek, sőt talán senki által sem ismertetik. Magyarország historiográfusa nem a történet írásával foglalkozhatott, neki forrásokat kelle keresni, neki föl kelle gyűjteni az anyagot, melyből nemzetünk története egykor összeállíthatassék, s ha majdan hátrahagyott irományai, mint biztosan

hiszem, az ország tulajdonává válván, tudósaink előtt megnyílnak: el fogja ismerni mindenki, hogy e hivatást Horvátnál senki hívebben nem teljesíthet; - hívebben nem teljesíthet azért, mert soha kebel nemzete dicsőítéséért inkább az övénel nem lángolt.

Azok, kik - csak hogy a hazáért semmi hasztalan munkát ne tegyenek, inkább egész éltökön át nem tesznek semmit, nevetségesnek fogják tartani, hogy oly ember, ki szorgalma s tehetségei által vagyont, dicsőséget, talán magasabb hivatalokat szerezhettek volna magának, megelégedve magáról, egész birtokát könyvek vásárlására fordítja, egész idejét arra, hogy nemzetének eredetét keresse fel. Oly emberek előtt, kiknek felfogása szerint csak az érdem, mi jutalmaztatik, kik a dicsőséget a címekben keresik, kik előtt értékkel csak az bír, mit ennyi s ennyi forintot eladhatnak: Horvát élete egy elveszett emberi létnél nem egyéb, ők, kik kétségen kívül Körösit örültnek tarták; miként ítéljenek másképp azon férfiúról, ki híres utasunkkal hasonló cél után indult ki, s nézetem szerint még nehezebb s örömtelenebb úton; mert ki nem töltene életét inkább India pálmái s ragyogó napja alatt, mint könyvtárában, mohlepte irományok között? De kik a dolgok valódi becsét más mérleggel mérik, nem érzik-e a hatást, melyet tudósunk munkássága előteremtett? A cél, mely után indult, elérhetetlen vala, megengedem, - hisz ha egyesek nem lennének, kik magoknak látszólag elérhetetlen célokat tűztek ki, a nemzetek nem haladnának még a középszerűségig sem; de valamint nemzetiségünknek a bálványozásig vitt szeretete volt az, mi őt e cél választására bírta, úgy egész élete egy hosszú apostolság vala, hogy ez érzeményt másokban terjessze; s Horvát munkássága e részben nem volt sikertelen. Néha vizsgálódásai között talán magyarokat talált oly helyen s századokban is, hol soha magyarok nem voltak, ez meglehet; de hogy még többször teremtett *magyar érzeményeket* oly tanítványai keblében, hol azoknak előbb nyomai sem voltak, s nála nélkül nem is lehettek volna soha, ez bizonyos. Ki őt egyszer hallá, ha tanítói székén férfias szavával Árpád s a hét vezér dicső tetteiről szolt, vagy roppant tudományának fegyvereivel azoknak állításait, kik a magyart a szegény finn néptől származottnak hiszik, leveré, s fajunkat az erényes scythá s a legyőzhetetlen párth nemzetekkel egybeköté, - vagy továbbhaladva filológiai vizsgálataiban, az etimológia tekervényes ösvényein mindig messzebb s messzebbre nyomult, míg mindent, mi nagy és dicső volt e világon, fajunkhoz tartozónak, magyarok által elkövetettnek állítá: az kételkedhetett mestere állításain, de azon óriási honszeretet hatalma, mely a tudóst elragadta, elragadta tanítványait is, s elvonatkozva egészen tudományos érdekeitől, ha munkásságának ezen oldalát tekintjük, a haza Horvát érdemeit soha nem hálálhatja meg eléggé. Nem volt tanítóink között, kitől annyian tanulták volna a hazát szeretni.

Ennek érzete vala az, mi Horvát temetésénél annyi s oly különböző helyzetű s állású embereket összevezetett. A céhbeli tudósok között sokan hibáztak, de fiatalok s aggok, minden osztályú s minden pártszínezetű emberek együtt követék ravatalát, mindenki érzé, hogy e férfiúban valamit veszített. S miért? Éppen mivel Horvátban nemcsak a tudóst, de a hazafit keseregjük, mert a múltnak aknáiból ő nemcsak száraz tudományt, de meleg lelkesedést is hozott fel tanítványai számára; mert azoknak egyike ő is, kik, midőn e hon annyiaktól elhagyatott, nem feledkezett múltjáról, nem kétkedett jövőjén soha. Boruljon e honi föld, melynek dicsőítése után vágyódott, lágyan s melegen nemes szíve fölébe, s maradjon fenn emléke sokáig honfitársai között! Tanuljunk példáján szorgalmat, kitűrést s mindenekelőtt lángoló honszeretetet, s ha majdan hazánk a polcra felemelkedik, hol azt látni kívánjuk - fölemelkedni pedig csak úgy fog, ha azok, kik magokat bármi pályának szentelik, mint Horvát, egészen s mellékcél nélkül neki szentelik magokat -: tekintsünk háládatossággal vissza a férfiúra, ki múltunkat talán csak azért festé oly dicsőnek, hogy a jelen nyomorultságát velünk inkább éreztesse, s nagy elődeink példáinak követésére serkentsen.

PETŐFI SÁNDOR ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI

Bírálatot ígértem Petőfi költeményeiről. Most, midőn e szavam beváltásához készülök, érzem, hogy oly valamit vállaltam magamra, minek megfelelni nem tudok. A lírai költészet, mely nem fárasztó munkának, hanem pillanatnyi fölgerjedésnek gyermeke, melyben a költő nem esztétikai teóriák létesítését keresi, hanem legbensőbb érzelmeit fejezi ki, s mely csaknem öntudatlanul árad el ajkairól, hasonlóan ama kis patakhhoz, melyek hegyes vidékekben a sziklák alól néha erőszakkal kitörnek, mivel a bérc nem zárhatja többé magába gazdag forrásait, a lírai költészet érdemeit a kritika bonckésével méltányolni, felfogásom szerint, igen nehéz, s főképp nem érzek én e műtételre semmi hivatást magamban.

Egyike vagyok azoknak, kik a csalogányok énekétől elbájolva, nemigen kérdik, mennyire szabályos ritmus szerint zengé el énekét, s kik ha a virág színein s illatán örülnek, hogy botanikai nevét feltalálják, kelyhét széttépni nem szokták; ki várhat tőlem szabályos esztétikai bírálatot, főképp miután Petőfi költeményeiről szólva még elfogulatlannak sem mondhatom magamat, kevés költői mű lévén, melynek több kedves benyomást, több valódi élvezetet köszönnék, mint éppen Petőfi dalainak? - Legföllebb egyes gondolattörödékeket mondhatok el, melyek most, midőn Petőfi verseit a nemrég kijött gyűjteményben újra elolvasám, támadtak bennem.

Nem emlékszem irodalmunkban senkire, ki első föllépése után a közfigyelmet oly rövid idő alatt magára vonta volna, mint Petőfi. Alig jelentek meg első dalai, s Vörösmarty, kinek tekintélyét talán senki nem vonhatja kétségbe, örömragyogó arcokkal hirdeté fényes reményeit; alig múlt néhány hét, s a dalokhoz zene készült, s a költő már a népnek ajkáról hallá szavait. Honnan ez általános hatás? Nincs senki, ki az irodalmi hír elnyerésére oly hatalmas pajtáskodás mesterségéhez Petőfinél kevesebbet értene; nem szegődött bizonyos iskolához, s így első föllépésénél mestereinek magasztalásaira nem számolhatott; dalaiban nem vala semmi, mi egyes éppen divatos eszméknek vagy érzelmeknek hízelgne. S mi szerzett hát műveinek ily rendkívüli hatást? - Ha Petőfi költeményeinek gyűjteményét végignézzük, nem nehéz okát föltalálnunk. Kétségkívül sok van e gyűjteményben, mi művészi belbecse által teljes mértékben igazolja a dicséretet, mellyel a költemények nagy része fogadtatott, nézetem szerint azonban nem csupán e költői érdemek azok, melyeknek Petőfi népszerűségét leginkább köszöni, - a varázs, melyet közönségére gyakorolt, másban is keresendő. Petőfi kitűnőleg *magyar*, legkisebb műve is a nemzetiség bélyegét hordja magán, s ez az ok, miért nemcsak, mint sok költőnknel, szavai, de az érzés is, minden magyar által megértetik, melyet dalaiban kifejez. Távol vagyok attól, hogy minden költeményt, mely e nagy gyűjteményben foglaltatik, remeknek hirdessek; vannak egyesek, melyek követeléseimet nem elégítik ki s melyeket, éppen mivel a költő tehetségeit ismerem, ez új kiadásban szívesen nélkülöznék: de, bátran merem állítani, ez egész vastag kötetben nincs egy dal, mely nem lenne kezdettől végig *magyar*, gondolatában, érzéseiben, minden szavában; a költőnek hibái s tökélyei mintegy nemzetiségünk kifolyásának látszanak; bámulhatjuk-e, hogy midőn dala a legfellengzőbben emelkedik, az egyszerű olvasó is könnyen követi röptét; hogy a legpajkosabb tréfa, mely előtt a finom műbíráló elborzadva aljasságról szól, senkit nem sért, s a kisebb művészi becsű munkák is kedvesen hatnak majdnem mindenkire? Petőfi a szó legszorosabb értelmében *magyar költő*, s ez az, mi valamint magyarázatául szolgál a nagy hatásnak, melyet művei gyakoroltak: úgy egyszersmind irodalmi érdemeinek legfőbbikét képezi.

De honnan van, hogy a kritikának egy része, mely nálunk dicséreteiben fukar lenni nem szokott, s annyi nevet és álnevet egekig emelt, a közvéleménnyel éppen Petőfire nézve helyezé

magát ellentétbe? Egyes kitörések magyarázatát irigységben kereshetjük, mely, mint máshol, úgy az irodalomban is sok, egyébként megfoghatatlan rejtélyt megold, de kritikánk Petőfi irányában követett eljárását még nem magyarázza meg, s én hajlandó vagyok azt szinte azon okban keresni, melyben Petőfi népszerűségének alapját találom.

Petőfi népszerű a közönségnél, mert magyar; nem népszerű kritikusaink nagyobb része előtt, mert kritikánk eddig minden művet egészen idegen szempontból és szabályok szerint ítélte meg, miben egyszersmind okát találjuk azon csekély hatásnak, melyet kritikánk eddig irodalmunkban gyakorolt.

Az újabb irodalmak nagyrészt utánzással vevék kezdetüket. Talán az angol és spanyol irodalmakat kivéve, hol mind az epikai, mind a drámai költészetben több önállóságot találunk, a többiek majdnem kivétel nélkül minták szerint dolgoztak, s a befolyás, melyet a régi klasszikusok az olasz s francia írókra, ezek ismét a németekre gyakoroltak, ismeretesebb, hogyszem arról hosszasan kelljen szólnom. - Nálunk a német irodalomnak jutott e befolyás; s ha meggondoljuk, hogy mikor irodalmunk új életre ébredett, nemzetiségünk éppen legszomorúabb napjait élte, s a magyar nyelv és érzés míveltebb osztályaink között csaknem kivétellé vált: nem csodálhatjuk, ha íróink működésök szabályait azon nemzetenél keresték, melynek nyelve csaknem sajátunkká vált, s a diákon kívül műveltségünk majdnem egyedüli eszköze volt. Irodalmunknak kezdete kevés kivétellel a német irodalom utánzásául tekinthető; kevés kivétellel, mondom, merthogy a francia és klasszikus művek szintén nem maradtak befolyás nélkül, tagadhatatlan, s a versificatio, melyben, a nyelvünk sajátosságai által szükségessé vált módosításokkal, egészen a német rendszer szerint jártunk el, s azon számos germanizmus, melyet - bármit mondjanak puristáink - irodalmi nyelvünkben találunk, elég világosan bizonyítja a mondottakat.

Nincs is mit bámulni e tüneményen. Csak annak ismételése az, mit más nemzeteknél találunk, s nálunk annyival természetesebb, mivel irodalmunk nem egy, már erős nemzetiségből fejlődött ki, hanem egyesek által, éppen a nemzetiség kifejtésének eszközéül használtatott, s a kritika mit tehetett egyebet, mint hogy elfogadva az irányt, mely irodalmunknak vezérei által adatott, szintén a németeknél keresse szabályait; hisz a kritika azt tette s teszi mindenütt: vezeti az irodalmakat, de ildomos vezérként nem seregei előtt, hanem utánok jár. Új irodalmunk kezdetén a kritika nem is tehetett mást. De most, midőn főképp lírai költőinknél több önállóságot kezdünk tapasztalni, midőn irodalmunk nem csupán a nagy német folyónak mesterségesen átvezetett gyöngye ere többé, hanem nemzetiségünk mélyéből látunk fakadni forrásokat, vajon nem jött-e el ideje, hogy kritikánk is kissé önállóbb felfogásra emelkedjék, hogy átlássa, miként a Tieck- és Schlegelek teóriái irodalmunk valóban eredeti műveinek megbíráására nem egészen illenek?

A német és angol irodalomnak nincs őszintébb tisztelője, mint én; teljes meggyőződés, hogy magyar író nem tehet jobbat, ha e nemzetek nagy íróival minél tökéletesebben megismerkedik; de hiszem azt is, hogy ha a magyarnak is egykor nagy írói leendének - miről én soha nem kételkedtem -, akkor nem a külföldi nagy példák utánzása által, hanem csak úgy fognak támadni, ha a lehetőségig önállólag lépnek fel, s nem a külföldi kritikái nézeteit, hanem nemzetük sajátosságait tartják szemük előtt. *Wilhelm Meister, Werther, Faust, Emilia Galotti*, Uhland és Goethe költeményei nemcsak remekművek magukban véve, hanem németek egész jellemük által; s ha magyar regényeink, drámáink s költeményeink lesznek, érdemesek arra, hogy ezekkel egy sorba állíttassanak, azok bizonyosan nem fognak hasonlítani a nevezettekhez, melyeknek analízisából kritikánk szabályait gyártja. - Nem az a kérdés: francia vagy német modort kövessünk-e műveinkben? - ez az, mi felett kritikusaink oly erősen vitatkoznak; - feladatunk magyar műveket alkotni, s a mód, mi szerint műbíróink eljárnak, e célt nem

segíti elő. - Nemcsak egyes szókötésekben: magában az egész mű koncepciójában és kivitelében is lehetnek germanizmusok, s kritikánk úgy jár el, mintha ez utóbbit csaknem erénynek tartaná.

Mint előre mondtam, Petőfi költeményeinek bírálata helyett másról írtam. Bocsássanak meg az olvasók; mondom, nem születtem bírálónak, s Petőfi dalai annyi élvezetet szereztek s szereznek most is, midőn azokat ismét és ismét olvasom, hogy csak mint megvesztegetett bíró szólhatnék. Ha azonban a szerző, kit a kritikus oktatni szokott, e sorokból semmit nem tanulhat, ha egyes verseinek hibás ritmusa, egyes kitételek póriassága s az iránt, miként vált műzsája, a piros csizmájú királyleány, német filozófussá - magyar menyecskétől minden kitelik, hisz hány magyar asszonyság tündöklött egykor mint nagy verbőcziánus jurista -, mindezekről részletes tudomást máshol kell keresni; ha végre nagy meglepetésére másoktól hallja a hírt, hogy Petőfi Sándor kozmopolita lett: egyet megtudhat e sorokból - mit eddigi kritikáinak nagy részénél talán elfeledhetett -, s ez az: hogy íróársai között vannak olyanok is, kik eddigi működését méltányolják, kik kifejlődését figyelemmel követve s látva a haladást, mely későbbi műveit jellemzi, tehetségeiben bíznak. Ki huszonnégy éves korában ennyi jelest alkotott, mint Petőfi, mindenkit kielégíthet, de magát bizonyosan nem, s törekvéseit arra fogja fordítani, hogy még jelesbeket teremtsen.

1847

BACON

Alig találunk híresebb egyediséget, kinek jellemére nézve mindenki annyira egy véleményben volna, mint Bacon. Mióta Pope kimondta ítéletét, a híres vers:

The wisest, brightest, meanest of mankind: közmeggyőződésé vált, és Hume, Lord Campbell, Macaulay, Remusat, Fischer s annyi más nagyobb s kisebb hírű író, ki a nagy angol kancellár-ról értekezett, több s kisebb ügyességgel ismétlé azt, mi a szerencsétlen dicső iránt mint az utókornak változhatatlan ítélete fogadtatott el.

Dixon könyve érdekes már azért is, mert a közvéleménnyel szembeszáll, s azonkívül tagadhatatlan, hogy ki e könyvet végigolvassa, azon meggyőződéssel fogja azt letenni, hogy az ítélet, melyet az újabb tudományok egyik megalapítójának jelleme felett kimondunk, ha nem igazságtalan is, legalább túl szigorú. Egyébiránt nem vonom kétségbe, hogy Dixon a szabály szerint: „Dum vitant vitia, in contrarium currunt” - Bacon iránti pietása által elragadtatja magát, és oly dolgokat védelmez, melyek ha Bacon aljasságát nem bizonyítják is, legalább biztosan nem szolgálnak dicséretére.

Ez áll főképp Essex iránti magaviseletére nézve.

Dixon elég világosan bizonyítja be, hogy Essex azon buzgóság által, mellyel Bacon előmenetelén dolgozott, ennek inkább ártott, mint használt; de vajon nem bizonyítják-e mindazon levelek, melyek annak megmutatására felhozatnak, hogy Erzsébet Bacont főképp azért nem nevezte ki, hogy Essex irányában függetlenségét bizonyítsa be, nem mutatják-e mindezen levelek Essexnek, megengedem túlzó s meggondolatlan, de meleg részvétét s barátságát; s ha Bacon a szerencsétlen grófnak magaviseletére nézve jó tanácsokat adott, s miután ezek nem követték tőle, visszahúzá magát; s ha midőn perében, mint a korona vádlója, ő lépett fel ellene, azt a lehetőségig szelíden s csak hivatalos minőségében tette is: vajon nem sérti-e érzéseinket, midőn őt, habár csak ily minőségben is, barátja ellen fellépni látjuk, s nem kívánta volna-e maga az illedelem, hogy oly viszonyban állva Essexhez, minőben irányában állt, legalább mindent elkövessen, hogy hivatalának e keserű kötelessége alól felmentessék?

Bacon testvére, Antony, éveket töltött Essex udvarában; ő maga ügyvédje s pártfogoltja volt, s miután e viszonyt egész Anglia, s főképp - mint Dixon előadásából látszik - Erzsébet maga ismeré, senki nem bámulhatta volna, és senki nem vehette volna rossznéven, ha a felmentésért folyomodik, s ha ahhoz nem is köti hivatalának megtartását, legalább mindent megtesz, hogy a kínos ellentétől, melybe őt hivatalos állása emberi kötelességeivel hozta, szabaduljon.

Minderre Dixon semmit nem hoz fel, sőt a mód, melyen Bacon maga későbbi időben szólt, midőn Essex barátai a közvéleményében felülkerekedtek, bizonyítja, hogy azt, mi magaviseletében lealázó vala, nem érezé, mi mindenesetre morális érzületének finomsága ellen bizonyít.

Hasonló nézetem azokra nézve, miket Dixon a hízelgésnek mentségére felhoz, mellyel Bacon nemcsak Erzsébet és Jakab, hanem Burgley, Cecil, Essex, Egerton s áltálján véve mindazok irányában élt, kiktől előmenetelét várta.

Igaz, hogy a XVI. században más fogalmak uralkodtak, s hogy a legjelesebbek is akkor a trónhoz és környezetéhez oly módon szóltak, melyet rég nem használunk többé, s mely által jelenleg saját magunk előtt megalázva éreznők magunkat. Azt is megengedem, hogy Bacon azon egyéniségek közé tartozott, kiknek csaknem szükségké vált, hogy magokat mindenkinek kellemessé tegyék, s kik ennek mindent feláldoznak; azonban, ha e szüntelen hízelgéseket olvassuk, ez önmegalázást oly embertől, ki saját érdemét egész kiterjedésében ismeré: e

szakadatlan urbanitás még oly emberek irányában is, kiket, mint Bacon Cockot, ellenségeknek ismernek s gyűlölnék, s kiknek irányában mégis soha, nem mondom éles, de csak férfias kifejezést sem használnak, legalább azon meggyőződés támad bennünk, hogy az, aki így viselheti magát, legalább a szilárd férfias jellemek közé nem tartozik.

Egészen másképp áll a dolog azokra nézve, miket Dixon Bacon hivatalos visszaéléseiről mond, s ha az általa felhozott adatok állnak - mint kételkedni alig lehet -, bizonyos, hogy a megvesztegetésnek vádja, mely ellene bebizonyítottnak tekintetik, legalább részben alaptalan.

A fejezetek, melyek e tárggyal foglalatoskodnak, talán a legérdekesebbek az egész könyvben. Látjuk ezekből, hogy a XVII. századig az angol törvényszékeknél ugyanazon viszonyok léteztek, mint hazánkban 1848-ig. Hogy a kancelláron kívül a legfőbb bírói hivatalok egyikének fizetése sem ment fel 100 fontra s hogy a bírák, kik egyszersmind egész sereg írnokot és más alsóbb tisztviselőt tartottak el házukban, s kiknek jövedelme 4000, sőt kétszerannyi fontra emelkedett, kizárólag a bírói taxákra számítottak; hogy ajándékok elfogadása nemcsak nem vala tiltva, hanem általános szokásban volt, s csak azon esetben rosszaltatott, ha az pendente lite történt; egyszóval ugyanazon viszonyok, mint hazánkban, s ha ezt tekintetbe vesszük, csakugyan látszik, hogy Bacon semmi hivatalos visszaélést nem követett el, s nemcsak rosszabb nem volt, mint mások, kik őt a kancellári hivatalban megelőzték s becsületben haltak meg, sőt hogy elődeit éppen becsületesség tekintetében jóval felülmúlta.

Az, hogy, ámbár Bacon ellenségei mindent elkövettek, hogy ellene vallomásokat gyűjtsenek, azon sokezer esetből, mely Bacon, mint kancellár előtt lefolyt, négy év alatt csak 25 eset fordult elé, mely ellen vád emeltetett, ezen eseteknek természete, az állítólagos megvesztegetésre fordított summának csekélyisége, a nyilvánosság, mellyel a fizetések elfogadtattak, nem is Bacon, hanem írnokai által, kik azokat rendesen protokollálták: mind arra mutat, hogy ezen állítólagos vesztegetések csakugyan mint taxák fogadtattak el, s hogy ha azok közül néhány pendente lite folyt is a kancellár pénztárába, ez tudta nélkül történt. Emellett szól, hogy annyi ítélete közül, melyet Bacon mint kancellár hozott, egy sem változtatott meg; az, hogy hivatalát elvesztve minden egyéb büntetése - elzárás, bírság, stb. - elengedtetek; hogy minden címei és a felsőházbani helye visszaadattak; hogy haláláig nemcsak a hóbortos király, hanem mindenki által tiszteletben tartatott; s mindeneknél inkább az, hogy több évig viselve oly hivatalt, melynél minden előde meggazdagodott, ő mint szegény ember halt meg, olyannyira, hogy kevés idővel halála előtt az etoni kollégiumban hivatalt kért, hogy magát becsületesen elláthassa.

De mentül meggyőzőbbek azon okok, melyeket Dixon állításának bebizonyítására felhoz, mentül valószínűbb, hogy - mint Dixon állítja - Bacon, ha az ügy perbeli tárgyalásra kerül, ártatlanságát bebizonyíthatta volna, s csak azért nem védelmezé magát, hogy a skandalum kikerültessék, s a király kívátnának eleget tegyen, annál meglepőbb, sértőbb s csaknem érthetlenebb, hogy Bacon nevével s állásában valaki csak azért, hogy a per kellemetlenségeit kikerülje, s a királynak kedvét keresse, magát bűnösnek vallja, éspedig midőn oly büntettről van szó, mely nevére örök szégyenfoltot nyom. Ily eljárásnak magyarázatát csak a morális érzet tágságában vagy gyengeségében kereshetjük, s ha Bacon életét tekintjük, e két hibától, úgy hiszem, nem menthetjük őt fel.

Bacon nagy befolyást gyakorolt minden tanulmányaimra, s így nagyobb érdeklődéssel szedtem össze életének részleteit, hogy magamnak egész individualitásáról tiszta képet szerezhessenek, s őszintén megvallom, alig foghatom meg, hogy az előítélet, mely a híres kancellár ellen létezik, s melyet ha nem is kizárólag Pope idézett verse okozott, de legalább igen terjesztett, oly férfiakat is, minő Macaulay, annyira elvakíthatott, hogy Bacon jellemét mint megmagyarázhatatlan rejtélyt írják le, mint pszichológiai monstrumot, melyben a természet mindent, mi a

legnemesebb s legaljasabb az emberi természetben, oly tarkán vegyített össze, mint arra más példát a történetben nem találunk.

Én Bacon jellemében semmi rendkívülit, semmi meglepőt nem találok.

Nagy ész és gyenge jellem - óriási hiúság, mely mindenre kiterjed, és kielégítését oly utakon is keresé, melyeket az, kiben a férfihez illő büszkeség s öntudat nem hiányzanak, megvet -, nagy ambíció a szükséges erély s kitartás nélkül nem tartoznak azon tulajdonok közé, melyeket ritkán találunk együtt; sőt ha azon férfiak jellemét tanulmányozzuk, kik a tudomány és irodalom körében időszakot képeztek, azt fogjuk találni, hogy ezen tulajdonok vegyülete éppen ily férfiaknál a legközönségesebb.

Mi Bacon életében rendkívüli, az az, hogy ugyanazon férfiú, ki a tudomány körében egy új iránynak megalapítója volt, talán a tudományok, de mindenesetre saját szerencsétlenségére, az államban oly állást foglalt el, mely által nemcsak az irodalom körében, hanem általánosan irigység tárgyává vált, s hogy így azon hibák, melyeket másoknál csak egyes irodalmi vitákból ismernénk, az angol felsőház által tárgyalattak.

Gondoljunk magunknak fiatal embert rendkívüli tehetségekkel, ki azoknak tudatában s oly családnak tagja lévén, mely Anglia legfőbb hivatalait foglalja el, nagy reményekkel lép az életbe; gondoljuk, hogy e fiatal ember szegény s minden becsületes törekvéseinek dacára nem vergődhetik fel, mert éppen azok, kiknek segélyére számolt, őt törekvéseiben akadályoztatják; gondoljuk, hogy ezen ember, ki minden fáradság után negyvenhat éves lesz, mielőtt hivatalra szert tehet, maga mellett akárhányat lát, kik mellékes utakon kegy által oly polcra emelkednek, mely után ő hasztalan vágyódik; gondoljuk hozzá a kort, melyben Bacon élt, s mely politikai morális tekintetében oly elveket követett, melyeket napjainkban senki nem vallana be, s hogy ő maga jellemszilárdsággal nem bírt; s úgy hiszem, a híres kancellár egész magaviseletében, még Essex irányában sincs semmi magyarázhatatlan. Én legalább mindig inkább sajnálat- mint megvetéssel tekintek vissza e nagy szellem életére, kinek a természet annyit adott, s ki mindezen adományok által csak azt érte el, hogy halhatatlan nevet szerezve magának, az utókor bámulatával egyszersmind megvetését nyerje el, s ki életén át - mire munkáiban s leveleiben számos bizonyosságot találunk - érezte mindazon keserűséget, melyet a gondolat s tudomány embere a közélet rögzös pályáján nem kerülhet ki.

1862

VALLÁSSZABADSÁG

A VEGYES HÁZASSÁGOKBÓL SZÜLETENDŐ GYERMEKEK VALLÁSBELI NEVELÉSÉRŐL

Mindazon jogok és kötelességek között, melyeket a törvényhozás magas céljának elérésére gyakorol, véleményem szerint nincs egy, melynek teljesítése áldóbb s melynek elmulasztása a nemzetre nézve károsabb lehetne, mint azon jog és kötelesség, mely a törvényhozásnak a nevelés elrendezése iránt adatott. Ez teszi a jelen pontnak egész fontosságát, s éppen csak annyiban kívánok szólni, amennyiben ezen pont a nép nevelését illeti, s ezért az egész törvényhozásnak legnagyobb érdekében fekszik. A kérdés tehát csak az: vajon azon nevelési rendszer, mely eddig a vegyes házasságoknak egy nagy részében létezett, ti. az, hogy a gyermekek különböző vallásokban neveltettek, kívánatos-e; megférhet-e a jó neveléssel vagy nem; s vajon azon mód, melyet a ts. KK. és RR. jelen izenetökben ajánlanak, megférhet-e inkább egy jó és célszerűbb neveléssel, mint az előbbeni? Ezen kérdés megválaszolására nézve nem lehetek kétségsben. A XVIII. században volt egy nagy író, ki a gyermekek nevelése iránt azt javasolta, hogy a gyermekek tizennyolc éves korukig semmi vallásban ne neveltessenek. Ezen nézet - meggyőződéseim szerint - hibás, de talán még védhető. De oly író, ki azt állította volna, hogy a gyermekek jó nevelésére az volna szükséges, hogy a gyermekek két vallásban neveltessenek, sem a XVIII. században nem volt, hihetőkép nem lesz a jelen században is. A kérdés pedig az: vajon a gyermekek különböző vallásban való neveltetése által nem eszközöltetik-e éppen az, hogy a gyermekek két vallásban neveltetnek? Azt hiszem, hogy igen. Mondhatjuk talán, hogy a vallásos neveltetés az ilyen esetekben egészen különválasztatik, hogy a katolikus gyermek katolikus módon fog oktatni vallásában, a reformált gyermek reformált módon, s ez ex fictione juris szép és helyes; de azt hiszem, hogy nem lehetséges. Ha itt tudományokról volna szó, akkor a nevelést egymástól elkülönözni általában nem lehet. Ha az atya egyik gyermekét matematikusnak nevelné, a másikat törvénytudónak, akkor az egyik a számait tanulhatja, a másik a törvényt, s e két tudomány a legkisebb érintkezésbe sem jön soha, és viszálykodásra alkalmat nem szolgáltatathat. Ez így megállhat; de minthogy a vallásos nevelés fő alapja a családi életben fekszik, kérdem a mélt. fő RR-et, ki fog jót állani arról, hogy ha egy házban a gyermekek különböző vallásban neveltetnek, ha felteszem is, hogy a nevelők kímélettel lesznek, s nem fogják akarni, hogy a gyermekek két vallásban neveltesse- nek, mégis nem fognak-e néha a gyermekek magok ártatlan beszédek által is egymás között kételkedést gerjeszteni azon vallás iránt, melyben egyik vagy másik neveltetik? Megvallom, én ezen nevelési módot veszedelmesnek tartom. De talán azt mondhatná itt valaki, hogy ezen ok többet mutat, mint mutatnia kellene; hogy ezen ok egyáltalában olyan, mely nemcsak a gyermekek különböző vallásbeli neveltetése iránt hozathatik fel, hanem felhozathatik általá- ban a vegyes házasságok ellen is. S én megvallom, hogy a vegyes házasságokat minden ve- szély nélkül valóknak a gyermekek vallásosságára nézve nem tartom. De kérdem: e veszély- ben nem fekszik-e mintegy nyilvános felszólítása a törvényhozónak aziránt, hogy azokat, amennyire lehet elhárítsa és megkisebbitse, s kérdem: ha vajon azon provízió, melyet a t. KK. és RR. ajánlanak, nem az-e, mely által azon veszély leginkább elháríthatatik? Mert, mélt. fő RR! Igaz ugyan, hogy ezen provízió által a vallásbeli egyezés meg nem szereztetik a családokban, de az egyetlen személy, ki a családokban más vallást követ, az anya, s vajon nem lehetünk-e biztosak, hogy ez gyermekeinek vallásosságát, hitét rontani nem fogja akarni?

A gyermekeknek magok közti beszélgetésekért, a nevelőkért, katechétákért jót nem állhatunk; de nem remélhetjük-e, hogy egy anya vallásos proselytismusért gyermekeinek boldogságát, nyugalma- t el nem fogja rontani? Az anyára gyermekeinek boldogságát bátran rábízhatja a törvényhozás. Én tehát ez elvtől vezéreltetve egészen a KK. és RR. izenetét pártolom, és meg

vagyok győződve arról, hogy talán e táblának többsége, mihelyt átlátja azt, hogy nézeteim helyesek, pártolni fogja ugyanazt; mert e tábla és általában a törvényhozás nem pártolhat semmit, mi a vallásos indifferentizmust elősegíthetné. A jelen vallásos tanácskozásoknak egy más alkalmával egy érdemes s általam igen tisztelt tagja ezen táblának, midőn korunk vallástalanságáról szólt, azt nyilatkoztatta ki, hogy e vallástalanságot veszedelmesnek nem tartja, s attól nem irtózik. Én nem oszthatom véleményét, s éppen mert ugyanazon mélt. taggal maga a dolog érdeme iránt kezdet fogtam, mert a vallásos tárgyakban vele szoktam szavazni, jogomnak és kötelességemnek tartom nyilván kimondani azt, hogy én soha semmit az indifferentizmus elvéből pártolni vagy elfogadni nem fogok. - Bizonyos, hogy azon kor, melyben élünk, nagyokat tett és sokban felülmúlta elődeink reményeit is; de mindaz, mi e korban nagy, mi a jelenben boldogító s a jövőben csodálatni fog, nem az indifferentizmus következése. Ha korunkban a katolikusok Írlandban emancipáltattak, ha a szabadságért milliók véreztek, ha az angol gyarmatokban a rabszolgák láncai levétettek: ez nem az indifferentizmus következése vala, hanem dicső következése azon hitnek, azon vallásnak, mely az emberszeretetet tűzte ki haladásunk alapjául. Ha az, mit mi most a vallás szabadsága mellett teszünk, egykor áldatni fog: azt az emberi szeretet, a keresztény egyezés tévé, az indifferentizmusnak nincs része tetteinkben.

1840

A VEGYES HÁZASSÁGOK ÜGYÉBEN

Ha valaha tárgy volt, mely a mélt. tábla egész figyelmét megérdemlé; ha valaha volt egy pillanat, hol az egyes szavát adva, érezhető tetteinek egész felelősségét: a jelen tárgy s pillanat egyike azoknak; s akár azon viszonyokat tekintsük, melyekben a hon külön vallású polgárai egymáshoz állanak, akár azon rendkívüli izgalmat, mely Európát e pillanatban a vallásos tárgyak iránt eltölti - nem lehet senki, ki a jelen tárgyról határozva ne érezné, hogy milliók lelki csendjéről, talán hona nyugalmaról határozott. Nem mint egy vagy más vallásnak híve, nem mint egy vagy más politikai nézetnek pártolója - én részrehajlatlanul kívánok szólni a tárgyhoz; fogok szólni azon általános elvekből kiindulva, melyeket a vallásos tárgyakban mindig követtem, azon erős meggyőződéssel, hogy határozatainknak alapja csak igazság lehet, hogy minden elnyomás, a lelkiismeretnek minden erőszakolása, bárkik felett üzetik, végre megtermi káros gyümölcseit, hogy mint mindenütt, úgy a vallásban a nyugalomnak egyetlen biztos talpköve a szabadság. - A t. KK. és RR. üzenetökben azon tagadhatatlan alapelvből indulván ki, hogy senkinek a polgári törvények iránt tartozó engedelmisséget megtagadni vagy azoknak önkényes magyarázatába beléereszkedni nem szabad, - az egész kérdésnek elhatározása, csekély belátásom szerint, csak attól függ: vajon a kérdéses esetekben a polgári törvényeknek megtagadtatott-e a tartozó engedelmisség, s mennyiben történt ez? Ha ez történt, akkor a sérelem világos, s mert alkotmányos országban sem a kormánynak, sem egyeseknek a törvény önkényes magyarázatára engedelmet adni nem lehet: első kötelességünk e sérelem orvoslásáról gondoskodni.

Midőn az 1791: XXVI. t. cikk a vegyes házasságokat törvényes pártolása alá véve, elhatározta, hogy a vegyes házasságoknak akadályokat tenni senki ne merészeljen, s utóbb, hogy ezek katolikus lekipásztör előtt köttessenek - kétféle kötelesség támadt a hon polgáira nézve. - Az első mindenkit egyformán érdeklő, hogy a vegyes házasságok kötésének akadályokat tenni senki ne merészeljen; a második csak a kat. lekipásztöröket illető, hogy ezen kötéseknel jelen lenni s mindazt elkövetni tartozzanak, mit azoknak törvényességére nézve az egyház s polgári törvény megkíván. - Hogy csak ez vala, ez lehete a törvényhozónak értelme, csekély nézetem szerint világos, és pedig két okból. Az első a dolog természetéből foly, mely szerint a házassági kötéseknel a törvényhozót csak az érdekelheti, mi teljes törvényességéhez szükséges. A második maga a törvény betű szerinti értelméből fejlődik, mely szerint e szavak: „*impedimenta mixtis matrimoniis ponere cautum esto*” csekély belátásom szerint nem is értethetnek másképp, mint hogy *azokat, kik vegyes házasságra lépni kívánnak, e szándék elérésében gátolni vagy hátráltatni ne lehessen*. Mert ha nem ez értelme a törvénynek; ha nem a házasság kötésének, hanem *szándékának* elébe gördített akadályok tiltattak: akkor szükséges vala eltiltani minden szót, melyet e házasságok ellen valaki mondani vagy írni merészelne; szükséges eltiltani az atyát, ha engedelmének megtagadása által e házasságokat gátolni akarná; szükséges mindenekelőtt eltiltani mindazt, mi a kat. egyház oktatásai között olyan vala, mi a híveket a vegyes házasságoktól visszatartóztathatná. - Hogy pedig ez a törvényhozónak szándéka nem vala, hogy apáink azon pillanatban, melyben a vallásos szabadságot biztosítsák, nem akarhaták, hogy nevökben ily inkvizicionális türelmetlenség gyakoroltassék, az csekély belátásom szerint világos. Ez nézetem a törvényről; s ebből cs. kir. főhercegség és a mélt. fő RR. bővebben át fogják látni nézetemet a kérdéses esetekről is. A mélt. nagyvárad püspök a lekipásztörökhöz küldött rendelésében, a háromszori kihirdetést, a plébános jelenlétét s a házasság inmatriculációját rendelve, mindazt megtevve, mi annak törvényességére szükséges, a tridentium koncilium idézése által kinyilatkoztatván még azt is, hogy az ily módon kötött házasságokat egyházilag is törvényeseknek tartja. - Pásztori levelében sehol a vegyes házassá-

ságok törvényességét nem tagadta, sehol ki nem jelenté, hogy azokat szentségeknek nem tartja, és így a törvény szoros értelmét nem sérté; - s bármi szomorúak valának is azon következtetések, melyeket a körlevél szült, bármi nagy fájdalom tölté minden honfi szívét, midőn közrebocsátása után a vallásos békét veszélyeztetve látá, bármi kínzó lehetett magának a tisztelt püspöknek azon érzemény, hogy lelkiismerete s vallásos elvei által oly tette kényszerítették, mely által ezreknek lelki csendje felzavartatott, - én, ki a *sérelem* szót annyival szorosab értelemben kívánom használni, mennyivel nagyobb állhatatossággal fogom annak orvoslását kérni mindig, mit sérelemnek tartok; én, ki a haza legnagyobb sérelmeit a múltban s jelenben abból látom eredni, hogy törvényeink nem betű szerint, hanem önkényesen magyaráztattak: azt, hogy valaki, azt, hogy a mélt. püspök egy törvény betű szerinti értelmét követte, sérelemnek nem tarthatom. - Ennyit a múlttól. Annyival nagyobb aggodalom tölti szívemet, ha a jövőbe tekintek. Mert vajon azon rendkívüli felgerjedés, melyet a pásztori levél országunk egy nagy részében gerjesztett, elkerülheti-e figyelmünket? Nem kell-e szomorúan tapasztalnunk, hogy általa nem csak reformált, hanem kat. honfitársaink szívében is aggodalmak támadtak? S ha egyrészt a pásztori levél rossz következtetéseit tekintjük, a másiktól azt, mit e tárgyban a jelen pillanatban nemcsak külföldön látunk, de mit itt körünkben a mélt. klérusnak több érdemes tagja s maga országunk mélyen tisztelt primása kinyilatkoztatott; ha ezekből hihető, hogy a jelen eset, melyről tanácskozunk, nem egyes eset, hanem csak elsője azoknak, melyek által polgáraink lelki csendje ezentúl felzavartatni fog; ha bizonyos - amiről én meg vagyok győződve -, hogy törvényeink jelen állásában ez esetek visszakerülését nem gátolhatjuk: van-e szentebb joga, van-e nagyobb, fenségesebb kötelessége a törvényhozónak, mint gondoskodni arról, hogy mi a múltat elkeseríti, attól legalább a jövőt őrizze meg? A törvényhozó nem várhatja nyugodtan, hogy a vallásos súrlódások honjában megkezdődjenek; nem nézheti, ha ezer családnál a házi csend megbomlik, a legszentebb viszonyok bizonytalanokká válnak, míg az egyes polgárok viszálykodásai között a közjó szenvedni kezd. Ha valaha van, ez azon pillanat, melyben a törvényhozásnak cselekedni kell. - Mit kell tehát tennünk? Mi célszerű, mi kívánatos s főképp mi lehetséges, nem anyagilag, de helyzetünkhöz, állásunkhoz képest? mely, mennyivel tágasabb körre terjeszti a törvényhozó anyagi hatalmát, annyival szűkebb morális korlátokat szabott elébe. - Az első tekintet, melyet soha szemünk előtt vesztenünk nem szabad, a vegyes házasságoknak fenntartása. A törvény megengedte, sőt pártolja e házasságokat, s azért nem engedheti, hogy egy, bármily tisztelt rend által céljaiban meggátoltassék; s ha a tisztelt klérus majdnem egy félszázados szokását megváltoztatva, az egyház szokott szertartásai helyett most a törvény betűje szerint csak jelenlétével járul a vegyes házasságok kötéséhez: feladása a törvényhozásnak új módokról gondoskodni, melyek által mindazon akadályok, melyek ebből a vegyes házasságokra nézve támadhatnak, elháríttassanak. Én e cél elérésére csak két módot ismerek. Az első: ha a mélt. klérus az egyházi szertartásokra törvényesen köteleztetik; ha ezen szertartások törvényesen meghatározottak, a végrehajtó hatalomnak meghagyatván, hogy az egyházi rendet, ha másképp nem lehetne, világi hatalmával megtartásukra kényszerítse. A második: ha a vegyes házasságok mindazon esetekben, melyekben a klérus elveivel ellenkezésben állnak, befolyása alól kivételnek. - Már az elsőre nézve, hazai törvényeink a kat. klérusnak annyi jogokat s engedményeket adának, az ország az egyház férfiai oly szépen felruházta, hogy tőlük joggal kívánhatja mindazon engedelmet, melyet a törvénytől senki meg nem tagadhat, s ha a klérus valaha e polgári törvényeknek engedni nem akarna, ha valaha tettei vagy mulasztásai által e törvényeket sértené, nemcsak jogában, de kötelességében áll a törvényhozó testnek, - áll a végrehajtó hatalomnak a klérust ilyenkor visszautasítani természetes korlátai közé; ha másképp nem lehetne, kényszeríteni e polgári törvények megtartására, melyekre nézve a klérus polgár s nem más. - De terjeszkedhetik ezen hatalom egyházi dolgokra is? Én úgy tartom, *nem!* Arra, mi tisztán vallásos, mi egészen az egyház körében történik, mi nem egy civilis kötés lényegéhez s

polgári lehetőségéhez, de egyedül a szentség egyházi ceremóniájához tartozik, a törvényhozás ki nem terjesztheti hatalmát; ki nem terjesztheti, mondom, s ha történetkönyveinket végigtekintjük, vagy a világ állását nézzük: a múlt s jelen, IV. Henrik német császár s némely északi kormányok napjainkban egyformán bizonyítják azon állítást, hogy az egyház nem tűr kényszerítést határai között. - Vagy azon országban, mely az abszolutizmus élő panegirikusának tartatott s talán utolsó tettei által elveszté egy részét egykori nimbuszának, mit látunk? Ott a kormányt rendeleteinek végrehajtásában nem gátolja semmi, a nemzetnek alkotmánya nincs, a polgároknak nagyobb része reformált, s mindazon szigorú rendeleteknek, melyek ugyane tárgyban adtak, mindazon üldözéseknek, melyekkel az egyház férfiai sértettek, mi vala következése? A legszörnyűbb ingerültség, a legnagyobb vallásos felgerjedés, mely Németországban a reformáció óta még létezett. Hogy egy abszolút kormány miniszterei javallák e tetteket, nincs mit csodálnunk. Ha azok, kik honukban a szabad szót eltilták; ha azok, kik a nemzetet egy nagy hadsereggé, az országot egy óriási dicasteriummá képezék, ha azok nem tűrhették a vallás függetlenségét, én értem. De mi kövessük e példát? mi, kik a vallások szabadságáért víttunk, kik a világi hatalomnak a vallásra nézve jogokat adni nem akartunk, kik nem akartuk, hogy lelkesméretünk felett dicasterialis határozatok uralkodjanak, - mi adnánk a kormánynak ily szörnyű hatalmat törvényünk által? S ha lehetne is várnunk, hogy a kormány nézeteinket osztani fogja - mit róla feltenni nem akarok -, ha reménylenünk lehetne, hogy a kényszerítő eszközöknek, melyek általa használtatnának, nálunk a klérusra nézve nagyobb hatása lenne, mint más országokban, s őt kimondott elvei támogatásától elijesztené: vajon illik-e hozzánk, egy alkotmányos ország törvényhozóihoz, a kormányt ily cselekvésre felszólítani? - S ha tudnók, hogy ezen eszköz célszerű, lehetne-e hozzá nyúlunk kárunk nélkül? Soha alkotmányos ország a korlátlan hatalmat fel nem szólítá még büntetlenül, soha nem sérté az egyes szabadságát anélkül, hogy az egész szabadság nem sínlette volna következéseit! Lehet, hogy a klérus kényszerítése a jelen pillanatra talán üdvös következéseket szülhetne, s megszüntetné azon nehéz állapotot, melyben a törvényhozás a vegyes házasságokra nézve most áll; de vajon, ha a kormányt egyszer felszólíták, hogy hatalmát a lelkesméretek felett gyakorolja, nem fognak-e idők jöhetni, hol e határozatnak azok érzendik következéseit, kik azt most felhívják; hol, ami most a vallásos szabadság nevében kéretik, az éppen e szabadság ellen fog használtatni, míg ivadékunk egyszer elmondhatja Tacitussal: „Haec quanto majore libertatis specie tegebantur, tanto eruptura ad infensius servitum?” A lelkesméretnek kényszerítéséről tehát szó nálunk nem lehet s én általérek a módok másodikára. Mihelyt a katklérus kinyilatkoztatá, hogy a vegyes házasságokat némi esetekben elveivel ellenkezőknek tartja; mihelyt a törvényhozás elismeré, hogy ezen elvek felett hatalma nincsen: világos következés, hogy törvényeinek végrehajtását azokra, kik azt elveivel ellenkezőnek tartják, nem bízhatja. A törvényhozás tiszteli az egyházat, tiszteli azon elveket, melyektől vezéreltetik, de törvényeinek teljesítését oly kezekben, melyek tőle függetlenek, nem hagyhatja tovább. S mert a vegyes házasságokat pártolása alá vevé; mert nem engedheti, hogy e pártolása az egyházi rend által haszontalanná váljék, szükséges más módokrul gondoskodnia. Szükséges, mondom, mert az egyháznak általunk elébb nem ismert nézetei szerint a vegyes házasságokról hozott törvényeinknek végrehajtása másképp bizonytalanná válnék; szükséges, mert e törvénynek végrehajtást szerezni egyike fő kötelességeinknek; szükséges, mert ily nagy ügyben, hol ezerek lelki nyugalma, hol milliók jogai, hol az egész nemzet vallásos csendje forog kérdésben, bizonytalanság nem maradhat. - Hosszú meggondolása után mindazon módoknak, melyek e viszonyokban ajánlhatók, egyet találtam, mely e céloknak csekély belátásom szerint megfelel, s ez abban áll, hogy mindazon vegyes házasságok kötése, melyekben a gyermekek atyjok vallását követve, a kat. hitben nevelendők, s melyek eszerint a mélt. klérus elveivel nem ellenkeznek, a kat. lelkipásztorokra bízván, mindazok, melyekben a gyermekek atyjok szerint más vallást fognak követni, reformált lelkipásztorok előtt köttessenek. - S ezen

mód, melyet egy más alkalommal az általam igen tisztelt komáromi főispán már említett, az, mely a jelen vizsgálódásokat legjobban s belátásom szerint örökre meg fogná szüntetni, s melynek joguk szerint indítványba hozására én a t. KK. és RR.-eket felszólíttatni kérem. - Ha nézeteim a mélt. tábla többségét meg nem győzheték; ha e célok elérésére valaki által más alkalmasabb mód ajánlatnék: én örömmel fogok hozzájárulni szavammal mindenhez, miáltal hazánkban a vallásos vizsgálódások megszűnését remélhetem, előre is meg lévén győződve, hogy csak a módban lehet különbség, elveinkben nem. - Mi tisztelni fogunk minden szabadságot. Nap a szabadság, melynek minden polgár felett egyformán ragyogni kell, vagy az egésznek egyszerre lealkonyodik. Mi tisztelni fogunk minden lelkesméretet, minden vallásos meggyőződést, mert ismerjük mindazon szerencsétlen következtetéseket, melyeket vallásos türelmetlenség s vakbuzgóság a múlt századokban szültek; s tudjuk, hogy e szörnyek századunkban fel nem támadhatnak többé, hacsak a vallásos buzgalomnak egy más vakbuzgóság nem lép elébe, mely elveit megtámadva, vele szembeszáll. De mi fenn fogjuk tartani törvényeinket, mi meg fogjuk őrzni polgáraink jogait minden külső befolyástól, minden akadályoktól s nehézségektől, melyek e jogok gyakorlatának egy általunk bármi mélyen tisztelt rend által elébe gördíthetnének; s így lesz, hogy e hon, melyre a művelt Poroszország annyi szánakozással tekint, e nemzet, melyet annyian igazságtalanul vádolnak, ez alkotmány, melyet oly kevesen ismernek s annyira gyaláztak, legalább egyben példája leend a világnak: hogy minden vallásnak fenntartja jogait s nem sérti senkinek szabadságát.

1841

A VEGYES HÁZASSÁGOK KÖTÉSÉRŐL

Mikor utolsó alkalommal a nagyváradi s volt rozsnyói püspökök ellen felhozott sérelem ezen tábla által tanácskozás alá vétetett, magam voltam az, ki bátor valék a mélt. főrendek előtt ugyanazt hozni indítványba, mi most a KK. és RR. által javasoltatik; s így kötelesnek érzem magamat - habár csak röviden - azokra, miket a szatmári megyés püspök úr öméltósága felhozott, felelni. A mélt. püspök három okot hoz fel a KK. és RR. indítványa ellen: az első az egyházi és világi hatalomnak egymás közti viszonyaiból vétetett; a második a fennálló törvényeknek tekintetéből; a harmadik az illetén törvényes provízió által netalán okozandó lelki nyugtalanságból. - Én pedig megvallom, hogy ezen három ok - egyenként véve - engem éppen arról győzött meg, hogy a KK. és RR. által indítványba hozott javaslat egyáltalában szükséges; szükséges pedig először azon viszonyok miatt, melyek az egyházi és polgári hatalom között léteznek; mert meggyőződéseim szerint van egy része a vallásnak, van egy része az egyházi hatalomnak, mely minden világi hatalomtól egyáltalában független, arra, mi az egyház köréhez tartozik és a szentségek ceremóniájához való, a világi hatalom semmi hatóságot és befolyást nem űzhet, hacsak ki nem akarjuk mondani azon elvet, hogy minden világi hatalom, mely például a házassági szentségről kimondja, hogy áldás adassék, s ily vagy más módon adassék, és más szentségeknél is a formát megszabja, valamint a kat. vallásba elegyedik, úgy más vallásokra is kiterjeszthetné hatalmát; s így e részben fenn akarom tartani a kat. egyháznak és minden egyháznak függetlenségét; de kérdem a mélt. főrendeket: mi ennek világos következése? Ennek következése - meggyőződéseim szerint - nem más, mint az, hogy mihelyt az egyház függetlensége egyszer elismertetik, mihelyt a világi hatalom kinyilatkoztatja egyszer azt, hogy az egyházi hatalomra semmi lényeges befolyással nem bír, az egyházi hatalomnak már ott, hol a törvény végrehajtásáról van a szó, többé befolyást nem engedhet; mihelyt tehát egyrészt az egyházi hatalmat függetlennek nyilatkoztatjuk, s kimondjuk, hogy a vegyes házasságok törvényeinkhez, szokásainkhoz illők, azonnal ki kellett nyilatkoztatnunk azt, hogy miután azon vegyes házasságok a tisztelt egyháznak elvei ellen valók, azon házasságoknak kötéseit olyanokra kell bízunk, kiknek elveivel azok ellenkezésben nem állanak; azért kellett bízunk az ily házasságok kötését a protestáns lelkipásztorra, mert csak úgy tarthattuk fenn az egyházi rendnek teljes függetlenségét; fenntartatik pedig ez úgy, hogy azáltal törvényeink semmi módon nem sértetnek. - A másik ellenok vétetett a törvényből s mondatott, hogy a XXVI. törvényben az foglaltatik, hogy az ilyentén házasságok mindig a kat. lelkipásztor előtt kötessenek. Megvallom, ez áll; de midőn azon törvény hozatott, a kat. anyaszentegyház nem nyilatkoztatta ki oly világosan, mint most, hogy az illetén házasságoktól az áldást meg akarja tagadni: mihelyt tehát 1791-ik esztendő óta az egyházi rendnek nyilatkoztatásai e részben némiképp változtak, és a reverzálisok megszüntetése által azon viszonyok törvényesen is más tekintetet nyertek, szükségképp kell változni a törvénynek is, és pótolni kell az 1791. XXVI. törvényt mindazzal, ami mostani helyzetünkben egyáltalában szükséges. - Felhozatott mint harmadik ellenok a KK. és RR. indítványa ellen az, hogy azon javaslat által egyes személyeknek lelki nyugalma sértetni fog. Megvallom, igen átlátom, hogy ez tán történik, de át nem látom, miként fogjuk azt elhárítani; mert azt hiszem, ha valakinek lelkében nyughatatlanság támadott, ha valakinek lelkieszmérete sértetett, annak a törvényhozó nem oka, arról mi nem tehetünk, rajtunk csak az áll, hogy a törvénynek végrehajtását lehetővé tegyük, azt pedig csak úgy fogjuk lehetővé tenni, ha a ts. KK. és RR. indítványát elfogadjuk. Mert micsoda változtatást hoznak a KK. és RR. javaslatba? Azt, hogy az illetén vegyes házasságok nemcsak katolikus, hanem protestáns lelkipásztor előtt is kötessenek; - de nem nyilatkoztatta-e a klérus azt, hogy elveivel az illetén vegyes házasságok

ságokra adandó áldást ellenkezőnek tartja? Mi nem nyilatkoztathatunk ki oly possibilitást, mely a klérus előtt nem possibilitás; mi nem adhatjuk polgárainkat azokhoz, kik itt azt nyilvánítják, hogy az áldás adását elveikkel ellenkezőnek látják: én tehát fájdalommal elismerem, hogy nyughatatlanságok támadhatnak és támadnak is ezen új törvény által egyesek lelkében; de egyébiránt meg vagyok győződve, nem rajtam, nem a törvényhozáson áll ezen nyughatatlanság megszüntetése. - Felhozott itt még egy panasz a törvényhozás ellen, melyre hasonlóképp felelni kötelességemnek tartom, mert az valóban nehéz panasz. Mondatott ugyanis, hogy a jelen törvényhozás gondoskodott, hogy itt a protestánsok jogait kiterjesztette, az unitáriusoknak, a zsidóknak jogokat adott, úgy a nem egyesült görögöknek is, egyedül a katolikusokról nem gondoskodott. Arra nézve, hogy a katolikusoknak jogok nem adtak: különösen azért nem adtak jogok a katolikusoknak, mert azok minden jogot úgyis bírnak. Meg vagyok győződve, miszerint a törvényhozás, a többi vallásokat tekintve, érzette magas feladását, s azt tartom, mihelyt a kat. vallás érdeke sértetni fog, hasonlóképp arról fog tanácskozni, hogy a kat. vallásnak megsértett jogai helyreállíttassanak, s ekkor bizonyosan pártolókra fog találni ez ügy az alsó táblánál is, itt is, mert mit többségben vagyunk; de míg a katolikus érdek nem fog sértetni, addig rossz néven nekünk törvényhozóknak nem veheti senki, hogy éppen azon keresztényi szeretettől vezéreltetve, melyre a kat. vallás bennünket tanított, más polgártársainknak jogokat adtunk, s azáltal megmutattuk legvilágosabban, minő jónak és szépnek kell lenni azon vallásnak, mely az országnak majoritását arra bírhatta, hogy a minoritás iránt igazságos volt.

1840

A VEGYES HÁZASSÁGOKAT ILLETŐ SÉRELMEK FELTERJESZTÉSÉRŐL

Mikor ezen tárgy utolsó tanácskozásunk alá került, bővebben előterjesztettem véleményemet. Én a nagyvárad püspök úrnak tettét akkor sérelemnek nem tartottam, habár szívem igen nagyon elbúsult, miután látom, hogy a klérus azon faktumot magáévá tette. Ezen faktumot, miután a dolog nem változott, most sem tarthatom sérelemnek, mert meggyőződésem szerint mindaz, amit a törvény nem tilt, szabad; mindaz, mit a törvény világosan nem parancsol, nem olyan, hogy annak elmulasztása által valaki sérelmet kövessen el, és hazám szabadsága biztosítva csak akkor lesz, ha ezen elv általánosan el lesz ismervé minden ember által az egész hazában, és habár most ezt nem remélhetem is s fájdalommal tapasztalom, hogy ezen elv nem követtetik, hazánkban nem akarok én szavammal okozni oly példát, melyet jónak nem tartok s jónak elismerni soha sem fogok. Mi a sérelmet illeti: mint fellebb mondtam, ezen tettét sérelemnek nem tartom; a komáromi örökös főispány öméltóságának indítványát azonban főként két okbul elfogadom; először: mert a volt rozsnyói és nagyvárad püspök uraknak tetteit olyaknak tartom, melyek, habár nem okoznak is sérelmet, legalább nagy aggodalmat szültek a hazában, és pedig annál nagyobbat, mint hogy a klérus azon tetteket egyáltalában magáévá tette s magáénak nyilatkoztatta; másodszor: azért, mert ezen tetteknek felterjesztésében látom legjobb motivációját azon törvénynek, melyet mi tegnap a vegyes házasságokra nézve minden jövő rossz következtések elhárítása végett elhatároztunk: és így egyáltalában nem látom át, a törvényhozás miért ne jelentene fel királyának egy oly faktumot, mely aggodalmat szült az egész hazában, és a törvényhozást arra bírta, hogy új törvényes províziót tegyen jövőre nézve.

1840

A VALLÁSSZABADSÁGRÓL

Ha azon akadályok hosszú során végigtekintek, melyek haladásunkat majdnem lehetetlenné teszik, ezek közül első helyet foglal kétségkívül azon állapot, melyben a vallásos viszonyok hazánkban állanak. Mióta az 1791 : XXVI. t. cikk alkottatott, mióta ezen t. cikk által, amint a törvény maga mondja, reformált honfitársainknak vallásos szabadsága örök időkre biztosított és megerősített, a súrlódásoknak egész hosszú sora következett, mely akkortul mostanig nem szűnt meg, s annyi országgyűlések fáradozásai nem hozhatták helyre Magyarországon azon békét és egyetértést, mely nélkül a legnagyobb nemzetek is lesüllyedtek nagyságukból; ilyen kicsiny nemzet pedig, milyen a magyar, egészen elaljasodik, és pangásában semmivé lesz. Ez tovább nem maradhat így. A vallás kérdése olyan, melyről nekünk határoznunk kell; mi nem hagyhatjuk tovább e kérdést függésben, nem engedhetjük, hogy valahányszor törvényes intézkedést szükségesnek tartunk, valahányszor valamely új javítást az országba be akarunk hozni, mindig mint rémkép a vallás egybebonyolódott állapotja lépjen előnkbe, és lehetetlenné tegye legnemesebb igyekezeteinket, legszentebb célzatinkat. Azt hiszem, ez az országgyűlésnek legszebb, legmagosabb föladata, - nekünk, kik itt ülünk, legszentebb kötelességünk: a vallás ügyét végre egyszer tisztába hoznunk, nem egyes parciális törvénykezések által, hanem oly módon, hogy tisztában maradjon, hogy azon elvekre nézve, melyekre alapítottik, vitatkozás köztünk többé ne lehessen; és így nem csak protestáns honfitársaink, hanem magunk nyugalma is végre megállapíttassék; az pedig, mélt. fő RR., egyetlen egy mód által történhetik, és ez az: ha törvény által kimondatik minden vallásnak tökéletes egyenlősége, minden vallásos viszonyokban létezendő tökéletes viszonyosság, minden vallásoknak általános szabadsága. Ha a dolgoknak ezen állásában semmi talán az országban nagyobb reményekkel nem váratott, mint utolsó törvényjavaslatunkra őfelsége által ígért királyi válasz, az igen természetes; de éppen oly természetes az is, hogy ezen királyi válasz azon formában, melyben adatott, e reményeknek eleget nem tett, hogy a várakozásokat ki nem elégítette, nézetem szerint ez a dolognak állásából foly. A vallásos állapotok Magyarországon, felfogásom szerint, oly állapotban vannak, hogy azokat egyes részletes intézkedések által elrendezni, hogy azok között az országot parciális javítások által megnyugtatni nem lehet; itt általános provízió szükséges - itt az egyenlőségnek, viszonyosságnak kimondása szükséges. Ha tehát a kormány ezen királyi leiratában beereszkedett volna mindazokra is, miket mi törvényjavaslatunkban fölterjesztettünk; ha mindazokat helybenhagyta volna is: még azon esetben sem jöhetett volna e királyi leirat által a vallásos tárgy úgy tisztába, hogy mi abban tökéletes megnyugvásunkat találtuk volna; mert törvényjavaslatunkban is sok jeles tárgy nem foglaltatik, mely a vallásos viszálykodásoknak kikerülésére egyáltalában szükséges; ilyen az átmenetel és többek. De vannak még más okok, melyekért ezen királyi leirat várakozásainkat nem elégíti ki. Az első ok abban fekszik - hogy ha valahol, bizonyosan a vallásos tárgyakban -, ha valami jót és célszerűt akarunk tenni, mindazon kérdéseket, melyek a tárggyal összeköttetésben vannak, in complexu kell tárgyalni. Mindazon pontok, melyek törvényjavaslatunkban igen szoros összeköttetésben állnak egymással, így jelesül az összeesketésnek módja, a lehető legszorosabb kapcsolatban áll azzal, mi iránt őfelsége királyi leiratában nyilatkozik. Mármost hogy áll ezen királyi leirat? E királyi leiratban kimondja őfelsége szándékát a reverzálisokra, vagyis inkább a vegyes házasságokból származott gyermekeknek mily vallásban történendő neveltetése iránt; aziránt pedig, miképp történjék az összeesketés, a királyi leirat nem nyilatkozik. Már mi ennek a következtetése? Nem egyéb, mint az, hogy azon indítványokat és javaslatokat, melyeket a kormány az I., 4. és 5. pontra nézve javasolt, mindaddig nem fogadhatjuk el, minekelőtte nem tudjuk, mi a szándéka őfelségének az összeesketések módjának meghatározására nézve, mert

a lehető legnagyobb kapcsolatban van egyik a másikkal. Ezen kívül van még egy ok, melyért a királyi leirat ki nem elégít; és ez, megvallom, ezen frázisban fekszik: „non nisi ubi pacta similia haud succederent, aut partes competentes ipsis paciscendi iure hoc uti nollent, nascituros illarum liberos religionem patris sequi debere constitutur.” Ha ezen frázis a törvénybe megy, meg vagyok győződve, hogy ezen frázisnak éppen oly káros következtetései lehetnek, hogy ennek éppen oly interpretációk adathatnak, melyek adattak a „ne transitus temere fiat”-nak; hogy e szavaknak azon magyarázat adathatik, mintha ti. a törvény azt kívánta volna, hogy mielőtt valamely vegyes házasság összeköttené, az ily egyezkedésnek megszerzése legalább megpróbáltassék. Én tehát mélt. fő RR., mi ezen királyi leiratot és különösen mi azt illeti: hogy a jelen királyi leirat nem olyan, mely egy újonnan alkotandó törvénynek már alapjául szolgálhatna, a t. KK. és RR.-el tökéletesen egyetértek, és erről öfelségét felküldendő felírásunk által, melyet előbbi feliratunkhoz csatolni kívánok, tudósítandónak vélem. Egyébiránt nem lehetek egy véleményben a KK. és RR.-el azon általánosságra nézve, mellyel a királyi leiratban ajánlott módok ellen nyilatkoznak. Meg fogom magyarázni nézeteimet. Mik a kormánynak a királyi leiratban azon módra nézve, mely szerint a vegyes házasságokból születendő gyermekek nevelése iránt rendelkezni kíván, kifejtett nézetei? A királyi leirat ugyanis kinyilatkoztatja, hogy öfelsége attól, hogy a gyermekek atyjok vallását kövessék, egyáltalán nem idegen; és én úgy értem ezt, hogy öfelsége törvényjavaslatunkat ennyiben helybenhagyja; egyébiránt fenn akarja tartani azt, hogy a házasságra lépő felek egymás között másképp is rendelkezhessenek, mint azt a törvény rendelné. Jelen viszonyainkban, így jelesen, míg törvényeinkben az áll, hogy a vegyes házasságokat mindig csak a kat. lelképásztor előtt lehet kötni, én öfelségének e javaslatát el nem fogadnám. Miért? - mert ez esetben meg vagyok győződve, hogy számtalan térítési kísérletnek nyitnának út és kapu. Nem szólok tehát most arról, hogy ezen királyi leiratban foglalt javaslatot azonnal elfogadjuk, mert mint most állunk, azt hiszem, hogy ezen királyi leiratnak javaslatát és indítványát elfogadni nem lehet; hanem én úgy vagyok meggyőződve, hogy még ez országgyűlés alatt a vallásos tárgyakat rendbe fogjuk hozni. A t. KK. és RR. ez iránt oly szilárdan nyilatkoztak már oly sok országgyűlés alatt és oly szilárdan nyilatkoztak most, hogy a t. KK. és RR. részéről semmi kétség e kérdésre nézve nem lehet; ők mindig az egyenlőség és viszonyosság elvét pártolták; a mélt. fő RR. közt is bizonyosan a vallásos tárgyban ugyanazon elvek nagy haladási stádiumban vannak: mert ha összehasonlítjuk azt, mi 1836-1840-ben történt, remélnünk lehet, hogy ily arányban haladva, a mélt. fő RR. 1843. évben kezdet fogunk fogni a t. KK. és RR.-el. A kormány, mely minket ezen királyi leiratban felszólít, hogy az egyenlőség és viszonyosság elvét ezen esetben alkalmazzuk, vissza nem léphet úgy, hogy ezen elveknek törvényes kimondását ellenezhetné és erre nézve szankcióját adni ne akarná. A jelen viszonyok közt tehát - noha optimista nem vagyok - azt hiszem, hogy a vallásos tárgy rendbejő. Már ha ez áll, ha az egyenlőségi és viszonyossági elv a törvénycikkben kimondatik és minden törvényes viszonyaink ezen elv útmutatása szerint rendeztetnek el: vajon akkor is elfogadhatatlan leend a kormány által a vegyes házasságokból származott gyermekek nevelése iránt tett indítvány? Én azt hiszem, hogy nem; s részemről nyíltan és világosan kimondom azt, hogy a kormány által indítványozott módot ily viszonyok alatt a vegyes házasságokból született gyermekek neveltetésére nézve sokkal célszerűbb, a szabadság elvével sokkal megegyezőbbnek tartom mindazt, melyet mi törvényjavaslatunkban fölterjesztettünk, és amelyet én a múlt országgyűlés alatt tehetségem szerint pártoltam. Meg fogom mondani a mélt. fő RR.-nek okaimat. Mik a t. KK. és RR.-nek, mik nekünk - kik a t. KK. és RR. többségének véleményét e teremben képviseljük - elveink a vallás tárgyára nézve? Elvünk tökéletes szabadság, elvünk az egyenlőségnek és viszonyosságnak elve. Mármint kérdelem a mélt. fő RR.-et: vajon a viszonyosság és egyenlőség elvének a kormány által tett proposíció nem felel-e meg éppen úgy, mint azon törvényjavaslat, melyet mi tevünk? vajon a szabadság elvének nem felel-e meg

sokkal inkább? vajon ha a törvényhozás azt mondja: felállítok részemről egy általános províziót, - mert a gyermekeknek vallásos neveltetésére általános províziót kell felállítani -, s ez az lesz, hogy a gyermekek mindig apjuk vallását kövessék; de mivel a vallásos érzelmek kifejlése az asszonyi nemben sokkal erősebb, mint a férfiakban, mert a törvény a vegyes házasságokat pártolása alá vette, és azoknak akadályoztatását törvénysértésnek nyilatkoztatta, és tagadni nem lehet, hogy sok eset lehet, hol egy leány oly buzgósággal viseltetik vallása iránt, hogy inkább, ha szíve törnék is, lemond szerelméről, mintsem hogy vallása elveit sértene, megengedem, hogy ott, hol a felek a törvényes provízióval megelégedve nem volnának, másképp is rendelkezhessenek; - de kérdem: nem sokkal több szabadságot és garanciát nyújt-e ily törvény, mely a részeknek megengedi az egyezkedést, és főképp oly tárgyakra nézve, melyekre nézve a törvényhozás a törvénynek sikeres alkalmazását csak akkor remélheti, ha a felek parancsában megegyeznek? És éppen ilyen a nevelés; mert kérdem a mélt. fő RR-et: vajon mikint fogják nevelni oly szülők gyermekeiket, kik kénytelenítve lesznek arra, hogy azokat bizonyos forma szerint neveljék, belsőképp másképp lévén meggyőződve és mást kívánván, mint mit a törvény rendel? De nem mondatik, hogy ezen viszonyosság, mely a királyi leiratban ajánlatik, inkább látszó, mint való, hogy ezen viszonyosság nem létezik, mert reformált honfitársaink meggyőződésével nem egyez meg az, hogy a még csak születendő gyermekek vallásbeli neveltetéséről rendelkezés történjék? - Én, mélt. fő RR. bizonyosan, ha valaki, mélyen tisztelem azokat, kik azon véleményt felállították, de megvallom, nem egyezem meg velök, és részemről éppen az ellenkezőről vagyok meggyőződve, tudniillik arról, hogy reformált honfitársaink meggyőződésével ellenkezésben nem áll, sőt nem is állhat, mert azon esetre, ha ez állna, bizonyosan reformált honfitársaink buzgóságukat arra nem fordították volna, hogy a gyermekeknek mikénti neveléséről törvényes rendelkezés tétessék. A törvényes provízió szintúgy rendelkezik a születendő gyermekekre nézve, mint egyes felek között kötött szerződések; ha tehát ellenkezésben állana református honfitársaink vallásos meggyőződésével az, hogy a gyermekek vallásos neveltetéséről születésük előtt rendelkezzenek, akkor nekik in massa ezen törvény ellen fel kellett volna lépni és protestálni, - ez egyik okom. De mondhatná valaki, hogy különbség van a törvényes provízió és egyes részek között kötött kontraktuális provízió között; - e részben nem fogok ragaszkodni ellenkező nézetemhez, csak azt állítom, hogy reformált honfitársaink vallásos nézete semmiben sem különbözhetik azon vallásos nézetektől, melyekben ugyanazon vallásban levő más nemzetek minden reformált konfessziói vágynak. Márpedig erre nézve biztossá tehetem a mélt. fő RR-et, hogy ez annyira nem ellenkezik más országokban, pl. Badenben, a reformátusok vallásos meggyőződésével, hogy ott, hol a törvény illetén províziókat és szerződéseket megenged, igen számosak, sőt számosabbak azon esetek, melyekben a reformátusok kérvén ily szerződéseket, a gyermekek mind a reformált vallásban neveltetnek. Én tehát azt hiszem, a viszonyosság valósággal létezik, és meg vagyok győződve, hogy reformált honfitársaink tiszteletre méltó vallásos buzgósága mellett nem lesznek utolsók, kik azon törvény engedelmével élni fognak. De valamennyien tudjuk, mik voltak következményei a reverzálisoknak, valamennyien tudjuk, hogy minden vallásos viszálykodások nagyobb része éppen ezen reverzálisokból származott; már ha, mint némelyek gondolják, a kormány által javasolt és indítványozott mód nem más, mint a reverzálisoknak törvényesítése; ha az csakugyan nem más, mint a reverzálisoknak valóságos behozatala, nem kell-e tehetségünk szerint ez oly károsnak mutatkozott dolog törvényesítése ellen felszólalnunk? Én részemről nyíltan kimondom, ha ma az javasoltatnék, hogy a reverzálisoknak adása mind a két félnek engedtesse meg, ily törvényt, habár viszonyosságot látnék is benne, rossznak tartanám azért, mert a reverzálisokat oly valaminek tartom, mi minden szabadsággal ellentétben áll. A reverzálisok egyes felek között kötések, de miként kötött kötések? Egy harmadiknak, egy idegennek befolyásával; a reverzálisok oly kötések, melyektől a kontrahensek közös megegyezéssel is vissza nem léphetnek; a reverzálisok oly kötések, melyekre nézve egy

harmadik, tökéletesen idegen még a kontrahens félnek halála után is reklamációt tehet; a reverzálisok nem kontraktusok, hanem egy tökéletesen idegen testületnek adott ígéretek aziránt, hogy a gyermekek mily vallásban fognak neveltetni: ez meggyőződés szerint minden szabadsággal ellenkezésben áll; mert meggyőződés szerint úgy előre magát senki sem kötelezheti le, hogy - habár megváltoztatta volna meggyőződését - előre ígérje, hogy gyermekeit egy bizonyos és talán meggyőződésével ellenkező módon fogja nevelni. De vajon azon mód, mely a kormány által javaltatik, a reverzálisokkal áll-e legkisebb hasonlatosságban? áll-e annyiban, hogy a javasolt szerződések a gyermekek vallásos oktatásáról rendelkeznek, de másban miben? Vajon nem lehet-e az ily házassági paktumoknak kötésére nézve oly formákat szabni a törvényben, melyek által tökéletesen kizáratik minden harmadiknak befolyása? Vajon azáltal, hogy tisztán privát szerződéseknek jelentettek ki, nincs-e megengedve, hogy a felek minden pillanatban tőlök visszaléphessenek? nincs-e kizárva minden idegennek beavatkozása? nincs-e eltöltve minden harmadiknak reklamációi joga? De azt hiszik talán némelyek, hogy a királyi leiratban felhozott javaslatok elfogadása által azok, kik vallásuk iránt fölötte buzgólkodnak, mintegy fölhívatnak arra, hogy az illetén ígéretek a felektől mindenféle módon kicsikarván, ezzel vallásuk terjesztésére visszaéljenek; és én magam is úgy vagyok meggyőződve, hogy ha az illetén házassági paktumok megengedtetnek, azok, kik vallásuk iránt talán szerfelett buzgólkodnak, mindent el fognak követni, hogy illetén ígéretek adassanak, és pedig minél számosabban; én ennek valószínűségét egyáltalában nem tagadom. De vajon azok túlbuzgólkodásait törvényes províziókkal akadályoztathatjuk-e? vagy ha az, mit törvényjavaslatunkban mi ajánlánk, ti. hogy minden gyermek apja vallását kövesse, a kormány által elfogadtatik - azon túlbuzgólkodók nem fognak-e éppen úgy fáradozni vallásuk terjesztése mellett, mint ez esetben? Csak a térrénum különböző; ha most a törvény által tett proposíció elfogadtatik, minden erejüket arra fogják fordítani, hogy ígéretek és szerződések köttessenek; ha törvényjavaslatunk fogadtatik el, minden erejüket arra használni, hogy vegyes házasságok ne köttessenek; itt más a térrénum, csak az a kérdés, vajon a törvényhozásra nézve, miután kinyilatkoztatta, hogy a vegyes házasságoknak akadályoztatását valami veszélyes dolognak tartja, nem sokkal jobb-e, ha azon túlbuzgólkodók azon fáradsanak, hogy ily szerződések adassanak ki, melyek később minden pillanatban megsemmisíthetnek, mintha minden egyes házasság akadályozásán iparkodnának, ím megmondani ez egész tárgyra nézve személyes nézetemet. Legyen szabad, habár szokatlan is, itt egy auktoritásra hivatkozni; nem törvény, nem magyar író, de oly férfiú, ki a szabadság elveinek terjesztésére nézve Németországban többet tett, mint bárki; és ki azon résznél és felekezetrél, melyhez tartozom, elég nagy auktoritással bír: és ez Rotteck Károly; ő ugyanis a kölni püspök iránt létező villongások idejében egy broschürt írt, és abban éppen azon esetre alkalmazólag - mert itt is majdnem ugyanazon kérdések fordultak elő - ezeket írta: „Ich billige es, dass die bürgerliche Gesetzgebung eine Regel für die Erziehung der Kinder aus gemischten Ehen aufstelle, doch nur unbeschadet der den Brautleuten zu gewährenden Freiheit etwas anderes für ihre künftigen Kinder durch Ehevertrag zu bestimmen.” Ezt csak azért hoztam fel, hogy kimutassam, miképpen sokan, kik a szabadság mellett küzdöttek Németországban, ugyanazon elveket védtek, ugyanazon térrénumra állottak, melyeket most a kir. leiratban látok.

Röviden összefogom a mondottakat. Meggyőződés szerint a királyi leirat nem olyan, mely törvényjavaslatnak alapjául szolgálhatna; nem, először azért, mert az egyenlőségnek és viszonyosságnak elvei nem általánosan, hanem csak alkalmazólag azon egy-egy esetre mondatnak ki; - nem, másodszor azért, mert a királyi leirat csak a harmadik pontra terjeszkedik ki, és nem szól a többiekre, miket törvényjavaslatunkban fölterjesztettünk, és mik a harmadik ponttal szoros összeköttetésben vannak; nem, harmadszor azért, mert oly frázist foglal magában, mely, ha törvénybe foglalhatnánk, új súrlódások- és bajoknak nyújtana alkalmat; ennyiben tehát a t. KK. és RR-el egy értelemben vagyok. De mivel azon esetre, ha vallásos villon-

gásaink végképp egy oly törvény által intéztetnének el, melyben a vallásos egyenlőség és viszonyosság kimondatnék, én a királyi leiratban mondottakat a vegyes házasságokból született gyermekek neveltetésére nézve ajánlott módot nemcsak hogy nem károsnak, de olyannak tartom, mely a vallásos szabadság elveivel még törvényjavaslatunknál is jobban megegyez; fölszólítandónak vélném tehát a t. KK. és RR-et, hogy a királyi leiratban ajánlott törvényes intézkedések iránt, nem, mint tették, általánosan, hanem csak a dolog jelen állására nézve nyilatkozzanak, s kimondják: hogy addig, míg az egyenlőség és viszonyosság elve minden vallásos tárgyra alkalmazva nem lesz, e felirat által ajánlott változásokat el nem fogadhatják; főképpen azért nem, mert a királyi leiratban ajánlott pontok iránti intézkedés célirányosan nem történhetik, míg öfelségének nézete a többi pontok iránt az ország rendei által ismerve nem leend. Nem jó, nem célirányos, meggyőződésem szerint, ha előre ily határozottan nyilatkozva, további traktátusoknak útját elvágjuk, s miután mégis megtörténhetik, hogy később tán meggyőződhetnénk a kormány ez indítványának helyességéről, előre kimondjuk, hogy azt semmi esetre elfogadni nem akarjuk.

1843

A VEGYES HÁZASSÁGOKRÓL

Mindenekelőtt kénytelennek érzem magamat engedelmet kérni a mélt. fő RR-től, ha e tárgyban cs. kir. fenségednek intését nem követhetem, s nem szólhatok oly röviden, mint a mélt. fő RR-nek unalma kikerülése végett kívánnám; de mivel a tárgy oly fölötte fontos, miután én - fájdalom! - oly kellemetlen állásban látom magamat, hogy az eddig szólott mélt. fő RR. egyikével sem foghatok kezet egészen: kötelességemnek tartom előadni azon okokat, melyek engem az illető véleménynek pártolására vezetnek. Azt mondá az éppen most előttem szólott igen érdemes főispáni helyettese Borsod megyének, hogy ez egyike azon tárgyaknak, melyek iránt őfelsége elébe fölterjesztést nem tenni valóságos bűn, valóságos törvényhozói véték volna. Én is azt hiszem, és talán csak a fölterjesztés módjára nézve létez köztünk némely különbség. A KK. és RR. felirati javaslatukban több tárgyakat kívánnak, melyeket én négy pontra osztanék fel. Először: kívánják, hogy őfelsége a brévére adott placétum visszavonására, a papi körlevelek rosszallására és megsemmisítésére kéressék meg; másodsor: a placétum jogának ezen túlgyakorlatára nézve kívánják a KK. és RR., hogy a kormány vagy felsőség a placétumot mindazon esetekben, midőn valamely bréve vagy bulla a törvényekkel ellenkezésben állana, tagadja meg; minden placétummal ellátott bullákat és brévéket pedig országgyűlésről országgyűlésre az ország rendjeivel közöljön; harmadsor: hogy miután egyik sarkalatos törvényünkön, ti. az 1791 : XII. törvényen, sérelem követtetik el némely egyházi személyek ellen indított pereknek felkérése és vissza nem küldése által, a sérelem orvosoltassék azáltal, hogy azon perek azonnal az illető bírák elébe visszautasíthassanak; negyedsor: hogy miután a Magyarországon létező vallásos viszongások között némely házasságok oly módon kötöttek, mely az 1791 : XXVI. törvénycikkkel meg nem egyez: mind az ily házasságok, mind a belőlök született gyermekek törvényeseknek nyilatkoztassanak. Ezek felfogásom szerint a KK. és RR-nek kívánatai. Azt hiszem, ha valamely tárgyban szükséges, hogy a törvényhozás elvekből induljon ki: a vallásos tárgyak, melyek minden embert olyannyira érdekelnének, - melyekre nézve az országnak egyik polgára sem közönyös, - ezek közé tartoznak. Szükséges tehát mindenekelőtt felállítani azon elveket, amelyekből ki akarunk indulni. Azon elv, melyet a törvényhozás követett, melyet az alsó tábla számtalanszor kimondott, s mely a felső táblánál az utolsó resolutio alkalmakor nagy pártolásra talált: az a vallásbeli szabadság és a vallások közt a lehetőségig helyreállítandó tökéletes egyenlőség. Ez azon elv, melyekből eddig a törvényhozás kiindult, s melyet én is előadásomban szemem előtt fogok tartani. A vallások szabadsága szükséges posztulátumképp megkívánja az egyházaknak függetlenségét; az egyházaknak függetlensége megkívánja, hogy miután egyházi és világi hatalom szükségképp egymás mellett látszik, mihelyt az egyháznak függetlensége kimondatik: azonnal jelöltessék ki azon határvonal, mely az egyházi hatalmat a világitól elkülönözi; mert ha ez ki nem jelöltetik, az egyházi és világi hatalom közt szüntelen collisiók fognak támadni, és az egyháznak függetlensége az egyháznak onnipotenciájába vagy elnyomásába fog átmenni. Szükséges tehát a határvonalnak felállítása, és a kérdés csak az: vajon azon határvonalnak felállítása lehetséges-e? A tapasztalás megfelel e kérdésre, miután látjuk, hogy azon határvonal a világnak majdnem minden civilizált országában felállítatott s maga a kat. egyház által kétségsbe nem vétetett. Minden tárgyak, melyekről a világi hatalom rendelkezik, és melyek iránt közte és az egyházi hatalom közt collisiók támadhatnak, három neműek: vannak olyanok, melyek már természetüknél fogva, például a birtok, világi vagy más jogviszonyokat illetvén, mindenki által a világi hatalom köréhez számíttatnak; vannak olyanok, melyek tisztán dogmákat és egyházi szertartásokat illetnek, s azért az egyházi hatalomhoz tartoznak; vannak végre olyanok, melyek, mint a házassági szerződések, mind az egyházi, mind a világi hatalmat

egyaránt érdeklik, és azért mint vegyes természetűeknek látszanak. A tisztán világi dologra nézve - noha az egyházi hatalom befolyását a középkorban a lehetőségig terjesztette is ki -, az egyháznak elvei soha a világi hatalomtól a középkornak legsötétebb századaiban sem respektáltak. Bizonyítják ezt azon számos esetek, melyekben az egyes országok törvényhozásai bizonyos jogviszonyok elrendezésében az egyház által felállított elvekkel éppen ellenkező elvekből indul ki; így látjuk ezt az elévülésnél, így a kölcsön kamatozása iránt. Az egyház minden kamatot uzsorának nyilatkoztat és szigorúan tilt, s mégis a világi törvényhozás meghatározza a törvényes kamatlábot - és az egyházi férfiak, kik magokat e részben a világi törvénynek alárendelik, s tőkéiket a törvényes kamatláb szerint kiadják, azt vallásos elveikkel ellenkezőnek bizonyosan nem tartják. Így volt az hajdan a hadi szolgálatra nézve, melyektől a kánonok az egyház igazgatóit eltiltják, s melyeket, midőn a hűbéri törvény ezt nekik parancsolta, az egyházi férfiak - mint Tomorynk példája mutatja - híven teljesítének. Így van ez a klérusnak világi és politikai tárgyakba való beavatkozására nézve is, melyeket az egyház szinte tilt, s amelyeknek létezését Richelieu, Mazarin és több nagy státusférfaikon kívül, kik a klérus soraiból támadtak, az egyházi rendnek tanácskozásainkban való részvéte legjobban bizonyítja; így van a privilégium fori-val; így sok más esetekben, noha ezek is elég bizonyosságai annak, hogy tisztán világi tárgyakra nézve az egyház elveinek fölhozása soha és semmi országban nem respektáltatott; elég bizonyossága annak, hogy 1791-ben, midőn apáink a klérus ellentmondása ellenére törvényt hoztak, semmi olyast nem tettek, mi a más kat. országokban követett elvekkel ellenkezésben állana. De másrésről, valamint világi dolgokban az egyház, úgy egyháziakban a világi hatalom is - mennyire csak lehetett - kiterjeszteni akará hatalmát; s az emberi nem vigasztalására látjuk: hogy e részben törekvései éppoly sikerteleneknek mutatkoztak, mint melyeket az egyház világi tárgyak elrendezésére nézve tett. Ennek példáját mutatja a kereszténység és protestantizmus, mely végre semmi más, mint az emberi nem egy részének ünnepélyes protestációja a világi hatalomnak a lelkiismeretet érdeklő dolgokba beleavatkozása ellen. - Tisztán egyházi s tisztán világi tárgyakra nézve a civilizált világban azonban - amint mondám - az illető hatalmak kompetenciájára nézve kétség nem létezik többé; fennmaradnak azok, amelyek - mind mondám - vegyes természetűeknek látszanak, s csak ezekre nézve maradhatnak némely nehézségek. Ilyenek a házassági kötések. Ezen kötéseknel, tudjuk, a világi és egyházi hatalom közel érintkezésbe jő; itt is azonban, ha azon célt tekintjük, melyet a világi és egyházi hatalom a kötések által kíván elérni, a határvonalnak felállítása, mely e két hatalmat ez esetben is egymástól elválasztja, korántsem leendő oly nehéz, minőnek az közönségesen tartatik. Ugyanis mit céloz a világi hatalom? A világi hatalom átlátva azt, hogy a házassági kötések a státus fennállására szükségesek, kénytelennek látja magát meghatározni azon formákat, melyek a házassági szerződéseknek az azoknál szükséges ünnepélyességet megszerzik anélkül, hogy e szerződéseket felette nehezítenék. Az egyház a házasságot szentségnek tartja - és így célja csak az lehet, hogy kik abban részesülni akarnak, előkészülve lépjenek az oltárhoz, úgy, mint azt az egyháznak elvei megkívánják. Eszerint mindaz, ami tisztán szerződési természetű a házasságnál, természet szerint a világi hatalmat illeti; mindaz pedig, ami benne szentség, az egyházat. Addig, míg Európában csak egy vallás létezett, az egyház - mit könnyű volna megmutatni - számtalan koncessziókat tett a világi hatalomnak, s éppen a házasság kötésére nézve sokszor változtatá szertartásait. Midőn a reformáció által a vallásos egység Európában azonban megszűnt, a kat. egyház oly világi hatalomnak, mely tőle különböző elvekből indult ki, koncessziókat nem tehetett többé, s szükségessé vált, hogy ezen két hatalom elválasztassék egymástól, és ezen szükség annyira szembeötlő volt már akkor, hogy mindjárt a reformáció kezdetén azon nagy férfiú, ki azt Németországban megkezdette, Luther Márton, ebbéli nézetét világosan kimondotta, s erre nézve így szól: „Darum muss man die beiden Regimente mit Fleiss scheiden; eins, das fromm macht, das andere, das äusserlich Friede schafft, un bösen Werken wehret; keines ist

ohne das andere genug in der Welt. Bis an's Ende der Welt sollen die zwei Regimenter nicht in einander gemengt werden, wie es zur Zeit des alten Testaments im jüdischen Volke geschah." Minthogy a reformáció után a státus és egyház kétféle elvből indult ki, ki kellett jelelni azon határvonalat, amely az egyházat a státustól elkülönözte, s jelesen a házasságok kötésére nézve új jogok és kötelességek támadtak. A státusra nézve támadt azon jog, hogy az egyház elveitől eltérőleg bizonyos formákat határozzon meg, melyek mellett különböző vallású polgárjai között is a házasság teljes érvényességű kötése lehetségessé tétessék; ennek korrelált kötelessége az egyház részéről az, hogy az ilyen szerződéseket elismerje, - és az egyház ezen kötelességét teljesítette is, és igen sajnálom, hogy a klérus Magyarországon oly kevés nyilvánosságot adott a kat. egyház által erre nézve felállított elveinek, melyeknek ismerete a kedélyek megnyugtatóására Magyarországon igen sokat használt volna felfogásom szerint, ha Magyarországon tudta volna minden ember azt, hogy a kat. egyház oly házasságokat, melyek a tridenti zsinat által meghatározott formákon kívül, jelesen reformált lelkipásztorok előtt kötöttek, a kat. egyház által is valóságos és teljes érvényességű házassági kötéseknek tekintetnek. Hogy pedig ez így van, azt a mélt. fő RR. át fogják látni XIV. Benedek pápának e nyilatkozatából: „XIV. Ben. in. declaratione cum instructione super dubiis respicientibus matrimonia in Hollandia et Belgio contracta et contrahenda. - Atsi forte aliquod huius generis matrimonium tridentini forma non servata ibidem contractum iam sit, - aut in posterum - quod Deus avertat - contrahi contingat, declarat sanctitas sua matrimonium huius modi, alio non recurrente, Canonico impedimento, validum habendum esse, et neutrum ex coniugibus, donec alter eorum supervixerit, nullatenus posse sub obtentu dictae formae non servatae novum matrimonium inire.” Az egyház, midőn a tridenti zsinat formáján kívül kötött házasságokat érvényeseknek nyilatkoztatta, elismeré és teljesíté azon kötelességét, mely a két hatalom egymástól elválása után reá nézve támadt. De szintazt tevé a világi hatalom is, midőn az egyházi hatalmat annyiban, mennyiben belső körében működik, és tisztán egyházi szertartás és egyházi dolgok körül foglalatoskodik, szabad mozgásában semmiképp nem akadályozza; - ezen kötelességet teljesíti a status Franciaországban, Angliában, Svájcban, Amerikában, Hollandiában, egyszóval: az egész civilizált világban mindenütt, amit az egyház tesz, semmiképp a törvényhozás körébe nem vonatott. - Ez a dolgoknak állása a civilizált világban, és látjuk, hogy a hatalmaknak elkülönözése mindenestre inkább célhoz vezet, mint azon út, melyet mi követünk, mivel békéhez és nyugalomhoz vezet az elsorolt nemzeteket, míg nálunk egy félszázad óta nem szűnt vallásos villongásokat látunk. - Azt hiszem, mélt. fő RR., hogy mi mindkét részről a vallásos kérdésekre nézve rossz téren állunk; a mélt. klérus felfogásom szerint - legyen kimondva őszintén azon tisztelet mellett, mellyel iránta viseltetem - akkor, midőn itt mindannyiszor, valahányszor mi vallásos törvényekről szólunk, protestatióval lép fel, s túllép körén és oly valamit tesz, mi világosan hatalmának köréhez nem tartozik; a klérus tagjai, mint egyes férfiak minden törvényhez hozzászólhatnak és a tanácskozásban részt vehetnek, - a klérus, mint testület tisztán világi törvények ellen nem protestálhat, azoknak semmi szín alatt ellene nem mondhat: s ennyiben a klérus rossz téren áll. De ily és éppen így hibás téren állunk mi is, midőn oly dolgokat, melyek tisztán az egyházi szertartásokhoz tartoznak, politikai diszkusszióknak tárgyává teszünk. - Én mély fájdalommal mondom ki, fájdalommal: - mert magam is katolikus vagyok: a nmélt. klérusnak tetteit 1838 óta egyáltalában nem helyeselhetem felfogásom szerint. Miután most a dologról többet gondolkozva, kötelességem szerint mindazon ismereteket, melyekhez mint laikus juthattam, magamnak megszereztem, s azon bullákat és brévéket, melyekben a Szentszék e tárgy iránt nyilatkozott, keresztülolvastam: nem foghatom fel, a tisztelt kat. klérus miképp áldhatta meg a vegyes házasságokat 50 évig? Ha a kat. klérus 50 évig a vegyes házasságokat - nézetem szerint - az anyaszentegyház elveivel ellenkezőleg megáldotta, - ellenkezőleg: akkor felfogásom szerint a kat. klérusnak nemcsak szabad, hanem kötelessége volt visszatérni azon

ösvényhez, melyet jónak tartott; de kötelessége volt visszatérni nem rögtön, hanem miután előbb figyelmessé tette a törvényhozást arról, hogy a vegyes házasságok összeadásában ezen-től más szertartásokhoz tartandja magát; kötelessége lett volna ez a mélt. egyházi rendnek az 1839-i országgyűlés előtt is, nem pedig 1840-ben, az országgyűlés után, midőn előre láthatta, hogy három évig országgyűlés nem tartatván, e fontos tárgy körül rendelkezni nem lehet; fel-fogásom szerint szoros kötelessége lett volna a klérusnak elkövetni mindent, mi a lelkiismere-tek megnyugtatóra vezethetne; hirdetni minden templomban, minden szószékről, hogy a kat. anyaszentegyház az áldás nélkül kötött házasságokat érvényeseknek tartja. És fájdalom! mégis a kat. klérus ezt nem hirdette soha, hanem elmondá itt a diszkusszió folyamában köztünk; de a nép, amelynek megnyugtatóra leginkább szükség volt, a nép nem tudta meg soha ezt, és azon meggyőződésben volt és van, hogy a kat. anyaszentegyház, mely az ily vegyes ház-as-ságokat rosszallja, azokat bizonyosan érvényeseknek sem tekinti. Mindenekelőtt fájdalommal töltött el az, hogy összehasonlítva Lambruschini kardinális a magyar klérusnak adott utasítását az országunk primása által kibocsátott körlevelével, látám, hogy abban némely dolgok nem foglaltatnak, melyek az utasításba fölvetettek és melyek, ha a primási körlevélbe felvételnek, kétségkívül nagyobb megnyugvást fogtak volna szülni, és ez KK. és RR-et felmentette volna azon nehéz kötelességtől, hogy primás öhercegségét azzal vádolják, miként öhercegsége a még nem is létező törvényre előre kimondá kárhoztatását. Ugyanis Lambruschini kardinális-nak utasításában ezeket olvasni: „Quod autem attinet, ad connubiorum istorum, coram acatholico ministro - seu non servata Conc. Tridentini forma, celebrationem: erit omnino sacrorum Praesolum, ac Parochorum studiosissime instare, atque in charitate Dei, et patientia Christi partem Catholicam hortari ac monere, ut illam nimirum ab tantiscandali turpitudine, quantum possint, abstineant. - Siquidem vero huiusmodi ipsorum monitis atque hortamentis nihil - quod absit - proficientibus mixta matrimonia ea ratione fuerint inita: inspectis tam praeteritis - quam praesentibus locorum - de quibus sermo est, peculiaribus circumstantiis, erunt ab episcopis et parochis prudenter dissimulanda, - et quamvis illicita pro validis habenda.” - Itt a kardinálisnak nyilatkozatában és utasításában világosan benne van, hogy a reformált lelkipásztorok előtt kötött házasságok a kat. egyház által is érvényeseknek tartatnak. Primás öhercegsége körlevelében ez nem foglaltatik, és meg vagyok győződve: hogy ha öhercegsége körlevelében ezt hasonlóképp kimondja, más színben fogott volna a kérdés a t. RR. előtt megjelenni. Én tehát - mint mondtam, fájdalom! - a mélt. klérusnak eddigi eljárását nem helyeselhetem. De abból, hogy a klérus hibákat követett el, hogy természetes teréről lelépett, mert hibázott: az következik-e, hogy hibákat kövessünk el mi is; hogy mi is oly térre állítsuk ezen kérdést, hol az örökké orvosolhatatlan, hogy a törvényhozást, a kormányt és országot a lehető legnagyobb zavarba hozhatja? s igen félek, ha a t. KK. és RR. javaslata elfogadtatik, ez volna következése. Mert mit akarnak a t. RR? A t. RR. követelik a kormánytól a közrebocsátott körleveleknek rosszallását és megsemmisítését! Méltóságos fő RR! A meg-semmisítés oly szó, mely, ideállítva nem megsemmisítést, hanem kényszerítést tesz; s mihelyt a kormány a papi körlevelekre nézve kimondja a megsemmisítést, el kell készülnie arra, hogy azon esetben, ha az egyházi férfiak e nyilatkozatnak nem engedelmeskednének, azokat kényszerítő eszközökkel a körlevelek meg nem tartására fogja bírni; mihelyt tehát a meg-semmisítést kimondja a kormány: a kényszerítésre kötelezte magát! Már kérdelem, mélt. fő RR. - papoknak kényszerítése, oly dologhoz való kényszerítése, minő az áldás, nem tartozik-e azon kormányzási eszközök közé, melyekhez a törvényhozásnak nyúlni bizonyosan csak a leg-elkerülhetetlenebb szükség esetében szabad, csak midőn az állomány fenntartására e veszélyes eszközökön kívül más nem maradt! Én a t. KK. és RR. által a papi körlevelek megsemmi-sítésére nézve tett indítványt tehát nem pártolhatom, nem pedig azért, mert először nem tartom szükségesnek; másodszor: nem célirányosnak; harmadszor: nem törvényesnek. Nem tartom szükségesnek: mert ha megengedem is, hogy lehetnek körülmények, melyekben az egyházi

rend minden törvény fölibe állítva magát, végre azon szomorú kényszerítésbe hozza a törvényhozást, hogy kényszerítő eszközökhöz nyúljon, azonban a mostani körülményeket olyanoknak nem tarthatom, miután akár civilis szerződést rendeljünk, akár a vegyes házasságok kötése iránt tett előbbeni javaslatunkhoz ragaszkodjunk: a vegyes házasságokra nézve létező akadály megszűnik anélkül, hogy a klérusnak kényszerítése szükségessé válnék. - De nem is célirányos, mert mit céloznak itt a t. RR. s mit célozhatunk mi? - Célozzuk a lelkiismereteknek megnyugtatót! Már kérdelem: a kat. klérusnak kényszerítése fog-e a lelkiismeretnek megnyugtatóra vezetni? Egy a kettő közül: vagy létezik Magyarországon vallásosság, vagy nem! Ha nem létezik: akkor az áldásra való kényszerítés haszontalan, mert akkor az áldás megadása közönyös dolog; ha pedig vallásosság létezik Magyarországon, főképp a kat. nép között: kérdelem: mily hatással lesz a vallásos populációra: ha a törvényhozás, ha a végrehajtó hatalom a vallásnak szolgáit olymire kényszeríti, mit az vallásos elveivel ellenkezőnek lenni mond? De azt hiszem, hogy ez nem is volna törvényes, mert miután az 1791 : XXVII. t. cikk fennáll, s az, hogy evangélikus honfitársaink semmi vallásos meggyőződésük elleni tettekre nem kényszeríthetnek: e törvénynek elismert következménye; miután tehát kétséget nem szenvedhet, hogy ezen jog a katolikusokat éppen úgy, mint az evangélikusokat, s e vallásnak szolgáit éppen úgy, mint minden egyes polgárt megilleti: én törvényes nézetekkel nem látom megegyeztethetőnek azt, hogy a kormány olymire szorítsa az egyháznak szolgáit, mit azok vallásos meggyőződésükkel ellenkezőnek hisznek; - ez nézetem a t. RR. felirati javaslatának első pontjára nézve. - Teljes meggyőződésem szerint sokkal előbb fognánk célt érni, ha előadva őfelségének mindazon aggodalmakat, melyeket a kat. klérus eljárása köztünk gerjesztett, őfelségét felszólítván, hogy a vallásos dolgok iránt - és jelesen a házasságkötésre nézve felküldött törvényjavaslatunkat minél előbb erősítse meg: mert ezen törvénynek megerősítése előtt a házassági kötésekre nézve köztünk nyugalom és egység nem lesz. Ennyit az első pontra nézve. A t. RR. egyéb kívánatait én teljes szívemből pártolom; pártolom pedig azért, mert azok éppen azon elvnek következményei, mely engem arra bírta, hogy az első pontra nézve a t. RR. izenetét ne pártoljam. Ugyanis én azt állítom föl elvint, hogy vallásos szabadság független egyház nélkül nem lehet; független egyház nem lehet ott, hol az egyház és világi hatalom közti határvonal tökéletesen kijelölve nincsen. Hogy az ilymódon kijelölt határvonal megtartassák, két joga támad a státusnak: első a legfelsőbb felügyelés; a második a büntetés joga azon esetben, ha az egyház férfiai a vallásos elvek ürügye alatt valamely polgári törvényt sértenének. A felsőbb felügyelés joga őfelsége által gyakoroltatik mind a protestánsok, mind a katolikusokra nézve; a protestánsokra nézve az 1791 : XXVI. t. cikk értelmében; a katolikusokra nézve a placétum jogánál fogva. Mármint ezen placétumi jog gyakorlására nézve mit akarnak a t. RR? - Kettőt. Az első az: hogy őfelsége azon esetekben, ha valamely bulla vagy brève a törvényekkel ellenkezésben állana, placétumát tagadja meg. Ez oly méltányos kívánság, melyet, ha a t. RR. kimondásában különös megnyugvást látunk, mi azt egyáltalában nem is ellenezhetjük. A másik kívánsága a t. RR.-nek, melyet némelyek a mélt. fő RR. közöl - mint észrevehettem - nem jól fogták fel azt, hogy valahányszor őfelsége valamely brévét vagy bullát törvényesnek tart, s arra placétumát reá adja, az az ország rendivel közöltessék. - Már mélt. fő RR! én egyáltalában nem láthatom át, miként jöhetnének e kérelem által összeütközésbe őfelségének akár jogaival, akár az országgyűlés állásával, akár a klérus függetlenségével, miután mint törvényhozók vallásos tárgyakban mi is rendelkezünk, miután arra, hogy jól rendelkezessünk, szükséges ismernünk minden vallásnak elveit, - mi egyáltalában csak akkor lehetséges, ha azon brévék vagy bullák, melyek által a kat. egyház az elvek iránt nyilatkozik, velünk is közöltetnek? A harmadik kívánsága a t. RR.-nek azon pereket illeti, amelyek az 1647 : XIV. t. cikkénél fogva egyes törvényhatóságok által némely egyházférfiak ellen indítva a kancellária által felkérettek. Kérdelem: a pereknek politikai dicasterium által való felkérése és azoknak vissza nem küldése nem áll-e világos össze-

ütközésben az 1791 : XII. t. cikkel, miután kevés van ily világos törvény? Ennek világos rendeletével világosabb ellenkezésben nem állott soha semmi talán, mint éppen e pereknek felkérése és vissza nem küldése. Én azon egyházi férfiak tettei által az említett t. cikket sértve nem gondolom, s ezen meggyőződésből indulva ki, azt hiszem, hogy ha e perek bíró elébe kerülnek, az egyház férfiiai abszolválatni fognak. Ez nézetem. Egyébiránt akár fölmentés, akár elmarasztalás következne e perek folytatásából, a kancelláriának azoknak fölkerésére és magánál tartására semmiesetre joga nincsen. Lehessen-e és kelljen-e a törvény értelme szerint az egyházférfiakat büntetni, arról csak bíró határozhat, és a kancelláriának jogai közé nem tartozik, nem e pereket fölkeretvén, az ország bíróságai ellen bizodalmatlanságát mondja ki; s midőn két-három egyént 600 frt. büntetéstől megment, oly nyughatatlanságot gerjeszt az országban, mely azon kárnál százszorta nagyobb. Negyedik kéréte a t. RR-nek az, hogy azon esetekben, ahol a vegyes házasságok némely törvényhatóságok végzései következtében nem az 1791 : XXVI. t. cikk által meghatározott forma szerint, hanem másképp adatnak össze: azok s azokbul született gyermekek törvényeseknek hirdettessenek. Én e részben szinte osztom a t. RR. véleményét. Az hozatott itt fel a t. RR. nézete ellen, hogy azon házasságok törvényesítése egyáltalában nem szükséges; mert vagy élnek a szülők, és akkor rajtok áll új házasságra lépni és a létező hiányt helyrehozni; vagy meghaltak a szülők, és akkor a gyermeket öfelsége törvényesíti. Egy esetről a mélt. fő. RR., legalább azok közül, kik szólottak, megfelejtkeznek, és az azon eset, ha a felek élnek, hanem az egyik rész - például a vőlegény - új házasságra lépni nem akar, mi fogna történni akkor? Akkor egy oly személyt, akitől nem követelhetjük, hogy a házasságnak minden törvényeit és a tridenti zsinatnak minden kánonjait tudja, büntetünk oly esetben, melyben az rendes törvényhatóságának parancsait követé; büntetjük akkor, midőn azon meggyőződésben, hogy a törvényhatóság bizonyosan oly módot nem fogott volna neki ajánlani, mely végre oda vezet, hogy házassága semminek nyilatkoztassék; tudatlanságánál más vétket nem hozhatunk fel ellene. Ez esetben meg fogják vallani a mélt. fő. RR., hogy ez nem oly lehetetlen, ha semmi orvoslás nem volna, s én nem hiszem, hogy egyes elveknek vagy ez esetben talán nem annyira elveknek, hanem némely nézeteknek, oly ártatlanokat szakrifikálni szabadságukban állna. - Ezek után még egyszer engedelmet kérek, hogy ily sokáig szólottam.

Röviden összpontosítva nézeteimet, véleményem ez: a t. RR. első kívánatára nézve a t. RR. nézetét nem oszthatom, mert fölfogásom szerint a papi körlevelek megsemmisítése szükségképp a kat. klérusnak kényszerítésére fogna vezetni, ezen kényszerítést pedig sem szükségesnek, sem célszerűnek, sem a törvényekkel megegyezhetőnek nem tartom, a 2., 3. és 4. pontra nézve ugyanazon elvből kiindulva, miután a vallások függetlensége a kormány felső felügyelése és büntetésjoga nélkül fönn nem állhat: a t. RR. felírási javaslatát pártolom.

1843

AZ UNITÁRIA VALLÁS ÜGYÉBEN

Az előttem szólott munkácsi görög egyesült püspök öméltóságának némely előadására kötelesnek érzem magamat felelni. Azt mondá a mélt. úr, hogy az unitaria vallásnak bevételét törvény által kinyilatkoztatni egyáltalában nem szükséges, mivel az unitaria vallásnak türelmét és fölvételét kinyilatkoztatni éppen annyi volna, mint azt állítani, hogy azon más országoknak polgárai, kik oly vallásban élnek, mely itt Magyarországon felvéve nincs, azért, mert Magyarországra bejöhetnek és az országban utazhatnak, azt is követelhetik, hogy a törvényhozás vallásukat bevett vallásnak kinyilatkoztassa. Azt hiszem, hogy ezen más országok polgárai között, kik oly vallásban élnek, mely Magyarországon bevételre nincs, és az unitaria valláson levő erdélyiek - most már honfitársaink - között véghetetlen nagy a különbség, s minthogy az 1836 : XXI. t. cikk e vármegyéknek Magyarországhoz való csatolását törvényesen kinyilatkoztatta: a magyar törvényhozás kétségen kívül a legnagyobb igazságtalanságot követte volna el akkor, midőn azon szempillantásban, midőn azt kinyilatkoztatta, nem ügyelt volna arra, hogy mindazon polgárok, kik azon megyében élnek, minden polgári jogokat megkapjanak; mert meggyőződéseim szerint a magyar törvényhozásnak célzatában nem volt, nem is lehetett, hogy midőn ezen vármegyéknek Magyarországhoz csatoltatását kinyilatkoztatta, ugyanakkor törvény által kinyilatkoztatta volna azt, hogy Magyarországon annyi ezer polgárt, kik eddig polgári jogaikkal éltek, minden polgári jogaiktól meg akarna fosztani. Mert ugyanis, mélt. fő RR! kérdésen kívül fekszik az, hogy a vallások iránt a törvényhozásnak nemcsak jogai, hanem kötelességei közé is tartozik kinyilatkoztatni, milyen vallások azok, melyek a státusnak céljával elveiknél fogva megegyeznek -, és melyek azok, melyek elveiknél fogva a státus céljával ellenkezésbe jönnek? Ha az unitaria vallás azon vallások közé tartoznék, melyek a státus céljával és az ország törvényeivel ellenkezésben állana, akkor azt hiszem, az unitaria vallásnak azon megyékben való létezése elég ok lett volna - bármilyen igazságos legyen kívánatunk - a részek visszacsatolásáról inkább lemondani. De midőn a mélt. fő RR. az unitaria vallásban a szomszéd országban ennyi hű polgárokat látnak, kiket most már honfitársainknak nevezhetünk, midőn az ország és kormány tapasztalásából tudják, hogy azon valláson levő erdélyiek Erdély impopulációjának legjobb részét teszik, meg lehetünk győződve arról, hogy az unitaria vallás a státus elveivel semmi esetre ellenkezésben nem áll. Mi lehetne tehát az unitaria vallás föl nem vételének egyedüli oka? Egyedüli oka lehetne: vallásos buzgóság. A vallásos buzgóság kérdésen kívül nemes, szép ragaszkodás; de oly országban, hol vallásos egység nem létezik, - hol több vallások vétetnek fel, a vallásos buzgóság arra, hogy számos polgárai a hazának minden polgári jogaiktól megfosztassanak, semmi esetre nem vezethet. Azt mondá a mélt. püspök úr, hogy a t. KK. és RR. kívánatának teljesítése az 1836. XXI. t. cikkel ellenkezésben állana, mert abban ki van mondva az, hogy addig, míg a kapcsolat valósággal megtörténni nem fog, azon megyék belső állására nézve semmi különbség és változás nem történendik. De kérdem: miképpen lehet a t. KK. és RR. kívánata e törvénnyel ellenkezésben? s miután ezen kívánatnak létesítése által nem azon megyéknek belső helyzetére nézve történik valamely változás, hanem történik változás országunk törvényeire nézve, s történik változás tisztán Magyarországra nézve. Hogy pedig e változás megtétele, azaz: az unitaria vallás bevételének kinyilatkoztatása nem halasztható akkorra, mikor a visszacsatolás valósággal fog történni, ez oly kérdés, melyről most határozni kell azon számos nehézségeknél fogva is, melyek a visszacsatolásnak most is ellenére vannak. Buzgón kívánjuk e megyéknek visszacsatolását, és kérdésen kívül vannak azon megyékben olyanok, kik hasonló buzgósággal kívánnak egyesülni régi magyar hazájukkal; de azt hiszem, nem fogunk könnyíteni a már létező nehézségeken, s nem fogjuk a visszacsatolási vágyat nevelni azon

megyékben, ha itt nem nyilatkoztatik ki az: hogy az unitaria vallás, mely azon megyékben számos polgárnak vallása, Magyarországon is bevételik, s ha nem biztosítjuk az unitárius polgárokat arról, hogy midőn Magyarországgal egyesülnek, semminemű jogaiktól megfosztva nem lesznek. - Éppen azért tehát, mert kötelességünk, amennyire lehet, e megyéknek visszacsatolását könnyíteni, szükséges, hogy kinyilatkoztassuk: hogy az unitaria vallás Magyarországra bevételik. Én tehát a t. KK. és RR-nek izenetét és törvényjavaslatát egész kiterjedésében pártolom.

1843

A GÖRÖG-KELETI VALLÁSÚAKRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNYJAVASLAT ÜGYÉBEN

HÉT BESZÉD

1

Röviden csak azon indokokat akarom előadni, melyek a minisztériumot arra bírták, hogy habár számtalan nagy fontosságú és sürgős kérdésekkel van elfoglalva, mégis ezen ügyben már most kívánt törvényjavaslatot a t. Ház elé terjeszteni. Az 1848-i XX. t. cikk minden, az országba bevett vallás tökéletes egyenlőségét és a köztök létező viszonyosságot állította fel elvül. A 8. szakaszban biztosította a hon görögkeleti polgárainak jogát egyházi és iskolai ügyeiknek autonóm rendezésére nézve, egyszersmind e célból egy egyházi kongresszus összehívását rendelte el, meghatározván az összehívásnak módját és a tartandó egyházi kongresszus alakját. A nemsokára azután közbejött események következtében a törvénynek ezen rendelete nem volt teljesíthető, és így történt, hogy azon nagyfontosságú változások, melyek a görögkeleti egyház körében híveinek megegyezésével történtek, jelesen a görögkeleti egyház román és szerb nemzetű híveinek egymástól való elválása és egy külön román metropoliának felállítása, oly egyházi gyülekezetben határozottat el, mely formájára nézve az 1848-i törvény rendeleteinek meg nem felel, és hogy emiatt a görögkeleti metropoliának kettőre való tettelegesen elválasztásának törvénykönyvünkben semmi nyomát nem találjuk. Ezen hiányt pótolnunk kell, és azért a minisztérium szükségesnek tartotta egy oly törvényjavaslatot a t. Ház elé terjeszteni, melyben azon egyházi gyülekezet, melyben a két metropoliának elválasztása elhatározottat, amennyiben a formára nézve az 1848-i törvénynek nem felel meg, utólag törvényesítették, hogy az újabban felállított román metropolia törvénybe iktattassék, hogy miután 1848-ban a törvényhozás csak egy görögkeleti metropoliát ismer s csak ezen egy részére biztosította az autonómiát, mostan, miután a metropolia kettévált, a két metropolia mindegyikének autonómiája és egymás iránti koordináltsága külön biztosítottassék, és egyszersmind meghatározottassanak azon módok, melyek szerint ezen külön metropoliák egyházi gyülekezetei első esetben össze lesznek hívandók. Végre, hogy azon jogi kérdések elhatározására, melyek a két metropoliának elválasztása következtében támadtak, a törvényes bíróság a törvényhozás által határozottassék meg, magától értetődően az, hogy alkotmányos országban jogi kérdéseket elhatározni közigazgatási úton nem lehet, s hogy ennél fogva a törvényhozásnak gondoskodni kell egy rendes bíróról, ki e kérdések felett határoz.

A cél, amelyet a kormány e tekintetben e törvény indítványozásánál szem előtt tartott, és amelyre nézve teljes meggyőződéseim szerint, a Ház vele megegyezik, először az volt, hogy miután a görögkeleti egyházhoz tartozó polgártársaink célszerűnek tartották egymástól elválni, mindazon viták és súrlódások, melyek a görögkeleti metropolia eljárásának következtében előadhatnák magokat, a lehetőségig kikerültessenek, és mentül gyorsabban intéztethessenek el: mert kétségtelenül az ország érdekében fekszik, hogy minden oly kérdések, melyek nagyszámú polgárok közt izgatásnak és egyenetlenségnek anyagai lehetnek, elmozdítottassanak.

Második célja és feladata a kormánynak, és kétségen kívül a háznak is, e törvénynek alkotásánál az, hogy, miután az 1848-i törvény, mely e hon görögkeleti egyházú polgárainak egyházi és iskolai ügyekben teljes autonómiáját biztosította, csak egy keleti egyházzal szolt, ezen autonómia az egymástól különvált metropoliák mindegyikének biztosítottassék, s így az, mi az 1848-i törvényhozásnak szándéka volt, világosan kifejeztessék, annyival inkább, mert alig ismerek valamit, mi inkább az ország érdekében fekszik, mint az, hogy az országban létező minden vallásfelekezetek teljes autonómiája biztosítottassék. Először azért, mert alkot-

mányos országban a dolgok természete kívánja, hogy valamint más viszonyok, úgy azok is, melyek minden polgár kedélyét igen közelről érdeklik, azaz vallási viszonyai, éppen úgy a szabadság alapján rendeztessenek. Másodszor azért, mert az 1848-i törvény minden vallásfelekezetek teljes egyenlőségét és viszonyosságát állította fel alapelvül, az egyenlőséget és viszonyosságot pedig praktice másképp életbe léptetni nem lehet, mint minden vallásfelekezetek teljes vallásszabadsága által. Harmadszor, mert amennyiben az államnak szintén biztosítékokra van szüksége arra nézve, hogy az egyházi autonómiának színe alatt az államnak jogköre ne szoríttassék meg, az állam ezen biztosítást feltalálja először legfőbb felügyeleti jogában, másodszor - meggyőződésem szerint - még inkább abban, hogy az autonóm egyházak mindegyikének körében az egyes polgárok befolyást gyakorolnak, s ezáltal önmagok gondoskodhatnak arról, hogy az ország alkotmányos jogai egyes egyházak érdekeinek túlterjesztése által ne szoríttassanak meg.

Fölöslegesnek tartom jelenleg a törvényjavaslat egyes pontjainak bővebb indokolásába ereszkedni; amennyiben ellenök észrevételek fognának tétetni, fönntartom magamnak, hogy azokra az egyes pontok tárgyalásánál válaszoljak.

2

Nem ereszkedem az előttem szólónak motívumaiba; csak azt nyilatkoztatom, hogy a kormánynak, és úgy hiszem, e részben mondhatom, a t. Háznak is, szándéka a törvény ezen szakaszánál nem más, mint az, hogy a románok számára felállított metropolia önálló legyen, ne szubordinált. Ha tehát valakit megnyugtat az, hogy az egyenjogú szó helyett a koordinált szó vétessék fel, az ellen semmi kifogásom, annál kevésbé, mert ezen egész törvénynek feladata éppen az, hogy megnyugtatólag hasson.

3

Kérném a t. Házat, ne menjünk tárgyalásainkban egészen más térre, mint amelyen állunk.

A törvényjavaslatnak 3. paragrafusa világosan kifejezi a kongresszusnak, azaz egyházi gyülekezetnek teendőit, tágasan biztosítva az egyes vallásfelekezeteknek teljes autonómiáját, de kijelölve egyszersmind annak körét úgy, hogy minden oly tárgy, mely nem iskolai s egyházi ügyeiket illeti, a kongresszusba nem vonható. Ha tehát megnyugvását találja valaki abban, hogy ezen kongresszusok nemzeti kongresszusoknak neveztessenek, én abban nem látok semmit, mi az ország érdekeit veszélyeztetné.

A szerbek egyházi gyülekezetét azért neveztem nemzeti kongresszusnak, mert ezen név az, mely Magyarországon ezen egyház gyülekezeteire nézve mindig használtatott. Mivel pedig a magyar törvényhozás ezen törvényt is az egyenjogúság elvéből indult ki, éppen azért ugyan-ezen szavat akartam használni a román kongresszusra is, mely szó itt is csak azt jelentheti, mit az a szerbek kongresszusánál kifejez.

Azt hiszem tehát, legjobb volna, ha tanácskozásunkban mindent mellőzve, mi oda nem tartozik, egyszerűen azon kérdés felett szavaznánk, vajon e szó: „nemzeti” felvétessék-e a szerkezetbe?

Világosan kimondom újra, hogy a „nemzeti” szót azért használtam és azért használhattam meggyőződésem szerint veszély nélkül, mert a harmadik szakaszban oly világosan kijelölve láttam a kongresszusnak hatáskörét, hogy akármiképp neveztessék is, ezen paragrafus értelmén túl terjeszkednie nem lehet.

A központi bizottság szerkezete ellen azon egy kifogás volt, hogy belőle a román kongresszusnál a „nemzeti” szó kimaradt; méltóztassék tehát elfogadni azon szerkezetet, melyet az egyes osztályok ajánlottak, és így a „görög-román egyházi gyülekezet” mellé méltóztassanak még oda tenni: „nemzeti.”

Ennek annyival inkább úgy kell maradni, mert az indok, mely a t. Házat arra bírta, hogy a „nemzeti” szót a kongresszus címezésénél használja, az volt, hogy a t. Ház a legtökéletesebb egyenjogúság elvéből akart kiindulni; ugyanazon kifejezést tehát, mely ott használtatik, hol a szerb kongresszusról van szó, kell alkalmazni a románnál is. Ezt pedig csak úgy érhetjük el, ha a „nemzeti” szót föl vesszük a központi bizottság szerkezetébe.

A két szerkezet közötti különbséget akarom megmagyarázni. Azon szerkezetben, melyet a minisztérium bátorkodott az osztályok elé terjeszteni, az van kimondva, hogy az ily módon összehívandó mindkét kongresszus legelső feladata lesz a kongresszus szervezetét öfelsége jóváhagyása mellett megállapítani. Az van tehát kimondva a szerkezetben, hogy a kongresszusnak, legelső teendője lesz ugyan tanácskozni afelett, vajon a mostani szervezetet ezentúl is megtartani akarják-e vagy más szervezetet akarnak-e felállítani, de ezen kívül folyó egyházi és iskolai ügyeikről már ezen első kongresszus tanácskozhatnak. Ez következik a miniszteri szerkezetből. Az osztályok által ajánlott szerkezet szerint ezen első kongresszus nem tanácskozhatnék semmi más felett, csak a szervezet felett, és ha a kongresszus a szervezet felett határozott, kénytelen anélkül, hogy akármilyen más iskolai és egyházi ügyről szólhatna, szétmenni, és a megállapított szervezet szerint új kongresszus összehívását szorgalmazni. Én részemről úgy vagyok meggyőződve, hogy a minisztérium által ajánlott szerkezet inkább megfelel a célnak, annyival inkább, mert azon szerkezet, mely a szerb kongresszusra nézve fölállított, ugyanaz, mely régenten volt. Feltehető tehát, hogy a szerbek talán semmi változtatást sem fognak tenni a szervezetre nézve, hanem azt fogják mondani, hogy megtartják. Át nem látom tehát, miért kellene az első kongresszust anélkül, hogy másvalami fölött tanácskozhatnék, szétküldeni és azután ismét újat hívni össze. Én tehát bátor vagyok a miniszteri javaslatot a t. Ház figyelmébe ajánlani.

Azt hiszem, meg fogom könnyíteni a diszkussziót, ha röviden előadom azon álláspontot, melyből ezen szakasznak alkotásánál kiindultam.

A két metropoliának elválása a dolgok természeténél fogva - mert az elválás az egyes községekben is megtörténik - igen sok jogi kérdést fog maga után vonni, így a templomi vagyon és templom épületének tulajdonára és mindenféle alapítványok tulajdonára nézve. Ezen kérdéseket a dolgok természeténél fogva adminisztratív úton, mint eddig történt, eldönteni nem lehet: mert ez az alkotmányos ország alapelveivel ellenkezik. Itt tehát bíróságot kell felállítani, hogy ítéljen azon kérdésekről, melyek ámbár az egész hitfelekezetek közt forognak fön, mégis éppen úgy jogi kérdések, mint más kérdések, ítéljen pedig felfogásom szerint - ezt már mellékesen jegyzem meg - nem méltányosság, hanem jog szerint. Megérintem még, hogy a méltányosság szót nem szeretném különösen megemlíteni, midőn bírói ítéletről van szó. Kell tehát bírót kijelölni, ki ezen ügyekről ítélni fog.

E tekintetben két szempontot kell szem előtt tartanunk; először azt, hogy csakugyan az országnak érdekében fekszik, hogy ezen kérdések ne húzódjának évekig, hanem keresztülvitelők lehetőleg hamar eszközöltessék, és ne csináljunk belőlük harminc évig tartó juris pereket; másik érdek az, hogy fölötte rövid és sommás procedúra ne legyen belőle minden apelláta nélkül, nehogy ezen kérdések, melyek az actorra és incattusra nézve igen nagy fontossággal bírnak, csak úgy egyszerűen intéztessenek el. Így tehát középutat kell választani. A rendes bíróságot tehát, mint azt némely képviselő úr által benyújtott módosítvány magában foglalja, a minisztérium nem tartotta célirányosnak. Mert mi a rendes bíróság? A rendes bíróság: a megyei sedria. Márpedig minden oly megyében, hol ilyféle kérdések előfordulhatnak, a dolgok természeténél fogva mind a két nemzetiség képviselve van; annál fogva minden ily egyes kérdés eldöntése konfliktusra adna alkalmat. E tekintetnél fogva nem indítványoztuk a rendes bíróságot, hanem indítványoztunk első fórumul delegált bíróságot, a fellebbezések azonban az ország legmagasabb fórumához, azaz a hétszemélyes táblához fognak vitetni.

Ha tehát méltóztatnak beleegyezni, minden résznek megnyugtatósára legjobb volna az, ha a tisztelt Ház mindjárt jelölné ki azon fórumot, melyet egyszer s mindenkorra delegál, ha például a törvényben kimondaná, hogy első fórumon a királyi tábla bizonyos számú tagjai fognak ítélni, és innen történik az apelláta. Ez volna a legcélszerűbb.

7

Előre is kijelentem, hogy indítványomnak azon szövegezését, melyet Horváth Lajos és társai beadtak, elfogadom; ellenben t. barátom, Nyáry Pál indítványát nem fogadhatom el, mert meggyőződéseim szerint a törvényhozásnak kötelessége ótalmazni minden jogot s minden érdeket, s éppen azért volt szükséges a törvényjavaslathoz ezen szakaszt hozzáadni azon jogok ótalmazására és biztosítására, melyeket a görög-keleti egyházhoz tartozó sem román, sem szerb polgárok előbb is gyakoroltak. Ez tökéletesen el van értve. Nemlétező viszonyoknak törvényt csinálni, s felszólítani ezáltal mintegy a görög-keleti egyháznak egyes nemzetiségű tagjait, hogy ők is az egyháztól elváljanak, mit még eddig nem tettek: ezt nem tartom szükségesnek, mert hiszen utoljára, ha kívánni fogják, a maga útján, éppúgy, mint a maga idejében a románok a szerbektől elváltak, később a görögök is elválhatnak a szerbektől és a románoktól; a Ház elé fog jönni kívánságuk s ezen új egyháznak konstituálása; és meg vagyok győződve, hogy a Ház akkor ebbe bele fog ereszkedni, és a dolgot úgy fogja elintézni, mint most a szerb és román egyház elválását elintézte. Én tehát azért nem fogadom el az indítványt, mert jelenleg nem tartom szükségesnek.

1868

A VALLÁSI JOGEGYENLŐSÉG ÜGYÉBEN

Bihar megye berettyóújfalusi kerületének t. képviselője nyilatkozatra hívta fel a kormányt afelől, „szándékozik-e ezen ülészak alatt az 1848-i XX. t. cikkely értelmében egy a vallási jogegyenlőség szent elvének életet adó törvényjavaslatot az országgyűlés elé terjeszteni”?

Nem osztozhatom azon nézetekben, melyekkel t. képviselőtársam ezen felszólalását indokolta.

Én részemről, habár az 1848-i XX. t. cikk rendeletének azon részében, melynél a teljes jogegyenlőség csak a törvény által léptethetik életbe, a teljes jogegyenlőség még létesítve nincs, a vallások közt létező viszonyokat nem tekinthetem olyanoknak, melyek a méltányosság és közérzület valóságos botránkoztatására szolgálnának. Én nem hiszem, hogy ezen állapot az egy haza polgárai közt a meghasonlás és gyűlölség magvait hintené el.

Megengedem: lehetnek, sőt tán vannak is némelyek, kik abban, mert a vallás tekintetében, mint más tekintetekben is, az 1848-i törvények minden céljai még tökéletesen nem létesíthettek, izgatás anyagát keresik. Meglehet, vannak egyesek, kik ezen állapotjainkat is arra használják fel, hogy e haza polgárai közt a gyűlölség magvait hintsék el; de én meg vagyok győződve, hogy e hon polgárainak keble, bármely vallásfelekezethez tartozzanak is, nem azon talaj, melyen a gyűlölségnek magvai ki fognának kelni. Hogy e nemzet, mely még akkor is, mikor külső befolyások következtében vallási kérdésekért fegyverben állott, soha nem feledkezett meg arról, hogy különböző egyházakban csak az egy hazára kéri Isten áldását; hogy ezen nemzet, mely oly korszakban, midőn Európának majdnem minden népei a vallás következtében kettéváltak, soha egységének érzetét nem vesztette el; hogy ezen nemzet azért, mert az 1848-i t. cikkben kimondott jogegyenlőség mindeddig tökéletesen létesítve nincs, egymást gyűlölni, egymástól elválni fogja: nem hihetem.

De ha az indokolásra nézve t. képviselőtársunkkal egyet nem érthetek, tökéletesen egyetértek vele arra nézve, hogy vallási kérdéseinknek törvényhozásilag való teljes befejezésénél alig ismerek fontosabb feladatot. Feladatunk ez azért, mert először az 1848-i XX. törvény ezt világosan rendeli; feladatunk azért, mert a vallások tökéletes egyenjogúságának életbe léptetése szükséges következménye azon elveknek, melyeken 1848 óta egész alkotmányunk alapszik; szükséges következménye helyzetünknek, mert oly országban, melynek alkotmánya az egyenjogúság elvére alapított, még a legegyszerűbb logikával sem fér össze, hogy azon viszonyok, melyek minden egyes polgárt legközelebből érdekelnek, ne az egyenlőség elve szerint intéztesse el; és melyek oly országban, hol az alkotmányos államnak minden biztosítékai megvannak, hol sajtószabadság létezik, egyes vallásoknak uralkodása nem ezen vallásoknak szolgál javára, hanem azokat csak örökkévaló, és pedig ellenállhatatlan megtámadásoknak teszi ki.

Meggyőződésem szerint tehát érdekében fekszik az országnak, hogy az 1848-i törvény elvei minél előbb létesíttessenek minden következményeikben; érdekében fekszik a haza minden egyes polgárának, hogy az, mi köztünk súrlódásokra adhatna alkalmat, mentül előbb eltávolíttassák, s érdekében fekszik minden egyes vallásfelekezethez: és e tekintetben biztossá tehetem a t. Háznak, hogy a katolikusok éppen nem képeznek kivételt; mert ők azt, amit t. képviselő úr a katolikus vallás uralkodásának méltóztatott nevezni, inkább oly állapotnak tekintik, melyben a katolikus vallás az őt megillető szabadságot nem élvezheti.

Hogy azonban, bár ez a kormánynak szintügy, valamint kétségtelenül a t. Háznak nézete, az 1848-i törvény által kimondott jogegyenlőség még eddig létesítve nincs, ennek két oka van.

Az első: rendkívüli helyzetünk, melynél fogva a törvényhozás, midőn a legszükségesebb és elhalaszthatatlanabb teendőkkel el van halmozva, néha azon szomorú kénytelenségbe jut, hogy oly tárgyakat is, melyeknek hasznosságáról, sőt valóságos szükségéről meg vagyunk győződve, megoldani nem áll hatalmában, mert az idő hiányzik. És a t. képviselő úr, ha azon tárgyakat méltóztatnék tekintetbe venni, melyekkel eddig törvényhozásunk foglalkozott, azon ügyeket, melyek most tanácskozásaink tárgyát képezik, és azokat, melyeknek mint előlegeseknek tárgyalása határozat által a törvényhozásnak kötelességévé tétetett: maga a t. képviselő úr talán nem egészen a kultuszminisztériumot fogná felelőssé tenni, hogy a vallási kérdések eddig nem oldattak meg.

De a másik ok, miért ezen kérdések megoldása még eddig nem is kísértethetett meg, csakugyan a minisztérium nézeteiben és azon álláspontban fekszik, melyet az minden vallási kérdésekben elfoglalni szándékozik.

Meggyőződésem szerint a természetes állás, melyet az államnak és a törvényhozásnak a különböző vallásfelekezetek irányában el kell foglalnia, nem a közöny: ami azon morális elveket illeti, melyek az államnak alapjait képezik, miben a polgárok milliói megnyugvásukat keresik és találják, a törvényhozás előtt soha közönyös nem lehet. Tehát nem a különböző vallások irányában alkalmazott közöny a törvényhozásnak és kormánynak feladata; nem ez azon szempont, melyből a vallási kérdéseket tárgyalnunk kell; hanem az egyenlő tisztelet minden vallás irányában, belátása annak, hogy az általános vallásosság a legszorosabb összeköttetésben áll az állam jóllétével is, hogy az állam soha nem áll biztosabban, mint midőn a polgárok vallásos érzületére támaszkodhatik.

A feladat tehát, mely az 1848-i törvény végrehajtásánál a kormány előtt áll, eszerint nem lehet az, hogy ezen törvényt bármi módon végrehajtsa. Mert kétségtelen, hogy a vallásegyenlőség és viszonyosság elvei oly módon is végrehajthatók, mely által vagy egyes vallások, vagy pedig minden vallások a magok érzületében sértve éreznék magokat. De nem ez, felfogásom szerint, a kormány feladata. A kormány az 1848-i törvények rendeletét nem úgy fogja fel, hogy azáltal csak az egyenlőség létesítése céloztatott, bármennyire sértve érezze magát ezáltal az egyes konfesszió.

A kormány feladatát abban találja, hogy az 1848-i törvények szándékát teljesítse. E szándék pedig az volt, hogy teljes megnyugvás szereztessék e hon minden felekezetű polgárainak.

Erre pedig nem elég, hogy csak bizonyos szabályok mondassanak ki a törvényben, és hogy azok minden felekezetre egyaránt alkalmaztassanak, hanem felfogásom szerint kötelessége a kormánynak arra törekedni, hogy az egyenlőség elve ne csak általánosan, hanem oly módon létesíttessék, hogy ha azáltal minden felekezet magát tökéletesen kielégítve nem érzi is, legalább sértve ne érezze magát egyik vallásfelekezet se. Erre nézve pedig szükséges, hogy az egyes kérdésekben az egyes vallásfelekezeteknek nézetei a kormány előtt tökéletesen ismerve legyenek.

Méltóztatnék az egyes kérdéseket tekintetbe venni, melyekre nézve az egyenlőség még nem létezik.

Ilyen például az áttérés kérdése. Erre nézve úgy lehet határozni, hogy az áttérés minden formáság nélkül megengedtesse mindenkinél, s ha ezen törvény minden felekezetre szól, az egyenlőség helyre van állítva; ezt azonban lehet helyrehozni úgy is, ha kimondatnék, hogy ugyanazon megszorítások, melyek most a katolikusoktól követeltetnek, ha más vallásra mennek át, követeltessenek a másvallásúaktól, ha katolikus hitre térnek át.

A vegyes házasságból született gyermekekre nézve, mi a legfontosabb kérdések egyikét képezi, van három mód: az egyik az, mely Poroszországban létezik, hogy a gyermekek vallásának

meghatározása a szülékre bízatik, s a törvényes intézkedés csak akkor foglal helyet, ha a szülék a gyermekek nevelésére nézve nem egyeznek meg; lehet továbbá elhatározni, hogy a gyermekek mind apjuk vallását kövessék; lehet ismét elhatározni - ami nálunk Erdélyben divatozik -, hogy a gyermekek nemők szerint, a lányok anyjok, a fiúk apjuk vallását kövessék.

Ha a törvény ezen intézkedéseknek bármelyikét, de általánosan, elfogadja, az 1848-i törvény létesítve van; de tagadom, hogy a kormánynak jogában állana, s nem hiszem, hogy a törvényhozásnak feladata volna ezen kérdésekben határozni anélkül, hogy tekintetbe venné az egyes vallásfelekezetek nézetét, kívánalmait, érzületét: mert vallási kérdéseknél pusztán többség a kérdést eldöntheti, de nem oldja meg; a kérdéseknek pedig megoldása kívánatos.

Ha tehát azon egyes viszonyokra nézve, melyeknél az 1848-i XX. t. cikk eddig teljesítve nincs, törvényjavaslatot nem terjesztettem még a Ház elé: annak oka - s itt ismét hivatkozom t. képviselőtársunkra - némi részben abban keresendő, mert egyes egyházaknak nézetei, melyeket tekintetbe venni kötelességem, csak igen rövid idő óta jutottak tudomásomra.

Egyébiránt remélem, hogy ezen kérdések némelyikére, főképp azokra nézve, melyeknél a teljes viszonyosság s egyenlőség hiánya legtöbb nehézségre ad alkalmat, még a törvényhozás jelen szaka alatt törvényjavaslatot fogok a Ház elé terjeszteni.

Egyre azonban figyelmessé teszem t. képviselőtársunkat: arra, hogy ha mindazon egyes esetekre nézve, melyeknél a viszonyosság hiánya panaszokra alkalmat ad, törvényjavaslatokat hozunk is a Házba, ezáltal az 1848-i törvények szándéka még tökéletesen teljesítve nem lesz. A vallásoknak valóságos egyenlőségét, a valóságos viszonyosságot, általában azon viszonyt, melyben a vallásnak alkotmányos államban az államhoz állnia kell, csak úgy lehet létesíteni, ha egy, minden felekezetre egyaránt szóló általános törvény hozatik, oly törvény, melyben a különböző vallásfelekezeteknek egymás közti viszonya és viszonyai az államhoz az egyenlőség elve szerint tökéletesen egyformán határozhatók el.

Így fogta fel a kormány feladatát a vallási kérdésekre nézve.

Azonban ily törvény hozatalánál első feltétel, hogy a viszony, melyet a különböző vallások az állam irányában elfoglalnak, tökéletesen ugyanaz legyen.

Már ha hazánk állapotát tekintjük, valamennyien tudjuk, hogy míg a protestáns egyházak teljes autonómiája törvény által biztosítva van, míg ugyanazon autonómia a görög-keleti egyháznak éppen a t. Ház bölcsessége által kevés héttel ezelőtt biztosított: a katolikus egyház - éppen mert előbb privilegiált állást foglalt el az országban - ily törvényes biztosítást még nem bír. Tekintve a mozgalmakat, melyek a katolikus egyház körében történnek, tekintve azt, hogy az autonómia utáni törekvéseknél maga a felsőbb egyházi rend lépett fel mint kezdeményező: teljes jogom van hinni, hogy a katolikus egyház körében a világiaknak az egyház vagyonára és az iskolára az őket megillető befolyás megadatván, a törvényhozásnak lehetővé fog tétetni, hogy a katolikus egyház autonómiáját éppen úgy törvény által biztosítsa, mint azt tette más egyházak irányában.

Egyébiránt, mielőtt ez történnék, egy általános vallástörvény, minőt az egyenlőség és viszonyosság tökéletes biztosítása kíván, a Ház elé nem terjeszthető; és így én ily törvénynek a Ház elé terjesztését a törvényhozásnak ezen szaka alatt nem is ígérhetem.

Egyről azonban tisztelt képviselőtársunkat és az egész Házat biztosíthatom: hogy azon percben, melyben ily törvénynek a Ház elé terjesztése lehetségessé válik, a kormány egy óráig sem fog késni annak előterjesztésével; először, mert az 1848. XX. törvény teljesítését kötelességének ismeri; másodszor, mert meg van győződve, hogy oly országban, melynek polgárai különböző vallásokhoz tartoznak, az egyetértés csak a különböző felekezetek függetlensége és

viszonossága mellett tartathatik fenn; végre, mert valamint újabb időben minden egyház átlátta, hogy a vallási érzelmnek és a vallásosságnak fenntartása semmi által nem biztosíttatik úgy, mint a szabad egyház által a szabad államban, úgy a vallásosság, mellyel az egyesek saját egyházaikhoz ragaszkodnak, csak akkor nyújt valóságos támaszt az államnak, ha a haza polgárai saját egyházaik körében éppen oly szabadoknak érzik magokat, mint az államban, és e két szabadságban nem az egymással való ellentétet, hanem a közös szabadság biztosítását látják.

1868

A VEGYES HÁZASSÁGI VÁLÓPEREKRŐL

Csak néhány szóra kívánom igénybe venni a t. Ház figyelmét, azon álláspontra nézve, melyet e törvényjavaslatnál elfoglalom.

Az 1848-i törvény a vallások közt az egyenlőség és viszonyosság elveit állította föl, és ezzel, teljes meggyőződéseim szerint, megállapította e hazában a különböző felekezetek közti békét és egyetértést, melynek más alapja, mint a legtökéletesebb egyenlőség és viszonyosság, nem lehet.

Az 1848-i törvények kimondván az egyenlőséget és viszonyosságot, ránk nézve azon kötelesség támadt, hogy ezen elvet a lehetőleg és legkövetkezetesebben életbe léptessük, életbe léptessük minél előbb. Mihelyt tehát az egyházi székek a katolikusok egyházi ügyeire meghagyattak, addig, míg ezen székek a katolikusokra nézve létezni fognak, a nem katolikusokra nézve is, legalább a törvényben, ki kell mondani azon szabadságot, hogy ők szintén, ha akarnak, hasonló külön törvényszékeket állíthassanak, a maguk házassági ügyeiknek elítélésére.

Ha a törvényhozás ebben imperative akarna fellépni, oly valamit tenne, mi az én felfogásom szerint, nemcsak célszerűtlen, hanem jogkörén is kívül fekszik. A törvényhozásnak nem tartozik jogköréhez meghatározni: a protestánsok mily módon akarnak eljárni a magok házassági ügyeiben. De bizonyos az, hogy azon percben, amelyben a haza polgárainak egy része házassági ügyeire nézve törvény szerint külön törvényszékekkel bír, törvény szerint a protestánsoknak tökéletesen egyenlő jogát ki kell mondani a törvény által. Élnek-e ezen joggal vagy nem élnek, az a dolog természeténél fogva egyedül a protestánsoktól függ.

És azért én a törvény ezen rendeletének megtartását szükségesnek tartom, mert azt csak az 1848-ban kimondott egyenlőség és viszonyosság elveinek szükséges következtetésének tekintem.

1868

AZ ÁTTÉRÉSRŐL

KÉT BESZÉD

1

Bocsánatot kérek, de nem sokáig fogom fárasztani a t. Házat. Azt hiszem, ezen szakasz tárgyalása közepett kissé túlmentünk a szükségesen. A vallások tekintetében a magyar törvényhozás két alapelvől indul ki. Az első a vallási szabadság, a másik a vallások egyenjogúsága. E két elvnek szükséges következése, amennyiben ezen törvényre alkalmazzuk, először az, hogy az áttérés mindenkinek lehetővé legyen téve. Ez az első. Másodszor az egyenlőség elvének ismét következése az, hogy a feltételek, melyek alatt az áttérés törvényesen megtörténhetik, minden vallásfelekezetre nézve legyenek ugyanazok, és ne legyen olyan különbség, mely az áttérésre nézve előbb létezett. Ami e második elvet illeti, úgy hiszem, a t. Házban nem lesz senki, aki ne ismerné el, hogy mint a két elv e törvényjavaslat által tökéletesen követve van; hogy itt sem az áttérés senkinek lehetetlenné téve nincs, sem az áttérők között, kik ti. egyik vallásról a másikra térnek át, különbség téve nincsen.

E részben tehát a törvény tökéletesen megfelel.

A kérdés csak az, vajon célszerű-e ezen diszpozíció, melyet e törvény magában foglal; vajon saját egyháza lelkészének, azon lelkésznek jelentse-e be szándékát, kitől áttér, vagy kizárólag annak, kihez áttér; ez a kérdés.

Az ellen nem hallottam semmi ellenvetést, hogy ne volna szükséges, hogy azon egyház lelkészének is tudomása legyen arról, hogy valaki át akar térni más egyházhoz; hiszen ez szükséges következése azon viszonyoknak, melyben ki-kí saját egyházához áll. Mindenkinek vannak saját egyháza irányában bizonyos, nemcsak szellemi, de valóságos tetteges kötelességei is, amelyeket senki nem bonthat fel anélkül, hogy egyházának arról tudomása ne legyen; tudomására kell tehát hozni az áttérési szándékot az illető egyháznak, ahonnan az áttérés történik.

A különbség a két indítvány közt csak az, hogy a törvényjavaslat szerint az illető maga két tanú jelenlétében tartozik bejelenteni szándékát, és tisztelt barátom, Debrecen városa képviselőjének indítványa szerint pedig ezen bejelentés csak azon lelkész útján történik, akihez áttér az illető, nyolc nap leforgása alatt.

Én részemről, megvallom, azon módot, melyet a törvényjavaslat ajánl, célszerűbbnek tartom, mert természetesebbnek látom.

Egy ok van, mi ez ellen felhozott: az ti., hogy ez az egyesnek, aki áttérni akar, lelkiismereti szabadságát fogja korlátozni, ha az illető lelkész fel fogja használni ellene szóközi tehetségeit arra, hogy őt az egyház körében visszatartóztassa.

Ez az egyetlen ok, melyet én az ellen hallottam; sőt egy t. képviselő úr még azt is felhozta, hogy az emlékeztet a hat heti oktatásra.

Én életemben sokszor szólottam a hat heti oktatás ellen, különösen akkor, midőn az a magyar törvényhozás tanácskozásának tárgyát képezte. De engedje meg igen t. képviselőtársam, hogy én a közt, hogy valaki két tanú jelenlétében egyszerűen bejelenti, hogy ő az egyház köréből ki akar térni, és a hat heti oktatás közt, semmi hasonlatosságot nem látok. Megengedem, hogy arra, hogy valaki a maga saját lelkésze előtt megjelenve kinyilatkoztassa, hogy ő az egyházat elhagyja és másra tér át, bizonyos morális bátorság szükséges, de a morális bátorságnak oly

csekély foka, hogy még azt is a lelkiismereti szabadságnak akadályául felvenni én nem tudom. Az én meggyőződéseem szerint oly egyén, akiről, midőn elhatározza magát, hogy az egyházból kitérve egy más egyházhoz tér át, még annyi morális bátorságot sem teszünk fel, hogy ő egy egyszerű lelkész előtt, még két tanú jelenlétében, akik az ő barátjai, ki merje nyilatkoztatni az áttérési szándékot, az, ha előbbeni egyházánál marad, bizony nem fog ártani.

Én részemről, ha ama diszpozícióban, melyet a törvényjavaslat magában foglal, a lelkiismereti szabadság legkisebb akadályát látnám, szívesen elfogadnám Tisza Kálmán t. barátom indítványát; de miután ezt nem látom, s miután amaz indítvány elfogadását csak olyannak tekinteném, mintha még inkább könnyíteni akarnók az átmenetet, azért ahhoz nem járulhatok, annyiaval kevésbé, mert teljes meggyőződéseem szerint, elveihez ragaszkodva, kötelessége a törvényhozásnak mindig lehetővé tenni az áttérést, s erre nézve minden akadályt elhárítani, minden valóságos akadályt, de felette könnyűvé tenni, kvázi közönyösnek dekretálni, meggyőződéseem szerint nem hivatása.

2

Vajon az áttérés be van-e végezve vagy nincs, azt elhatározni nem a törvényhozásnak, illetőleg hatóságnak feladata; hanem azon egyház, ahová az illető áttér, csak az nyilatkoztatja ki, hogy őt most saját tagjának tekinti. A törvény tisztán feloldja őt minden más kötelektől. Hogy minden keresztény egyház mindenkit felvesz mindig, az nem szenved kétséget, de azt kinyilatkoztatni senkinek, mint az egyháznak, joga nem lehet. Azért a törvényhozás, mint itt világosan ki van fejezve, csak azt mondhatja, hogy az áttérésnek többé semmi sem áll útjában.

1868

A VEGYES HÁZASSÁGBÓL SZÜLETETT GYERMEKEK VALLÁSBELI NEVELTETÉSÉRŐL

Kinyilatkoztatom, hogy amennyiben a törvénynek azon rendelete, mely a központi bizottság által indítványoztatik, az egyenlőség elvének tökéletesen megfelel, nekem az ellen kifogásom nincs. Azt hiszem, ez is a maga nemében talán eleget fog tenni azon várakozásoknak, melyeket a törvénnyel összekötünk.

Egyébiránt kénytelennek érzem magam épp azért, mert nézetem, amint látom, a t. Ház többsége nézetétől eltér, és szükségesnek tartom, habár röviden is, nézetemet motiválni.

Székács képviselő úr azt mondta éppen most, hogy ámbár e kérdésnek megoldása törvényhozás útján igen sok helyen kísértetett meg, annak tökéletes és kielégítő megoldása eddig még nem sikerült. Én is azon meggyőződésben vagyok: de azt hiszem, hogy éppen ott, hol a törvény által kielégítő megoldás lehetetlen és nem sikerült, ott az ily ügyek megoldását a szabadságra kell bízni. Éppen ott, hol a törvény nem elégséges, a szabadságnak kell segíteni. Ennélfogva ugyanazon tapasztalásból indultunk ki, tisztelt barátom Székács képviselő úr és én, csak hogy különböző eredményekre jutottunk.

Felfogásom szerint minden törvény rendelkezésének olyannak kell lenni, mely eredményekre vezet és melyről legalább előre bizonyosan mondhatjuk azt, hogy a törvény eredménye nem fog megghiúsíttatni. Mármost hogyan állunk ezen törvénnyel? Úgy, hogy a gyermekek első nevelése, ameddig azok a szülői háznál vannak, egyenesen csak a szülőket illeti, hogy abba sem a törvényhozás, sem a végrehajtó hatalom semmi befolyást nem gyakorolhat, s a közhatóságnak hatása a gyermekek nevelésére csak azon percben kezdődik, amelyben a gyermekek az iskolába lépnek. De a 48-i törvény világosan kimondja, hogy a szülőket nem akadályozhatja senki abban, hogy oly iskolába küldjék gyermekeiket, melyeket ők választanak, így a katolikus protestáns iskolába, a protestáns pedig, ha neki tetszik, a jezsuitákhoz is küldheti gyermekeit. Már, kérem, miután a gyermekek első házi neveltetése felett rendelkezni másnak, mint a szülőknek nem lehet, miután azon perctől kezdve, melyben a gyermekek iskolába küldetnek, a 48-i törvény a szülőknek e teljes szabadságot megadta: az én meggyőződésem szerint a szülők ezen szabadságát akadályozni nem lehet.

Ez az én nézetem. Meglehet, hogy téves, hiszen a többség ellene nyilatkozott.

De nem a szülőknek szabadsága tulajdonképpen az, mit a Háznak többsége nem akar elfogadni, vagy el nem akar ismerni, hanem azon visszaélések, melyek a szabadság ürügye alatt történhetnének. Nem a szülőknek szabadsága ellen szavaz a Háznak többsége, hanem szavaz az ellen, hogy a szabadság ürügye alatt ismét reverzálisok hozassanak be, és én részemről, általában véve, nem tartok semmit szükségesebbnek és nem számítok semmit inkább a törvényhozás kötelességei közé, mint hogy a családokat külső befolyástól lehetőségig megóttalmazzuk.

A kérdés egyszerűen az: mi által óttalmazzuk meg inkább a családokat a külső befolyástól; azáltal-e, ha elfogadjuk azt, mit én indítványoztam, vagy azáltal, ha azt fogadja el a Ház, mit a központi bizottság indítványoz?

Bocsánatot kérek, t. Ház, ha a Ház többségével nem vagyok egy értelemben, kötelességemnek tartom a magam nézetét legitimálni.

Éppen t. Ház, hogy a családokat megóttalmazzuk a külső befolyásoktól, ez volt az ok, melyért indítványomat a Ház elé terjesztettem. Ha a szülők szabadságára van bízva a gyermekek

nevelése, ha el van ismerve, hogy ők gyermekeiket akármily vallásban nevelhetik: kétséget nem szenved, hogy a gyermekek nevelésébe senkinek nincs befolyása; a szabadság maga biztosítja a szülőket minden külső beavatkozástól.

Imperatív törvénynek, melyben kimondatik, hogy a leányok anyjok vallását, a fiúk pedig apjuk vallását kövessék, ily törvénynek értelme nem lehet más, mint hogy ezen törvényt végre kell hajtani. A törvények végrehajtását azonban kizárólag és egyedül csak a szülőknek akaratára bízni nem lehet, mert hiszen, ha ezt gondolta volna a t. Ház, akkor szabadságukra bízta volna a gyermekeket a szülőknek; tehát valakinek kell lenni, aki azok fölött ítél, valakinek kell lenni, aki a gyermekeket, szükség esetében, a törvényes kötelesség teljesítésére kényszeríti.

És ki lehet az? A dolog természeténél fogva, mint intő, más nem lehet, mint az illető egyházak szolgálói, mint végrehajtó, az illető törvényhatóság. Tegyük fel, van egy vegyes házasságban levő család, ennek fiai tartoznak apjuk vallását követni, s eszerint például reformátusok, a leányok anyjuk vallását lévén kötelesek követni, például katolikusok. Ha már most a katolikus lányok katolikus isteni tiszteletben részt nem vesznek, ha szüleik például svájci bonne-t vagy más protestáns leányt fogadnak nevelőül, és ez esetben azután az illető lelkész kötelességének tartja fellépni s azt mondani: a törvény értelmében ezen leányokat katolikus hiten kell nevelni, s íme ők nem neveltetnek katolikusnak, mert soha katolikus templomba nem járnak, s nevelőnőjük sem katolikus, főszoúlítja tehát az illető hatóságot, hogy a törvény végrehajtásáról gondoskodjék: kérdem, vajon ezáltal nem sokkal több esetben fogjuk-e kitenni az illető családokat külső beavatkozásnak, éppen azon beavatkozásnak, melytől meg akartuk óvni?

Ez, tisztelt Ház, és egyedül ez volt az ok, melyért én törvényjavaslatomat ez értelemben voltam bátor a t. Ház elé terjeszteni. Ha a szülők szabadsága, nevelési szabadsága, tisztán és világosan fenn van tartva, ha tisztán és világosan ki van mondva a törvényben, hogy reverzálisok nem létezhetnek, s hogy soha senki másnak a gyermekek neveltetésébe befolyása nem lehet, mint a szülőknek: ezáltal, úgy hiszem, fenn van tartva a szülők szabadsága, s éppen azon külső befolyásoktól óvjuk meg az egyes családokat, melyektől őket meg akartuk óvni.

Bocsánatot kérek, hogy ily hosszasan adtam elő nézeteimet, de fel kellett világosítanom indokaimat.

1868

A VEGYES HÁZASSÁGOK KIHIRDETÉSÉRŐL

Csak arra akarok észrevételt tenni, amit az előttem szólott t. képviselő úr arra nézve mondott, hogy a módosítás által a törvény illuzórikussá válnék. Ha ez csakugyan így volna, én azt hiszem, a t. Ház semmiesetre sem fogadná el azon módosítást. Ha azon módosítás által, melyet a főrendek javasolnak, akármely vallásfelekezet lelkészének lehetőség adatnék arra, hogy akármily alkalommal a vegyes házasság kötését hátráltassa vagy lehetetlenné tegye, akkor azt elfogadni nem lehetne. De miután az e módosítás által nem idéztetik elő; miután azon pillanatban, amelyben a lelkész megtagadja a kihirdetést, a két tanú bizonyosága tökéletesen pótolja a lelkész kihirdetését, s már a kihirdetés egy lelkész által eszközöltetvén, tökéletesen elégséges; a képviselő úrnak azon állítását, hogy a törvény a módosítvány elfogadása esetében illuzórikussá válik, nem fogadhatom el, mert azt hiszem, hogy a törvény a szóban levő bekezdés kihagyásával éppen úgy eléri célját.

1868

A VALLÁSSZABADSÁGRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNYJAVASLAT ÜGYÉBEN

KÉT BESZÉD

1

Igen rövid leszek. Amennyire én felfogtam, a központi bizottság véleménye és t. barátom, Tisza Kálmán indítványa között tulajdonképpen csak egy különbséget látok: azt, hogy amit a központi bizottság határozat formájában akar kimondatni, azt Tisza Kálmán t. barátom azonnal törvényjavaslatba akarja foglaltatni. Mert a központi bizottság egész kiterjedésében elfogadván a vallások közti egyenlőség, a teljes szabadság és viszonyosság elvét, utasítja a minisztériumot, hogy ezen elveknek gyakorlati alkalmazására nézve minél előbb törvényjavaslatokat terjesszen a Ház elé. T. barátom ugyanezen elveket mondja ki külön törvényjavaslat formájában, de ugyanakkor maga is átlátja, hogy ezen elveknek pusztá kimondása által semmi sincsen nyerve, és hogy ezen elveknek alkalmazása iránt törvényjavaslatokat előterjeszteni a Háznak a minisztériumnak ezentúl is kötelessége.

Lehetnének és vannak körülmények, midőn bizonyos pusztá elveknek törvény általi ünnepélyes kimondása is nagy fontosságú lehet. Általában fogva én csak oly törvényeknek alkotását tartom célszerűnek, melyeket azonnal végre lehet hajtani. Egyszerű elveknek kimondása pedig oly törvényt képez, mit azonnal practice kivinni nem lehet.

Ha osztozhatnám t. barátom azon nézetében, hogy mert nem törvényben mondatik ki, hanem csak határozatilag ezen elv, a világ azt fogja gondolni, hogy a magyar törvényhozás el akarja odázni ezen kérdésnek megoldását, és azt következtetné, mintha a magyar törvényhozás többsége nem a legtökéletesebb vallásegyenlőség és szabadság elvei mellett nyilatkozik; ha feltehetném, hogy valaki a magyar törvényhozást ezzel komolyan vádolhatná: akkor nem ellenezném azt, hogy ezen elveket már törvényben is kimondjuk. De miután a törvényhozás nézeteinek kifejezésére a határozat tökéletesen elég, miután e határozatnak általában semmi más következése nem lehet és ugyanazon következései lesznek, mint a tisztelt barátom által indítványozott törvénynek, tudniillik az, hogy kötelességévé tétetik a kormánynak, hogy ezen tárgyakra nézve részletes törvényjavaslatot terjesszen elő: én részemről azt hiszem, sokkal célszerűbben járnak el, ha a központi bizottság által indítványozott határozati javaslatot fogadják el.

2

Bocsánatot kérek, hogy a tárgyalás ezen stádiumában felszólalok. Nem volt szándékom szót emelni, azonban azok után, amiket előttem szólott t. képviselőtársunk elmondott, és egyenesen hozzám intézett, természetesnek fogják találni, hogy nem hallgatok.

Az igen t. képviselő úr egészen új vádat és panaszt emelt ellenem, azt, hogy nem szóltam eleget, hogy nem ereszkedtem a kérdés részletes tárgyalásába, szóval, hogy a vallásszabadságról és vallásegyenlőségről nem szónokoltam. Ezen vád mindenestre új. Igazolásomra csak azt mondhatom, hogy én a vallások szabadsága, egyenlősége és viszonyossága mellett szóltam 1839-től kezdve egész életemen át mindig. Én ezen elvekért küzdöttem szóval és írásban akkor, mikor az, hogy fölszóltam, például az izraeliták emancipációja mellett, még sokkal több ellenszenvre talált és vádra adott alkalmat, mint most az, hogy hallgatok. Ezért nem tartottam szükségesnek, hogy személyes meggyőződésemet kifejezzem, s nem tartottam cél-

szerűnek a tisztelt Házat hangzatos frázisokkal oly elvekről kapacitálni, melyekre nézve itt e Házban, úgy hiszem, véleménykülönbség nem létezik. Ez annak oka, hogy bővebben nem szóltam a tárgyról.

Második vádja a t. képviselő úrnak az volt: miért nem nyugtattam meg a Házat az iránt, hogy e tárgyban törvényjavaslat még a jelen törvényhozási időszak alatt fog a Ház elé terjesztetni? Én mint alkotmányos miniszter ez irányban megnyugtatósnak szükségét nem láttam; mert ha a Ház ezen határozatot meghozta, és ezen határozat teljesítésére, ha ennek ellent nem mondtam, kötelezve fogom magamat érezni.

1869

A GÖRÖG-SZERB KONGRESSZUS ÜGYÉBEN

Miletics Szvetozár képviselő úr f. é. november 25-én interpellációt intézett a kultuszminisztériumhoz, melyben előadván, hogy az 1868 : IX. törvénycikk értelmében összehívott görög-szerb kongresszus a pátriárka által eloszlattatott; előadván, hogy a kongresszus kisebbsége az ellen akkor óvást nyújtott be, és ezen ügyben a minisztériumnál is eljár, kívánván, hogy a kongresszus folytatását határozza el; előadván, hogy később a kongresszus csak elnapoltnak deklaráltatván, a *Budapesti Közlöny* szerint október 15-re rendeltetett összehívatni; előadván, hogy ennek dacára össze nem hívatott, azon kérdéseket intézi a kultuszminisztériumhoz:

1. Jóváhagyta-e a szerb pátriárka azon tettét, hogy a kongresszust f. é. július 14. napján szétoszlatta és mily alapon?
2. Adott-e ki oly határozatot, melynek folytán a kongresszusnak csak elhalasztottnak kellene tekinteni, s melynek következtében a szerb pátriárka a kongresszust újból és minél hamarább s ugyancsak a *Budapesti Közlöny* szerint f. é. október 15-ére egybehívni tartozott volna?
3. Van-e tudomása, hogy később egy más legfelsőbb határozat valakinek befolyása folytán adatott volna ki, mely szerint a szerb pátriárkának azon jog tulajdoníthatnék vagy adatnék, hogy a kongresszust kedve szerint eloszlathatja, s új választásokat más kongresszusra rendelhet meg; s mily egyházi vagy állami törvényen alapul e hatalom elismerése vagy adása?
4. Végre kérdi: melyek a minisztérium szándékai a kongresszusra nézve?

Hogy ez interpellációra felelhessek, szükséges, hogy hivatkozzam az 1869 : IX. törvénycikkre, mely a dolog természeténél fogva a minisztérium eljárásának szabályául szolgál. E törvénycikk 3. szakaszában a görög-keleti egyházhoz tartozó két metropolia híveinek jog adatik, egyházi és iskolai ügyeiket az illető metropoliták által öfelségének teendő előleges bejelentés mellett egybehívandó kongresszusokban önállóan intézni; a 4. paragrafusban kimondatik, hogy mindkét metropolia híveinek joguk van, a legfelsőbb jóváhagyási jog fenntartása mellett, egyházi gyülekezeteiket szervezni; az 5. paragrafusban kimondatik, hogy az első szerb kongresszus - mielőtt az önálló szervezkedés megtörténne - álljon a főpásztorokon kívül 25 egyházi, 50 világi és ezek között 25 határörvidéki követből; végre a 7. szakaszban az mondatik, hogy az első kongresszusnak első teendője - nem egyetlen, de első teendője - lesz a kongresszus szervezete iránt legfelsőbb jóváhagyás mellett - határozni.

E törvényben a minisztérium köteletségévé tétetett, hogy a kongresszus mihamarábbi összehívását eszközölje: ez megtörtént; hogy a kongresszus a metropolita által hívassék össze, és ez összehívás bejelentessék: ez is megtörtént; hogy a kongresszus 75 tagból álljon, ez szintén teljesített, és amennyiben a két metropolianak elválása következtében egyes választókerületek képviselőket nem küldhettek, mert azok a román metropoliahoz csatoltattak, ezen hiányzó szavazatoknak elosztása magára a kongresszusra bízott, mely azt meg is tette; végre a dolog természeténél fogva a törvény úgy rendelkezett, hogy a kongresszus csak egyházi és iskolai tárgyakkal foglalkozzék: a törvénynek ezen rendelete is megtartatván mindezekre nézve, így a törvény mindezekben végrehajtatott.

A kongresszusnak elnapolására és felosztatására nézve a törvény nem rendelkezett, miután maga a kongresszus elnapolásának és elosztatásának módjára nézve még határozatot nem hozott, mert ha ily határozatot hozott, és az legfelsőbb helyen helybenhagyatott volna, a kongresszus elnapolása és felosztatására nézve kétségkívül azon rendeletek volnának irányadók, melyek így állapítatnak meg.

Ez azonban nem történvén, a minisztériumnak a kongresszus elnapoltatására nézve csak két lehetősége volt: vagy azon nézetből kelle kiindulnia, hogy, miután a kongresszus összehívása a metropolitára bízott, és a kormány részére a kongresszus összehívására nézve a törvény által semmi más nem követeltetik, mint hogy az bejelentessék: ugyanezen szabályt alkalmazza a kongresszus elnapolása és felosztatására nézve is, mint az közönségesen mindenütt történik, hol a törvény másképp nem rendelkezett; vagy pedig követnie kellett volna az előbb létezett eljárást, mely szerint a felosztatás és elnapolás a kormány által mondatott és eszközöltetett ki. Miután a kormány előbb az összehívási jogot is gyakorolta, ezt azonban a törvényhozás megváltoztatta: a kormány célszerűnek tartotta követni azon ösvényt, amelyet az újabb törvény kijelölt, azaz olyannak tekinteni az elnapolás és felosztatási jogot, mely mindaddig, míg a kongresszus maga az iránt újabb szabályok által, melyek legfelső helyen helybenhagyandók, másképp nem rendelkezik, éppúgy, mint az összehívási jog, a metropolitát illeti, és annak részéről nem fog követelni mást, mint hogy az elnapolást és felosztatást is legfelsőbb helyen bejelentse.

Ez azon eljárás, melyet a kormány ezen ügyben követett, és ennél fogva a képviselő úrnak kérdéseire csak azt válaszolhatom, hogy a kormány semmi rendeletet, melynél fogva a kongresszus akár elnapoltatott, akár felosztatott volna, nem adott ki, és pedig azért nem, mert a törvény által arra felhíva és jogosítva nincs.

Én tehát azt hiszem, ha t. képviselőtársunk a kormánynak eljárásával nem elégszik meg, s a szerb egyház érdekében célszerűbbnek tartja, ha a kongresszusok elnapolása vagy felosztatása a kormányra bízatik, erre nézve nem interpellációval kell fellépnie, hanem új törvényjavaslatot kell letennie a Ház asztalára; és én nunc pro tunc már most is mondhatom, hogy ilyen törvényjavaslatot pártolni nem fogok. Oly országban, t. Ház, hol különböző vallások léteznek, és a törvény ezen vallások közt az egyenlőségnek elvét állította föl, csak két út van, melyet a törvényhozásnak követnie lehet. Vagy hasonló hatalmat kell gyakorolnia minden vallásfelekezetre nézve, egyszersmind gondoskodván azoknak felekezeti szükségéről is; vagy pedig fönntartva magának a főfelügyeleti jogot, teljes és tökéletes szabadságot kell engednie minden vallásfelekezetnek. Miután Magyarországon honfitársaink egy része, ti. a protestánsok, századokon át küzdöttek az autonómiáért, és azt kivívták; miután újabb törvényeink értelmében ezen autonómia a görög-keleti egyháznak és izraelita polgártársainknak is megadatott; miután e hon katolikusainak törekvései is oda vannak irányozva, hogy magoknak autonóm egyház-szerkezetet biztosítsanak: én részemről nem hiszem, hogy Miletics képviselőtársunknak, ha ilyenféle indítvánnyal fellépne, sok támogatója lenne a Házban; én részemről nem tartoznám azok közé, és kinyilatkoztatom, hogy a vallásegyenlőség keresztülvitelét és megalapítását más úton, mint a legtökéletesebb szabadság útján, sohasem fognám pártolni.

Nem fognám pártolni pedig azért, mert először, ahol az állam egyes vallások belügyeibe avatkozik, a tökéletes vallásegyenlőséget helyreállítani teljes lehetetlen, s ha ez valami csoda által lehetséges volna is, azon felekezetek, melyek kisebbségben vannak, az eljárást igazságosnak soha elismerni nem fognák.

Nem fognám pártolni ilyféle megoldását az egyenlőség elvének másodszor azért sem, mert semmit sem tartok az alkotmányos szabadságra nézve veszélyesebbnek, mintha az alkotmány a szabadság elvét, melyre maga alapítva van, más körökben elismerni nem akarja, és a polgárok minden egyes érdekeit az államnak alávetve, ezáltal a polgárokat arra szoktatja, hogy magokat minden ügyben kormányoztassák, míg végre a szabadságnak érzékét is elvesztik.

Részemről az autonómia megállapítását minden vallásfelekezetre nézve nemcsak az egyes felekezetek, hanem magának a szabad államnak egyik legfőbb és legfontosabb érdekének tekintem.

Annak tekintem először azért, mert ha kétségtelen az, hogy az önkormányzat elvének gyakorlata képezi az alkotmányos szabadságnak legfontosabb garanciáját, bizonyos, hogy magát az önkormányzatot semmi által nem lehet inkább biztosítani, mintha az önkormányzat elvét a lehető legtágabb kiterjedésben behozzuk, vagy létesíteni engedjük az egyes felekezetekben is; mert a tapasztalás is azt bizonyítja, hogy az önkormányzat elve sehol sem áll biztosan, ahol az egyház és vallás körében az önkormányzat biztosítva nincs. Ez az egyik ok.

A másik ok, mert miután századunkban a vallásszabadság az egyénre nézve tényleg úgyis létezik, és a civilizáció mai fokán bizonyosan senki gyakorlatilag a maga lelkiismeretében erőszakot nem szenved -, én a vallásszabadság s egyenlőség elvének törvényes kimondását csak akkor tartom fontosnak, ha azt nemcsak az egyénre, hanem egész egyházakra alkalmazzuk, kimondva azt, hogy semmi egyháznak - álljon az milliók vagy százezrek, vagy csak ezrekből - több vagy kevesebb joga ne legyen, mint a másinak; ez pedig csak úgy lehetséges, ha kimondatik, hogy mindenkinek egyenlő szabadsága lesz, mert csak a szabadság egyenlő, a jog soha.

Ami végre némelyeknek azon aggodalmát illeti, hogy az egyházaknak ily szabadsága az államra nézve veszélyes lehet, amennyiben ezen egyes egyházak ezen szabadsággal az állam ellen vissza is élhetnek, kijelentem, hogy ezen veszélynek óvszere az én meggyőződésem szerint éppen az autonómiában fekszik: fekszik abban, hogy az egyháznak jogait nem egy osztály, hanem azon polgárok összege gyakorolja, akik azon egyházhoz tartoznak. Ezen veszélyek pedig, meggyőződésem szerint, annival csekélyebbek lesznek, mennyivel több szabadság engedtetik minden egyes vallásfelekezetnek, és mennyivel inkább elmozdítatnak ezáltal azon súrlódások okai, amelyek az állam és egyes egyház közt támadhatnak. Én részemről megengedem - mert hisz a történet is mutatja -, hogy egyes egyházak az államra nézve veszélyesek lehettek; de, teljes meggyőződésem szerint, valóban szabad egyházak a szabad államnak sohasem lesznek ellenségei.

Mindezen okoknál fogva a kormánynak feladata nem lehet az, hogy a létező autonómiát korlátozza, vagy hogy ott, hol a törvény egyes egyházakra nézve azok autonómiáját elismerte, azt korlátozza; hanem a kormánynak feladata inkább abban áll, hogy minden törekvést, mely az autonómiának szilárdítására, erősítésére és kiterjesztésére vezet, támogasson.

Midőn a kormány a fennforgó esetben ezen elvet követte, s a törvényt úgy értelmezte, mint az az autonómiának legkedvezőbb: én azon reménnyel kecsegtetem magamat, hogy a kormány e részben azon irányt követte, melyet minden tanácskozásában neki a törvényhozás kijelölt.

1869

KULTURÁLIS ÉLET

A MAGYAR NYELVRŐL

HÉT BESZÉD

1

Egy félszázad múlt, mióta halhatatlan emlékezetű József császár azon meggyőződésből indulva ki, hogy élő nemzetek tudományos és közálladalmi kifejlődésöknek eszközéül holt nyelvet nem használhatnak anélkül, hogy egyrésről a kifejlődés gátoltatik, míg másiról maga az ily módon mívelt klasszikus nyelv számtalan barbarizmusnál mással alig gazdagodnék: - tartományainak minden közdolgaiban egy élő nyelvnek használatát parancsolá; egy fél század múlt el, mióta apáink József császárnak ezen parancsolatja által kötelességök érzetére, mellyel minden nemzet önnelve iránt tartozik ébredni, honi szép nyelvünk fölemelésére fordíták figyelmüket; s ha azon hosszú időszakot tekintjük, mely alatt ezen - még maiglan be nem végzett ügy - törvényhozásunkat annyi országgyűlésen keresztül elfoglalá: töltheti keblünket fájdalom, ha eszünkbe jut, miként e nemzetnek ily általános és legigazságosabb kívánata egy hosszú félszázad alatt még nem teljesülhetett egészen; - töltheti öröm midőn látjuk, hogy ennyi ellenszegülés egy, s még vétkesebb közönyösség mellett másrésről, e kérdésekben csak állhatatosságunk által segítve, lépésről lépésre, de mindig haladtunk; de mindenesetre azon meggyőződésnek kell bennünk támadni, hogy ezen tárgyra minden jó ok rég elmondott; s hogy ha valami, bizonyosan ez azok közé tartozik, melyeknek végképp való eldöntését továbbra halogatni nem lehet. - Ha valamely tárgyban minden ok kimerített, a diszkusszió folytatására csak szenvedélyek maradnak fel, s úgy hiszem, e kérdésben e stádiumhoz értünk. Ez vala kétségen kívül azon nézet, mely a t. KK. és RR-et a jelen törvény-cikk alkotásánál vezérlé, s őket arra bírta, hogy mellőzve minden részleteket, egy általános elvet mondjanak ki törvényjavaslatukban inkább, melynek kevés kivételeit elősorolni könnyebbnek, célirányosabbnak is látszott. - És én e részben a t. KK. és RR. véleményét - feltartván magamnak a szerkezetre nézve némely észrevételeket - egészen osztozom. Ez nézetem az ajánlott törvényjavaslat 3. paragrafusára nézve is, melyben a magyar nyelvnek alkalmazása a közoktatásra s nevelésre nézve rendeltetik; s miután a t. KK. és RR. a magyar nyelv alkalmazására nézve a nevelés iránt alkotandó törvénycikkelyre hivatkozván, itt azon eseteket, melyekben a magyar nyelve a nevelés kára nélkül még nem alkalmaztathatnék: egy kivételt kívánok tenni. Én ezen általános törvényből, miután Pozsega, Szerém és Verőcze vármegyék, úgyszinte Buccari és Fiume kerületek iránt úgy levén értesítve, hogy ezen megyékben s kerületekben a magyar nyelvnek alkalmazása a jelen körülmények között még nem lehetséges: e törvényhatóságoknak egy hatévi határidőt kívánok adni, mely alatt ők az eddigi latin nyelvnek gyakorlatában meghagyandók. - A törvényjavaslatnak hátralevő három pontja egyenesen csak Horvátországot illeti. Nézetem e pontokra nézve ez. Hogy Magyarországnak viszonyai Horvátországra nézve mindig nehezebbé, mindig bonyolódottabbakká válnak, azt fájdalmasan tudjuk és érezzük valamennyien. Mik ezen bonyolódásoknak fő okai, nem fogom részletesen fejtegetni itt; a dolog sokkal fontosabb, mint hogy így csak mellékesen tárgyal-tathatnék. Mennyire tulajdonítható e szomorú állapot a kormánynak, mely a Horvátországban mutatkozott mozgalmakat korántsem méltatá annyi figyelemre, mennyit azok érdemeltek volna; mennyire egyes fondorkodók vétkes célzatainak, s az úgynevezett illír párt nemzet-ellenies törekvéseinek; mennyire tulajdonítható némely túlbuzgólkodó magyarok rosszul irányzott hevének, mely a szláv nemzetiséget sértve, pártoktól ürügyül s izgatási eszközül használtatott - nem szándékom fejtegetni. Bármint legyen is ez, bizonyos marad, hogy Horvátországban a magyar nemzetiség ellen ellenszenv (antipátia) létezik; hogy ez nem törvényhozásunk túlhevének eredménye - mert talán soha lassabban s több mérséklettel törvényhozás

nem munkálkodott, mint éppen a miénk a magyar nyelv tárgyában -, hanem más, ettől egészen független okoknak következései; hogy végre ezen antipátiák, melyek Horvátországban nemzetiségünk ellen léteznek, igen ügyesen reakció következményeinek hirdettettek, s mint olyanok állítottak a civilizált világ elébe. Mindezek tények, melyeknek bizonyítása - fájdalom! nem szükséges. - De mit kell a dolog ez állásában tennünk? Ez a kérdés, melynek megfelelése bármi fontos legyen s bármi nehéznek lássék, felfogásom szerint igen egyszerű. A dolgok ez állásában, mint mindenütt, szemünk előtt tartom egyrészt azon kötelességet, mellyel honi nyelvünk és nemzetiségünk fenntartása iránt tartozunk; a másíkról azon méltányosságot, melyet törvényhozásunk Horvátország irányában eddig mindig követett, s melyet a horvát nép, mellyel annyi századokon kezet fogva annyi bajjal férfiasan megvívunk, tőlünk megkívánhat; vagy hogy dicső barátom, Wesselényi Miklós szavaival éljek - azon férfiúnak szavaival, kinek távollétét, valahányszor e terembe lépek, fájdalmasan érzem, s kinek tanácsa, szóval vagy írásban legyen az adva, minden igaz hazafi előtt bizonyosan legnagyobb fontosságú -: *„Nekünk magyaroknak kötelességünk elkövetni mindent, hogy a magyar nyelv, valamint a törvénynek s országos és törvényhatósági tanácskozásoknak s érvényes határozatoknak, úgy a közigazgatásnak is hivatalos nyelve legyen - kivevén erre nézve csak Horvátországnak tisztán kebelökbeni köz- és magándolgok folytatását -, melyre nézve ők a latin nyelv használatában továbbra is meghagyandók; de elkövetnünk másrésztől mindent az engesztelésre és kibékülésre is, s eltávoztatni mindent, nemcsak mi sért, de mi ingerelhet is.”* Valamint tehát a legcéliánytalanabb, s károsabb út volna egyrésztől, ha törvényhozásunk - visszajedve a Horvátországban mutatkozó ellenzéstől - eddig folytatott ösvényéről visszalépne, s egy - bátran merem állítani - mind számára, mind belső érdemére parányi frakció, mely magát illír pártnak nevezi, egy - mondom - parányi frakció dacának engedve, elveiről - melyeknek követését legszentebb jogának és kötelességének tartott -, lemondana: úgy nem kevesebbet hibáznék törvényhozásunk, ha annyi gúny és rágalom által sértve, melyek némely horvátok részéről egy idő óta büntetlenül szóratnak nemzetünk ellen, bármi méltó fájdalmanak érzetében tovább haladna, mint azt a méltányosság kívánja és helyzetünk tanácsolja. Ezeket előre-bocsátván, nézetem szerint a t. KK. és RR-et e cikkely Horvátországot illető szakaszának oly módóni változtatására vélném felszólítandónak, mely szerint - amint a Magyarországot illető szakasznál történt - mindenekelőtt azon általános elv bocsáttatnék előre, hogy törvényhozásunk Horvátországnak belső s tisztán magát az országot érdeklő viszonyaiba egyáltalában nem ereszkedvén, s ezekre nézve eddigi törvényes szokásait feltartván, a magyar nyelvnek általános használatát csak azon törvényhozási és közigazgatási tárgyakkal követeli, melyekre nézve Horvátország vagy a kormánnyal, vagy Magyarországgal érintkezésbe jó. Eszerint minden köz- és magánügyekre nézve, melyek s amennyiben csak Horvátország kebelében és horvát törvényhatóságok előtt folytattatnak, úgyszint e törvényhatóságok, törvényszékek tanácskozásaira nézve az eddig használt *diák* nyelv ezután is feltartatik. Magyarország egyes törvényhatóságaival, úgyszint közigazgatási dolgokban a kormánnyal folytatandó levelezések egyedüli tökéletes nyelve a magyar leendő, melynek használatára Horvátországnak országgyűlésünkhöz küldött követi is köteleztetnek. A magyar nyelv minden horvát elemi iskolában és magasabb tanintézetben rendes tanulmányként fog előadatni. De vajon lehetnek-e a törvény ily módú szerkezetének üdvös következtetései? A magyar törvényhozás Horvátországnak belső viszonyaiba nem ereszkedett még; Horvátországnak municipiális jogai általunk mindig tiszteletben tartattak; s mit használ, ha egy elvet, melyet úgyis mindig megtartanánk, törvényünkben kimondunk, miután a Horvátországban létező baj kétségen kívül nem ezen elvnek megsértéséből származott? - s én némi részben megengedem ezt. - Törvényeink, bármiként szerkesztessük azokat, Horvátországnak jelen szomorú állását egészen s egyszerre megszüntetni nem fogják. Az, mi Horvátországban reakciónak nevezetik, létezni fog, bármi világosan mondassék is ki törvényeinkben: hogy ez ország belső viszonyaiba s nemzetiségébe gátolva

befolyjni nem akarunk; de nyereségünk az, hogy a létező ingerültség, hogy mindazon ellenséges indulat, amely ellenünk némely horvátok által haragosan hirdettetik, nem fog többé *reakciónak* neveztetetni; s ez, nézetem szerint, nagy nyereség. - Létez Horvátországban egy párt, mely részint nemzetisége mellett rosszul irányzott buzgóság, részint talán más vétkeesebb célok által vezérelve, mindent, mi Magyarországtól jó, gyanúval fogad, gáncsokkal s erőszakkal akadályoztatni törekszik. - E párt - meg vagyok győződve - nem fog megnyugodni törvényünkben s folytatni fogja eddigi vétkes ellenségeskedését; de ezen illír párton kívül s azon lelkes honfitársaink mellett, kik az anyaországhoz forró szeretettel ragaszkodva, vele nemzetiség tekintetében összefolyjni kívánnak: létez Horvátországban még egy harmadik - s amennyire én tudom -, ezen kettőnél számosabb párt, mely fel kívánván tartani egyrésről Horvátország külön municipiális jogait s nemzetiségét, csak azért és annyiban ragaszkodik kevesebb vonzalommal hazánkhoz, azért s annyiban lép fel ellenségesen intézkedéseink ellen, amennyiben általuk municipiális jogait s horvát nemzetiségét veszélyeztetve hiszi. Ez azon felekezet, melyre az illír párt jelenleg minden módon hatni igyekszik; melyből - érdekeit, amennyire csak lehet, ugyanazonosítva - sorait neveli, s mely törvényünknek ily módóni szerkezete által tőle - meggyőződéseim szerint - végképp elválasztatnék. Ha törvényünk világos s ünnepélyesen kimondja, hogy Horvátországnak municipiális jogait s nemzetiségét mint eddig, úgy ezentúl semmi módon csonkítani nem kívánja: azon ürügy, melyet az illír párt eddig ellenünk - meg kell vallani - ügyesen használt, megszűnt: s meggyőződéseim szerint nincs egy honához és királyához hív horvát, ki ez esetben kibékülésre nyújtott jobbunkat ne fogadná el örömmel; aki azon pár évi súrlódásról, amelyekben éltünk, elfelejtkezve, ne emlékeznék inkább azon szomorú, de dicső századokra, melyekben e két nemzet híven ontva egymásért vérért, a vallás és civilizáció nagy csatáiban együtt küzdöttek. - Egy kis zöld sziget a magyarság a szlávok roppant tengerének közepette - mint egy illír mondá -, zöld szigetje a szabadságnak és művelődésnek; de mely annyi századnak dagályai között feltartá magát, úgy fel fog állni ezentúl, bármennyi vész csapdossa szikla-alapját. De miként a sziget, dühöngő habok között, csak éppen nyugodalma által áll fel: úgy nemzetiségünk a legbiztosabb alapon nyugszik, ha vészektől el nem ragadtatja magát, s a világ látni fogja, miként a magyart a legalacsonyabb gyanúsítások, ingerlés, rágalom, nyílt ellenségeskedés nem bírhatták de csak a legkisebb igazságtalanságnak elkövetésére sem. -

2

Mélt. gróf Péchy Manó úr kérdésére bátor vagyok felelni, mert úgy hiszem, ez könnyíteni fogja a diszkussziót. Azt mondtam: hogy törvény által mondjuk ki, hogy a törvényhozás Horvátországnak tisztán belviszonyaiba ereszkedni egyáltalában nem kíván; és azért azon tárgyakra, melyek Horvátországban folytattatnak - úgy a törvényhatóságok, mint a bírói székek tanácskozásaira nézve -, tisztán a deák nyelvet akarom körében meghagyni; azon tárgyakra nézve pedig, hol Horvátország Magyarországgal összeköttetésbe jő, és akár a kormánnyal, akár egyes törvényhatóságokkal levelez, azt kívánom: hogy a diplomátikus és törvényes nyelv magyar nyelv legyen. A csatolmányokra nézve végre - miután azok közönségesen az előbbeni tárgyalásoknak következményei -, indítványom szerint magából foly, hogy valamint a tárgy Horvátországban folytattatott s a csatolmányok deák nyelven készültek, úgy azok ezután is deák nyelven adathassanak a magyar nyelven szerkesztendő levélhez; de Szlavóniára nézve külön provízió kellene.

Kegyes engedelmével a m. fő RR-nek, tett indítványom következtében föl fogom olvasni azon módosításokat, melyeket a KK. és RR. törvényjavaslatában Horvátországot illetően szükségesnek tartok. Hol az intézkedést kezdjük Horvátországra nézve, a paragrafust körülbelül ilyformán szerkeszteném: „1. §. Pozsega, Verőcze, Szerém megyék, Fiume kerülete hat évnek leforgása alatt az eddigi szokás szerint a latin nyelvnek használatában meghagyatnak, úgy mindazáltal, hogy ezen határidőnek lefolyta után azon megyék és kerület kizárólag a magyar nyelv használatára köteleztessenek. 2. §. A törvényhozás a horvátországi bel- és tisztán Horvátországot érdeklő viszonyokba nem ereszkedvén, azokra nézve a fennálló szokás ezentúl is sértetlenül meghagyatik; a magyar nyelvnek általános alkalmazását kizárólag csak azon törvényhozási és közigazgatási tárgyakra követeli, melyekre nézve Horvátország a kormánnyal, Magyarország törvényhozásával vagy egyes törvényhatóságaival érintkezésbe jő. 3. §. Minden köz- és magánügyekre nézve, melyek és mennyiben azok csak Horvátország kebelében horvát törvényhatóság előtt folytattnak, úgyszinte minden törvényhatóságok és törvényszékek tanácskozásaira nézve az eddig használt latin nyelv ezután is meghagyatik vagy fenntartatik. 4. §. Magyarország egyes törvényhatóságaival, úgyszinte közigazgatási tárgyakban a kormánnyal folytatandó levelezések egyedüli törvényes nyelve a magyar leendő, melynek használatára Horvátországnak a magyar országgyűlésre küldött követi is köteleztetnek. 5. §. A magyar nyelv minden horvátországi elemi iskolákban és magasabb tanintézetekben rendes tanulmányként oktattatni fog.

Azt hiszem, hogy a 2. §-t - habár változások történnek is benne, amint a gróf Cziráky János úr által előadott változás, melyet örömmel elfogadok - elhagyni nem lehet -, és az, hogy elmaradt, csak a köziratnak hibája; s miután a t. KK. és RR. és a mélt. fő RR. is a magyar nyelv állását tegnap el akarták véglegesen intézni, és új diszkusszió tárgyául nem akarják tenni: általános províziót akartak hozni, melyben kimondassék, hogy egyes esetek vannak, melyekre nézve az általános törvény alól kivételek léteznek, és melyeket a törvénynek egyéb §-aiban ezután részletesen elő fognak adni; azt hiszem tehát, hogy ezen §-t megváltoztatni, más szerkezetbe tenni, javítani, mint azt gróf Cziráky János úr tette, lehet, de kihagyni anélkül, hogy a törvénynek lényegét megsértenők, és megsemmisítenők: belátásom szerint nem lehet.

Még egyszer vagyok bátor felszólalni, mert, mint látom és fájdalommal tapasztalom, nem tökéletesen érttettem meg. Akkor, mikor indítványt tettem, nem volt szándékom új törvényjavaslatot tökéletes formában javasolni, mert a két első változásába nem ereszkedtem. Az előttem szólott Bács megyei főispán öméltósága, Rudics József kívánja: hogy Horvátország azon viszonyaira nézve, melyekkel Magyarországgal érintkezésbe jő, magyar nyelvvel éljen; - ezen viszonyok hivatalosak, ezen viszonyok országglásiak. Azt, hogy Horvátország s a társországok egyáltalában ezen viszonyokra nézve a magyar nyelv használatára köteleztessenek, valahol csakugyan ki kell mondani - ebben a törvényben vagy másban -, és felfogásom szerint ez történik itt, a 2. §-ban; de egyébiránt is úgy hiszem, midőn Magyarország törvényeket alkot, azon törvényeket alkotja nemcsak Magyarországra, hanem a társorszáგokra éppen úgy, mint Magyarországra nézve; ha Magyarország általános törvényt alkot: forma és fölvett stílus, hogy a társorszáგok is említetnek, de azoknak másképp említése szükség nem volna: mert minden törvény általánosan kötelező törvény a társorszáგokra nézve is úgy, mint Magyarországra

nézve. Ezen elvből indulva ki, azt hiszem, hogy ezen általános elvet előrebocsátva, azt - főképp oly dolgokban, melyek a társországokat annyira érdeklik - nem lehet kitenni jobban, mint midőn külön említjük itt, és megmondjuk, hogy ezen általános törvényből vannak és léteznek kivételek, és ha ugyanezen törvénynek azon paragrafusára hivatkozunk, hol ezen kivételek ki vannak mondva. Bács vármegye főispánja kívánja, hogy Horvátországnak belviszonyaiba ne avatkozzunk, hogy Horvátországra - a nyelvre nézve - semmi kényszerítő eszközök ne használtassanak, de a mélt. úr kívánságának tökéletesen megfelel az 1. §, midőn hivatkozik a többi §-ra, és midőn azokban a mélt. úrnak kívánsága tökéletesen, bőven és minden lehető részletben ki van mondva; de szükséges a társországok említése azért is, mert Tótország három megyéjére, Fiuméra vagy Horvátországra nézve külön viszonyok léteznek; szükséges tehát kimondani általános törvényben, hogy az egyes kivételek, mint kivételek álljanak - és hogy ezen társországok valahogy ne jöhessenek azon nézetbe, mintha rólok a magyar törvényhozás nem gondoskodott volna különösen, minthogy különböző viszonyokra különböző kivételeket tett.

6

Hogy még egyszer bátor vagyok felszólalni ezen tárgyan, ne méltóztassanak a mélt. fő RR. azt gondolni, hogy én az általam irányított szerkezethez szerfölött ragaszkodom, hogy én azt igen jónak és fontosnak tartom; távol van tőlem, mélt. fő RR., hogy annak minden hibáit világosan át nem látnám; és én sebesen készült szerkezetemet csak azon reményben terjesztém a mélt. fő RR. bölcs tanácsa alá, hogy az a mélt. fő RR. által módosíttatni fog; de engedelmet kérek, ha még egyszer felszólalok: mert tegnap, midőn azon indítványt tettem, általánosságban tettem azt egyedül azért, mert kiengesztelést akartam; akartam pedig, hogy a Magyar- és Horvátország közti viszonyokban, mennyire lehet, egyezséggel határozzunk, hogy a két tábla közt ne támadjanak hosszas vitatkozások, és Magyarországnak mintegy egyes akarata lépjen fel, és így az egész magyar törvényhozásnak akarata hatással legyen mindazon magyarokra nézve, kik túlbuzgósággal sértik a szláv nemzetiséget, mind pedig azon szlávokra nézve, kik a magyarok részéről veszélyektől félnek, melyek nem léteznek; - mondom, csak ez okból voltam bátor azon indítványt tenni, és megvallom a mélt. fő RR-nek, a mai tanácskozásnak folyama után aligha nem vagyok azon fájdalmas érzésben, hogy szándékomat egyáltalában el nem értem; mert e tanácskozás után én nem hiszem, hogy a t. KK. és RR. a törvénynek ebbéli módosítását diszkusszió nélkül elfogadják, hogy ezen törvényjavaslatot - mint ezt igen helyesen jegyzé meg Máramaros megye főispánja -, nem fogják-e ismét visszaküldeni, s hogy ezen stílus szerkezetének változtatása nem fog-e számtalan igen kellemetlen vitatkozásokra alkalmat nyújtani? - Egyetértek országbíró öméltóságával, s tökéletesen meg vagyok győződve, hogy ha itt a Magyarországhoz kapcsolt részek nem is említették volna, és csak Magyarországról szólt volna ezen törvény, az éppen oly tökéletes lett volna, mintha azok külön említették vala; de most e diszkusszió után, midőn Horvátország követe kinyilatkoztatta azt, hogy ezen szónak: „a kapcsolt részek” kihagyása vagy betétele nyugalmat vagy nyughatatlanságot fog Horvátországnak szerezni; midőn itt oly lelkesedéssel pártolta azt, hogy ezen szavak kihagyassanak: különösen azon aggodalomnak kell támadni úgy a mi keblünkben, mint a ts. KK. és RR. kebelében, kik diszkusszióinkat figyelemmel kísérik, hogy Horvátországnak követe és azok, kiket képvisel, ezen szavak kihagyásából oly következményeket fognak kihúzni akarni, melyeket mi elfogadni nem akarunk. S kétségkívül, mint önagyméltósága, az országbíró érinté, ezen szó „Magyarország” kimondása alatt magában értetik Horvátország is, mert kétséget nem szenved, hogy a magyar törvényhozás Horvátországnak is szab törvényeket; - ha mondom, ez magától értetik: akkor ezen szavak betétele vagy kihagyása Horvátország követének megnyugtatósul nem szolgálhat; ha pedig a részek megemlítése vagy ki-

hagyásából valaki által azon következmény vonatnék, miszerint Magyarország törvénye Horvátországot nem kötelezi: én, mint egyes, köteleességemnek tartom azon véleménynek ünnepélyesen és nyilvánosan ellentmondani. Azt hiszem, mélt. fő RR., nekünk mind az igazság, mind a paktumok, melyek köztünk és Horvátország közt léteznek, mint Horvátország jogai, határokat szabnak; nekünk nem szabad Horvátországot sértő és igazságtalan törvényeket hozni; de törvényeket hozni Horvátországról és Horvátország viszonyairól nemcsak szabad, sőt köteleességünk. Ezen köteleességet teljesítendő, voltam bátor a mélt. fő RR.-nek tegnap a Horvátországot illető módosítást előadni; és bizonyosan azon köteleességet teljesítik a mélt. fő RR. is, midőn azt elfogadják; azért még egyszer felszólítom a mélt. fő RR.-eket, minthogy méltóságotokat ezen indítványom elfogadására bizonyosan csak az bírta: hogy amennyire lehet, egyezséget szerezzenek Horvátországra nézve - az alkotandó törvény által a számtalan diszkussziók elmellőztessenek; hogy ezen törvény képviselője legyen a nemzet egyes akaratának, azon akaratnak, melyben mind a felső, mind az alsó tábla egyesül; - miután pedig az országbíró önmagyméltósága kinyilatkoztatta világosan és meg is mutatta azt: hogy azon szavak kimondása vagy kihagyása - ha diszkusszió nem létezett volna -, nem lényeges: tökéletesen meg vagyok győződve, hogy ezen szavak kihagyása által diszkussziók fognak támadni és talán tisztán juris küzdések. Mindezek elmellőzésére, még egyszer bátor vagyok - s engedelmet kérek szerénységgemért, de szívemen fekszik a tárgy - kérni a mélt. fő RR.-et, hogy ha lehetséges és ha a mélt. fő RR. elveivel megegyeztethető, méltóztassanak a kérdésben forgó szavakat megtartani.

7

Amennyiben önmagyméltóságának, B. Mednyánszky Alajos nyitrai főispán aggodalmát felfogom, abban mindenesetre osztozom; mert a népnevelés oly fontos tárgy, hogy azt szigorú törvény létezésének fölálldozni nem lehet; oly törvényes provízióval tehát - mely a magyar nyelvnek az elemi iskolákban leendő használatára nézve kategorice és kivétel nélkül határozott - ha ez nem volna kivihető: nem volna használható; de én a t. KK. és RR. törvényjavaslatát úgy értettem, hogy miután a t. KK. és RR. ezen törvényjavaslatban hivatkoznak egy más, még előttünk nem ismert törvénycikkre, mely annak mikénti használásáról különös törvény által rendelkezendik: a t. KK. és RR. a mélt. fő RR.-nek a népnevelés tárgyában és a magyar nyelvnek mikénti és mely kiterjedésben való alkalmazásáról bizonyosan valamely javaslatot fognak előrebecsátani. Ezen pillanatban tehát a t. KK. és RR.-nek törvényjavaslata, úgy mint az itt van, elfogadható; és csak majd a népnevelés elrendezéséről szóló törvénycikk fog a mélt. fő RR. eleibe terjesztetni: csak akkor fogunk ítélni arról, vajon a t. KK. és RR. a magyar nyelvnek használatát messzebbre terjesztették-e ki, mint az országnak körülállásai engedik, vagy nem? - Ennélfogva, miután ezen szakasz egy nem ismert törvénycikkre hivatkozik, most az előttünk fekvő törvénycikket elfogadhatjuk.

1843

A NEMZETI MÚZEUMRÓL

Középületeiknél a nemzetek nagyságának nincs biztosabb mérlege. Átlátta ezt már Demosthenes is, kit, mellékesen legyen mondva, utolsó időben azért olvasék, hogy őt újabb nagy szónokainkkal összehasonlítsam, s kiből azon igen nagy hibát találok, hogy csak nagyszerű dolgokról tud nagyszerű szavakkal élni, míg az újabbak - legalább egy bizonyos országban - ezt a legkisebb tárgynál is értik, magát a híres Holsteiniust, ki az éjszakai szél dicséretére nagy eclogiumot írt, jóval felülmúlva. Már Demosthenes, amint mondám, átlátta a középületek fontosságát, s hogy az állapotot, melyre Athén az ő korában süllyedett, élénk színekkel festhesse, Aristokrates elleni beszéde végefelé ekképp szól: „Előbbi időben az, mi az állami s közélethez tartozott, gazdag s fényes vala; az egyes saját házában nem tünteték ki magát polgártársai felett. De azon kornak emlékei s épületei nagyok s oly természetűek, hogy a később élők közül senki hasonlótat még csak indítványozni sem mert. Most egyesek a középületeknél nagyobb palotákat építenek magoknak, de amit az ország nevében építettek s újra bevakoltattak, oly kicsi s nyomorú, hogy szinte szégyen, ha róla említés tétetik.”

Ha Demosthenes hazánkban élne, azt, hogy hatalmasb egyesek palotái nagyszerűségökben a középületeket felülmúlják, nem hányhatná ugyan szemökre - nagyjaink sokkal patriotikusabbak, mintsem fényes úrilakok által a haza középületeit felülmúlnák, s azért inkább a külföldön építtetnek -; azonban a középületek hiánya mégis talán föltűnnék a nagy szónok előtt, s bármit beszéljenek Aeschineseink, nem kedvezőleg ítélné korszellemünkről. - Hogy középületek sokszor csak nemzeti hiúság szüleményei, azt nem tagadom; de valamint Franklin - nézetem szerint igen helyesen - azt vitatja valamely munkájában, hogy a hiúságot, mely annyi szép s nemes fáradozásnak kútfeje, tulajdonképp a hibák közé sorozni nem kellene: úgy én - bármi paradoxnak lássék is - azt merem állítani, hogy a nemzeti hiúságnak egy bizonyos mértéke minden nemzet kifejlődésére szükséges, s hogy a hiúságnak csak éppen ezen egyetlen neme az, mely hazánkban hiányzik.

Furcsán hangzik, de érett megfontolás után nem fogja senki tagadhatni, hogy a magyar mint nemzet nem eléggé hiú. Sújtásos népnek neveznek bennünket, s tán bizonyos tekintetben helyesen; de a sújtást mi önmagunkra rakatjuk, legfeljebb ha cselédeink s a megyék huszárai részesülnek e pazérságban; de a nemzetnek mint nemzetnek külső fénye senkit sem érdekel. S ha talán nincs nemzet, melynek elődei a legnemesb ügyért több vért ontottak volna: nálunk, úgy látszik, a deák „sit eis terra levis” nemcsak pusztá kíváнат, hanem teljesítésbe is vétetik; legalább nem emlékezem, hogy dicső bajnokaink sírját valahol emlékkövel terheltük volna. Igen, még egyszer mondom, a magyar nemzet - jól értsük egymást, én csak a nemzetről szólok - nem eléggé hiú! Akár országgyűlésünk tanácskozótermeibe, akár fővárosunkba jöjünk, akár az ország határain járunk végig, hol csak egyetlen egy emléket sem találunk: e meggyőződés fog bennünk támadni. S ez nagy baj, mert e hiány oly nemzetnél, hol a hiúság minden egyénnél annyira kifejlődve találtatik, arra látszik mutatni, hogy nemzeti szellemünk még fel nem szólalt, hogy magunkat mint nemzetet érzeni eddig nem tanultuk.

E gondolatok támadtak bennem, midőn néhány nap előtt, több ismerőseim s barátim társaságában, a Nemzeti Múzeum termein körüljártam. Ez intézetnek lelkes igazgatója, érezve a hiányt, melyet tudományos világunk azáltal, hogy senki e nemzeti gyűjtemények használatához nem férhet, már annyi éven át szenvedett, elkövete mindent, hogy a rábízott tudományos kincsek többé ne heverjenek. Tisztársai buzgón segítik nemes törekvéseit; s így a *csak nevében nem magyar tudósunk*, Luczenbacher például, amennyire hely s idő engedék, a rábízott pénz, drágaság s egyéb régiségek gyűjteményét már felállítja; s ennek megtekintése

volt tulajdonképp az ok, mely többeket velem együtt a múzeum termeibe összegyűjtött. Aki kételkedik előbbi állításomon, hogy a magyar mint nemzet nem hiú, menjen azon termekbe, hol régiséggyűjteményünk felállítatott, s meggyőződhetik. - Mi a felállítók szorgalmát s készülségét illeti, senkinek sem lehet kifogása. A görög s római rézsobrok között sok középkori utánzás található, némely tárgyak még nem tudományos rendszer szerint állítottak fel, s e termekben találhatók dolgok, melyek művészi becsök szerint más helyre lennének állítandók. Azonban akár a felállításra eddig szánhatott idő rövidségét, akár a régiségek tudományos elsorozhatásának nehézségeit tekintjük, akár azt, hogy a Nemzeti Múzeumban tartásra nem érdemes tárgyak kiküszöbölése eddig még nem az igazgatók köréhez tartozik; minden igazságos és tárgyhoz értő bizonyosan nem a tisztviselőknek fogja ezen hiányokat tulajdonítani, s szívesen elismeri, miként ezen intézet fenntartása jó kezekre bízott. - E termek első tekintetre csak kellemes hatást tehetnek a nézőre; a sok drágaság között - mi, elődeink fényezésére emlékeztetve, előnkbe csillog - minden egyébről megfeledkezünk, s meglegedve járunk körül, hisz mindez a nemzeté, s félig tulajdonosnak érezhetjük magunkat. De lépünk közelebb, s nézzük, minde drágaságok mire állítottak fel? Gyalulatlan deszkákra, melyek ácskézzel faragott lábakon nyugszanak! Igen, komolyan szólok, a magyar nemzet régiséggyűjteményei gyalulatlan deszkákon állítottak fel, a Nemzeti Múzeum ezen részének bútorait ácsok készíték, s pedig azon egyszerű oknál fogva, mert a nemzet más, illőbb bútornak készítésére pénzt nem adott; s a magyar múzeum igazgatói, igen helyesen fogva fel állásukat, inkább ily alakban állíták ki a rájuk bízott tudományos kincseket a közönség használatára, mintsem azokat még tovább haszontalan hevertessék. S most kérdem, van-e nemzet annyira ment minden nemzeti hiúságtól, hogy ily valamit tűrne, s nem kell-e óhajtanunk mindenikünknek, hogy e túlzott szerénységből végre vetközzünk ki?

A múlt országgyűlés ismeré a Nemzeti Múzeumnak helyzetét, és bárha - legalább az én csekély belátásom szerint - e nemzeti intézetnek méltóképpen fenntartása a nemzet becsületében áll -, a szükséges segedelem megajánlására rá nem ért. Nem fogok a múlt ellen panaszkodni, még egy szebb jövőnek reménye tölti el lelkemet, de éppen, hogy e jövő szebb legyen, szükség, hogy a múltnak szégyenét el ne takargassuk magunk előtt, s tisztába jöjjünk magunkkal; miként eddig a kötelességet, mellyel minden nemzet tartozik közintézeteinek magához méltó fenntartásával, eddig vagy éppen nem, vagy legalább igen hiányosan teljesítettük. - A Nemzeti Múzeum még mindig inkább első alapítóinak tudományosságát, s honszeretetét, mint a nemzet méltóságát képviseli. Azért, hogy az intézet valóban nemzetivé váljék, a nemzet részéről több áldozat, saját méltóságának melegebb érzete kívántatik, s jaj nekünk, ha erre fölemelkedni nem tudunk.

E szavakat az úgynevezett gyakorlati emberek tán könnyörületes mosollyal fogják olvasni. Gyárak s vasutak századában élünk - így szólnak talán -, miért költsük pénzünket hasztalan régiségekre, antidiluvianus állatok csontvázaira s minde gyűjteményekre, melyekben tőkéink kamat nélkül hevernek, legfellebb egy-pár haszontalan tudós (a szokott kifejezéssel élek) gyönyörűségére. - Nem fogok a szoros kapcsolatról szólni, melyben századunkban a tudomány s élet egymáshoz állanak. Török szomszédink s bizonyos tekintetben saját példánk eléggé mutatják, hogy oly ország, hol a tudomány mezeje parlagon hagyatik, mennyire juthat a polgárisodás ösvényén. Van e hazában az embereknek egy bizonyos neme, mely míg a magyar zeneművészet cigányzene s hármastánc által képviseltetik, nemzetiségünket biztosítva hívé, s e tekintetben minden tudományos munkásságot feleslegesnek gondola; s nincs kedvem vele vitatkozni; de hát nem fekszik-e szívünkön e nemzet becsülete; nem érezzük-e a kötelességet, mellyel minmagunknak tartozunk, s mely abban áll, hogy ha egyszer valaminek „nemzeti” címet adtuk, azt egy nemzethez illő fényben s nagyszerűségben tartsuk fel? A Nemzeti Múzeum ügye nemcsak a tudóst érdekli; benne nemzeti becsületünk ügye forog fenn, és

rosszul fogná fel feladását törvényhozásunk, ha erről megfeledkezvén, mindent, mi az intézet emeléséhez szükséges el nem követne; s én e tekintetben igen helyesnek tartom, hogy az ács-munkával faragott régiségtár a közönségnek megnyitott. Ha valahogy idegennel találkozunk e termekben, nem lesz magyar ember - úgy remélem legalább -, ki a külföldinek bámulását észrevéve, el nem pirulna; de éppen e pirulás, éppen az, hogy közintézetünk állapota felett megszegyenülve állunk, válik annak megváltoztatására ösztönné; s talán a gyalultatlan deszkák jobban szónokolnak a legsimábbra gyalult deszkáknál. Hosszú s tán unalmas beszédemnek rövid értelme: ne feledkezzünk meg utasításaink készítésekor Nemzeti Múzeumunkról, ha nem is azért, mert múzeum, miután a tanulás a legszebb politikai beszédek tartására szükségesnek nem tartatik - a tudomány nálunk sokak által a fényűzési tárgyak közé számíttatik -, de legalább azért, mert nemzeti, s mert minden nemzet, mely nevével felruházott intézetek s emlékekben önméltóságáról megfeledkezik, soha a külföld tiszteletére nem számolhat.

1846

A HAZAI SPORTRÓL

(LEVÉL BÉRCZY KÁROLY SZERKESZTŐHEZ)

Tisztelt szerkesztő úr! - E napokban vettem hozzáam intézett becses sorait, melyekkel tudtomra adván, hogy *Lapok a lovászat és vadászat köréből* című folyóirata jövő év elejével megindul, egyszersmind e lap munkatársaul szólít fel.

Miután azon tapasztalások, melyeket a vadászat terén szereztem, fájdalom, csak emlékeim közé tartoznak, becses felhívásának követésére nem érzek magamban képességet; de nem mulaszthatom el ezen alkalmat, hogy örömemet, mellyel e vállalat megindulását fogadom, ne fejezzem ki.

Hogy a lóverseny, kopászat, agarászat, szóval minden, mi a hazai lótenyésztést emeli, nemzetgazdasági tekintetben nagy fontossággal bír, ezt napjainkban talán még azok sem fognák tagadni, kik - midőn gr. Széchenyi István ezen állításával első lépett fel, azt gúnnyal fogadták. Ma kevesen lesznek, kik annak tudatában, hogy a magyar lóra termett, a kérdést, mily ló az, melyre adandó alkalommal felülhet, közönyösnek tekintsék, s így kevesen fogják oly lap létezését fölöslegesnek tartani, mely kizárólag ezen tárgyakkal foglalkozik.

Én, ki az anyagi érdekek kifejlődését mindig csak eszközül tekintem, a *Vadász-lapok* megindulását más szempontból üdvözlöm, melyet mások mellékesnek, sőt talán figyelemre éppen nem méltónak tartanak.

A *Vadász-lapok*-nak egyik s szerintem fő feladatuk az, hogy hazánkban a nemes „sport”-tal foglalkozóknak közlönyül szolgáljanak s midőn azt, mi az ország különböző vidékein mezőn és erdőben történt, hitelesen eléadják, egyszersmind az érdeket neveljék, mely e nemes időtöltéshez nálunk, mint minden tetterővel bíró nemzetnél, mindig mutatkozott.

Miután pedig angol szótárt véve kezünkbe azt találjuk, hogy *sport* tulajdonképp csak időtöltést, mulatságot jelent, sokan nagy komolysággal talán azt fogják kérdezni: vajon oly tárgy, mely csak mulatságnak, csak időtöltésnek tekinthető, méltó-e arra, hogy vele komolyan foglalkozzunk?

E kérdésre, a dolgot magasabb szempontból tekintve, könnyű megfelelni, s ki ezt teszi, át fogja látni, hogy mindazon okok közt, melyek a népek fejlődésére elhatározó befolyást gyakorolnak, alig van olyan, mely egyes nemzetek emelkedésével vagy süllyedésével szorosabb kapcsolatban állana, mint azon mulatság vagy időtöltés nemei, melyek náluk bizonyos korszakokban divatoztak s melyek, ha egyrészt a nemzet jellemének kifolyásai, másrészt arra visszahatnak. Én legalább azt hiszem, hogy ha egy nemzet életéből annak nemzeti mulatságain kívül egyebet sem ismernénk, jellemének megítélhetésére ez maga elég leendene. Nép, mely férfias időtöltésekben gyönyörködött, gyáva és elpuhult nem lehetett soha.

Én sem szenteltem másoknál több időt mulatságoknak; én is meg vagyok győződve, hogy a férfiút komoly törekvés illeti, s hogy való meglegedést csak való munka után találhatunk; - miután azonban Isten az embert úgy teremté, hogy a legerősebbnek pihenésre, a legkomolyabbnak oly valamire legyen szüksége, mi őt felderítse, miután egy szóval mulatnunk *kell*, a tudósnak és államférfiúnak szintúgy, mint a gazdának vagy annak, ki napjait számolásai közt tölti: ezen általános szükség kielégítésének módja közönyös nem lehet; s ha valaki a megvetést, mellyel e tárgyra letekint, bölcsességnek tartja, úgy e bölcsesség legalább nem az, melyet a régiekben bámulunk.

Mert ha azokat, kik a *sportot* magyarra fordítva csak haszontalan időtöltésnek tekintik, emlékeztetjük, hogy az angol szó latin fordításban ludus-t tesz, s hogy az olympiai, isthmusi s mindazon játékok, melyeknek győzőit Hellas legnagyobb költői megénekelték, szintén ló- és szekérversenyekből, diszkoszhajításból s más testi gyakorlatokból álltak, talán ők is elismerik, hogy a régi népek a sportot nem tartották oly mellékes dolognak, mint ezt korunk deákjai oly emberekről, kik csak klasszikai nyelven szóltak, felteszik - s mi legalább a görögöket illeti, úgy hiszem, el fogják ismerni azt is, hogy a fontosság, melyet a testi gyakorlatoknak tulajdonítanak, nem akadályozá őket oly művek alkotásában a művészet és tudományok mezején, melyeket két ezredév után bámulunk; míg éppen e játékok nevelték azon férfiakat, kik honukat Marathon- és Salamisnál Perzsia ellen megvédték.

A görögök és rómaiak példája ma kevesebb meggyőző erővel bír, mint húsz év előtt. A klasszikai tanulmányok, melyek akkor minden egyebet háttérbe szorítottak, ma csaknem fölöslegessé tartatnak. Én, mellékesen mondva, nem nagy haladást látok ebben, s úgy hiszem, hogy a pontos számvetés és fölületes természettudomány, melyre sokan gyermekeiket tanítják, nem fogják pótolhatni azon nemes érzéseket, melyeket az újabb kor legdicsőbb férfiúi századokon át a régiek ismeretéből merítének.

De hagyjuk a régieket; nem szükséges ez esetben hozzájuk folyamodni; mert ha meggondoljuk, hogy korunk legkitűnőbb nemzeténél - melynek felsőbbbségét, kivált az anyagi kifejlődés terén, kétségbe még senki sem vonta - a sport tiszteletben van tartva; hogy abban ott a legkitűnőbb férfiakról a szerény gazdáig mindenki részt veszen s egész irodalmat találunk, mely azzal foglalkozik; hogy - nagy hadvezérek állítása szerint - Anglia legbátrabb s legkitűnőbb tisztjeit a rókavadászatoknak s más nemes sport gyakorlatának köszöni; hogy e nemzeti időtöltést nagy államférfiak pártolják s fontosnak tekintik: akkor talán azok törekvése is, kik e nemes sport meghonosítását tűzték ki céljukul, más színben fog feltűnni.

Sokan nem osztják nézetemet. Felfogásuk szerint nem idegen divatok utánzása, hanem saját nemzeti szokásaink fenntartása feladata korunknak s őrizkednünk kell, nehogy nemzetiségünket lassanként oly dolgok honosítása által veszítsük el, melyeknek még neve is idegen; s én ezen elvekkkel tökéletesen egyetértek, de azt hiszem, hogy azok a jelen esetre nem alkalmazhatók, mégpedig azért nem, mert a sportnál éppen csak a név idegen és semmi más.

Sok mindenfelét beszélnek őseinkről, s ki róluk azt mondja, hogy a politikának azon nemét, mely a középkor alatt Olaszországban uralkodott, nem ismerék, hogy lakásaik feldíszítésére kevés gondot fordítottak, a művészeteket nem nagyon pártolák, s tudományokkal igen keveset foglalkoztak: az talán be is bizonyíthatja állításait; de ki azt akarja elődeinkre fogni, hogy nem vadásztak, hogy a lótenyésztéssel nem foglalkoztak, sólymaik- és agaraikban élvezetet nem kerestek, hogy egyszóval sportsmanek nem voltak: kis gondolkodás után maga is be fogja vallani, miként ha nyelvünkben hiányzik is a szó, mellyel mindazt, mit az angol „sport” alatt ért, egyszerre kifejezhetnénk, legalább maga a dolog e hazában soha sem volt ismeretlen; s miként az újítás legföllebb abban kereshető, hogy az e hazában mindig divatozó élvezeteket most szabályozni s rendszeresíteni akarván, ebben bizonyos mértékig más nemzeteknél divatos formákat követünk, szintúgy mint azt elődeink tették, midőn harcjátékaikat más országokban követett tornaszokások szerint rendezék el, anélkül, hogy ezáltal nemzeti jellemökből kivetkőztek volna.

Nem lehetünk eléggé féltékenyek nemzetiségünkre. Mi az egyesnek jelleme, az népnek a nemzetiség, s amely nép ezt elveszté s múltját megtagadta: a jelenben csak megvetést, a jövőtől enyészetet várhat, és nem is érdemel mást. De ne féljünk, hogy nemzetiségünk veszélyeztetve van, ha versenylovainkat egészen az angol elvek szerint idomítjuk s a kopászatnál az angol szokásokat követjük is. Vannak ennél veszélyesebb dolgok is, s elődeink, ha körünkbe

visszatérhetnének, utódaik magaviseletét talán sohasem értenék jobban, mint mikor őket csaholó kopók után árkon és sövényeken keresztül nyargalni látnák.

Többet írtam, mint talán kellett; de ha már ön felszólítását nem követhetem, legalább leg-
őszintébb részvétemet s azon óhajtaát akartam kijelenteni, vajha e lap, melynek szerkesztését
elvállalá, mentül szélesebb körre terjedve, nemcsak azok várakozásaának feleljen meg, kik attól
a lótenyésztés emelését remélik, de azokéának is, kik velem azt hiszik, miszerint e hon terme-
lési képességei közt legfontosabb az, hogy férfiakat teremjen - s kik erre azon férfias gyakor-
latok elterjedésénél, melyeket az angol sportnak nevez, s melynek a *Vadász-lapok* egyik fő
tárgyát képezik, jobb és biztosabb eszközt nem ismernek.

1857

A PESTI VAKOK INTÉZETÉRŐL

A nagy érdeknél fogva, mellyel az egész ország méltán viseltetik a vakok intézete iránt, engedje meg a t. Ház, hogy ezen interpellációra azonnal válaszoljak.

Amennyiben t. képviselő úr azon kérdést intézte volna hozzám: szándékozik-e a minisztérium még ezen ülés folyama alatt egy országos vakok intézetének, sőt több országos vakok intézetének föllállítására nézve törvényjavaslatot a Ház elé terjeszteni, ezen kérdésre igennel felelhettem volna. A vakok sorsa minden kétségen kívül a legszomorúbb, és így minden érző emberben rokonérzetet gerjeszt. Az állapot, melyben a vakok nálunk az országban léteznek, a legszomorúbb. A most létező vakok intézete már csak azért is, mert az országban létező vakok számának elfogadására elégtelen, nem felel meg a szükségnek; és így kötelességeim közé számítottam és számítom ily intézetnek célszerű föllállítására nézve törvényjavaslatot terjeszteni a t. Háznak tanácskozása alá. Hogy ezt tehessem - mert teljes meggyőződésem szerint egy vakok intézetének föllállítása Magyarország szükségeinek nem felel meg -, hogy ezt tehessem, tudvalevő dolog lévén, hogy minden országban a vakok az országnak egy vidékén sokkal nagyobb számmal fordulnak elő, mint más vidékén, én már a közelebbi esztendő alatt megtettem a szükséges lépéseket, hogy magamnak az illető számarányokat az illetőkre nézve megszerezhessem. Ezeknek egy része már bejött; mihelyt tehát az előmunkálatokkal elkészülök, mint hiszem, már ezen ülésszak alatt, bátor leszek a Ház asztalára egy kimerítő törvényjavaslatot e tárgyban letenni.

Ami magát a kérdést illeti, melyet t. barátom hozzám intézett, arra, fájdalom, nem felelhetek igennel. A vakok intézete őfensége József főherceg nádor buzgósága által alapított egyesek által mint magánintézet, s Pest vármegyének főfelügyelete alá állíttatott. Bármik voltak a nádor hercegnek törekvései ezen intézet országossá változtatása tekintetében, ezen intézet tényleg most is ezen régi jellemét megtartotta, azaz privát intézet, mely Pest vármegyének főfelügyelete alatt áll. Ily intézetnek országosítására nézve, magának az intézetnek kérése nélkül, én törvényjavaslatot terjeszteni a legislatio elé feljogosítottnak magamat nem tartom. Úgyszintén a magánintézetek természetéből és azon autonómiából, mellyel minden ilyen intézet bír, következik az, hogy a tanítási rendszernek megváltoztatása nem a kultuszminisztériumtól függ. Én semmit sem tartok óhajtandóbbnak, mint azt, hogy az intézetet kormányzó bizottság, mint annak valóságos orgánuma, azon kívánságát fejezze ki akár a törvényhozás, akár a minisztérium előtt, hogy ezen intézet országosíttassék, mert akkor én azon helyzetben leszek, hogy az intézet országosítása iránt törvényjavaslatot terjeszthetek a Ház elé. Míg azonban ez nem történik, nem vagyok ezen helyzetben.

Ami az igazgatónak előbb felfüggesztését, később pedig elbocsátását illeti, az igazgató úr szeptember 12-én tudósított engem ezen körülményekről, és én azonnal Pest megye első alispánjához mint a bizomány elnökéhez kérdést intéztem ez ügynek mibenlétére nézve. Erre az alispán úr az igazgató folyamodványának közlését kívánta. Ezen folyamodvány közöltetett vele, ha nem csalódom, még szeptember 30-án. Azóta még választ nem kaptam, minélfogva október 19-én a választ ismét megsürgettem; ez azonban mai napig sincs kezemben, és így erre nézve nem vagyok azon helyzetben, hogy a t. Háznak felvilágosítást adhassak. Úgy vagyok azonban értesülve, hogy tán még a napokban, holnap vagy holnapután, választ fogok ez ügyben nyerhetni; ha pedig nem, újra meg fogom sürgetni.

1869

AZ ARADI LÍCEUMRÓL

Ezen interpellációra azonnal felelhetek. Igen t. barátom Arad városának viszonyait sokkal jobban ismeri, mint én; ismeri az egész ügyet, és ismeri az okokat, melyeknél fogva ezen liceális épület ott jelöltetett ki. A helyiséget nem én kerestem ki, hanem Arad városa, Arad vármegye, melyek mind, kivéve valami 150 aláíró, kik a liceális épületet egy mellékutcában akarták volna fölállíttatni, mind ezen helyet jelölték ki. Én magam mentem oda, hogy meggyőződjem aziránt, vajon a helyiség alkalmas-e? Kérdezősködvén főképpen aziránt, vajon azon helyiség nincs-e kitéve a kiöntéseknek - mi a dolog természeténél fogva nagyon hátrányos lett volna -, miután ott azon tudomást nyertem, hogy ez a város egyik magasabb részén fekszik, az áradásoknak kevésbé van kitéve, mint más helyiség. Miután az egy szabad nagy tér, miután a város s a megyének nagy része ezen tért jelölte ki a liceális épületre, én semmi okot nem találtam, hogy ezen térséget ne fogadjam el. Én annálfogva ott kezdtem meg a liceális épület fölépítését. Egyébiránt én újból fogok vizsgálódni rendelni; de meg vagyok győződve, hogy alkalmasint bármely tudósításokat fogok kérni, azok körülbelől ugyanazok lesznek, amely tudósítások alapján a liceális épület ott fölépíttetni határoztatott.

1870

A HOMOEOPATHIAI TANSZÉK ÉS KÓRODA FÖLÁLLÍTÁSA KÉRDÉSÉBEN

KÉT BESZÉD

1

Két indítvány fekszik előttünk. Az elsőt, t. i. koronaőr őexcellenciájának indítványát, csak a képviselőház által elfogadott elvek következésének és corolláriumának tekintem. Miután a képviselőház elég fontosnak tekinté a homoeopathiát arra, hogy számára az egyetemen tanszék állíttassák fel, igen természetes, hogy ezen tanszék felállításának nem felelhet meg, ha azzal kóroda összekötve nincs, annál inkább, miután a homoeopathia, legalább az én csekély felfogásom szerint sokkal inkább praxis, mint tudomány. Erre nézve tehát az egész kérdés, ha tárgyalatni fog a képviselőház által, kétségtől pénzügyi szempontból fog tárgyalatni, miután egy kórodának felállítása, az első felállítási költségeket nem is számítva, évenként az egyetemnek kiadásait legalább 20-25000 forinttal fogná szaporítani.

Ez tehát, mint mondtam, pénzügyi kérdés; hozzá még azt kell megjegyeznem, hogy a kórodának felállítása a jelen pillanatban egyszerűen lehetetlen; az egyetemnek más kórodái is olyannyira meg vannak szorítva, hogy csaknem minden félév alatt előfordul azon nehézség, hogy ismét új meg új helyiségeket kell találjunk: a belgyógyászat harminc ágygal bír, s éppen ennyi ágygal rendelkezik a sebészet, mi egy egyetem klinikájának kétségtől nem elégséges.

Én tehát a koronaőr őexcellenciájának indítványát magát teljesen helyesnek és olyannak tartom, mely mintegy szükséges következménye azon indítványnak, mely a tanszék felállítására nézve a képviselőházban elfogadtatott.

Kénytelennek érzem magamat azonban némelyekre válaszolni, melyekkel Apponyi György gr. őexcellenciája a maga indítványát támogatta.

Első pillanatban, olvasva a pótindítványt, megvallom, nem értettem; mert a törvényhozás egyenjogúságot mondhat ki a jog terén, de egyenjogúságot kimondani különböző tudományok közt - felfogásom szerint - nem tartozik a törvényhozás illetékességéhez. A törvényhozásnak kötelessége egyenlő szabadságot biztosítani minden tudománynak; azon esetre tehát, ha a homoeopathiára nézve teljes szabadság, éppen oly szabadság, mint minden más tudományra nézve, nem léteznék az országban: kétségtől kötelessége volna a törvényhozásnak, valamint a tudomány minden ágát és rendszereit, úgy a homoeopathiát is oltalma alá venni.

Egyébiránt, megvallom, azon alapot, melynél fogva őexcellenciája felállított a homoeopathiára nézve, hogy az a hazában elnyomott állapotban létezik, nem vagyok képes felfogni.

Miben áll a különböző gyógyrendszereknek egyenjogúsága? Abban, hogy azokat, kik e gyógy-mód szerint gyógyítanak, a gyógyítás jogában sehol és senki által akadályozva ne legyenek. Én kérdelem, mondhat-e excellenciád egy példát, hogy e hazában valakit azért, mert homoeopathia szerint gyógyított, a gyógyítási jogban akadályozva lett volna? Egy különbség létezik az allopathia és homoeopathia közt, s e különbség az, hogy az allopathák maguk gyógyszerért nem tarthatnak, és így a maguk rendelveit a rendőrségi felügyelet alatt álló gyógyszertárakban kénytelenek készíttetni, a homoeopathák legnagyobb része pedig azon öndispensatióval él, hogy maga készíti gyógyszereit. Ez semmiesetre sem hátrány a homoeopathiára, hanem inkább oly előny, mely ellen az allopathák tehetnének kifogást. Azonkívül a hátrány, melyről szólnak - hiszen hátrány létezik - de miben áll a hátrány? Tisztán abban, hogy eddig az orvosok kisebb száma nyilatkozott e rendszer mellett. Mert mint Zólyom megyének előttem

szólott t. főispánja igen helyesen jegyzé meg, a homoeopathia nem külön tudomány, ez az összes orvosi tudománynak csak egy ága, a gyógyítás bizonyos rendszere. Valamint sem Brown, sem Broussset korában, midőn ezen férfiak rendszerei Franciaországban leginkább pártoltattak és legáltalánosabban elfogadva voltak, senkinek és legkevésbé a törvényhozásnak nem jutott eszébe, hogy a brownismus vagy a Broussset-teória számára külön tanszék állítás-sék fel Párizsban az École de médecine-ben: úgy a homoeopathiára nézve szintén nem létezik ok, mely azt különösen megkívánná.

A törvényhozás oly fontosságot tulajdoníthat ennek is, hogy ezt elrendelheti, de azért, mert ez eddig nem létezett, mert elrendelve nem volt, azt állítani, hogy a homoeopathia különös elnyomás alatt lett volna, az ellen nekem tiltakoznom kell.

Elnyomásról itt szó sem volt; a homoeopathiának mint tudománynak jövője - ha csakugyan tudomány - szintén nem e magas Ház határozatától fog függeni. Teljes meggyőződésem az, hogy a tudománynak soha protekcióra szüksége nincs. A tudományok előtt a törvényhozásnak úgynevezett omnipotenciája megsemmisül.

A tudomány alkotja és teremti önmagát a törvényhozás segedelme nélkül, sőt a törvényhozás segedelme ellen is. Mert valamint a vér forgásának helyességét és valamint minden nagy igazságot, melyet a tudósok bármely korban feltaláltak, sehol a törvényhozás pártolása alá nem vette: úgy a homoeopathiának, ha csakugyan tisztán pártolásra szorul, hogy jövője legyen - én részemről nagy jövőt nem ígerek. Mert a tudomány oly hatalom, mely nemcsak pártolásra nem szorul, hanem még az üldöztetést is igen könnyen eltűri. Én legalább meg vagyok győződve arról, hogy a világon egy nagy tudományos igazság sem mondatott még ki, mely bármiként üldöztetett, azért mert üldöztetett, csak egy évvel is később fogadtatott el. Én tehát, mint mondám, éppen, mert ez a nézetem, gróf Apponyi önamagyméltóságának pótindítványát nem fogadhatom el; önamagyméltóságának, a koronaörnek indítványában ellenben én csak a képviselőház által elfogadott elveknek corolláriumát látom.

2

Én Apponyi gróf öexcellenciáját bátor volnék felkérni, méltóztassék másképp formulázni indítványát, mert én megvallom, hogy az ő előadásából úgy fogtam fel a dolgot, hogy csakugyan teljes orvosi kart kíván, azt mondván, hogy tökéletesen ellenkező nézetekben lévén a két rendszer, mi fog akkor történni, ha pl. olyan fiatalembert, aki a hasonszenvészeti rendszer szerint oktattatik, olyanok által fog megvizsgáltatni, akik más rendszert követnek és akik azt vagy nem értik, vagy nem akarják érteni. Én részemről tehát főképp azért nem tartom öexcellenciája pótindítványát elfogadhatónak, mert nem tartom eléggé világosan formulázottnak.

Miben áll az egyenjogúság?

Az egyenjogúság állhat egyenlő szabadságban; állhat abban is, hogy tökéletesen egyenlő állapotba helyeztessék a kétféle tudomány, azaz a homoeopathia és az allopathia; ez már pedig csak azért sem lehetséges, mert a homoeopatháknak száma sokkal kisebb, mint az allopatháké. Méltóztatott fölhozni a gyógyszerterek megvizsgálását is, és figyelmeztetni, hogy a homoeopathikus gyógyszerterek megvizsgálása allopatha orvosokra nem bízathatik. Itt, kérem, a dolgok természetében fekszik a lehetetlenség. Egy allopatha gyógyszertert meg lehet vizsgálni, miután azon nevek, melyek abban foglaltatnak, a kémia és a fizika törvényei szerint megismerhetők; reagensciák használtatnak, és minden szerre nézve a legnagyobb biztossággal meg lehet mondani azt, hogy a gyógyszerész kötelességének eleget tesz-e vagy sem, hogy a szer, mely azon gyógyszerterben találattik, jó-e vagy nem jó? Homoeopatikus gyógyszerterekre

nézve azonban, miután a homoeopathikus gyógyszer sem fizikai, sem kémiai hatást nem idéz elő, ilyféle felügyeletnek gyakorlata tökéletesen lehetetlen. Ennélfogva az egyenjogúságot két oly tényező közé felállítani, amely tökéletesen különböző, nem lehet.

Én tehát arra kérném őexcellenciáját, méltóztassék indítványát szabatosítani.

1870

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MAGYAR KIRÁLYI MINISZTERNEK ELŐTERJESZTÉSE AZ 1870. ÉVRE SZÓLÓ KÖLTSÉGVETÉSI ELŐIRÁNYZATA TÁRGYÁBAN

Midőn a vallás- és közoktatási m. k. minisztériumnak 1870-ik évre szóló költségvetési előirányzatát a mélyen tisztelt képviselőház elé terjeszteni szerencsétlenem, nem mellőzhetem hallgatással, hogy ezen előirányzat szerkezete az 1868-ik és 1869-ik évi költségvetések alakjától, némi tekintetben eltérő.

Ezen eltérés szükségessé vált egyrészt azért, mert a legközelebb lefolyt két évben a miniszteri osztályok költségvetései együttesen terjesztettek elő, míg az 1870. évi előirányzat minden egyes tárcára nézve külön mutattatik be; másrészt pedig azért, mert az átnézet könnyebbítése céljából a kiadási tételek oly csoportosítása mutatkozott kívánatosnak, hogy mindegyik tétel ott tüntetessék fel, ahová természeténél fogva leginkább tartozik; s hogy így a jövő költségvetési előirányzatok az 1870-ik költségvetés alakja szerint szerkesztethessenek.

A költségvetés első része a rendes és rendkívüli *szükségletet*, második része pedig a *fedezetet* tartalmazza. Az összes szükséglet nyolc címben foglaltatik, mégpedig a következő rendben:

I. RENDES

1. cím. Központi igazgatás
2. cím. Egyházi célok
3. cím. Tanulmányi ügyek igazgatása
4. cím. Tanintézetek
5. cím. Ösztöndíjak s egyéb hasonló célok
6. cím. Közmívelődési célok
7. cím. Nyugdíjak

II. RENDKÍVÜLI KIADÁSOK

Az 1869-i költségvetésben rendkívüli kiadások nem fordultak elő; a nyugdíjak valamennyi minisztérium nyugdíjszükségletével együttesen egy közös, tehát a többi szükségletek pedig a következő címek alatt soroltattak elő:

	I. cím. Központi igazgatás
	II. cím. Egyházi célok
	III. cím. Tanfelügyelőségek
Tanulmányi	IV. cím. Tanintézetek fenntartása és segélyezése
	V. cím. Ösztöndíjak és egyéb tanulmányi kiadások
	VI. cím. Népinevelés
Közművelődési célok	VII. cím. Tudományos intézetek segélyezése s tudományos célok előmozdítása

Ezek szerint 1869-ik és 1870-ik költségvetés I. és II. címe változatlanul maradt.

Az 1869. évi költségvetésben VI. cím alatt foglalt *népinevelési kiadásoknak* külön cím alatt előtüntetését, helyesebb tagozás szempontjából, mellőzendőnek: viszont a *népiskolai tanfelügyelőségeket* s a középiskolák felügyeletével megbízott tankerületi főfelügyelőségeket mint tanügyi igazgatósági hatóságokat „Tanulmányi ügyek igazgatása” megnevezéssel a III. cím alatt egybefoglalandónak véltem, azon oknál fogva, hogy a szoros értelemben vett tanításra szánt költségek a tanügy igazgatási költségeitől elkülönítve tüntetessenek fel. Ezen

cím alá az *államvizsgálati bizottmányok költségei* és az *iskolalátogatási díjak* is foglalvák, melyek az 1869. évi költségvetésnek V. címe alatt a tanintézeti kiadások közé voltak felvéve, de természetüknél fogva inkább ide tartoznak.

Ugyancsak a VI. cím alatt foglalva volt egyéb népnevelési szükséglet, természetéhez képest, a tanintézetek költségeit tárgyzó 4. címbe vétetett át.

Az 1869-ik évi költségvetés VII. címe alatt foglalt kiadások az 1870-ik évi előirányzat 6-ik címe alattiakkal azonosak, a címek eltérő megnevezése csakis pontosabb megjelölés céljából történvén.

Az 1870-ik évi költségvetési előirányzat szerint a

szükséglet	1 952 485 ft
a fedezet pedig	<u>54 580 ft</u>
lévén, a kincstárból fedeztetni igénylett tiszta szükséglet	1 897 905 frttal
irányoztatott elő;	
míg az 1869. évre a szükséglet	1 367 400 ft
a fedezet	<u>57 000 frttal</u>
állapíttatván meg, annak fedezésére az állampénztárból	1 310 400 frtnyi
javadalmazás (dotatio) szavaztatott meg.	
Ha az 1870. évre előirányzott tiszta szükséglet az 1869-re	
megszavazott összegekkel egybehasonlíttatik:	
összesen	587 505 ft
többlet mutatkozik.	

Ezen többlet, az egyes címeket tekintve, következőleg alakul.

I. cím KÖZPONTI IGAZGATÁS

Az 1870. évre 139 egyénből álló létszám mellett	244 757 ft
kívántatik, míg 1869-ben szintén 139 egyénből állott létszám	
mellett kerekszámban	245 000 ft
(egészben 245 010 forint) volt előirányozva; minélfogva	
az 1870. évi szükséglet	243 frttal,
illetőleg a kikerekítés folytán kihagyott	<u>10 ft</u>
betudásával	253 frttal
<i>csekélyebb.</i>	

Az 1869. évi költségvetésbe felvett két számfeletti osztálytanácsosi és öt számfeletti titkári állomás közül ugyanis egy osztálytanácsosi és egy titkári állomás üresedésbe jövéen, ezek a mélyen tisztelt képviselőháznak 1868-ban e részben hozott határozata értelmében be nem töltettek; minek folytán az ezen állomásokkal egybekötött 2500 ft, illetőleg 1500 frtnyi fizetés és 400 ft illetőleg 300 frtnyi szálláspénz, vagyis összesen

4 700 ft

megtakarított. Ezen megtakarítás ellenében azonban következő nagyobb szükséglet merült fel:

A kebelbeli segédhivatali *főigazgató*, illetőleg *aligazgatók* illetményeit, tekintve a fővárosban uralkodó drágaságot, tetemes felelősséggel járó teendőik halmazát s azon körülményt, hogy előléptetésre nem számíthatnak, az igazságügyi minisztériumban rendszeresített hasonló állomásokkal egybekötött javadalmazással egyenlősíteni, szolgálati tekintetéből, szükségesnek mutatkozik.

Ennek folytán a költségvetés I. cím 1. rovata c) pontja alatt ezen 300 frt, illetőleg 600 frt, vagyis összesen	900 frt
többlet mutatkozik, úgyhogy ezen rovatban még megtakarítás éretik el.	3 800 frtnyi
A 2. rovat alatt 1870-ben	5 350 frt
1869-ben pedig	4 600 frt
tehát 1870-ben	750 frttal
több irányoztatott elő.	
Tapasztalván ugyanis, hogy a <i>hivatalsszolgai teendők</i> végzésére 8 egyén elégtelen, már 1869-re is 10 hivatalsszolga állomás rendszeresítését bátorítok indítványba hozni. Ebbeli javaslatom azonban el nem fogadtatott.	
A viszonyok azóta mit sem változván, kénytelen vagyok ismételve is 10 szolgálállomás javadalmazását kérni, mégpedig olyformán, hogy öt a magasabb 350 frtnyi, öt pedig a csekélyebb 300 frtnyi évi fizetéssel láttassék el.	
Ha tekintetbe vétetik ugyanis, miszerint a rendszeresítettnek kért 10 szolgál közül egyik, mint helyettes ajtónálló, az egyik államtitkár mellett, egy az elnöki irodában, egy a levéltárban, egy az iktatóban, kettő a kiadóban nélkülözhetetlen: a nyolc osztály hivatalos helyiségeinek tisztogatására, fűtésére s egyéb teendőkre csak négy szolgál marad; mi, tekintve a tetteges viszonyok szükségletét, a legtakarékosabb eljárást tanúsítja. Megjegyzendő, hogy még ily létszám mellett is, előfordulható betegeskedés vagy távollét esetében, a takarékosan kiszabott hivatali szükséglet rovására kisegítő szolgálakat kell időnkint fogadni; minek lehető mellőzését szolgálati tekintetek sürgetőleg javallják.	
A 3. rovat alatt 1870-re a minisztérium és számvevőség szolgálai személyzete javára <i>szálláspénz</i> fejében egyenkint 48 frt, vagyis összesen	768 frt
új kiadás fordul elő.	
Tekintve a lakbéréknek tetemes felszökését a fővárosban s azon körülményt, hogy a szolgál többnyire családos emberek: a lakbérpótlék engedélyezése annál is méltányosabb, minthogy a jobban díjazott királyi tisztviselők is a fővárosban lakbérpótlékkal vannak ellátva.	
A 4. rovat alatt a <i>hivatalsszolgák ruhailletményére</i> vétetett fel, míg 1869-ben e címen csak	800 frt
volt előirányozva, mi	640 frt
többlet szükségét idézi elő.	160 frtnyi
Az újonnan rendszeresítettnek kért két szolgál állomással egybekötött ezen járandóság 100 frtot tesz.	
Ehhez járul a számvevőségi négy szolgál eddig egyenkint 35 frtra szabott ruhailletményének egyenkint 15 frttal (vagyis összesen 60 frttal) felemelése: mely intézkedés, az eddigi 35 frt a szabályszerű ruhaneműek előállítására elégtelennek bizonyulván, mellőzhetetlen.	
Az 5. rovat alatt <i>hivatali és irodai szükséglet</i> fejében 1870-re felvétellett tehát az 1869. évben felvett	32 000 frt
irányában	31 690 frt
több; miután a számvevőség eddigi irodai átalánya, tekintve azon rendszeres munkálatok sokaságát, melyek általa kidolgozandók,	310 frttal

elégtelennek bizonyult.

A 6. rovatban *jutalmak és segélyek* fejében a számvevőség részére 1870-re

1 500 frt

vétetett fel, vagyis az 1869-ben előirányzott irányában

1 000 frttal

500 frttal

több, miután a személyzet sokoldalú és mindinkább növekedő teendőit csak rendkívüli szorgalom és a hivatalos órákon túli időnek is igénybe vétele mellett képes teljesíteni, és így rendkívüli megjutalmazásra méltán számot tarthat.

A 7. rovatban *házbér krajcárok* címén

59 frtot

kellett felvenni: mert ez összeg, mint községi pótlék, sz. kir. Buda fővárosa által a házbérekre kivettétvén, a miniszteri számvevőség részére bérlett helyiségek után a házbéren fölül fizetendő.

Vége a 11. rovatban *hivatalos távsürgönyökre*

1 000 frt

vétetett fel: miután a hivatalos sürgönyök díjmentessége 1870. évi január 1-től kezdve megszűnendik, s ezen sürgönyök díjai az egyes minisztériumok tárcáiból lesznek fizetendők.

Ezen, ellenőrzés szempontjából tett intézkedés következtében az állami gazdaszat más ágazatában *a bevételek ugyanannyival szaporodván*, ezen tétel ellen nehézség alig támasztható.

Ha már az 1-ső rovatban elért

3 800 frtnyi

megtakarításból a 2-7. és 11. rovatok szerint mutatkozó többlet levonatik a fennebbi

3 547 frttal

253 frt

megtakarítás mutatkozik.

Minthogy pedig a fennebbiek szerint az 1869. évre előirányozva volt reménylhető esetleges megtakarítások címén 2%,

245 000 frtból

illetőleg 5%, összesen

6 000 frt

levonatot, s így csak

239 000 frt

engedélyeztetett: az 1870-ik évre előirányzott

244 757 frtnyi

összeg az előbbi évben megszavazott összegnél nagyobb.

5 757 frttal

II. cím EGYHÁZI CÉLOK

Ezen cím alatt 1870-ben

290 000 frt,

tehát éppen annyi hozatott javaslatba, amennyi 1869-re megszavazva volt. Ezen az 1848 : 20. t. cikk 3. §-án alapuló szükséglet, legnagyobb részben Ő. cs. s apost. kir. Felsége által engedélyezett állandó segélyezésekből alakul, melyeknek szükséges volta, már az 1868. és 1869. évi költségvetések tárgyalása alkalmával igazoltatott.

III. cím TANULMÁNYI ÜGYEK IGAZGATÁSA

Ezen cím alatt 1870-re összesen

274 040 frt

irányoztatik elő; míg az 1869. évi költségvetésben e célra

a III. cím alatt

27 400 frt,

az V. cím 3. és 9. rovata alatt

1 500 frt

a VI. cím 1. rovata alatt	163 540 frt
vagyis összesen	192 440 frt
igényeltetett, miért is 1870-re a szükséglet nagyobb.	81 600 frttal
Egybehasonlítva mindenekelőtt az 1870. és 1869. évi költségvetés III. címe 1-6. rovatait, az 1870. évi költségvetés III. címe 1-ső rovatánál több költség mutatkozik; mert <i>a tankerületi tollnokok és írnokok</i> részére - tekintve egyrészt aránylag csekély fizetéseiket és az első szükségleti cikkek árának a vidéki városokban is mindinkább tapasztalható emelkedését, másrészt, hogy ezen többnyire családos tisztviselők a hivatal természeténél fogva előléptetésre amúgy sem számíthatnak, külön-külön 150 frt, illetőleg 100 frtnyi lakpénzt véltem engedélyezendőnek. Ezen költség 1869-ben az esetleges kiadások címén felvett 1500 frtból fedeztetett, 1870-re pedig megfelelő külön rovatba vétetett fel.	1 500 frttal
A 3. rovat alatt a hivatal-helyiségekért <i>házbér címén</i> 1870-ben 2000 frt. vétetett fel, mi által az 1869. évre felvett 1800 frttal szemben többlet mutatkozik; mely a lakbéréknek országszerte emelkedésében találja természetes indokolását.	200 frt
A 4. rovat alatt <i>hivatali és irodai szükségletre</i> 1869-ben 3880 frt vétetett fel, míg 1870-ben 3900 frt, vagyis	20 frttal
több irányoztatik elő, miután az erdélyi főfelügyelőség ezen járandósága kikerekítettett.	
Ezek szerint a többszükséglet	1 720 frt,
miből levonva a jutalmakra és segélyekre az 5. rovat alatt 1869-ben 620 frttal felvett javadalmazásnak 1870-ben 600 frtra történt kikerekítése által elért	20 frtnyi
megtakarítást és esetleges kiadások címén	900 frttal
kisebb összegben felvett szükségleti különbséget	920 frt
még	800 frtnyi
többszükséglet mutatkozik.	
A 7.-9. rovat alatt felsorolt <i>népnevelési tanfelügyelőségeknek</i> költségei címén felvett 163 540 frt az 1868. 38. t. cikk rendeletén alapul s az 1869. évi VI. cím 1-ső rovata alatt felvett javadalmazásnak felel meg.	
A 10. rovat alatt 80 <i>megyei iskolatanács számára, útiköltségek és napidíjak</i> címén egyenkint 1000 frt vagyis összesen	80 000 frt
irányoztatott elő, mely kiadás az idézett törvénycikk 131. §-ában gyökerezik. Mérvére nézve megjegyzendő, hogy ezen iskolatanács évente négyszer ülésezvén, s legalább 14 tagból állván, ha - az utazási időt is beszámítva - csak három napot vesz is egy-egy ülés igénybe, s útiköltség és napidíj címén egy tagra csak 2 frt szabatik is ki: egy-egy ülés 252 frt-ba kerül.	
Vége az 1870. évi előirányzat III. címének 11. rovata alatt az államvizsgálati bizottmányok részére, hivatali szükséglet fejében, 1600 frttal felvett javadalmazás az 1869. évi költségvetés V. címének 3. és 9. rovata alatt e részben felvett 800 frtnyi javadalmazást	800 frttal
haladja meg, egyrészt, mert az államvizsgálati bizottmányok száma szaporodott; másrészt, mert a faárak, melyekre ezen költség nagyobbára fordíttatik, országszerte felszállván, az eddigi javadalom	

elégtelen lenne.

E szerint a III. cím alatti szükséglet többlet lesz mint fennebb említettett.

81 600 frt,

IV. cím TANINTÉZETEK

Ezekre 1870-re összesen	887 460 frt
van előirányozva, mely összegből	
A) a felsőtanodákra	232 968 frt
B) a középtanodákra, mégpedig:	
a) gimnáziumokra	30 251 frt
b) reáltanodákra	<u>60 031 frt</u>
Összesen	90 282 frt
C) elemi tanodákra és egyéb népoktatási célokra	<u>564 210 frt</u>
összesen:	887 460 frt
esik.	
Az 1869. évi költségvetésben e célra, mégpedig:	
A) a <i>felsőtanodákra</i> , a IV. cím 1., 2., 10-12. és 15. rovatai alatt	181 340 frt
B) a <i>középtanodákra</i> , jelesen	
a) gimnáziumokra, a 9., 13. és 17. rovatok szerint	30 631 frt
b) a reáltanodákra a 6., 7., 8., 14. és 18. rovatok szerint	<u>29 740 frt</u>
összesen	60 371 frt
vagyis kikerekítés folytán	60 360 frt
C) az <i>elemi tanodákra</i> és népoktatási célokra az IV. cím 5. rovata alatt és a VI. cím 2-7. rovata alatt	4 000 frt
összesen	<u>232 710 frt</u>
és kikerekítés folytán	236 710 frt
vagyis összesen	<u>236 460 frt</u>
irányoztatott elő.	478 160 frt
Ha az 1870-i szükséglet az 1869-vel vettetik egybe, e részben többlet mutatkozik: miből a felső tanodákra	409 300 frtnyi
a közép-tanodákra	51 628 frt
és az elemiekre	29 922 frt
tehát összesen	<u>327 750 frt</u>
esik.	409 300 frt

A) *Felső tanodák*

Amint az 1870-i évi költségvetés IV. cím I. rovata alatt előtüntetett egyetemi alapi költségvetésből kiderül, az alapnak összes bevétele	212 011 frt
ellenben kiadása	<u>301 102 frt</u>
lévén, ez szerint	89 091 frt
vagy kerek számban	89 000 frt
esetleges hiány várható.	

Ezen hiány az egyetem tökevagyonának csorbítása nélkül csak úgy fedezhető, ha a hiányzó összeg erejéig az egyetemnek, mint országos intézetnek a kincstárból segély nyújtatik. E célból a tárcaköltségvetési

előirányzatba 89000 forint vétetett fel; magától értetvén, hogy amennyiben az egyetemi alap valódi jövedelme az 1870. évre előirányzott jövedelmet meghaladná, az állami javadalomból csak azon összeg fog igénybe vétetni, mely a hiány fedezetére tetteleg szükséges.

Ezen kiadási tétel közelebbi igazolását illetőleg azon külön előterjesztésre hivatkozom, melyet a mélyen tisztelt képviselőház 1868. évi november 13-án kelt határozata következtében az egyetemi alapnak eredete, cselekvő és terhelő állapota tárgyában külön bemutatni szerencsétlenem. Ezen címen 1869-ben

62 000 forint

lévén megszavazva, ha a fenti szükséglet ez összeggel egybevettetik az első rovat alatt 1870. évre

27 000 forint

esetleges többlet mutatkozik.

Egy *országos középtanodai tanárképezde*, tekintve a középtanodai tanszékeknél teljesen képzett tanárjelöltekben mutatkozó hiányt, mellőzhetlen; csak így lehetvén kellő számban hivatásukra teljes mérvben előkészített tanerőket nyerni. Ezen tanárképezde fenntartása egy évre

24 700 forint

igénylőne, minthogy azonban ez intézet működését csakis az 1870. év október havában fogja előreláthatólag megkezdhetni, egy negyedévi javadalom, s tekintve a berendezéssel járó többletköltséget (2. rovat alatt)

összesen

7 000 forint

irányoztatott elő.

A 3. rovat alatt a *budai műegyetem költségeire*

82 837 forint

vétetett fel, míg 1809-ben

69 089 forint

szavaztatott meg, úgyhogy ezen kiadási rovat alatt

13 748 forint

többlet mutatkozik.

Az ipar és közlekedési ügy mind nagyobb fejlődésével a technikailag képzett egyének szüksége is növekedvén, de tapasztaltatván, hogy az ezen pályára törekvő magyar ifjak nem csekély száma külföldön keresi teljes kiképeztetését, gondoskodni kelle, hogy az intézet mind a tanerők számát, mind a taneszközök minőségét illetőleg oly karba helyezzessék, s oly szervezetet nyerjen, hogy feladatának az eddiginél nagyobb mérvben megfelelhessen, s módot nyújtson a hazai ifjúságnak, hogy magát választott életpályára a költséges külföldi iskolázás nélkül is teljes mérvben kiképezthesse.

E végre az intézeti tanfolyam szakiskolákra osztatott, mi a tanerők szaporítását mellőzhetlenné tévén,

a költség is ezen okból

6 940 forinttal

emelkedett. Ezen fölül a szaporodó könyvkészlet kezelése s könnyebb használhatóvá tétele egy külön könyvtári segédi állomás

rendszeresítését tevé szükségessé, minek folytán a költség újabbi növekedett.

750 forinttal

A díjnak napidíja, tekintve a drágasági viszonyokat, 84 krról 1 frtra emeltetvén, a különbség 58 forint.

A *fűtésre*, a magasabb faárak következtében, valamint a tanórák szaporítása folytán

500 forinttal

nagyobb javadalmazás fog kívántatni.

Az <i>útiköltségek</i> , a valószínű szükséglet alapján, az 1869. évre felvett 100 frt helyett 500 frttal, vagyis magasabb összegben tervezetnek.	400 frttal
Miután az eddig végzett technikusok száma maig sem felel meg a mindinkább növekedő szükségletnek, minthogy továbbá a reáliskolai tanárok legnagyobb része a műegyetemen kell hogy nyerje előleges kiképeztetését, szegényebb sorsú kitűnő tanulók számára 16 <i>ösztöndíjt</i> , egyenkint 300 frtjával, véltem rendszeresíteni, mely szükségletnek fedezésére	4 800 frt
s ezenkívül <i>pályadíjakra</i> irányoztatott elő.	300 frt
A 4. rovat alatt a <i>nagyszombati jogakadémia</i> részére vétetett fel, 1869-ben	17 550 frt
a mutatkozó többlet tehát	<u>16 490 frt</u>
Ezen többletet képezi az igazgató számára 120 frttal, a 7 tanár részére pedig egyenkint 100 frtjával megadatni kért lakbér; továbbá a könyvtárnak eddig elégtelennek bizonyult 400 frtnyi javadalmának 620 frtra fölemelése, és a gondnok irodai átalányának 20 forinttal tervezett feljavítása.	1 060 frt.
Az 5. rovat alatt a <i>kolozsvári jogakadémia</i> költségeire tehát az 1869. évben engedélyezett irányában	14 600 frt,
több vétetik igénybe, mely összeg az ügyis szerényen fizetett tanári személyzet javadalmának lakbérrel való feljavítására fogna fordíttatni.	<u>13 780 frt</u>
A 6. rovat alatt a <i>kolozsvári orvos-sebészeti</i> tanintézet költsége vétetett fel, az 1869. évi szükséglet irányában tehát	820 frttal
többlet mutatkozik.	21 360 frttal
Egy második országos egyetemnek az ország keleti részein való felállítása rég érzett szükség. Oly végre tehát, hogy ez mielőbb kielégíttessék, s az ország keleti része lakóinak e részben táplált óhajainak valószínű előkészíttessék, a kolozsvári orvos-sebészeti tanintézetet, mely a leendő egyetem orvos-sebészeti karává alakuland át, a tanároknak kétszöröse szaporítását már 1870. évre véltem szükségesnek.	<u>19 360 frt</u>
Ezen újabban rendszeresített állomások illetményei képezik a fentebbi többletköltséget.	2 000 frt
Összesen tehát	51 628 frt.

B) *Közép tanodák*
a) *Gimnáziumok*

Ezen kiadásokra 1870-ben	30 251 frt
1869-ben pedig	<u>30 631 frt</u>
irányoztatván elő, 1870-re tehát	380 frtnyi
apadás várható.	
Az újvidéki gimnázium részére ugyanis a 9. rovat alatt csak	6 200 frt
tehát az 1869. évre felvett	<u>7 000 frt</u>
irányában	800 frttal

csekélyebb összeg kívántatik; mert ezen gimnáziumi alap jövedelme, melynek kiegészítésül ezen javadalmazás eredetileg engedélyeztetett, ugyanannyival növekedett. Ezenkívül az 1869. évi költségvetésben a 13. rovat alatt foglalt <i>nagyszebeni államgimnáziumnál</i> a rendelkezés alatti tanárok számára felvett	<u>2 400 frt</u>
egészen mellőztetett, miután kedvezményi évök lejárt.	
Ezen összesen	3 200 frtnyi
<i>megtakarítással</i> szemben, az utóbbi tanintézetnél azáltal, hogy az igazgatónak 120 frt-nyi, a 12 tanárnak pedig egyenként 100 frt lakbér engedélyeztetett	1 320 frt
a rajztanító fizetése által	500 frt
és esetleges kiadásokra felvett	<u>1 000 frt</u>
által összesen	2 820 frttal
több kiadás merült fel, minek következtében csak az említett megtakarítás volt elérhető.	380 frtnyi

b) *Reáltanodák*

Ezekre 1870-ben előirányoztatott	60 031 frt
1869-ben	<u>29 740 frt</u>
úgyhogy a szükséglet 1870-ben	30 291 frttal
<i>több.</i>	
Ezen többlet a következőkből származik.	
A 11. és 12. rovatok alatt a <i>budai és kassai főreáltanodák</i> költségei	
16 785 frt és 15 745 frttal	
vagyis összesen	32 530 frttal
vétettek fel, melyek eddig a tanulmányi alapból fedeztettek; minthogy azonban az elsősorban a győri, pozsonyi, kassai és nagyvárad	
jogakadémiák s a kir. gimnáziumok fenntartására hivatott tanulmányi alap ezen költségek viselésére, tekintve az ezen tanintézeteknél eszközölt reformokat, annál kevésbé képes, mert 1869. évi előirányzata szerint abban 450 031 forint bevétel s 617 809 forint kiadás mellett 167 778 forint hiány mutatkozik, a kérdéses költségeket 1870. évtől kezdve a tárca költségvetésébe felvenni kellett.	
A 13., 15. és 17. rovat alatt felvett <i>pozsonyi, nagyszebeni és gyergyósz.-miklósi reáltanodák</i> költségei az 1869-re engedélyezett javadalmazás irányában változást nem szenvedtek; ellenben a 14. alatt említett <i>körmöci</i> reáltanoda költségei az 1869-re engedélyezett helyett	4 500 frt
tehát	<u>6 285 frt</u>
magasabb összegben vétettek fel, miután a tanárok fizetései a többi reáltanodákon levő tanárok illetményeihez némi arányba hozattak.	1 785 frttal
Végre 18. rovat alatt felvétel a Nagykállón felállítandó reáltanoda költsége	3 979 frttal;
mely tanodának felállítása, azon vidéken ily tanintézet nem létező, s ezáltal egy rég táplált kíváncsiságnak elég tétetvén, úgy közoktatási, mint közigazgatási szempontból, szükséges, sőt mellőzhetlen volt.	
Ezen	38 294 frt,
többszükségleten kívül a <i>lőcsei</i> alreáltanoda költségei is	3 337 frttal

magasabban vannak felvéve, miután 1868/69-ben ezen tanodán csak az első évi tanfolyam állíttatott fel - 1869/70. és 1870/1. év folytán pedig a többi két tanfolyam is fel fog állíttatni; ellenben a volt gimnáziumi tanárok 1869-ben már végleg kielégítettén, ezek számára 1869-re felvéve volt.

11 340 frt

elesik, és így a 14. rovat alatt

8 003 frt

megtakarítás eszközöltetik. A reáltanodáknál igénybe vett magasabb szükséglet tehát

30 291 frtot

és a gimnáziumoknál elért

380 frtnyi

megtakarítás betudásával a közéletanodák magasabb szükséglete tesz.

29 911 frtot

C) *Elemi tanodák*

Ezeknél 1870-re a fennebbiek szerint

327 750 frtnyi

több szükséglet mutatkozik; mert habár az 1870. évi költségvetésbe III. cím 19., 20., 21., 23. és 25. rovat alatt a központi minta néptanító képezdére, a vele kapcsolatos elemi *minta iskolára*, és ezek első felszerelésére összesen

16 710 frt,
40 000 frttal
4 000 frttal

néptanítók segélyezésére

és a pesti angol hölgyek intézetének segélyezésére

felvett összegek az 1869. évi költségvetés VI. cím 2., 3., 4. és 6.

rovata, valamint a IV. cím 5. rovat alatt felvett összegekkel egyenlők,

az 1870-i előirányzat többi tételeinél tetemes eltérések mutatkoznak.

Az 1870-ben megnyitandó *öt tanítóképezde és egy tanítónőképezde* felállításának és első évi fenntartásának költsége ugyanis

225 000 frttal

vétetett fel; mely költség az 1868 : 38. törvénycikk VII. fejezetén

alapul s a törvény fogamatba vételének természetes következménye.

Ezen költségek mérvére nézve hallgatással nem mellőzhető, hogy az egyes tételek a lehető takarékoság szemmel tartásával állíttattak fel.

Minthogy azonban kivált az építkezési költségek a vidékek

különfélesége szerint különbözők lesznek, s a tartási költségeket nyert tapasztalás után lehet csak számszerű pontossággal meghatározni, a tételek ez évre csak hozzávetőlegeseknek tekintendők.

A népnevelési lapnak hét nyelven kiadására a 24. rovat alatt

2 500 frtnyi

magasabb szükséglet mutatkozik, miután a szedési díjak tetemesen növekedtek.

Végre a *községi népiskolák* felállítására és segélyezésére a 26. rovat alatt

100 000 frt

-tal magasabb összeg vétetett fel; miután az államköltségén

segélyzendő népiskolák száma mindinkább növekedni fogván,

elegendő fedezetről eleve gondoskodni kelle. A magasabb szükséglet tehát tulajdonképpen

327 500 frt

és csak ha ezen összeghez az 1869. évi előirányzathoz kikerekítések folytán kihagyott

250 frt

adatik, kerül ki a fennebbi

327 750 frt.

V. cím ÖSZTÖNDÍJAK ÉS EGYÉB TANULMÁNYI CÉLOK

Ezen cím alatt 1870-re	79 601 frt,
tehát az 1869. évi költségvetés V. címe alatt felvett 60 856 frt,	
vagyis kerekszámban	60 300 frt
illetőleg azon	<u>1 500 frt</u>
levonásával, melyek államvizsgálati bizottmányok költségei, s iskola- látogatási díjak címén jelen előirányzatban a III. címbe tétettek át,	<u>58 800 frttal</u>
szemben	20 801 frttal
több irányoztatott elő.	
Ezen többlet a következő tételekből ered:	
Az <i>elemi iskola-alap</i> részére elemi tanítók számára a 6. rovat szerint	5 250 frt,
vagyis az 1869-ben felvett	<u>4 843 frt,</u>
irányában	407 frttal
magasabb összeg vétetett fel.	
A fennebbi járandóság az 1868. évi költségvetésben is engedélyezve volt, és az 1869-i évi előirányzatban csak azért hozatott a csekélyebb összeg indítványba, mivel az alap jövedelme kötvény-kisorsolás következtében a fennebbi összeg erejéig növekedett. Miután azonban az erdélyi kir. biztosnak és az ottani r. k. püspöknek indokolt jelentéséből kitűnt, hogy az alap kiadása is növekedett, s így a fennebbi járalékokat sem nélkülözheti, az levonás nélkül hozatik javallatba.	
A 6. rovat alatt az <i>öztöndijalap segélyezésére</i> , mégpedig pótlólag az 1869. évre	818 frt,
az 1870. évre	<u>1 064 frt</u>
Összesen:	1 882 frt,
vagyis az 1869-re felvett	246 frt
irányában	1 636 frttal
többet azért kellett felvenni, mivel az 1869. évi költségvetésben a bezárólag 1868-ig fizetett	1 064 frtnyi
járandóságból azon	818 frt
vonatott le, mellyel az alap jövedelme, kötvények kisorsolása következtében, növekedett.	
Miután azonban az erdélyi k. biztos és az erdélyi r. kat. püspök egybehangzó jelentéséből és a folytatott tárgyalásokból kiderült, hogy az említett jövedelmi szaporítás következtében csak a bevételek és kiadások közti egyensúly állítatott helyre, és hogy az alap 8300 frtnyi visszafizetendő előleggel terheltetik, tehát a kincstári járandóság teljes kiszolgáltatását egyáltalában nem nélkülözheti, a dicső emlékezetű Mária Terézia királynő adományozásán alapuló ezen egész járandóság nemcsak az 1870. évre felveendő, hanem 1869-re pótlása is igénylendő volt.	
Végre a 10. rovat alatt a halli ösztöndíjaknál összesen	18 202 frt
vétetett fel, mely összeg a fennebbi kétrendbeli összeggel együtt	20 245 frt
és az 1869. évi előirányzatban kikerekítés folytán kihagyott	<u>556 frt</u>
betudásával	20 801 frt
nagyobb szükségletet képez.	

A Hallban (Tirolban) létezett női zárda II. József császár öfelsége által 1783-ban feloszlatván, dicső emlékezetű I. Ferenc császár s magyar király öfelsége ezen zárda vagyonából szegény hölgyek számára alafás helyeket alapított. Ezen alapítvány kedvezményében eredetileg magyar hölgyek nem részesülvén, dicsőségesen országló koronás királyunk öfelsége indítatva érezte magát 1857. évi május 9-én kelt lgf. kéziratával a budai kir. várpalota felépítésére szedett adópótléknak, melynek további szedése egyúttal megszüntetett, maradványából a király s haza körül polgári s hadi szolgálatokban érdemeket szerzett férfiak szegény árválányai számára alakítandó alafák tőkejéül 90 000 pfrtot, illetőleg 45 000 pfrtot legk. kirendelni, mely tőkék kamataiból tíz első osztályú (évi 420 frtos) s ugyanannyi másodosztályú (210 frttal) javadalmazott alafás hely alapítatott.

A fennebbi tőke eddig az insbrucki főpénztárnál kezeltetvén, annak a budai központi állampénztárba leendő szállítása iránt a tárgyalások folyamatban vannak.

Miután azonban a cs. k. belügyminisztériumnak közlése szerint a tőke vagyonát képező értékpapírok utáni jövedelem a magasabb, szelvényadó s az osztrák államkölcsonök unifikációja következtében annyira csökkent, hogy az 1869. évre 562 ftrnyi hiány volt várható, ennek fedezete céljából az időközben megürült állomások betöltetlen hagyattak. Tekintve, hogy ezen alafákra összesen 117 folyamodó évek óta már előjegyezve van, tekintve továbbá, hogy a haza és király szolgálatában érdemeket ugyan, de vagyont nem szerzett férfiak elaggott, s elszegényedett árvái számára a hallin kívül más hasonló közalapítvány nem létezik, s hogy ily alapítvány társadalmi viszonyaink között mellőzhetetlen; - tekintve végre, hogy ez alafás helyek száma úgyis csekély, s azok leszállítása által csakis a haza leggyámoltalanabb gyermekei fosztatnának meg utósó fenntartási eszközüktől, emberiségi tekintetéből kénytelenítve láttam magamat, a hiányzó összeg fedezetét 1870. évre a magyar állampénztárból kérni. Magától értetlik, hogy az alap átadása iránti tárgyalások előreláthatólag legközelebb be fogván fejeztetni, a jövőre netán mutatkozandó hiány ezentúl részletesen ki fog mutattatni.

Ezen *húsz* alapítványi helyen fölül méltóztatott öfelsége 1858. évi aug. 25-én kelt legfelsőbb elhatározásával Erdélyország részére négy-négy - továbbá Bács, Krassó, Temes és Torontál megyék részére még külön három-három alapítványt alapítani, melynek javadalmazása a kincstárból rendeltetett ki.

Minthogy pedig az ezen alapítványi helyek fejében összesen járó évi 4410 frt 1867 óta öfelségének a birodalmi tanácsban képviselt országainak jövedelmeiből előlegeztetett, az előlegezett összegek megtérítése a magyarországi alap átvétele körül folytatott tárgyalások közben szorgalmaztatott, s az Magyarországhoz illő sem lenne, hogy az ő gyermekei számára alapított helyek illetményét más országok adózói fizessék, ezen az előbb közös államháztartásból származó tartozásnak lehajlításáról gondoskodni kelle; mi végre az 1870. évi járandóságon fölül, a három évre megtérítendő összeg is előirányoztatott.

Hallgatással nem mellőzhetem, hogy az 1869. évi költségvetésben a nagyenyedi református kollégium számára felvett 3545 ftrnyi „kincstári tizedkárpótlás” címe, az erdélyi ref. püspöknek előterjesztése folytán, „kamarai járandóság erdélyi helvét hitvallású evangélikus egyházak és tanodák s némely róm. kat. lelkészség számára” szülő címre változtatott át, miután ezen járandóság nevezettek azon fejedelmi adományok kárpótlása fejében illeti, melyek nekik a sóbányák és erdélyi kamarai jószágok terményeiből természetben adományoztattak, idővel azonban a kir. kincstár által megváltattak.

Végre a *nagyszebeni árvaház*at illetőleg bátorkodom felemlíteni, hogy a tisztelt képviselőház pénzügyi bizottmányának 1868. évi augusztus 5-én kelt és a képviselőház által 1868. évi november 13-án tartott ülésében elfogadott jelentése folytán új növendékek felvételét, a magánalapítványi helyektől eltekintve, 1869/70. évi tanévtől kezdve felfüggesztettem.

Mielőtt azonban ez intézet újjászervezése iránt tüzetesen intézkedném, szükségesnek láttam állapotáról közvetlen tudomást nyerni. Ez árvaintézet szükséges voltáról körutam alkalmával meggyőződén, országos költségen fenntartását mellőzhetlennek tartom. Minthogy pedig az árvák legnagyobb részben magyarok és székelyek, elrendelendőnek találtam, hogy addig is, míg az intézet újjászervezése eszközölthetnék, tannyelvül a magyar szolgáljon.

Ily intézet szervezetének az újkor igényeihez való átalakítása már magában több időt kíván. Jelen esetben még külön helyi viszonyok s idő folytán kifejlett jogos érdekek forognak fenn, melyek tekintetét érdemelnek, s melyek kellő figyelembevétel nélkül nem eszközölthetvén, amint a megindított tárgyalások eredményre vezetnek, átalakítási javaslatomat előterjeszteni nem késendém. Míg az megtörténhetik, a kincstári járulékokat annál is inkább a költségvetésbe felvenni kellett, mert azok nagyobb részt dézsma-jövedelmekből állnak, melyek Erdélynek maiglan fennálló törvényei, jelesen az Ap. II. R. 10. cím 5. cikke szerint a fejedelmek által, mint más kincstári javadalmak, adományoztattak, és dicső emlékezetű I. Lipót király nagyobb diplomája szerint mindazon magánosoknak, egyházaknak s iskoláknak, melyek a bevett vallásokhoz tartoznak, biztosítottak; mihez még azon körülmény is járul, hogy a kincstár ezen dézsma utáni kárpótlást felvevén, jogos, hogy vagy a váltságdíjt vagy pedig annak kamatait az illető jogosultaknak szolgáltassa ki.

Hogy azonban a kért összegek szükséges volta a mérvet illetőleg is kitűnjék, addig is, míg szerencsém leszen részletes előterjesztésemet megtehetni, tájékozásul megemlíteni bátorkodom, hogy ezen dicső emlékezetű Mária Terézia római császári Magyarország ap. királynője által 1777. március 25-én kelt kiváltságlevelével szegény árvák s lelenceknek tartására s elsősorban *iparos polgárokká* (kézművesekké) nevelésére szentelt árvaházban, melyhez sok magánalapítvány is járult, jelenleg 80 alapítványos és 6 fizetési fiú és 19 alafás leány neveltetik. Ezenfölül az intézet a házon kívül 47 ipartanoncot segélyez; külápoláson van 46 fiú, 15 leány, 6 fi és 2 lelenc; azonkívül szabadságon 119 fiú és 21 leány, úgyhogy a hat fizetési növendék levonásával az intézet költségén 355 egyén tartatik fenn, illetőleg segélyeztetik.

Az intézet alapítványos vagyona az 1869. évi költségvetés szerint kötvényekben 525 990 ft 99 kr., mely 16 100 frtot 28½ krt kamatoz. Léven pedig a kiadás 40 953 frttal előirányozva, világos, hogy ez intézet azon esetre, ha a fent előirányozott közalapítványi összegek részére ki nem rendeltetnének, felosztatással fenyegettetnék, s az árvák legnagyobb részét földönfutóvá kellene tenni.

VI. cím KÖZMŰVELŐDÉSI CÉLOK

Ezekre 1870-ben	106 567 ft,
1869-re pedig 68 051 ft, illetőleg kerekszámban	<u>68 000 ft</u>
irányoztatván elő	38 567 ft
szükségleti többlet mutatkozik, melynek legnagyobb része a magyar nemzeti múzeumra esik.	
Az 1-ső rovat alapján ugyanis a magyar nemzeti <i>múzeum</i> segélyezésére	41 067 ft
vagyis az 1869. évre előirányozva volt	<u>12 000 ft</u>
irányában	29 067 frttal
magasabb összeg vétetik igénybe.	

A magyar nemzeti múzeum b. e. gróf Szécsényi Ferenc által 1802. november 25-én kelt alapítólevelével alapíttatván, oly időben jött létre, midőn ily intézetek, a könyvtáraktól eltekintve, inkább ritkaságok tárházai, mintsem tudományos rendszer szerint összeállított s a tudomány igényeihez képest berendezett szakgyűjtemények voltak. Ehhez járult, hogy a m. n. múzeum eredetileg csakis *magyarországi*, avagy *Magyarországra vonatkozó tárgyak gyűjtésére s megőrzésére* szorítkozott. Szervezése tehát ezen kerethez volt idomítva. Azóta hatvanhét év telt el, s a múzeumok feladata és rendszere iránti nézetek egész Európában lényegesen megváltoztak.

A múzeumok újabb időben ugyanis oly rendszeres gyűjtemények táraivá alakultak át, melyek a múlt művészeti, tudományos és társadalmi állapotait híven, habár gyakran töredékesen visszatükrözik, s amennyiben természetrajzi tárgyakra is kiterjednek, a természet mindhárom országának múltját és jelenét ábrázoló képet nyújtván, úgy a bűvárkodó tudósnak, mint a közvetlen szemlélet által okulni vágyó közpolgárnak is, ismereteinek gyarapítására s tökéletesbítésére, szóval a tudomány minél tágabb körökben terjesztésére s népszerűsítésére hatalmas tényezőkül szolgálnak. - Mióta a m. n. múzeum alakult, a tudományok egész ágazatai, ha nem is keletkeztek, de önállóságra, sőt nagy jelentőségre emelkedtek. Ehhez járul, hogy az ország tudományos körei is mindinkább azon meggyőződésre emelkedtek, hogy Magyarországnak történelmi, sőt természettudományi helyes megismerése s megismertetése a szomszéd országok s nemzetek, sőt az egész föld történelmi és természeti viszonyainak tanulmányozása nélkül nem remélhető. Ezen meggyőződés s a tények kérlelhetetlen logikájának következménye, hogy a m. n. múzeum, habár maiglan is leginkább a magyar sz. korona területének történelmi s természetrajzi ismertetésére vonatkozó tárgyak gyűjtésére törekszik, ma már nemcsak kizárólag magyar, hanem a világ minden tájairól szerzett tárgyakkal is bír, melyek meghatározást, rendszeres felállítást, lajstromozást s végre leíró ismertetést igényelnek, hogy holt kincsekből termékenyítő nemzeti tőkévé váljanak. - Mindez kellő számban s tisztességesen díjazott tisztviselők, nélkülözhetetlen, de természetüknél fogva drága szakkönyvek hiányában, valamint az egyes táruk szaporítására s kiegészítésére kirendelt javadalmazás tetemesb feljavítása nélkül egyáltalában nem eszközölhető.

Elérkezettnek hittem végre az időt, midőn ezen, nemében egyetlen intézetünk, mely egyes táraiban négy külön múzeumot egyesít, mind személyzetének szervezésére, mind tárainak javadalmazása tekintetében az ország által az eddiginél nagyobb mérvben segélyeztessék, hogy így az eddigi ideiglenes helyett törvényes s végleges szervezetet nyerve, az európai hasonnemű intézetek között, tekintettel hazánk sajátos viszonyaira, becsülettel megállhasson.

Egy tekintet a m. n. múzeum 1869. és 1870. költségvetési előirányzataira világossá teendi, hogy a segélyezési többlet csak aránylag csekély része fog nélkülözhetlen új állomások javadalmazására s a meglevők javítására fordíthatni, míg a múzeum javára igényelt rendes összegeknek legnagyobb része ezen intézet gyűjteményeinek gyarapítására, kiegészítésére s mi legfőbb, szakszerű rendezésére szolgál.

Hasonló szempontból kiindulva: *az erdélyi múzeumegylet*

segélyezésére, melynek folyamodását a mélyen tisztelt képviselőház

1868. évi 1900. szám alatt „lehető figyelembevétel végett” velem

közzéadni méltóztatott s tekintve, hogy az egylet jövedelmeinek

elégtelensége miatt állami segély nélkül feladatának nem lenne képes

megfelelni, e célra a 2. rovat alatt

10 000 frtot

véltem előirányzandónak.

Felemeltetett továbbá a *művészi célokra* 1869-ben 15 000 frttal

engedélyezett javadalmazás a 3. rovat alatt

18 000 frtra,

vagyis 1870-re

3 000 frttal.

Művészeti viszonyaink sajátságos volta s a hazai közönség nagyon is szerény részvéte még sokáig mellőzhetlenné teszik, hogy a képzőművészek megrendelések, állami ösztöndíjak, s elaggott művészeknek adandó segélyek által istápoltságosnak; az eddigi javadalom pedig e célra annál kevésbé lenne 1870-re elég, mert idején láttam, hogy hazánk történelmének legjelesebb mozzanatai hazai művészek által festendő nagybbszerű képek által megörökíttessenek; mi tetemes pályázati s díjazási költséget igénylendő ugyan, de egyúttal a nemzeti öntudat nevelésére s az utókor fiainak őseikhez méltó tettekre buzdítására hathatós tényezőül szolgál.

A lebeszeti szemléde (institutum meteorologicum) felállítására s első évben fenntartására az 1870. évre új kiadási tételül ezen cím 7. rovata alatt

6 000 frt

irányoztatott elő.

Ez intézet *feladata* a légköri tüneteket (légáramlatokat, a légköri csapadék mennyiségét és időszersőségét, a meleg és hidegnek időszakonti változatait) avégre tudományos pontossággal feljegyezni, hogy azokból azon állandó törvények vonathassanak le, melyek ezen folyton változó tüneményeket szabályozzák. Ezek ismerete nemcsak tudományos szempontból felette érdekes, de oly országra, melynek vagyoni jóléte legnagyobb részben a mezei gazdaságat okszerű kezelés melletti gyarapodásától függ, nélkülözhetlen.

A magyar természettudományi társulatnak segélyül jelen cím 8. rovata alatt előirányoztatott

5 000 frt.

A természettudományok közgazdászati jelentősége általában, de kivált okszerű földmívelésre utalt országra köztudomású, nemkülönben az is, hogy e téren való előhaladás nem annyira egyes lángészek időszersinti feltünésétől, mint az apró vívmányok szakadatlan láncolatától várható, melyek csak számos természetbúvár ernyedetlen hangyaszorgalma által érhetők el. - Ezen bármi parányiaknak látszó egyes eredményeknek egybegyűjtése, élszóval, valamint sajtó útján minél tágabb körökben terjesztése feladata a természettudományok egyes ágainak vagy azok összegének mívelésére alakult társulatoknak. Ehhez járul, hogy a magyar terület természeti (éghajlati, földtani, talaj stb.) viszonyai, hazánk viránya s állatvilága távol sincs oly mérvben ismertetve, mint azt a tudomány jelenkori fejlettsége, sőt hazánk közgazdászati állapota igényelné. A magyar természettudományi társulat tüzetes célja pedig éppen hazánk szent földjének, a nemzet létalapjának, minél helyesebb megismerése lévén, állami segélyre annál inkább számolhat, minthogy jövedelme tagjainak évről évre növekedő száma dacára, nagybbszerű tudományos utazásokra, kutatásokra s nagyobb természettudományi szakdolgozatok kiadására elégtelen.

Ezen nézettől vezéreltetve s tekintetbe véve az említett társulatnak a tisztelt képviselőházhoz benyújtott s 1867. évi 1140 sz. a. kelt határozatával hozzám áttett kérvényének indokait, bátorkodtam a fentebbi elég szerényre mért segélyt javaslatba hozni.

Mindezek által a kiadások

53 067 frttal

növekedtek; ezzel szemben

14 551 frtnyi

apadás mutatkozik; miután a földtani kutatásokra 1869-ben

engedélyezett

4 000 frt

helyett Magyar- s Erdélyország régészeti helyszínelése címén csak

2 500 frt

vagyis	1 500 frttal
kevesebb vétetett fel.	
A múzeumi könyvtár rendezésére megkívántató és 1869-ben felvéve	10 000 frttal
volt javadalmazás pedig, természeténél fogva, mint rendkívüli kiadás	
a VIII. címbe vétetett föl.	
Végre mert az 1867. évi párizsi világműtárlat ötletéből eredt	3 051 frtnyi
kiadás mulólagos voltánál fogva elesett.	
A többszükséglet tehát	38 516 frt
illetőleg az 1869. évi előirányzatban kikerekítés céljából kihagyott	51 frt
betudásával	38 567 frt

VII. cím RENDKÍVÜLI SZÜKSÉGLET

Az ezen cím alatt felvett tételek a m. n. múzeum állapotának feljavítását célozzák; s mint olyanok, melyek csak kivételesen merülnek fel, a rendkívüli kiadások rovatába sorolandóknak találhattak.

Ezen kiadásokból a <i>könyvtár rendezésére</i> felvett	10 400 frt
az 1869. évi előirányzat 7. címe 1. rovata 3. tétel alatt felvéve volt	10 000 frt
irányában	400 frttal

magasabb, mivel a díjnokok napidíja, tekintettel arra, hogy foglalkozásuk természete egyrészt némi előkészültséget, másrészt pedig hosszabb gyakorlatot feltételez, első hat havi működésök után 1 frt 25 kra, egész évi működésök után pedig 1 frt 50 krra emelendő lévén, 1870. évre azok napi-díja magasabb összeget igényel.

A <i>keletázsiai expedíció</i> ötletéből felvett	20 500 frtot
--	--------------

illetőleg megjegyzendő, miszerint a magyar tudomány méltósága igénylette, hogy a magyar akadémia egyik tagja által abban részt vegyen. Minthogy pedig ezen küldetés közben nyerendő gyűjtemények, természetüknél fogva legnagyobb részben a m. n. múzeum s csak kisebb részben az ország többi tudományos intézetei, jelesen az akadémia s a m. kir. egyetem gyűjteményeinek szaporítására s kiegészítésére szolgálnak, addig míg a gyűjtött tárgyak felosztása megtörténhetik, a költségek a m. n. múzeum rovására voltak kirendelendőek. - Az ezen küldetésre kiszemelt hazai tudós Xanthus János akad. tag képzettsége s eddigi tevékenysége kezeskedik arról, hogy megbízatásának szellemi s anyagi eredménye a küldetéssel járó költségeknek megfelelően.

A képzőművészetek alapját a szobrászat antik remekeinek minél behatóbb tanulmányozása képezvén, miután ezen műrekek eredetiben megszerzése aránytalan költség nélkül, sőt bizonyos esetekben mi áron sem eszközölhető, ily szobrászati remekek *főszöntvényei* pedig tudományos s művészi tanulmányozás szempontjából a célnak teljesen megfelelnek, ily gyűjtemény megszerzésére 1870-re 8 000 forint vétetett fel.

A <i>képtárnak rendezése</i> már régen szükségesnek mutatkozván, annak fogamatba vételét, jóváhagyás reményében elrendeltem, és a költséget engedélyezni kérem.	2 500 frttal
---	--------------

A Jászay-féle okiratgyűjtemény még 1869-ben vétetett meg a m. tud. akadémia javallatára a m. n. múzeum okmánytárának kiegészítéséül. Az összesen 3000 frtra szabott vételárból 1000 frt már eddig lefizettetett, a hátralékos mint rendkívüli kiadás ezen címbe foglaltatott.

2 000 frt

Fedezet

A fedezet 1870-re	54 580 frt
tehát az 1869. évre előirányzott	<u>57 000 frt</u>
irányában	<u>2 420 frttal</u>
csekélyebb összegben vétetett fel, miután a balázsfalvi görög-keleti érsek által visszatérítendő asztali illeték 1869-re	11 112 frttal
volt felvéve, és 1869-ben lejárván, az 1870. előirányzatnál tekintetbe nem vehető. Viszont a Kassa városi járulék az ottani főreáltanoda költségeihez	5 250 frttal
és a budai műegyetem, a budai és kassai főreáltanoda, a köröczi, alreáltanoda, és a temesvári gimnázium utáni tanpénzek	<u>3 424 frttal</u>
összesen	<u>8 674 frttal</u>
azért irányoztattak elő, mivel ezen tanintézetek szükségletei a tárcaköltségvetésbe vétetvén át, azok jövedelme is ide foglalandó. Ezek összehasonlításával 2 438 frt, vagyis kerekszámban a fennebbi különbség eredményeztetik.	2 420 frtnyi
Az előre bocsáttattak szerint növekedett a szükséglet az 1870. évi	
I. cím alatt foglalt tételeknél	5 757 frt
II. cím alatt foglalt tételeknél	81 600 frt
III. cím alatt foglalt tételeknél	409 300 frt
V. cím alatt foglalt tételeknél	20 801 frt
VI. cím alatt foglalt tételeknél	38 567 frt
VII. cím alatt foglalt tételeknél	5 660 frt
VIII. cím alatt foglalt tételeknél	<u>43 400 frt</u>
összesen	<u>605 085 frttal,</u>
míg a fedezet	<u>2 420 frttal</u>
apadt, és így a többszükséglet	607 505 frt
illetőleg az 1869. évi költségvetés IV. cím 3. rovat alatt a Pesten felállítandó iparmúzeum számára felvett, és 1870-ben nem igényelt, az egyes címek összehasonlításánál, ezen tétel természeténél és a kiadási tételek eltérő csoportozása miatt figyelembe nem vett	<u>20 000 frt</u>
levonásával, a bevezetésben előtüntetett 587 505 frt.	587 505 frt.

Amint a fentebbiekből kiderül, az 1870. évi költségvetési előirányzat, dacára annak, hogy a kiadások minden egyes tételénél az adott viszonyok között a kitűzött célok kockáztatása nélkül elérhető legnagyobb takarékossgot szemmel tartani igyekeztem, az 1869. előirányzatot kerek összegben 587 500 frttal haladja meg.

Ezen szükséglet a legszigorúbb mérvek szerint van felvéve, s csak annak tekintetbe vételével így, mert alázatos nézetem szerint Magyarország jelen népességének adóképeségét nem kívánatos oly nagyobb szerű kiadásoknak fedezésére igénybe venni, melyek egyrészt a múlt mulasztásainak helyrehozására, másrészt a jövő nemzedékek szellemi javának előmozdítására szolgálnak.

Köztudomású dolog, hogy a József műiparegyetemnek a benne foglalt szakiskolák, vegy-művelde, gép- és könyvtár s egyéb gyűjteményeinek szabályszerű elhelyezésére elégséges, a célnak megfelelő épülete nincs; hogy szűk s nem is e célra szánt épületben van ideiglenesen a tudományos előhaladás nem csekély hátrányára elhelyezve. Egy külön iparegyetemi épület felállítása tehát, ha nem akarjuk, hogy ifjaink nagyrésze külföldi műiparegyetemekre zárando-koljon, s ha kívánjuk, hogy hazai intézetünk a jelenkor igényeinek magaslatára emelve céljának teljesen megfeleljen, mellőzhetetlen mivelődési szükséglet.

Az egyetem zárdákból alakult épületeinek elégtelensége az egyetem vagyonállapotáról készített előterjesztésben részletesen indokoltatik. Egy külön orvosi, egy jogi s bölcsészeti s egy a természettudományi felolvasásokra szánt épület felállítása, egy orvostudományi nagyobbyszerű kóroda építése s felszerelése, végre egy, a könyvtár szakszerű felállítását s a nagyszámú akadémiai polgárok által kényelmesen használható olvasdákat magába foglaló épület, melybe az egyetem egyéb gyűjteményeinek egy része is felállítható legyen, mellőzhetetlen.

Ehhez járul, hogy a reál- és polgári iskolák, a líceumok és szakiskolák felállítása alkalmas épületek létesítése nélkül nem eszközölhető, s a népiskolák is, minél nagyobb mérvben fog a közös iskolák száma szaporodni, leginkább tanépületeik felállítása s felszerelése végett fogják az állampénztár segélyét igénybe venni.

Mindezen nagyobb mérvű rendkívüli költségek mi módon eszközrendő fedezése iránt tüzetes javaslataimat külön előterjesztésben lesz szerencsém bemutatni.

1869

A KÖLTSÉGVETÉS TÁRGYALÁSAKOR

HARMINCNÉGY BESZÉD

1

Annyi tárgy hozatott föl az eddig folytatott vitatkozások folyamában, hogy alig fogja valaki követelhetni, hogy mindezekre kimerítőleg feleljek; azért csak néhány észrevételre érzem magamat fölhíva válaszolni, különösen azokra, melyek a tegnapi tárgyalás alkalmával tétettek.

Komárom városa képviselője beszéde kezdetén bocsánatot kért a Háztól, hogy oly tárgyat hoz szőnyegre, mely szorosan véve nem a diszkusszió tárgyát képezi, de mely arra a legnagyobb befolyással bír, és ezalatt az autonómiát értette.

Én nemcsak osztozom t. barátom nézetében, sőt tovább megyek s azt hiszem, hogy az autonómia azon kérdésekre, melyeket tárgyalunk, nemcsak fontos befolyással bír, hanem azoknak sarkkövét képezi, és hogy - amennyiben t. barátom és én köztem egyes kérdésekre nézve, amint látszik, nagy véleménykülönbség létezik - ezen véleménykülönbségnek alapja éppen azon egészen különböző nézetben található, melyben Komárom városa t. képviselője és én az autonómia kérdésére nézve vagyunk.

T. barátom az autonómiát oly valaminek tekinti, mi tán egyhamar létesülni nem fog, és minek még akkor is, ha létesül, különösen örülni nincs okunk. Komárom városa igen t. képviselőjének nézete szerint azon egyházi autonóm tanács, habár abban a katolikus világiak többséggel fognának is bírni, mindig a hierarchiának befolyása alatt marad, és azért a hierarchia érdekében fog működni. Én ellenkezőleg vagyok meggyőződve, és az autonómia megalapításában egy új, erős támaszát látom nem a hierarchiának, hanem hazánk alkotmányos létének és szabadságának.

Mily okok indíthatták Komárom város t. képviselőjét azon meggyőződésre, hogy Magyarország világi katolikusai a szabadság élvezetére képtelenek, azt én nem tudom. Én részemről saját véleményem támogatására hivatkozom az egész világ példájára, hol minden egyházak azon arányban, amelyben szabadok, az alkotmányos szabadság támaszai: hivatkozom saját hazánk történetére, hol azon vallásfelekezetek, melyek teljes autonómiával bírtak, az alkotmányt nemcsak nem veszélyeztették, hanem a szabadság erős támaszai voltak. Hivatkozom végre ezen nézetem támogatására a dolgok jelen állására. Én részemről a katolikus vallás teljes autonómiáját hazánk jelen alkotmányos állása szükséges következményének tekintem.

Az állam és egyház közti viszonynak meghatározásában csak két rendszert lehet követni alkotmányos országban, hol az egyenlőség elvéből kell kiindulni mindenben: vagy azt, hogy az állam egyenlő befolyást gyakorol valamennyi felekezetre; vagy azt, hogy valamennyi felekezet tökéletesen szabad. Az első rendszernek is vannak barátai, és ezen rendszert azon elvek következtében, melyek 1789-ben Franciaországban fölállítottak, soká az egyetlen helyes és valósággal alkotmányos rendszernek tartották. A másik rendszer a szabadság rendszere, melyet Amerikában látunk, melyet látunk Svájcban, és mely napjainkban azon arányban, melyben a való szabadság gyökeret ver, gyökeret fog verni a világ minden országaiban. Mert kérdelem, fönnttartható-e oly állapot, hogy egy alkotmányos országban a polgároknak nagy része egyházi dolgaira nézve tökéletesen független legyen, egy felekezet pedig ezen szabadságot ne bírja? Ez más szavakkal nem egyéb, mint hogy ily országban vagy államvallás létezik, vagy pedig elnyomott vallás, alkotmányos országban pedig mindkettő lehetetlen. Ezért én az autonómia fölállítását jelen viszonyaink között szükségesnek, sőt elkerülhetetlennek tartom,

és ki magam is katolikus vagyok, meg vagyok győződve arról, hogy e hazának katolikus polgárai autonóm jogokkal éppúgy, éppoly jól fognak élni, mint éltek azok, akik ez autonómiát már századokig bírták. Azon gondolatot, hogy hazánkba a francia rendszert hozzuk be, azaz minden felekezetet az államnak vessünk alá, valósággal lehetetlennek tartom; mert egy oly országban, hol a szabadság az ország egy része által élveztetett, a XIX. században a szabadság terjed ki a többiekre is, és nem az elnyomás ezen kevesekre.

Én tehát részemről, ami az autonómia kérdését illeti, az autonómia megalapítását nemcsak szükségesnek tartom, hanem benne látom alkotmányunknak újabb garanciáját. Mert az alkotmánynak valóságos garanciája abban fekszik, hogy a szabadság elve kiterjedjen mindenre, hogy senki sehol ne találjon olyan kört, hol magát szabadnak s hozzászólásra jogosítottnak ne érezhesse.

Miután az autonómiára nézve nézeteim t. barátom nézeteitől annyira eltérnek, eltérnek azon veszélyekre nézve is, melyeket tegnapi beszédében az autonómia következéseiképpen jelezett; t. i. más nézetem van azon veszélyekre nézve, melyek abból következnének, ha a katolikusok autonóm testülete a kat. iskolákra befolyást gyakorolna. T. barátom azt mondá, hogy barátja ugyan a községi iskoláknak, és abban tökéletesen egyetértünk; de elfogadja azon elvet is, hogy a községi iskolák felekezetiiek legyenek. Föl fogom szavait olvasni. „Hogy a szervezendő katolikus egyháztanácsok kezelésük alá vegyék, intézkedésök körébe vonják a templomok, az egyházközségeknek vagyonát és azon alapítványokat, amelyek egyenesen vallási és hazai célokra vannak rendelve, ez ellen nincs észrevételem, ezt helyesnek tartom magam is, s habár az elemi oktatást elsősorban községügynek és kötelességnek tekintvén, a községi közös elemi iskolák föltétlen pártolója vagyok, nem szólok mégis az ellen sem, hogy ott, hol a községi elemi iskola ez idő szerint nem állíttathatik föl, a kat. felekezeti elemi iskolák fölügyelete az illető egyháztanácsoknak adassék át.”

Tehát a községi, azaz elemi iskolára nézve legalább elvben a lehetőséget nem tagadja t. barátom, hogy felekezeti legyen és maradjon. A felsőbb tanintézetekre nézve a felelősséget minden tekintet alatt helytelennek tartja és nem alkalmazhatónak, előadván azon veszélyeket, amelyek bekövetkezhetnének, ha az összes kat. fiatalság az egyházférfiak és a jezsuiták nevelésére bíztnék.

Nézetem szerint e kérdés eldöntése attól függ, vajon a tisztelt Ház az oktatási szabadságnak elvét a felsőbb tanintézeteknél meg fogja-e szüntetni, vagy nem, mi iránt akkor fog a t. Ház nyilatkozni, ha majd a felsőbb tanintézetekről szóló törvényjavaslatot, remélem legközelebb, a Ház asztalára leteszem.

Én azonban azon elvben, melyet t. barátom már biztosan föllállított, hogy itt hazánkban a felsőbb tanintézeteknél az oktatási szabadság elve ne alkalmaztassék, hogy minden felsőbb tanintézetek, ideértve a középiskolákat s akadémiákat, melyek eddig a felekezetek vezetése alatt álltak, szüntettessenek meg, és tisztán és kizárólag állami iskolák állíttassanak föl, erre nézve t. barátom nézetében nem osztozom: mert én részemről a közoktatásnak jobb elvét, mint a szabadságot, nem ismerem.

Ha valaki attól fél, hogy kat. fiatalságunk kizárólag egyházférfiak vagy éppen jezsuiták által fog neveltetni, az ellen biztosabb óvszer, mint az oktatási szabadság, nem létezhetik, és én e részben meg vagyok győződve - talán szerénytelenség, hanem én meg vagyok győződve -, hogy a t. Háznak nagy többsége velem e részben egy véleményben van, és nyilatkozni fog minden monopólium ellen a felsőbb tanintézetekben és a népiskolában, gyakoroltassék az bárki által, mert minden monopólium az oktatás terén, meggyőződésem szerint káros, amire nézve csak Franciaország példájára kell hivatkoznom, mely nagy eszközeivel, amelyekkel bír,

roppant és jól szervezett központi kormányzatával a közoktatás mezején sohasem emelkedett oda, ahol más nemzeteket látunk, melyeknél a teljes oktatási szabadság életbe van léptetve.

Erre nézve tehát ismét nem vagyunk egy véleményben.

Ami az alapokat illeti, amelyeknek a kat. autonómia által leendő kezelésétől Komárom városa t. képviselője fél, én részemről nagy figyelemmel hallgattam beszédét, gondolkoztam felette, s ma újra elolvastam; de kivenni nem tudtam belőle, mi bírhatta t. képviselőtársamat azon állításra, hogy kultuszminiszter szándéka ezen alapokat a Ház minden megkérdezése nélkül egyszerűen átadni. Tisztelt barátom igen kegyesen nyilatkozott alkotmányos érzületemről, remélem, nem adtam okot arra, hogy akár alkotmányi érzületemen, akár azon kételkedhetnék valaki, hogy az alkotmányosság alapföltételeit és kötelességeit ismerem.

Kérdem már most, miután az alapoknak kezelése az 1848. III. törvény által a minisztériumnak adatott át törvény által, érezheti-e magát bármely minisztérium, ha alkotmányos érzülete nem is volna igen erős, érezheti-e magát bármely minisztérium följogosítva arra, hogy egy neki törvény által átadott alapot valakinek átadjon új törvény fölhatalmazása nélkül? Hogy tehát ezen alapok átadása iránt kétségkívül első helyen a Ház, végképp pedig a törvényhozás fog határozni, az nézetem szerint oly világos, hogy nem foghatom meg, hogyan kételkedhetik valaki azon.

És vajon melyek azon okok, melyek annak kimutatására fölhozattak, hogy a kultuszminisztériumnak csakugyan ily szándékai vannak?

Először fölhozattak a zárszámadásokat, az ti., hogy ezen zárszámadásokat, melyeket a Ház határozatának következtében a törvényhozás elébe kellett volna terjesztenem, nem tettem le a Ház asztalára. Én bevallom, vétkes mulasztást követtem el ezáltal. És ha a t. képviselő úr emlékező tehetségemet vontatja volna kétségbe, vagy pontosságomat, tökéletesen jogosítva volna nézete; de a zárszámadások nyomtatása csak az ünnepek előtt készülvén el, akkor a pénzügyi bizottságnak beküldettek, és elosztattak valamennyi képviselő közt.

A zárszámadásoknak rövid bevezetése így hangzik: „A budai m. kir. központi állampénztár által kezelt magyarországi és a kolozsvári magy. kir. vám- és adóhivatal által kezelt erdélyi közalapítványi alapok vagyona és jövedelmi állapota érdemében f. é. nov. 15-én kelt előterjesztésem kapcsán van szerencsém a mélyen t. képviselőháznak az ezen alapokról 1868. évre szerkesztett zárszámadásokat mellékletben azon hozzáadással tiszteletteljesen benyújtani, hogy az egyetemi alap 1868. évi zárszámadását az ezen alap vagyonállapotáról tett külön előterjesztéssel bemutattam.”

Tehát teljesen megengedem, hogy vétkes mulasztást követtem el azáltal, hogy elfelejtettem ezen zárszámadásokat itt a Ház asztalára letenni; ha azonban abból, mi ezen pár sorban, mely bevezetésül szolgál a zárszámadásokhoz, előfordul, valaki azt következtethetné, hogy én a zárszámadásokat a Ház asztalára bizonyos utógondolat miatt nem akartam letenni, azt, bocsásson meg t. képviselőtársam, talán ő maga sem fogja helyesnek találni.

Én részemről az alapok átadására nézve követendő utat világosan látom kijelölve, ez pedig a következő. Ha a kat. autonómia megalakul, és a katolikusok vagyonának átadását kívánja - mert természet szerint csak a kat. vagyonról lehet szó, miután a minisztérium a törvény által rábízott alapokat másként, mint törvény következtében, senkinek nem adhatja át, a törvényhozás fogja elhatározni, hogy ezen alapok a katolikusok önkezelésére adassanak-e át; akkor a dolgok természeténél fogva a kérdés minden egyes alapra nézve, mely alap kat. alap, tisztába fog hozatni a Ház és a kat. autonóm-testület által, és akkor, ha ezen kérdés tisztába hozott, fognak ezen alapok átadatni; előbb semmi esetre.

A törvényhozás ilyen rendelkezése nélkül a minisztérium magát arra sem fölhatalmazva, sem jogosítva nem érzi, hogy ily tisztán jogi kérdést adminisztratív úton elintézzon.

Ezek azok, miket röviden válaszolni képviselőtársunknak szükségesnek tartottam.

Nem tudom, válaszoljak-e még azon más panaszokra is, melyek a közoktatásügyi minisztérium ellen a közoktatás körében követett eljárása iránt fölhozattak?

Schvarcz Gyula képviselő úr már többször előadta a Ház előtt azon statisztikai adatokat, melyek azon virágzó állapotról szólnak, melyre a közoktatásügy más országokban emelkedett. Én igen érdekesnek tartom ezen adatokat, és mindig igen üdvösnek tartom, hogy oly fontos ügyben, minő a népoktatás, a honpolgárok ismerjék azon állapotot is, melyre más, magasra fejlett népek a közoktatás terén emelkedtek; csak egyet sajnálok: hogy az igen t. képviselő úr nem adta elő egyszersmind azon utat, melyen ezen nemzeteknél a közoktatásügy ily magas állásra jutott; mert ha ezt tette volna, akkor kétségkívül fölfeltette volna a Ház előtt azon akadályokat, amelyekkel a népnevelés mindenütt az első pillanatban küzdött, és mely akadályok közt kétségtelenül nem a legnagyobb a büdzsé.

Oly országban, hol a népnevelés ügyében még eddig kevés történt, vannak más, vannak sokkal nagyobb, majdnem legyőzhetetlen akadályok, melyek a nevelés ügyének sebes haladását akadályozzák. Ily akadályok: a tanerőknek hiánya, hiánya a szükséges taneszközöknek, hiánya a szükséges helyiségeknek az iskolák föllállítására, hiánya végre főképp azon közszellemnek, mely szükséges arra, hogy a népnevelés valamely országban virágzásra juthasson; mert a népnevelés valóságosan virágzó állapotba nem jöhet sehol, hol a nép nagy többsége nincs arról meggyőződve, hogy a népnevelés szükséges.

Ez az első és legnagyobb akadály.

Ha t. Schvarcz képviselő úr, ki a közoktatásnak nemcsak statisztikáját ismeri, hanem ismeri kétségkívül históriáját is, azon országok népnevelése történetére visszatekint, hol most a népnevelés legmagasabban áll, például Poroszországra, akkor át fogja látni, hogy azon idő óta, mióta Nagy Frigyes a nevelésügyre figyelmét fordította, és akkor - más iskolamesterek nem lévén - a kiszolgált altiszteket küldötte az iskolákba tanítóknak, mondom, hogy azon idő óta mostanig egy század folyt le. Az 1808-i törvény az, mely tulajdonképpen az új rendszert megállapította, és íme most jelent meg Gneisttől egy irat, melyet kétségkívül a képviselő úr is ismer, és melyben az mondatik, hogy ezen 1808-ban hozott törvény még jelenleg sincs tökéletesen végrehajtva.

Méltóztassék más országok népnevelési történetére fordítani figyelmét, méltóztassék nézni Svécziát vagy Angliát, vagy magát Svájcot: és át fogja látni, hogy ami ott történt, nem egy nap műve volt.

Forduljon Franciaország felé, és nézze ott az 1834-i törvény végrehajtását. A franciaországi kormány már 1834-ben a centralizációnak oly hatalmas eszközeivel bírt, minővel semmi más kormány. A francia nemzet el volt akkor határozva, hogy mindent el fog követni, hogy a nép nevelését emelje. Azon miniszter, aki a törvényt behozta, később éveken át kormányelnöke volt Franciaországnak, és mindent elkövetett, hogy a maga törvényének minél több sikert szerezzen, és mégis az 1834-i törvény tökéletesen végrehajtva jelenleg sincs.

Ha tehát 15 hónappal vagy másfél évvel a törvény elkészülte után, az 1868-i törvény még tökéletesen végrehajtva nincs, ez, meggyőződésem szerint, baj és szerencsétlenség, de mindenestre nem olyan, melyre nézve a felelősség a kormányt vagy még magát a nemzetet is érhetné; mert a törvénynek ezen időszak alatti teljes végrehajtása a lehetetlenségek közé tartozik.

Ha egyébiránt a t. képviselő úr azt akarja mondani, hogy a népnevelés terén az 1868-i törvény megalkotása óta haladás nem történt, akkor, teljes meggyőződésem szerint, t. képviselő úr nagy csalódásban van.

Részemről fölöslegesnek tartom elsorolni azon egyes intézkedések sorát, melyeket a minisztérium tett, hogy ezen törvény végrehajtsák. Azon akadályok között, melyek a népnevelés keresztülvitelének nálunk útjában állnak, nincs egy, mely a kormány figyelmét elkerülte volna. Ami a tanerők kiművelését illeti: a kormány külföldre küldött huszonnégy fiatal embert, hogy azokból praeparandia-tanárok váljanak; három hónapra harminchat kitűnőbb iskolamestert küldött ki, hogy ezen idő alatt más országokban járván, az ott tett tapasztalatokat itt fölhasználhassák; egyes helyeken rendezett és rendezni fog vándortanításokat a népoktatók számára, kiknek nagy része jelenleg nincs eléggé kiképezve, hogy magas hivatásoknak megfeleljenek. Végre a kormány, ámbár a büdzsében csak egy praeparandia volt tervezve, segítve lelkes hazafiak és különböző vidékek és intézetek támogatása által, öt, jelenleg már működő praeparandiát állított föl és teljes biztossággal mondhatja a minisztérium, hogy az 1870-i esztendőben ez öthöz még nyolc új praeparandia fog felállíttatni. Az egyes iskolamesterek fölsegélyezését illetőleg 1868-ban 1076 iskolamester segítettett; nagyon szegényül ugyan 100-80 és 60 frttal ugyan, de amint mondom, 1076 segítettett. Körülbelül 110-115 helyen az iskolára segély adatott a községeknek, hogy nagyon szűk iskoláikat megnagyobbíthassák. A minisztérium részéről tehát történt annyi, mennyit a minisztérium tenni képes volt.

Egyébiránt a haladás nem ennek köszönhető. A haladást tisztán és egyedül eszközölte azon lendület, melyet a törvény alkotása a közszellemnek adott. Ennek és csak ennek köszönheti azt, hogy nincs vidéke az országnak, hol az iskolába járó gyermekek száma nem szaporodott volna; sőt sok helyen megkétszerezedett.

Ha a népnevelési törvény eredményét látni akarjuk, felfogásom szerint, nemcsak a községi iskolákra kell fordítani figyelmünket, hanem általában még azon javításokra is, melyek a népnevelés körében a felekezetek részéről is történtek; és e haladások oly tetemesek, hogy ha valaha a törvényhozás meg lehet elégedve valamely törvényének egy évi eredményeivel, meg lehet elégedve a népnevelési törvény első évi rezultátumaival.

De ebből nem következik, hogy megállhatunk; sőt ebből az következik, hogy az eredményeket szemünk előtt látva, még nagyobb lelkesedéssel iparkodjunk ez ügyet elősegíteni, mely teljes meggyőződésem szerint a nemzet egész jövőjét biztosítja.

Megengedem, t. Ház, hogy ha a közoktatásügyi minisztérium más utat követ, talán szembezőköbb, látszólag örvedetesebb eredményeket idézhetett volna elő. Egypár tudományos intézet a fővárosban, egyes mintaiskolák az egyes megyékben, egy csillagda fölállítása, melyre nézve Schvarcz Gyula képviselő úr interpellációt intézett hozzám - vagy a kensingtonihoz hasonló intézet, vagy hasonló intézetek fölállítása talán fényesebb bizonytságot adott volna arról, hogy nemzetünk a tudományok iránt lelkesedik; de nekem úgy látszott, földadatunk nem az, hogy a tudományok iránti lelkesütségsünket egyes fényes intézetek fölállítása által bebizonnyítsuk, hanem, hogy jövő kifejlődésünknek alapját rakjuk le. Meggyőződésem az volt, hogy nem célunk már jelenleg versenyeznünk a miveltség ösvényén Európa első sorban járó nemzeteivel, hanem a verseny útját a magyar nemzet számára jövőre lehetőleg egyengetnünk. Részemről meg vagyok győződve, hogy ezen célt éppen csak azon úton érhetjük el, ha nem a feltűnő, hanem a szükséges teendőket végezzük.

E tekintetben azonban három év, melyet e helyen mint közoktatásügyi miniszter töltöttem, kétségtelenül el van veszve reám nézve: mert én részemről nem alapítottam semmit, mi nevem emlékéért fönntarthatná; de nincs elveszve a nemzetre nézve, és ez elég.

Higgye el a t. képviselő úr, ha ő vággyal tekint más nemzetek tudományos műveltségére és azon fényes helyre, melyet azok a műveltség körében elfoglalnak, én nem kevesebb vággyal, nem kisebb fájdalomérzettel teszem azt. Életem minden tehetségét arra szántam s arra számom, hogy a magyar nemzetet műveltség tekintetében is oda állítva lássam, hol annak állnia kell; de meg vagyok győződve, hogy e célt nem fogjuk elérni úgy, ha hiúságunknak engedve, csarnokokat építünk és fényes palotákat a tudománynak, s nem fogja elérni a nemzet óhaját, ha a magyar kultuszminiszter II. Katalin miniszterének példáját követi, ki, mint tudva van, midőn a hatalmas császárné Krímben járt, festett falvakat állított, szépen fedett házakkal, szépen öltözött néppel környeztette, kerteket szép kerítésekkel, úgy, hogy míg a császárné átutazott, magát mivelt, boldog országban láthatta, oly boldogság és műveltség közepett, mely azonnal megszűnt, mihelyt a császári kocsi tovább robogott, és aminek semmi más nyoma nem maradt, mint azon hiány, mit a költségek a pénztárban okoztak. Azt mondják, Katalin császárné igen kellemesen volt meglepetve ezen jelenség által, és azután még több kegyességgel tekintette miniszterét, és megengedem, ha Schvarcz Gyula képviselő úrnak a közoktatási miniszter hasonló kellemes meglepetéseket okozna, tán ő is kegyesebben nyilatkoznék róla.

A közművelődés mezején minden intézkedésnek két módja van: vagy egyes pontokra vonja össze a kormány az országnak összes erejét, és akkor roppant eredményeket mutat fel, vagy pedig a kormány vagy az, ki a nevelést intézi, működését kiterjeszti sokfelé, s ekkor a dolog természeténél fogva, a működésnek nyomai első pillanatban nem tűnnek fel, és néha évek kellene, míg azok valósággal észrevehetőek. Az egyiknek példáját látjuk Oroszországban, hol a pétervári akadémia s az egyetemek oly fokon állanak, hogy bármily európai intézetekkel versenyezhetnek; a másik példát látjuk Éjszak-Amerikában, hol a népnevelés igen magas állása mellett a kitűnőbb nagyobb intézetek még mostanig sem állnak, tán a bostoni egyetem kivételével, azon fokon, hogy hasonló európai intézetekkel versenyezhesse. De én a két rendszer közt a másikat, az amerikai rendszert választom, mely a népnevelésre és annak látszólagos hatásaira fekteti egész figyelmét.

Részemről, t. Ház, jól tudom, hogy aki a közoktatás vezetését oly viszonyok alatt, minők hazánkban léteztek és léteznek, átveszi, annak el kell készülnie arra, hogy nemcsak az elismerésről, hanem még azon reményről is lemondjon, hogy tevékenységének eredményeit önmaga fogja látni; el kell készülnie arra, hogy amiért dolgozott, mint a mag, melyet a vető elhintett, talán nem fog észrevétni egyesek által, s ha észrevétni is, lábbal fog gázoltatni. De azt hiszem, mindezekért bő jutalmat ad azon öntudat, hogy habár észrevétlen, de a jövőnek dolgozunk. És ha Schvarcz Gyula t. képviselő úr működéseim eredményeit s általában tevékenységem nyomait nem veszi észre, eggyel vigasztalom magamat: hogy évek után, ha nem is oly kitűnő férfiak mint Schvarcz Gyula, hanem szerény iskolamesterek, majdan észre fogják venni működéseim nyomait, észre fogják venni, hogy az ő érdekében, a jövő érdekében dolgoztam én is.

2

Nem akarok azokra felelni, miket előttem szólott t. barátom igen elmésen előadott, mert miután a kultuszminisztérium költségvetése olyan természetű, hogy abban az ábécétől kezdve a matematikáig, és a legegyszerűbb családi viszonyon kezdve az örök üdvösségig mindenről lehet beszélni, én részemről, mondom, nem vagyok elkészülve, nem is érzek magamban erőt arra, hogy mindazon tárgyakat kimerítőleg tárgyalhassam a Ház körében, melyeket t. képviselőtársaim egyike vagy másika a kultuszminisztérium költségvetésével bizonyára szoros összeköttetésben felhoz.

Ha a t. Ház az egyes kérdésekről, melyek itt előhozattak, és csakugyan mind fontosak, mert mindeddig egyetlen oly tárgy sem hozatott elő, mely nem volna fontos, mondom, ha mindezen kérdésekről csak itt, a költségvetés tárgyalása alkalmával lehetne szólni, akkor nem mondom, hogy sikerülne, hanem elkövetnék mindent, hogy minden egyes tárgyról oly jól és oly kimerítőleg szóljak, amint csak bírok. De miután a t. képviselők mindegyikének jogában áll, bármily egyes tárgyról, ha szükségesnek tartja, határozati javaslatot tenni a Ház asztalára, akár pozitív határozati javaslatot, akár olyant, melyben a minisztérium felszólíttatik, hogy valamely egyes tárgyról törvényjavaslatot terjesszen elő; miután minden képviselőnek jogában áll minden egyes tárgyról: a zsidó autonómia kérdéséről, a kongresszus kérdéséről, szóval mindenről törvényjavaslatot terjesztetni a Ház elé és e szerint a tárgynak tüzetes, méltó tárgyalását előidézni: megvallom, nem tartom célszerűnek, hogy itt főképp oly fontos dolgok tárgyalásába ereszkedjünk, melyeket célszerűen tárgyalnunk nem lehet, mert az egyik képviselő egy tárgyról szól, a másik másról, és így mindenféle eszmék pendíttetnek meg, de kimeríteni, határozni egy tárgyról sem lehet.

Volt idő, t. Ház - fájdalom, hogy a politikában már akkor is részt vettem, mert ez jele, hogy kicsit elvényttem -, volt idő, midőn az, hogy fontos tárgyakról, ha azok nem is éppen szoros összeköttetésben állottak, a képviselőház tanácskozzék, igen célszerű volt, mert az eszmecserének és az eszmék terjesztésének más eszköze nem volt. Tudjuk az állapotot, melyben akkor a sajtó volt, tudjuk végre azt, hogy nem csak időszaki sajtó úgyszólván nem létezett akkor, hanem még a sajtó is oly nyűg alatt szenvedett, hogy még vastag könyvekben sem mondhatta el senki meggyőződését: akkor, mondom, az, hogy minden alkalmat megragadott a képviselőház, mint azon egyetlen hatalom, mely szabadon szólhatott, igen célszerű, igen helyes volt. De a jelen pillanatban, meggyőződésem szerint, számos kérdéseknek ilyen mellékes tárgyalása, az eszmecserének ilyféle előidézése nem a t. Házat illeti, hanem első rendben az időszaki sajtót.

Most ilyen eszmecsere itt, teljes meggyőződésem szerint, nem szükséges, és épp azért, mert nem szükséges, azért, felfogásom szerint a Ház legjobban és legcélszerűbben járna el - természetesen csak saját nézetemet mondom el -, ha csak olyan tárgyakat diszkutálna meg, melyekben határozni akar, és nem olyanokat, amelyeknél csak eszmecserét akar előidézni.

Ezt csak mellékesen mondom, mert Jókai t. barátom előadásában némely tényeket akarok rektifikálni.

A zsidó-kongresszus összehívása hozatott itt többször szóba; egyrésztől rosszalták ott a kongresszus összehívását, másrésztől ugyanezért megdicsérték. Én. t. Ház, sem a dicséretet, sem a rosszalást nem érdemlem, mert a zsidó-kongresszus összehívása szükséges következménye volt állomásomnak és azon viszonyoknak, melyeket a törvény, midőn zsidó polgártársainkat minden többiekkel tökéletesen egyenjogúsította, előidézett.

Tudja mindenki a zavart, melyben a zsidók ügyei az országban voltak; tudja mindenki, hogy ők a legnagyobb gyámkodás alatt állottak; tudja mindenki, hogy azért éppen ők óhajtották, hogy végre az ő ügyeik is rendeztessenek. Minden oldalról ily kívánatok terjesztettek hozzám - nem mondom, hogy az orthodoxok is azt kívánták -, de miután e hazában több mint 400 000 izraelita él, és köztök sok ortodox is lehet, én azokat, kik nem szólottak, természet szerint tekintetbe nem vehettem, hanem csak azokat tekinthettem, kik nyilatkoztak, és kik ügyeik rendezését óhajtották.

Kérdelem t. Ház, vajon miután izraelita polgártársaink tökéletes egyenjogúsága már kimondatott, érezhette-e magát a kormány feljogosítva arra, hogy mint más országokban, az izraelitáknak egy egész kommunális, adminisztratív és nevelési rendszert oktrojáljon? Teljes meg-

győződéseem szerint nem volt erre jogosítva. Kimondván az ország az egyenjogúságot, el kellett ismerni azon elvet is, hogy az izraeliták a magok ügyeit függetlenül és önmagok rendezzék. E célra, miután ős gyűlésben a 400 ezer együtt nem tanácskozhatott, szükséges volt egy képviselőtestületet összehívni.

A képviselőtestület összehívására nézve, miután amint látom, t. barátom, Jókai Mór nekem rossz néven veszi, hogy az első választási törvény oktrojáltatott, igen lekötelezne, ha közölni méltóztatnék velem a módot, mely szerint egy nemzetnek vagy felekezetnek választási módját másképp lehet meghatározni, mint oktrojált módon, oly nemzetét vagy felekezetét, mely ezredekig jogokkal egyáltalában nem bírt.

Egyébiránt a választási mód meghatározásában és főképpen a kerületek felosztásában nem járhattam el magam, hanem különböző vidékekről oly izraelita vallású férfiakat hívtam össze, kikről azt hittem, hogy a közbizalmat bírják, és ezeket szólítottam fel, dolgoznának ki egy választási szabályt, én részemről csak azt kötvén ki, hogy a választási szabály legyen a lehető legszabadabb, hogy az egészen a vote universal-ig menjen, hogy arra minden jogosítható csakugyan joggal bírjon. Így dolgozták ők ki ezen szabályokat, és ezen szabályok alapján hívatott össze a kongresszus, mely a dolog természeténél fogva e választási szabályokat megváltoztathatta, amint meg is változtatta, és mely általában nem örök időkre tartó törvényeket alkotott, hanem csak oly törvényeket, melyeket ismét a kongresszus minden percben, ha újra összehívatik, megváltoztathat, éppen úgy, mint minden más törvényhozó testület a maga körében legitim módon megváltoztathatja már hozott határozatait.

3

A t. Ház nem várja tőlem, hogy a tanácskozások ezen stádiumában azon egyes állítások cáfolatába ereszkedjem, melyeket a tárgyalás folyama alatt több t. szónok előadott, bármennyire érezzem azoknak fontosságát, éppen azért, mert fontosságukról meg vagyok győződve, valamint arról is, hogy ezen észrevételek a büdzsének részletes tárgyalása alkalmával ismét szőnyegre fognak kerülni, és akkor alkalmam lesz azokra felelni. Jelen fölszólalásomnak oka csak az, hogy - miután több t. szónok kiemelte, hogy Komárom város képviselőjének beszédében előadottak egy részére nem válaszoltam, s miután több oldalról az a kívánság fejeztetett ki, hogy arra is válaszoljak - teljesíteni akarom e kívánságot, annyival inkább, mert többször olvasva ezen t. képviselő úrnak beszédét, magam is meggyőződtem, hogy annak éppen azon részét válasz nélkül hagynom nem lehet.

A t. képviselő úr főképp két okból rosszallja a vallás- és közoktatásügyi minisztérium eljárását: először azon állásnál fogva, melyet e minisztérium a kat. autonómia kérdésében elfoglal; másodsor azért, mert a vallás- és közoktatási minisztérium több - magokban véve igen fontos - tárgyra nézve rendelkezett anélkül, hogy azokra nézve előbb a Háznak s törvényhozásnak beleegyezését kikérte volna.

Megengedi a t. Ház, hogy mind e két tárgyra nézve a lehetőségig röviden, de előre engedelmet kérve, ha nagyon rövid nem lehetek, válaszoljak?

Ami először a katolikus autonómiában követett eljárást illeti, mindenekelőtt helyességének megítélésére kettő szükséges: először tisztába kell jönni a tényállásra nézve, másodsor tisztába kell jönni a jogi kérdéssel.

Mi a tényállás?

A katolikusok, látva az autonómiának hasznait más vallásfelekezeteknél, látva, hogy miután a katolikus egyház uralkodó egyház lenni megszűnt, helyzete megváltozott: szintén autonóm

szervezet alakítását tartották kívánatosnak és szükségesnek. E fölött tanácskozásokat tartottak, melyeknél e haza katolikusainak igen tisztelt férfiai összegyülekeztek. E tanácskozások eredménye az volt, hogy a tanácskozás kimondá: ő maga-magát arra, hogy bármit végezzen, e kérdésben kompetensnek nem érezheti, s e célból, azaz az autonómiai szervezet megállapítására, az ország minden katolikusából egy nagy gyülekezetet a képviseleti rendszer alapján kell összehívni. Ezt határozván el, kidolgozta a választási szabályokat és ezen választási szabályokat öfelségének mint a katolikus egyház főpatrónusának helybenhagyás végett előterjesztette. Öfelsége ezen szabályokat helybenhagyta, és én azokat kontraszignáltam.

Ez a tényállás.

A jogi kérdés megítélése ismét három kérdéstől függ: először, sérti-e a törvényt az, hogy az ország katolikusai saját egyházi szervezetöknek az autonómia alapján való rendezését tűzték ki célul? másodsor vajon azáltal, hogy a választási szabályokat öfelsége elébe terjesztették, sértették-e a törvényt? és harmadsor, foglaltatik-e ezen helybenhagyott választási szabályokban valami, mi a törvénnyel összeütközésben volna?

Ami az első kérdést illeti: úgy hiszem, nincs senki e Házban, ki e haza katolikusainak azon jogát kétségbe vonná, hogy saját ügyeiknek mikénti rendezéséről magok között tanácskozhassanak. Ez minden alkotmányos szabadság első természetes következtetése; ez Magyarországon még valóságos törvényen is alapszik, mert miután az 1848-i törvény minden bevett vallásfelekezetnek tökéletes egyenlőségét és viszonyosságát kimondotta, a katolikusoktól, kik már 1848 előtt is az ország bevett felekezetei közé tartoztak, kétségkívül senki azon jogot meg nem tagadhatja, hogy azon joggal éljenek, mellyel e hazának más bevett vallásfelekezetekhez tartozó polgárai szintén élnek. Végre ami még Magyarország katolikusainak ezen jogát méginkább igazolja, az a múlt története; mert ha Ludwigh János t. barátom azt mondja, hogy keresi a katolikus autonómiát, de azt nem találja sehol széles e világon, sem Rómában, sem máshol, még Amerikában sem: egyetérték vele; csak egyet sajnálok, hogy t. barátom messze körütekintvén, nem nézett valamivel közelebbre, mert ha közelebb nézett volna, feltalálta volna a kat. autonómiát, mely századokig Magyarország egy részében, azaz Erdélyországban létezett; létezett akkor, midőn a kat. egyház Erdélyben az uralkodó egyház nem volt, és azért szabadságának és jogainak támasztát éppen abban kereste, amiben azt a protestánsok Magyarországon feltalálták. Így tehát a katolikusok akkor, midőn az autonóm szervezetnek alkotására összegyűltek, törvényteleniséget nem követtek el, és azáltal, hogy a választási szabályokat öfelsége elé, mint a legfőbb patrónus elé terjesztették, szintén nem követtek el törvényteleniséget, és hogy ezen szabályokban szintén semmi törvényteleniség nem foglaltatik, az magában világos, és így meg vagyok győződve, hogy a vallás- és közoktatási miniszter a kat. autonómia kérdésében nemcsak semmi különös állást nem foglalt el, hanem hogy t. barátom, Vukovics Sebő, kinek alkotmányos érzelmeit ismerem, igen különösnek fogta volna találni, ha akár a kultuszminiszter, akár az összes minisztérium, a katolikusok ily gyülekezetét megakadályozni akarta volna, vagy a szabályok helybenhagyására nézve legkisebb akadályt gördített volna az útba. Ebből a dolgok természete szerint nem következik az, hogy bármiképp alakuljon az autonómia, bármit határozzon, az akár a kormányt, akár bárki mást följogosíthatna arra, hogy valamit, amit a törvény meghatározott, megváltoztasson, és így, hogy a kormány azon alapítványokat, melyek reá törvény értelmében bízottak, előbb adja ki bárkinek, mielőtt erről új törvény rendelkezik, mely neki ezt meghagyja.

Ennyit az első, azaz az autonómia kérdéséről.

A második kérdés azt illeti, amit a vallás- és közoktatási minisztérium tett anélkül, hogy a törvényhozásnak helybenhagyását előre kikérte volna.

Itt is szükséges, hogy mindenekelőtt a tényállást konstatáljuk.

Tény az, hogy a vallás- és közoktatási minisztérium a nevelés körében, a középnevelés körében tetemes, nagyfontosságú rendelkezéseket tett, melyekre nézve a t. Háznak és a törvényhozásnak beleegyezését előre nem kérte ki. Főlemlítette Komárom város igen érdemes képviselője a győri jogakadémiát, főlemlítette az aradi líceumot, főlemlítette a tanárok fizetésének emelését, főlemlítette a tanrendszerben történt bizonyos módosításokat; végre egypár dolgot még elfelejtett, melyeket azért hozok fel, nehogy hallgatásomból később éppen úgy alkotmányos következtetések vonassanak, mint pl. abból, hogy a magyar egyetemet Pázmány Péter által tett alapítványnak neveztem, vagy abból, hogy a vallásalapot III. Ferdinánd által történt alapítványnak neveztem, és nem említem, hogy alapításához mások is járultak, nagyfontosságú következtetések vonattak. Megemlítem tehát azt is, amit a t. képviselő úr elfelejtett, és ez az, hogy 6 négyosztályú gimnázium hatosztályú gimnáziummá emeltetett, hogy Trsztinában új gimnázium állíttatott fel, hogy az ösztöndíjak száma 169-el megszorított. A t. Ház mindenre nézve, amit bármely miniszter kezel, fölvilágosításokat kívánhat, és miután a minisztérium eljárásának jogosultsága ezen ügyekben kétségbe vonatott, kötelességemnek érzem az egyes pontokra vonatkozólag a Ház előtt számot adni.

Ami először a győri jogakadémiát illeti, melyre nézve megvallom, igen nagyon bámulom, hogy Komárom városa t. képviselője annak viszonyait közelebbről nem ismeri, erre nézve előadásom rövid lesz. A győri jogakadémia Dallos, Sennyei, Draskovics, Zichy püspökök és a győri káptalan által alapított. Amint valamennyien tudjuk, és kétségkívül Komárom városa t. képviselője figyelmét sem kerülte ki, a győri akadémia 1849-ben megszüntetett, és az ezután következett egész idő alatt bezárva maradt, dacára annak, hogy az egész vidék a jogakadémiának fölállítását szorgalmazta, kívánta, sürgette. A jogakadémiát megillető külön alapítványok a tanulmányi alaphoz csatoltattak. Miután minisztériumomat átvettem, ugyanazon vidék s különösen Győr városa azon kérelemmel járult öfelségéhez, hogy e jogakadémia, melynek alapítványai megvannak, ismét állíttassék helyre; és én kötelességemnek tartottam ezen kérvényt támogatni öfelségénél, s kötelességemnek tartottam akkor, midőn az akadémia helyreállítása öfelsége által elhatározott, az akadémia helyreállításában eljárni, és azon alapítványokat, melyek külön speciális célra tétettek, azon célra használni, mely célra az alapítványok tétettek.

Ez eljárásom a győri akadémiára nézve.

Az aradi líceumra nézve a tárgy talán kevésbé ismeretes. Erre nézve tehát el kell mondanom, hogy még a múlt században e honnak egy lelkes leánya, Domján Margit, Bibics Jakabnak özvegye, 1774-ben december 31-én tett végrendelete által összes vagyonát egy Sz.-Annán, Arad mellett, fölállítandó konviktusra szentelte, meghagyván, hogy azok, akik a konviktusba járnak, egyszersmind a sz.-annai gimnáziumban taníttassanak, mely gimnáziumot 1750-ben az ő boldogult férje alapított, de csak négy osztállyal, s mely gimnáziumot ő maga külön alapítványából emelt, úgy, hogy belőle felső hatosztályú gimnázium alakult. Bibics Margit végrendeletének 10. pontjában világosan kimondja, hogy azon esetre, ha háború, közínség vagy más okoknál fogva a sz.-annai iskola megszűnnék, és így az ő alapítványának ottan haszonnal való kezelése lehetetlenné válnék, az alapítvány kezeltesse nevelési célokra ott, hol az ország érdeke azt leginkább kívánja, fenntartván mindenestre azt, hogy az alapítványnak főképpen Arad, Csanád és Csongrád vármegyék lakói legyenek élvezői. Sz.-Anna helysége, mint azok, kik a vidéken ismeretesebbek, tudják, elvesztette előbbi fontosságát. Az ottani gimnázium megszűnt, később Temesvárra tétetett át, majd Bibics Margitnak egész alapítványa konviktus helyett ösztöndíjakra, melyek egyes ösztöndíjazottaknak fizetettek, fordított. Végre hosszú időig az ösztöndíjak sem fizetettek ki. De nem akarom az egész

történet elmondásával untatni a t. Házat, melyet tán már az eddigiekkel is untattam. Mondom, egy ideig nem fizettettek ki az ösztöndíjak, aztán egyesítettett ezen alapítvány a nagyváradi Alapi-féle alapítvánnyal. Így sem használtatván az alapítvány tökéletesen, ekképp történt, hogy az alapítvány, mely kezdetben csak 200 000 forintba ment, most tetemesen meghaladja a 600 000 ft-ot. Erre Arad megye, mely a végrendeletnek végrehajtója, és mely a végrendelet szerint azokat is kijelölte, kik a konviktusba fölveendők, valamint később azokat is, kiknek az ösztöndíjak fizettettek, folyamodott öfelségéhez, hogy miután az alapítók szándéka az volt, hogy középtanoda állíttassék föl, miután kívánata az volt, hogy abban fiatal emberek neveltesse, és pedig olyanok, kik főleg Arad, Csanád, és Csongrád megyékbe valók: engedje meg öfelsége az alapnak olyszerű módosítását, hogy miután a sz.-annai gimnázium megszűnt, Aradon mint Sz.-Annához legközelebb eső és folyton gyarapodó helyen állíttassék föl egy jó középtanoda; hogy pedig az alapítónak még azon szándéka is valósuljon, miszerint szegény fiatal emberek segélyeztessenek, öfelsége negyven fiatal embernek ösztöndíját 200 forintjával, melyet élvezhetnek, hagyja meg, és ezek azután az aradi gimnáziumban neveltesse. Én részemről Arad megyének ebbeli kívánatát oly tökéletesen megegyezőnek találtam és találom az alapítónak szándékával, főképp, miután az alapítványnak 10. §-ában világosan kimondatik az, hogy azon esetre, ha Sz. Annán a konviktus megszűnnék és ott az alapítvány haszonnal alkalmazható nem lenne, tétessék át ez oly helyre, melyen az ország és kivált Arad, Csongrád és Csanád lakóinak leginkább használhat, hogy Arad megyének e kívánatát öfelségénél szintén támogattam, és miután öfelsége azt elfogadta, a rendeletet, melynek a következtében ez történt, ellenjegyeztem.

A harmadik volt a fizetések fölebbemelésé. Én úgy vagyok meggyőződve, hogy az álláspont, melyet - fölfogásom szerint - e tárgyban el kell foglalnom, nem lehet más, mint az, amit az 1791 : XXIII. törvénycikk világosan kimond, ti. hogy a különböző alapítványokat öfelsége az egyes alapítók szándéka szerint fogja kezelteni. Mi történt az 1848-i törvény következtében? Az, hogy öfelsége ezen alapítványokat nem kezelte másképp, mint felelős minisztere által, és éppen azért e Háznak jogában, sőt bizonyos pontig köteletségében áll, nemcsak fölügyelni arra, hogy ezen alapítványok becsületesen kezeltesse, hanem fölügyelni arra is, vajon ezen alapítványok az alapítók szándékának megfelelőleg kezeltek-e? És éppen azért tartottam szükségesnek ily bőven előadni a kérdésben levő egyes alapítványok történetét.

Ami a stipendiumok kérdését illeti, midőn minisztériumomat átvettem, természetesen kötelességem volt tájékozni magamat aziránt, ami ezekre nézve eddig történt, és figyelembe venni a dolgok jelenlegi állását. Midőn ezt tettem, annak nyomára jöttem, hogy a stipendiális alapok közt alig van egy, melyben nem volna tetemes összegű megtakarítás, oly nagy megtakarítás, hogy az évi jövedelmek megtakarításának egész összege 29 450 ft-ra megy. Ez így lévén, részemről kötelességemnek tartottam minden egyes alapítványnál újabb stipendiumokat állítani föl, mert teljes meggyőződésem szerint ezen stipendiumok nem arra alapítottak, hogy tőkésíttessenek, hanem hogy adassanak oly szegény fiatal embereknek, kik a haza jövőjének biztosítására a különböző tanintézetekben nevelkednek. Ezért harminckét 300 ft-os, harminchat 210 ft-os, harminchárom 150 ft-os, negyvenhárom 120 ft-os, tizenhét 100 ft-os és nyolc 60 ft-os új stipendiumot alapítottam. Az utóbbi 60 ft-os stipendiumok azért alapítottak, mert a dolog természeténél fogva minden stipendiumnak külön célja lévén, az egyes stipendiumokat, ámbár együtt kezeltettek az egyes stipendiális fundusok, külön kellett osztani úgy, hogy minden egyes alapító nevére annyi stipendium alapíttassék, amennyi az általa alapított tőkéből megtakarított.

A tanulmányi alap jogi természetéről a törvényhozás, látva az okmányokat, bölcsességgel és igazságszeretettel ítélni fog; azon kérdésnek eldöntése azonban, hogy kié a tanulmányi alap, hová tartozik, illethet mindenkit, de a kultuszminisztert semmi esetre sem. A közoktatási

miniszternek kötelessége az, hogy miután az 1848-i törvény ez alapítványok kezelését reá bízta, ő ezen alapokat azon célokra kezelje, melyekre azok eddig kezeltettek. Tovább és másra a miniszternek ebbeli kötelessége semmi esetre sem terjedhet. Látva, hogy ezen alapnak jövedelmei a kezelés módja következtében növekedtek, kötelességemnek tartottam először ott, hol a különböző vidékek igényei azt kívánták, egyes intézeteket, melyek eddig négy osztályú gimnáziumok voltak, hat osztályúakká emelni, mert a négyosztályú gimnáziumok, úgy, amint eddig elakítva voltak, oly nevelést nem adhatnak az egyes vidékek gyermekeinek, hogy azokból kilépve, valami életpályát kezdhetnének. Trsztenán gimnáziumot állítottam fel, melyet azon egész vidék régen óhajtott, mert három megyében nincsen gimnázium. - És végre kötelességemnek tartottam emelni a tanárok fizetéseit. Kötelességemnek tartottam ezt azért, mert először, senki e hazában nemcsak az elismerést, de a jutalmat is inkább nem érdemli, mint azok, akik a neveléssel foglalkoznak; és másodszor, mert mindezen intézetek tanárai úgy voltak fizetve, hogy általában nem is élhettek meg; és meg lehetünk győződve, hogy ha amaz előbbi fizetések megtartatnak, azok, kiknek csak út nyílik, el fognak menni.

T. Ház! Miután a minisztérium eljárása ezen egyes tárgyakra nézve szóba hozatott; miután - meggyőződésem szerint - a törvény értelmében a minisztérium a Háznak számolni tartozik arról, hogy a reá bízott alapítványokat az alapítók szándéka szerint kezeli-e: kötelességemnek tartottam ezeket fölemlíteni azért, hogy megmutassam, hogy eljárásomban semmi sincs, mi az alkotmányt legkevésbé sértené.

De nem is ebben találja Komárom városa t. képviselője a törvénysértést. Találja abban, mert a miniszter mindezeket a Háznak megegyezése, megkérdezése nélkül tette, és így ő ez ellen fölszólal. „Nem az egyes intézkedések ellen - úgymond -, én csak azon omnipotencia ellen akarok fölszólalni, mellyel miniszter úr mindezeket - meglehet öfelsége megegyezésével és hozzájárulásával - de az országgyűlés tudta, beleegyezése és megkérdezése nélkül tette.”

Ezt mondván a t. képviselő úr, azon elvből kelle kiindulnia, hogy a miniszter még azon esetben is, ha törvény szerint saját körében jár el, de valamely fontosabb dolgot végez, anélkül, hogy a Házat erről előre tudósította volna, anélkül, hogy a Háznak beleegyezését előre kikérte volna, törvényteleniséget követ el, és oly omnipotenciát gyakorol, melynek következtében az alkotmány veszélyeztetve van.

Én részemről ezen elvnek ellentmondok. Ellentmondok ezen elvnek azért, mert a miniszteri felelősséget áthelyezi a Hádra, mert lehetetlenné tesz minden adminisztrációt, mert lehetetlenné tesz minden törvényhozást, mert az ismert világ minden országaiban, hol parlamentáris kormány és parlamentáris állam létezik, ezen elv sehol sem fogadtatik el, s mert végre ezen elv magával a parlamentáris kormánynak és parlamentáris alkotmánynak alapelvével ellenkezik.

Én a parlamentáris kormányformát tartom a legtökéletesebbnek, amelyet eddig emberi bölcsesség föltalált, tartom azon egyetlenegy lehető kormányformának, mely szerint nagy nemzetek a szabadságot élvezhetik, s nagy országokban a törvényhozás jogai fenntartathatnak anélkül, hogy a közigazgatás és adminisztráció a rend és a szükséges pontosság kellékeit elvesztené. Az alapelvek, melyeken minden parlamentáris kormány nyugszik, először a népképviselet elve, másodszor a felelősség. A népképviselet elve azért, mert általa válik lehetővé, hogy egy nagy országnak milliói tökéletes egyenlőséggel gyakorolják azon befolyásukat az államra, mely másként gyakorolhatatlan volna; a felelősség elve azért, mert ha felelősség nem léteznék, azaz, ha a kormánynak minden eljárása a törvényhozásnak ítélőszéke elé nem vonathatnék a képviselet által, egyenesen kellene következni vagy annak, hogy a kormány szabadon rendelkezhetik, mint neki tetszik, és akkor veszélyeztetve lenne a szabadság, vagy pedig annak, hogy maga a képviselőtestület, maga a törvényhozás kormányozzon, hogy maga

legyen a végrehajtó, hogy maga adminisztráljon. Márpedig, t. Ház, én ez utóbbit nem tartom lehetségesnek, nem tartom kivihetőnek. Semmi sincs, semmi sem lehet, amit a miniszter tesz, hogy róla a képviselőháznak felelőssel nem tartoznák; de amely percben a t. Ház vagy a törvényhozás kimondja, hogy a minisztérium nem járhat el semmiben anélkül, hogy a Háznak beleegyezését előre ki ne kérje, azon percben a minisztérium egzekvál, de nem adminisztrál többé; az adminisztráció tisztán a Ház kötelességévé válik; azon arányban pedig, amelyben az adminisztráció a Ház által kezeltetik, nem képes teljesíteni a Ház azon nagyobb, sokkal fontosabb kötelességeit, melyek abban állanak, hogy általános szabályokat állítson föl, törvényeket alkosson, melyekhez minden egyes miniszternek magát tartania kell, hogy végre ne csak egy, hanem valamennyi miniszter eljárása fölött folyvást örködjék, vajon teljesítik és követik-e a törvényt azon értelemben, melyben hozatott?

T. Ház! Látszólag azon elv, melyet Ghyczy Kálmán képviselőtársunk fölállított, növeli a képviselőház hatalmát és befolyását, és ezáltal növeli a nép szabadságának legfőbb garanciáját, de csak látszólag; mert amely arányban a képviselőház adminisztratív kérdésekkel elfoglaltatik, azon arányban kizáratik és elvételik tőle az idő törvényhozási teendőinek teljesítésére. Így oda jutnánk, hogy éppen mert mindent akarunk tenni, azt nem tesszük, mi a törvényhozási hatalomnak legfőbb föladata. Ennek pedig - teljes meggyőződésem szerint - senki sem örülhetne inkább, mint azok, kik általán véve ellenségei a parlamenti rendszernek, és kik azon tant állítják föl, hogy a parlamentáris rendszer mellett reformálni nem lehet. Öröme szolgálna ez azoknak, akik, miután haladásunk elé akadályokat gördíteni nem képesek, örülnek annak, ha magunk teszünk akadályokat; öröme szolgálna azoknak, kik nem kívánnak mást tőlünk, mint hogy csak beszéljünk minél többet, de tegyünk minél kevesebbet. Mert ha a világtörténetben van példa arra, hogy valamely nagy munka azért nem fejeztethetett be, mert a munkások egymással nem beszélhettek - a Bábel tornyánál -, igen sok példája van annak, hogy sok, nagy, hasznos munka azért nem fejeztethetett be, mert a munkások igen sokat beszéltek.

4

Azon igen csodálatos helyzetben vagyok, hogy tulajdonképpen nem tudom, mire feleljek, mert az előttem szólott t. szónokok annyi különböző és oly fontos tárgyakat említettek föl és oly oldalról, hogy azokra nem felelni igen nehéz; ha pedig felelek, szükségképp vissza kell mennem az általános tárgyalásra.

Én részemről egyszer-mindenkorra kimondom, hogy - amint már százszor kimondottam életemben - a magyar nemzet jövőjét tisztán kultúra-kérdésnek tartom, ennél fogva a nevelési ügyet, a közoktatási ügyet a nemzet legfontosabb ügyének tekintem; mindent, mit ez ügy előmozdítására tehetek, úgy tekintek, mint legfontosabb teendőt, melyet elmulasztva, a nemzetnek jövőjét kockáztatom.

Én tehát elismerem azon kötelességet: elkövetni mindent, hogy ezen ügyet nemcsak sikeresen, hanem a lehetőségig rövid idő alatt előmozdítsam. S erre nézve meg vagyok győződve a t. Ház támogatásáról, meg vagyok győződve, hogy a t. Ház általában mindabban, amit a nemzet mivelődési céljai kívánnak, nem fog fukarkodni, mert hiszen végre a képviselőháznak feladata megtartani a hazát a jövőnek, a jövőt pedig más úton nem tartjuk meg.

Egyébiránt t. Ház, bármilyen lelkesedéssel induljunk, ezen ügynek vannak bizonyos akadályai, melyek legyőzhetetlenek, s ilyen az idő. Hogy mi, amint itt vagyunk, a magyar nemzetet már most Európa legműveltebb nemzetei sorában akarnók látni, az természetes; hogy mi készek

vagyunk minden áldozatra e téren, az is természetes; de ne higgyék azért, hogy bármennyit áldozunk is, azt, mit a múlt elhanyagolt, egy év alatt helyrehozhatjuk.

A nevelés előmozdításának lehet nagy akadálya a költségvetés, de hazánkban ezen akadályt nem ismerem, mert, amint mondtam, meg vagyok győződve, hogy a nemzet és a nemzet képviselői készek minden áldozatra; de éppen azért, mert készek minden áldozatra, kötelessége a kormánynak és annak, ki a közoktatás ügyét vezeti, nem kívánni a nemzettől semmi áldozatot, melyről nincs meggyőződve előre, hogy azt haszonnal és fruktifikálva használhatja fel, és éppen ezért, valamint a nevelésben magában csak fokunkint haladhatunk elő, fokunkint fogunk haladni azon költségekben is, melyeket a népoktatásra fordítunk.

Említettem, hogy a tanerők hiányának oka tisztán a tanárok rossz fizetésében rejlik, és abban, hogy éppen mert a tanárok kellőleg jutalmazva nincsenek, elég számú és képzett egyéniségek a tanári pályára magokat nem szánják. Ez tökéletesen áll, és éppen azért kötelességemnek tartottam azon körben, melyben lehetséges volt, a tanárok fizetését bizonyos fokig növelni.

Egyébiránt felszólítom az igen t. Schvarcz képviselő urat, ki valamint az egész ügyet tanulmányozta, úgy ismeri kétségkívül a középtanodák tanárainak fizetését külföldön, és el fogja ismerni, hogy külföldön, jelesen Poroszországban, a középtanodák tanárainak legnagyobb része egy cseppel sincs jobban fizetve, mint fognak nálunk fizettetni az új rendszer szerint.

Én részemről úgy tekintem a dolgot, hogy tanerőket csak úgy nyerhetünk, ha a lehetőségig sok fiatal képzett embert küldünk ki a külföldre és műveltetjük őket, főképpen azért, hogy itten a tanítóképezdek fölállítására szükséges erőket nyerjünk; mert mielőtt tanítóképezdek nem állíthatunk kellő számmal, addig a népnevelést bizonyára nem emelhetjük a kellő fokra. Akik a tanüggyel foglalkoznak, tudják, hogy alig van az országnak olyan vidéke, ahol valamennyi alkalmazott néptanító még csak azon középszerű készültséggel is bírna, mely a most fönálló praeparandiákban nyerhető.

Legyen meggyőződve a t. képviselőház, hogy amely arányban az új költségek biztos haszonnal való beruházását lehetségesnek fogom látni, azon arányban föl fogom szólítani a t. képviselőházat ezen szükséges költségek megszavazására. Most kezdetben nem haladhatunk sebesebben; az első lépések a dolgok természeténél fogva sokkal kevésbé vétetnek észre, éppen azért, mert az első lépések a legnehezebbek.

Egypár szót kell mondanom a Szathmáry Károly képviselő úr által tett nyilatkozatra.

Azt méltóztatott mondani, hogy én némi ellentétben vagyok magammal, mert egyrésről azt állítom, hogy a népnevelésnek legnagyobb akadálya a kellő lelkesültségnek hiánya, és hogy mégis adatokkal nem léptem elő, és nem buzdítom a nemzetet azon haladásoknak elősorolása által, melyeket már az utolsó időben is tett.

Ami az elsőt illeti, méltóztassék meggyőződve lenni arról, hogy a népnevelésnek nemcsak sine qua nonja a kellő érdekeltség, mellyel mindenki a népnevelés iránt viseltetik, de annyira az, hogy részemről meg vagyok győződve, hogy azon percben, melyben Magyarország művelt osztályai át lesznek hatva azon kötelességtől, hogy azokat, akik műveltségben még nem részesültek, magokhoz emeljék, azon percben a népnevelés ügye haladni fog óriási lépésekkel, és minden polgári kötelességek között kétségkívül minden műveltebb férfiúnak legmagasabb kötelessége kezdet nyújtani azoknak, akik alatta állnak, hogy őket fölemelje oda, hogy az országnak valóban polgárai lehessenek. Mert minden, mit az 1848-i törvényeink a népnek adtak, minden, mit adhatunk, minden iparkodásaink és törekvéseink, hogy a szabadságot biztosítsuk, hogy a hazában a szabadságot, az egyenlőséget biztosítsuk, haszontalanok, ha azon egyenlőséget nem tudjuk előállítani, mely a műveltség egyenlősége. Az egyenlőség nem jog, hanem tény; az egyenlőség pedig tény ott, hol az a műveltség egyenlősége.

Én tehát részemről azt hiszem, nem csalódtam, midőn azt mondtam, hogy a kellő lelkesedés hiánya legnagyobb akadálya a népnevelésnek, és hogy ezen lelkesedés a jelen pillanatban még nem létezik, hogy azt a jelen pillanatig előidézni képes nem voltam: arra nézve hivatkozom tényekre, hivatkozom arra, hogy meg lévén győződve, hogy a népnevelés ügye oly nagyfontosságú ügy, és oly óriási mű, melyet sem a kormány, sem a törvényhozás maga nem teljesíthet, hanem hogy azt csak maga az összes nemzet eszközölheti: alig vevém át tárcámat, elkövettem mindent, hogy népnevelési egyleteket alapítsak, írva ezer meg ezer levelet, hivatkozva azon példákra, melyek külföldön léteznek, azon országokban, melyek mostani állásukat a népnevelés terén tisztán az egyleti működésnek köszönhetik, mint például Hollandia. És mi volt az eredmény? Alig van az országban néhány egylet, és alig ismerek olyat, mely működne. Ha tehát azt mondtam, hogy a népnevelés haladásának legnagyobb akadálya a kellő lelkesültségnek, kellő érdeknek hiánya, akkor tényt mondtam.

Hogy pedig ezen meggyőződésem ellentétben nem áll azzal, amit tettem, azaz nem áll ellentétben azzal, hogy a t. Ház előtt panegyrisselem nem léptem föl azon roppant haladásokról, melyeket eddig tettünk, hogy lelkesítsem a népet: ezt azért nem tettem, mert, teljes meggyőződésem szerint, éppen mert a népnevelés ügye a legfontosabb, éppen mert ezen ügynek előmozdítására fogom a t. Ház figyelmét sokszor és bőkezűségét éppen annyiszor fölkérni, éppen ezért szükségesnek tartom, hogy a tisztelt Ház alaposan informálva legyen, ne egyes frázisok által, hogy: ennyi iskolai könyvet szereztem be, ennyi földabroszt osztottam szét, ennyi glóbuszt vásároltam, és megigazítottam ennyi iskolaház födelét, hanem valóságos és oly adatokkal, melyek nyomán a törvényhozás eljárhat; éppen mert ezt akartam, és mert - fel nem említve az akadályok nagy tömkelegét, melyek miatt kötelességemet eddig nem teljesíthettem -, mondom, éppen mert oly kimerítő előterjesztést akartam adni, mely statisztikai táblázatokon alapul, éppen azért nem adtam ily általános expozíciót, hogy ennyi iskolát építettünk, ennyi iskolamester kapott magasb fizetést stb. hanem fel fogok lépni valóságos, alapos kimutatással; és meg vagyok győződve, hogy amennyire én a nemzetet ismerem, tiszta, világos képe annak, hogy hol állunk a népnevelés tárgyában, sokkal nagyobb lelkesedésre fogja buzdítani, mintha én itt elmondom, mily roppant haladást tettünk az utóbbi időben.

Bocsánatot kérek, hogy e dolgok felhozatván, általam szó nélkül nem hagyhattak, habár nem tartoznak ide.

Ami magát a tárgyat illeti, mely tanácskozásunkat képezi, igen rövid leszek.

Hogy a minisztériumnak személyzete nagynak tartatik, és lehet, hogy talán pár személlyel nagyobb is, mint a legnagyobb szükség kívánja, azt megengedem; de méltóztassanak meggondolni az alakulás nehézségét, és ha a t. Ház tekintetbe veszi csak a t. Ház elé terjesztett zárszámadásomat, és a többi előterjesztésemet: át fogják látni, hogy ahhoz képest, mit tőlem jövőre kívánnak, bizony tisztviselőim nem nyugszanak rózsákon. Hogy midőn a minisztérium alakult, tekintettel kellett lenni a különböző vallásokra és különböző nemzetiségekre, azt egyesek tekinthetik hibának; és bár meg vagyok győződve, hogy a nemzetiségek közül a legtöbben sokkal nemesebben gondolkoznak és sokkal mélyebb belátásúak, semhogy a nemzeti-ségi kérdést, mint némelyek, csak éppen egyes hivatalok betöltésében találják; azonban az én tárcám - amit már azért is szeretek hinni, hogy a t. Ház annyi figyelmet fordít rá - kivételes tárca lévén, szükséges, hogy a lehetőségig ne csak igazságosan járjunk el, helyesen és törvényesen, hanem hogy bizonyos pontig bizodalmat is gerjesszek azokban, kik e minisztériumhoz fordulnak. Mert ne feledjük, vallási kérdésekről van szó, és vallási kérdésekben, legalább az emberek nagy része, igen féltékeny szokott lenni.

Én tehát azt, hogy a minisztérium első rendezésénél tekintet volt a különböző vallásokra, és tekintet volt a különböző nemzetiségekre, teljes meggyőződésem szerint, nemcsak hibának nem tartom, hanem tartom olyannak, mit, ha ma újra kellene kezdeni a dolgot, újra ismételnénk.

Most a t. Ház maga előtt látva a büdzsét, csak számát látja a tisztviselőknek, s a párezer forintot, melyet talán, de csak talán, meg lehetett volna gazdálkodni; de mindazon következtetéseket nem méltóztatnak látni, melyek akkor fordultak volna elő, ha e hazának különböző vallásfelekezetei, különböző nemzetiségei egy oly vallás- és közoktatásügyi minisztériumot láttak volna maguk előtt, melyben olyanok, akik képviselnék, nincsenek, melyben tehát olyanok alkalmazva nincsenek, kikről fölteszik, hogy ügyeiket kellően értik, s akikről tudják, hogy legalább a nyelveket, melyeken az ő beadványaik történnek, tökéletesen ismerik.

Én tehát ezt hibának nem tartom.

Az előbbi országgyűlés már 1868-ban, az 1868-i büdzsé tárgyalása alkalmával, kimondta, hogy nyolc tanácsoson fölül a többi ideiglenesnek tekintessék, s oly hivatalok, melyek üreSEDésbe jönnek, ne töltsenek be. Ezen rendelethez tartva magamat, megüresedvén egy tanácsosi és egy titkári állomás, ezen két állomás nem is tölttetett be, és így jelenleg egy tanácsossal és egy titkárral már úgylis kevesebb van, mint 1869-ben volt.

Ez válaszom, s kérem, méltóztassanak ezen címet megszavazni.

5

Nagyrészből helyeslem azon elveket, melyeket Nyáry Pál képviselő úr beszédében előadott, s részemről én is óhajtom, hogy mielőbb jöjjön el az idő, midőn a törvényhozás a vallási ügyekről és mindenről, ami a vallással összefügg, utolszor fog tanácskozni.

Tudja mindenki, hogy a különböző felekezetek s az állam közti viszony két alapon rendezhető; egyik azon alap, amely szerint az állam gondoskodik minden felekezet szükségéről, és ezen elvet akarta az 1848-i törvényhozás követni; a másik alap az, hogy az állam egyáltalában nem ismer vallásfelekezeteket, hanem minden vallásfelekezet gondoskodik önmagáról, mint Amerikában. Hogy én ezen két rendszer közül a másodikat sokkal tökéletesebbnek tartom, sőt csak azt tartom tökéletesnek, ezt már életemben sokszor elmondtam, és abban, reménylem, nem kételkedik senki; mert az első rendszer mellett a vallások szabadsága, azaz az autonómia teljesen lehetetlenné válik, és mert a szabad államnak egyáltalában nincs érdekében, hogy az egyház férfiai az állam tisztviselőivé váljanak. Én tehát kétségkívül az amerikai rendszert, azaz tökéletes ignorálását a vallási szükségleteknek tartom a legcélszerűbbnek.

De méltóztassanak, éppen mert Amerikára hivatkoztunk, tekintetbe venni nemcsak az eredményeket és a törvényeket, hanem azokat a premisszákat is, melyek ezen törvényes állásnak létezését lehetségessé teszik.

Azt nem fogja senki sem tagadni, hogy az egyes vallásfelekezetek valóságos kultúrai missziót gyakorolnak; egyes helyeken az egyház és vallásnak képviselője a pap, az egyetem egyötöde reprezentánsa nemcsak a vallásnak, hanem egyszersmind a műveltségnek is, és hogy oly országban, amelynek népe a műveltségnek oly fokára emelkedett, hogy minden egyes vallásfelekezethez tartozó egyének a maguk egyházi szükségük tökéletes fedezésére képesek, ott az állam az egyes egyházfelekezeteknek semmit sem ad, az nagyon természetes.

De éppoly természetesnek tartom azt, hogy ha valamely országban egyes vallásfelekezetek léteznek, amelyeknek hívei minden buzgóság és lelkesedés mellett sem képesek a maguk egyházi szükségéről gondoskodni, az állam az ilyféle egyházi szükségeknek pótlására - nem egész viselésére, hanem pótlására - valamit adjon, azt én természetesnek, sőt szükségesnek

tartom. Szükségesnek tartom tökéletesen elvonatkozva vallási érdekektől, de szükségesnek tartom azért, mert, ismétlem, a vallásfelekezetek igen sok helyen még hazánkban a kultúrának misszióját teljesítik maiglan is; azért kérem a t. képviselőházat, méltóztassék ez összeget a rendes szükséglet rovataiban benn hagyni.

6

Megvallom, t. Ház, nagyon bámulom, hogy a t. képviselő úr, ki a tanügy jelen állapotát Magyarországon ismeri, és ismeri a középtanodák szervezetét is, ezen kérdést intézte hozzám.

Részemről azt hiszem, valamint a népnevelés tekintetében sok hiány létezik, úgy kétségen kívül senki a középtanodák jelen állapotával megelégedni nem fog. Valamint a népoktatásnál szükséges volt egy kimerítő törvény arra, hogy a népoktatás terén a haladás lehetőségessé váljék, mert alkotmányos országban - fölfogásom szerint - első alapja minden reformnak egy oly törvény, mely az irányt kijelölje: úgy hasonló törvény alkotása szükséges a középtanodákra és az egyetemekre nézve is. Ezen törvényjavaslatomat bátor leszek a t. Ház asztalára letenni, mely jövőben a középtanodákat, ideértve természetesen úgy azokat, melyek klasszikus neveléssel foglalkoznak, mint a reáliskolákat, szabályozza, és akkor, a dolgok természeténél fogva, azon felügyeleti rendszer, mely e gimnáziumokra nézve most létezik, meg fog szűnni, és a törvény, valamint a gimnaziális új szervezetet, úgy meg fogja határozni a felügyeleti módokat is, melyek arra szükségesek, hogy a törvény végrehajtsák. Hogy azonban addig, míg a jelen - bármily hiányos - rendszer fennáll, valami felügyeletre szintén szükség van, hogy azon ötven és néhány középtanoda nem maradhat minden felügyelet nélkül, hogy addig pl. míg a vizsgálatokra nézve új rendszer behozva nincs, és pl. az érettségi vizsgálatok helyett fölvételi vizsgák hozattak volna be, addig, míg az érettségi vizsgálatok léteznek, kell lenni valakinek, ki az állam részéről felügyeljen, hogy ezen érettségi vizsgálatok kellőleg tartassanak meg: az előttem tökéletesen világos. Addig tehát, míg a közoktatási rendszer megváltoztatva nem lesz törvény által, addig, míg a mostani rendszer minden kellékeivel létezik, ide értve az érettségi vizsgákat is, addig - fölfogásom szerint - ezen felügyelőket fönntartani szükséges.

Azon percben, melyben a t. Ház a középtanodákra nézve új törvényt fog alkotni, azon percben ezen hivatal, valamint az egész előbbi rendszer, meg fog szűnni.

7

Megvallom, meg voltam lepetve Hoffmann képviselő úrnak mai fölszólalása által, nem azért, hogy a büdzsé-tárgyalások alkalmával ezen kérdéstről is szólott, mert hiszen amint már mondtam, büdzsém tárgyalása alkalmával mindenről lehet szólni, de hogy éppen ő ily fontos tárgyról éppen csak így mellékesen, oly módon szólott, hogy fölszólalásának valami formulázott alakot, mely határozatnak alapját képezhetné, nem adott.

Kegyes volt a t. képviselő úr föltenni, hogy én a fényűzésről szólva, az egyetemet a fényűzési cikkek közé nem számítom. Köszönöm, hogy ezt méltóztatott föltenni; de miután az, hogy minapi beszédemre reflektált, mégis oda látszik mutatni, hogy amit a minap a tudománynak bizonyos fényűzési cikkeiről mondtam, némelyek szerint talán az egyetemre is vonható volna, újra kinyilatkoztatom, hogy én akkor sem mondtam és most sem mondok mást, mint azt, hogy én mindenek közt, bármennyire tisztetem a magasabb tudományokat, bármennyire meg legyek győződve arról, hogy magasabb népművelődés lehetetlen oly országban, hol tudomány nem létezik, most is azt mondom, fő és első teendő a népnevelés; mert teljes meggyőződésem, hogy a magasabb tudomány kifejlődése csak ott lehetséges, hol ezen magasabb

tudomány egy művelt népnek egészséges talaján nyugszik. Nem akarom, hogy a tudomány Magyarországon mint egy karácsonyfa állíttassék föl, fölékesítve mindenféle csecsebecsékkel, különben pedig arra teremtve, hogy elszáradjon; én azt akarom, hogy a fa gyökereket verjen a hazában, s erre nézve mindenekelőtt szükséges, hogy a talaj legyen előkészítve. Én tehát, amit akkor mondtam, ismétlem most: első és legfőbb kötelességemnek tartottam mindenekelőtt a népnevelésre fordítani figyelmemet, először azért, mert legszükségesebbnek és legsürgősebbnek tartottam; de másodszor azért is, mert a népnevelés oly tér, amelyen kezdetben is már bizonyos eredményeket lehet elérni. Igaz, a törvény vagy egyes szabályok, melyek a népnevelés körében kiadatnak, egyszerre az országban a népnevelést megjavítani nem fogják; de minden szabály, minden törvény, mely célszerű, már a kezdetben is, az ország egyes kisebb köreiben, egyes kisebb községeiben, a népnevelésre nézve - nem mondom általánosan, hanem egyes helyeket tekintve -, már annyi előkészületet teremtett, hogy itt eredményt lehet fölmutatni.

Ami az egyetemet illeti, e részben, megvallom, bámulatomat kell kifejeznem előttem szólott t. képviselő úr nyilatkozata fölött.

Az egyetemnek reformját megalkotni, mint a t. képviselő úr is jól fogja tudni, nem oly mű, melyet egypár nap alatt vagy egy-két év alatt véghez lehetne vinni; egy egyetemnek reorganizálása igen soktól függ, azt hamar senki nem reorganizálhatja inkább, mint maguk az egyes tanárok, mert ahol egyes kitűnő tanárok vannak, ott van híres, kitűnő egyetem is.

A t. képviselő úr egy kis számadási tévedést is tett, még saját fakultására nézve, a jogi karra nézve is, azt mondva, hogy ott nyolc tanár van. Engedelmet kérek, a jogi karban most is tizenegy tanár van a büdzsébe fölvéve.

Azonkívül egyetem létezésének és annak, hogy az egyetem a mai időben céljainak megfelelően, kellékét utóvégre is nem a célszerű miniszteri rendelet adja meg, mert ámbár a miniszteri omnipotenciát sokszor hallottam említetni, úgy hiszem, mégis senki, aki a miniszteriális omnipotenciától fél, bizony nem teszi föl azt, hogy ez a miniszteri omnipotencia annyira terjedjen, miszerint kitűnő egyetemet alkothasson. Kitűnő egyetem alkotására a szükséges tanerőkön kívül, melyekre nézve mi, magyarok, sokkal szűkebb körre vagyunk szorítva, mint bárki más: mert a külföldről kitűnő férfiakat nem hozhatunk be, s így csak azokat alkalmazhatjuk, akik magukat hazánkban ez egyes tudományos szakokra vetették, tudjuk pedig, hogy az utolsó húsz év folyamában, nem látván a magyar fiatalember kilátást a tudományos téren, szorosan tudományos szakra igen kevesen képezték magokat -, a tanerőkön kívül vannak még anyagi kellékei is minden egyetem létezésének és annak, hogy az egyetem céljainak a mai időben megfeleljen.

Nem is szólok most sem a természettudományi, sem az orvosi karról, mely, mint minden ember tudja, a mai időben nem áll azon állásponton, mint valaha, midőn a kémiai tanár vagy más természettudós nem szorult másra, mint egy fekete táblára és krétára, azzal fölírván formuláit és megelégedvén azzal, hogy azokat tanítványai megtanulták; mai időben nemcsak auditóriumra, hanem laboratóriumra is van szükség. Mai időben a természettudományok, melyek minden egyetem főágát képezik, nem művelhetők bizonyos helyiségek, készletek és tanszerek nélkül. De mondom, nem szólok a természettudományokról, sem az orvosi karról, csak a jogi karról szólok, és itt ismét bámulom képviselőtársamat, aki sajnálkozását fejezte ki afelett, hogy annyi kitűnő fiatal ember kénytelen volt a külföldre menni és ott folytatni tanulmányait, és hogy sajnálkozásának ezen okát az összes jogi karnak hiányaiban kereste. Ezt, fölfogásom szerint, csak az mondhatná, aki soha egyetemi épületünkben nem volt, aki nem tudja, hogy egyetemünk jogi karának egyik legnagyobb hiánya az, hogy tantermei akkor készültek, midőn az egyetem frekvenciája kilencszáz, legfőlebb ezer fiatalemberből állott,

mely azonban azóta 2100-ra emelkedett, és hogy éppen a jogi kar tud 1100 hallgatót fölmutatni, - úgyhogy lehető, hogy még azon esetben is, ha a legkitűnőbb tanerők, Európa legelső tanárai ülnének az egyetem tanszékeiben, egy része a magyar fiatalembereknek mégis kénytelen volna elvándorolni, azon egyszerű oknál fogva, mert nem fér meg az auditoriumban.

Hogy az egyetem állapotának javítására nem történt annyi, amennyit a t. képviselő úr óhajtott, és félig sem annyi, amennyit én óhajtottam volna, ez nem szenved semmi kétséget; de fölfogásom szerint igazságtalanság azt mondani, hogy az egyetem jelen állapotának javítására legalább annyiban, amennyiben a lokális körülmények, a helyiség és a fizikai lehetőség azt engedték, mégis tetemes történt: így például a belgyógyászati intézetben egy célszerű auditorium készítettett el, ahonnan a növendékek a beteget láthatják; a belkóroda 10 ágygal szaporítottatt, egy sebészeti kórtanoda szintén 10 ágygal, a fiziológiai intézet, egy kórbonctani intézet, egy összehasonlító bonctani laboratórium állítottatt föl; a tanársegédek száma szaporítottatt négygyel; végre a rigorosumra nézve új rendszer hozatott be, mi szintén nagyfontosságú dolog. Hogy pedig oly nagy hátrány nem lehet, annak egyik bizonyítványa az, hogy éppen november 30-án 1869-ben ismertetett el a pesti egyetem orvosi diplomáinak egyenjogúsága a bécsivel. Ha a hanyatlás oly nagy lett volna, akkor ezen elismerés bizonyára nem következik be most, hanem bekövetkezett volna a prosperitás azon korában, amelyre a t. képviselő emlékeztetett.

E tárgy sokkal fontosabb, hogysen azt így mellékesen lehetne vitatni.

Az egyetem reorganizációja, teljes meggyőződéseim szerint, a törvényhozás gondoskodását kettős irányban igényli: először törvény alkotása által, mely az egyetem jövőjét szabályozni fogja; másodsor azáltal, hogy az egyetem helyiségeinek fölépítésére, helyreállítására tetemes pénzösszegek lesznek szükségesek, melyek a büdzsében - mint én hiszem - kölcsön útján lesznek a Ház által megszavazandók. Erre nézve a büdzsé-tárgyalás befejeztével szintén bátor leszek a Ház elé indítványt terjeszteni.

Most bocsánatot kérek, hogy fölszólaltam, és egy ideig elfoglaltam figyelmöket; de azt hiszem, az egyetem forogván szóban, mégsem hagyhattam szó nélkül.

8

A homoeopathia- és allopathiáról szólni talán nem vagyunk illetékesek; de végre a kénytelenség úgy hozza magával, hogy erről is szóljunk.

Én részemről azt hiszem, kissé téves Szathmáry Károly t. képviselőtársunk azon fölfogása, hogy a homoeopathiát és allopathiát az orvosi tudomány két különálló rendszerének tekinti. Az orvosi tudomány csak egy. Az orvosi tudomány egy kis része maga a gyógyítás, s a gyógymódra nézve különböznek egymástól az úgynevezett homoeopathák és allopathák; egyébiránt egyik éppen olyan orvos, mint a másik; tehát nem egészen ellenkező két tudomány a homoeopathia és allopathia, hanem a tudomány egyik ágának két külön rendszere. De még ezzel nincs eléggé precizírozva a dolog. A homoeopathia bizonyos elvet állít föl, melyet a homoeopathiának nagy megalkotója 60 év előtt kimondott, és ezen elvhez ragaszkodik: similia similibus. Az allopathia, be kell vallanom, elvtelen tudomány, az allopathiának nincs elve; az allopathia, tudományának elvét, melyet a homoeopathia, meggyőződése szerint már megtalált, csak keresi, és ennek következtében azon arányban, melyben a természettudományok haladnak, nagy átalakulásokon ment keresztül éppen az utolsó 50 év alatt. Az allopathia mindinkább és inkább változtatta és mindig nagyobb sebességgel változtatta rendszerét, úgyhogy ha a rendszerhez való hű ragaszkodás és a rendszernek változtatása képezi a nagyobb vagy kisebb bizalomnak fokát, a homoeopathia kétségkívül sokkal nagyobb bizalmat érdemel, mert a maga

rendszerénél megmaradt, míg az allopathia aszerint, mint a kémia vagy fizika, vagy fiziológia terén új tanulmányok tétettek, rendszerét és gyógymódját megváltoztatta.

Ez levén tehát a különbség a két rendszer között, az állás, melyet a homoeopathia az orvosi tudományban elfoglal -, engedje meg t. képviselőtársam - nem olyan, mint új és más tudományé, hanem bizonyos tudományban, bizonyos tudomány körében bizonyos rendszer. A homoeopathia különbözik az allopathiától, mint pl. különbözik a karteziánus a hegelianustól vagy kantianustól, mint egyik filozófiai rendszer a másiktól. Ez a különbség. És ha ez áll, akkor ugyanezen jognál fogva, melynél fogva t. képviselőtársunk a homoeopathia számára külön tanszéket kívánt az egyetem körében, azon jognál fogva követelhetne külön tanszéket a hegelianus, kantianus vagy kartézianus és így rendre az egyes filozófiai iskolák hívei is.

Más volna, ha az egyetemen a gyógyításra nézve akármily rendszer volna kitűzve, ha ki volna mondva, hogy ezen belgyógyászati katedrának tanára ezen rendszer szerint fog tanítani, de ez nem így van. Kineveztetik a tanár, és azon tanár taníthat úgy, amint akar, és amint jónak látja. Ha a tanár ma megváltoztatja meggyőződését és homoeopathivá válik, azon tanárt az egyetemen senki sem fogja akadályoztatni, hogy ő a homoeopathiát tanítsa. De hogy valaki csak azért neveztesse ki tanárnak, mert bizonyos rendszert követ, és nem azért, mert a tudományban bizonyos helyet foglal el; azt a tudomány követelményeivel megegyeztetni nem tudom.

Azt mondá igen t. képviselőtársunk, hogy nem lehet a tudománytól megtagadni a szabadságot, hogy a tudomány a szabadság útján halad. Tökéletesen áll, és ezen ok győző lenne, ha fel tudnám fogni, miként alkalmaztassuk a homoeopathiát. Kértem, hol akadályoztatik a homoeopathia szabadsága? Minden orvos, ki az orvosi tudomány körében képesnek mutatta magát, azaz orvosi diplomát szerzett, gyógyíthat homoeopathice vagy allopathice, amint neki tetszik.

A magán-docentúrára nézve pedig megjegyzem, hogy az egyetemen a magán-docentúra a homoeopathiának meg van nyitva; semmi más nem kívántatik, mint a vizsga, mégpedig ki van mondva a habilitációi szabályok közt, hogy a gyógymódról, magáról a gyógyításról, a habilitációnál kérdezősködni nem szabad, hanem kérdezősködni kell és szabad arról, mi a homoeopathia és az allopathiánál közös, azaz az összes természettudományokról és az emberi test ismeretéről. Már, hogy mindenkit magán-docensül lehessen az egyetemenél alkalmazni, ki e tudományokat harminc év előtt tanulta és végezte, azért mert doktor, azt én nem foghatom föl.

Azonkívül azt mondá a t. képviselő úr - ez pedig sillogismus cornutus, csak hogy három szarva van -, hogy a homoeopathia vagy hasznos, vagy ártalmas, vagy sem hasznos, sem ártalmas. Ha hasznos, úgymond, tanítani kell - mert hiszen tanítani most is lehet -, tanítani kell, azaz katedrát kell számára fölláttatni az egyetemen. Már ha t. képviselőtársunk mindenre, ami hasznos, katedrát akar fölláttatni az egyetemen, akkor nem hiszem, hogy a t. Ház képes lesz őt bőkezűségében követni.

Másodszor azt mondja, ha ártalmas, akkor tiltassék el. Erre nézve egy véleményben vagyunk.

De hogy akkor is, ha sem hasznos, sem ártalmas, tiltassék el, ez ellenkezésben állana az alkotmányos elvvel: mert ami sem hasznos, sem ártalmas, eltüntetni nem szabad. Ha t. képviselőtársunk azon elvet állítja föl, hogy oly gyógyítási rendszert, mely sem hasznos, sem ártalmas, el kell tiltani, ennek logikája nem volna más, mint hogy minden embernek gyógyíttatnia kell magát, pedig végre is minden embernek joga van magát nem gyógyíttatni. Ha tehát valaki azt az elvet állítja föl, hogy azt, ami sem hasznos, sem ártalmas, el kell tiltani: akkor utoljára tovább kell menni egy lépéssel és azt kell mondani: policialiter meg kell parancsolni mindenkinek, hogy gyógyíttassa magát, és pedig bizonyos rendszer szerint. Én tehát részemről megvallom, azon okok, melyek engem arra bírnak, hogy homoeopathiai tanszék föllállítását szükségesnek ne tartsam, t. képviselőtársunknak előadása által nem cáfoltattak meg.

Megnyugtatóására, a tudományok haladását illetően, csak azt mondhatom neki, hogy semmi nagy igazságnak, mely a tudomány bármely körében fölmerül, főképp ha annak oly szabadság engedtetik, mint a homoeopathiának hazánkban, azaz hogy mindenütt fölléphet, mindenütt taníthat, mindent kinyomathat, semmi nagy igazságnak - mondom -, katedrára nincs szüksége, hogy magát kivívja. Sehol Harley tana számára a vérkeringésről nem volt szükséges katedrát állítani, hogy átlássa a világon mindenki, hogy az való, és hogy nagy találmány. És így, ha a homoeopathia csakugyan oly tudomány, melynek jövője van, az katedra fölállítására nélkül is érvényt fog magának szerezni.

Másrészről, bocsánatot kérek, azt hiszem, éppoly jó hazafi vagyok, mint bárki más, és megbocsát nekem t. képviselőtársam, ha oly tudománynál, mely ugyanezen kérelemmel mindenütt föllépett, föllépett 1865-ben Franciaországban, hol a híres Dumas tartá a szenátusban eziránt a rapportot, föllépett Angliában, föllépett Németországban és föllépett mindenütt, azt látom, hogy mindenütt éppen azon férfiak, kik a természettudományok körében első sorban állanak, a homoeopathiák ezen kívánságát megtagadják: ez, megvallom, előttem roppant nagy súllyal bír, éppen mert a természettudományról van szó, azaz oly tudományról, melynek körében magamat illetékes bírónak nem tartom.

Én tehát az indítványt nem fogadhatom el.

9

Csak egypár megjegyzést kívánok tenni.

Azt méltóztatott mondani, hogy én tegnapi beszédemben elismertem, hogy a homoeopathia tudomány: ezt kell rektifikálnom.

Én sem azt nem mondtam, hogy tudomány, sem azt nem mondtam, hogy nem tudomány, mert én ezen kérdésre nézve absolute nem érzem magamat kompetensnek. Azt mondtam, hogy az összes orvosi tudománynak egy ága a gyógyítás tana, és az orvosi tudomány ezen ágára nézve vannak különböző nézetek, melyeknek egyikét a homoeopathia képviseli. Mászt nem mondtam; tehát hogy én pozitív tudománynak ismertem volna el a homoeopathiát, azt tagadnom kell, mert arra magamat kompetensnek nem érzem.

A másik, amit rektifikálnom kell, t. barátom nézete a docentúráról. A docentúra annyira nem sem nem hús, sem nem hal, és oly lényeges része a tanszabadságra alapított egyetemi szervezésnek, hogy sok helyen privát docensek, amennyiben néha kitűnőbbek a rendes tanároknál, kitűnőbb helyet is foglalnak el ugyanazon egyetemen a rendes tanároknál. Az éppen a tanszabadság nagy áldása, hogy a privát docentúrák által az egyetemi tanszékek meg vannak nyitva úgyszólván az egész világ előtt: mert a privát docentúrák habilitációja úgy van megállapítva, hogy minden valósággal tudományos férfiú a privát docentúrákra habilitáltathatja magát, és a privát docentúrák által történtek Németországban is a legnagyobb és leglényegesebb előhaladások, pl. hogy többet ne említsek: Mommsen, midőn hírét megalapította, privát docens volt.

10

Azon számtalan akadályok és nehézségek közt, melyek itt a pesti egyetemnek fölvirágzását akadályozzák, kétségenkívül egyik legnagyobb a kórodnak nemléte és oly szűk állapota, hogy általán véve lehetetlen az orvosi tudományokat ott úgy előadni, mint egy rendes, egyetemen elő kellene adni. Azért, teljes meggyőződéseim szerint, ha itt egyetemet akarunk, ha mi azt akarjuk, hogy orvosi karunk megfelelően hivatásának: első dolog az, hogy gondoskodjunk

klinikákról. Részemről mindent elkövettem, hogy a kórodákat szaporítsam, annyira, amennyire lehetséges volt a jelen viszonyok közt, azáltal, hogy az egyik orvosi épületből az orvosok számára való tanácskozási termeket és a könyvtárt kórodává alakítottam, és így a belgyógyászati kórodát tíz ággal növeltem. De ez, mint t. barátom helyesen mondja, nem elég. Ezenkívül ezen épületek, méltóztassék elhinni, olyanok, hogy éppen ellentétei a jó kórodának, mert ezen épületek nem kórodának épültek, és mindaz, ami ezerekbe került változtatás történt, nem elégséges arra, hogy oly épületet, mely nem kórodának épült, jó kórodává változtassanak, mert sem a kellő vízvezeték, sem a betegre nézve oly fontos ventilációk, sem pedig az nincs meg, ami klinikában oly szükséges, hogy a betegek a tanterembe hozassanak úgy, hogy nekik az ne ártson. Minderről gondoskodva nincs. Tantermet állítottam a belgyógyászatra, mely amfiteátrális modorban van építve, úgy, hogy minden hallgató a maga helyéről megláthassa a beteget anélkül, hogy kénytelen legyen ágyához tódulni, ami a betegre igen rossz hatást gyakorol.

De mindezen akadályok elháríthatatlanok, ha a t. Ház nem fogja elhatározni, hogy egyetemi épület állíttassék föl. Éppen azért, midőn első büdzsém tárgyalatott, az egyetemi büdzsébe fölvettem a rendkívüli kiadásokba egyes nagyobb tételeket, melyek szükségesek voltak a legégetőbb kiadások fedezésére. Akkor a pénzügyi bizottság, melynek véleményét a Ház elfogadta, azt határozta, hogy mindaddig, míg az egyetemnek jelleme eldöntve nem lesz, míg azon kérdés tökéletesen tisztázva nincs, micsoda viszonyban állnak a kat. alapítványok az országos alapítványokhoz, addig ezen kérdésbe nem bocsátkozik.

Mihelyt a költségvetések tárgyalásának vége lesz, törvényjavaslatot fogok a Ház elé terjeszteni az egyetem szervezésére nézve, mert a törvényes alak, fölfogásom szerint, az első. Azonkívül, ha ama törvényjavaslat elfogadtatik, azon kéréssel fogok a Ház elé lépni: méltóztassék bizonyos számú tagokból álló bizottságot alakítani, mely elé azon építési tervezeteket terjeszthessem, melyek nélkül a hazában felső nevelésről, de csak középtanodákról is szó nem lehet.

Itt van az egyetem, itt van a politechnikum, mely jelen állapotában szintén nem maradhat; itt van a hazában a reáliskolák roppant szüksége: mert hiába állítunk politechnikumot, ha nem állítunk jó reáliskolákat. Mindezekhez hely kell, hol a tanítás folyhasson, mert tanintézetet megfelelő helyiség nélkül képzelni nem lehet.

Addig pedig fölkérem a t. Házat, hogy egypár tétel megváltoztatásába méltóztassék beleegyezni. Így például az elméleti és gyakorlati oktatás állandó szükségletei közt a kórodák részére szükségelt szerek és eszközök jó karban tartása, kiegészítése miatt ezen összeg változik, valamint egyáltalában mindazon összegek, melyek a kórodára vonatkoznak, a dolog természete szerint változnak, mert most húsz ággal több van. Van még egy költség, melynek megszavazását fogom kérni a t. Háztól, ti. a fűvészkertben fölállítandó vízvezeték számára, mert ha a fűvészi kertben vízvezetékéről nem gondoskodunk, ismét minden haladás absolute lehetetlen, mert van ott kút akármennyi, és mégis igen sokszor annyi víz sincs, amennyi szükséges a legégetőbb szükség fedezetére; a talaj úgysem nagyon jó, ha ehhez még a vízhiány is járul, mi tarthatunk növényeket ott, de ezek nem fogják adni a valóságos növényeknek képét, hanem csak nyomorékok lesznek. Kérem tehát a t. Házat, méltóztassék ezen tételeket megszavazni. Ezen tételeknél változni fog az összeg először a házbéreknél, melyeknél a többlet tesz 2500 frtot, azután a kórodák nagyobbítása folytán az ezek részére szükségelt szerek jó karban tartására és kiegészítésére.

Örömmel elfogadnám ezen indítványt.

Egyébiránt, minthogy a könyvtár kérdése szóba hozott, és mert a büdzsé-tárgyalásnak végre azon célja is van, hogy a t. Ház lehetőleg tisztában legyen egyes dolgok állapotáról: én először az egyetem könyvtárának állapotáról akarok néhány szót elmondani.

Az egyetem könyvtárának legnagyobb baja nem az jelenleg, hogy könyveket nem vehet, hanem az, hogy a könyvtár, illetőleg azon épület, mely annak nevezetik, roskadozófélben van; úgyszólván mióta én hivatalomba léptem, nem múlt el egy nap a legnagyobb aggodalom nélkül, míg végre oly módon készítettük el a könyvtári épületet, hogy az egypár évig, addig, míg egy új könyvtári épület elkészül, utóvégre fönn fog maradni. Én ez okból azt hiszem, a könyvtárra szánandó nagyobb költségek tulajdonképpen akkorra valók, mikor az épületünk meglesz, s így én ezen 5000 frtot inkább kérném ezen pillanatban nem az egyetemi könyvtárnak, hanem vagy a múzeumi, vagy az akadémiai könyvtárnak.

Úgyis, miután Magyarországon három országos könyvtárunk van: az akadémiai, a múzeumi és az egyetemi, és ezen könyvtáraknak természete mind olyan, hogy külön rendeltetésüknél fogva nem egyesíthetők, hanem három könyvtárnak kell maradnia: ha komplett könyvtárt akarunk, amint az tulajdonképpen minden országban szükséges, erre csak két mód volna: vagy kiegészíteni mind a három könyvtárt, ami roppant költségbe kerülne; vagy pedig úgy rendezni a könyvtárakat, hogy ezek egyike a másikat kompletírozza azáltal, hogy mindenike ezen könyvtáraknak a tudománynak különös ágait foglalja magában, hogy így a három országos könyvtár mégis egy egészet képezzen.

Természet szerint az egyetemi könyvtárnak ezenkívül még vannak külön feladatai is, ti., hogy szolgáljon a tanulóknak. Egy egyetemi könyvtárnak tehát szükségképp van oly része is, melyben bizonyos könyvek nem egy, hanem ötven-hatvan, sőt száz példányban fordulnak elő, például egyes jogi könyvek, corpus jurisok, amiből ha csak egy van, a könyvtár nem használ senkinek, mert ily könyvtár feladata, hogy hasznára legyen a tanuló fiatalságnak.

Egyébiránt ez is egyike azon tárgyaknak, melyekre nézve a t. Ház elé egy általános tervet fogok terjeszteni, mert az ily diszpozíció, ti. ezen három könyvtárnak együtt való kezelése egy könyvtárnak által, ki mind a három könyvtárt felügyelete alatt tartsa, teljes lehetetlen.

Arra nézve tehát méltóztassanak a határozathozatalt szintén akkorra halasztani, ha majd ebben a tárgyban törvényjavaslattal fogok föllépni a Ház előtt, addig pedig méltóztassanak tisztelt barátom, Henszlmann indítványát elfogadni, de azt az 5000 frtot inkább vagy a múzeumi, vagy az akadémiai könyvtárnak szánni, hol a könyveket föllállíthatom úgy, hogy azok azonnal használhatók legyenek, mit az egyetemi könyvtárban nem tehetnék.

Ami az indítványnak első részét illeti, erre nézve csak azt válaszolhatom, hogy azt tárgyalni sem kell, miután az indítvány, amint én fölfogtam, azt foglalja magában: hagyassék meg a közoktatási miniszternek, hogy terjesszen törvényjavaslatot a műegyetemre nézve a ház elé. A törvényjavaslat készen van, és csak azért nem terjesztettem eddig a Ház elé, mert a büdzsét tárgyaljuk.

Ami a műegyetem helyét illeti, erre nézve igen szívesen válaszolok.

Én a műegyetem hova és miképp leendő építésének kérdését - mert a műegyetemnek építése képezi természetesen az első kérdést, amennyiben lokalitás nélkül lehetetlen ilyféle intézet -, mondom, én e kérdést régen tanulmányozásom tárgyává tettem. Annyi áll, hogy a műegyetem fönn Budán a várban nem lehet, mert ott hozzáférni a fiatal embereknek téli időben majdnem lehetetlen, és azonkívül a szükséges helyiséget sem lehet ott előteremteni, mert arra valami 2000 vagy legalább 1800 négyszögöl volna szükséges. Kerestem ennél fogva helyet, s e célból fölszólítottam Pestet és Budát. Pest városa a műegyetem helyiségeül kijelölte azon helyet, mely előbb már a klinikára volt jelölve, azaz a Duna mellett a sóházat, melyet én is legcélszerűbbnek tartottam klinikának. Buda városa pedig följánlotta a Horváth-kertet a Krisztina-városban, mint sajátját, mely 3400 négyszögölnyi. Miután én e helyet célszerűnek tartom, ide óhajtanám fölépíteni a műegyetemet. Ez azonban csak személyes nézetem, mert azon kérdés: hol állíttassék föl egy oly intézet, mely körülbelül két-millió forintba kerül, Pesten-e vagy Budán, ez oly nagyfontosságú kérdés, melyet elhatározni nem én, hanem a t. Ház fog.

Ami általában a műegyetemet magát illeti, t. barátom igen jól fogja tudni, hogy oly tanintézetre nézve, mely nem elméletekkel foglalkozik, hanem szemlélő előadásokat tart, a helyiség még sokkal nagyobb fontosságú, mint pl. az egyetemenél, mert a jogi vagy a bölcsészeti kar lehet akárhol, de a műegyetemnek hogyha az céljának meg akar felelni, arra kell építve lenni. Én nem tartom célszerűnek, hogy most, Ivánka Imre képviselő úr véleménye szerint, oly ideiglenes helyiség megvásárlására 7-8, vagy 900 000 frt-ot adjunk ki, melynek kétségkívül megvan azon előnye, hogy sok benne az ablak, de azt, hogy ezen világosság olyan lesz-e, hogy vele a tudományt lehessen világosítani, nem tudom.

Azt hiszem, a műegyetem kérdésére nézve egyelőre elég, ha a reá vonatkozó törvényjavaslat a t. Ház alá kerülván, a költségek előállításáról gondoskodunk, hogy egyáltalában rendes épületet állíthassunk föl; addig pedig segítsünk magunkon amint lehet, mert két év alatt sokra ügysem mehetünk.

Én részemről e tekintetben is nem magam, hanem tisztán a műegyetemi tanárok véleménye szerint indulva tettem annyit, amennyit tehettem: nagyobbítottam a műegyetem helyiségeit azáltal, hogy a szomszéd házat kibéreltem, növeltem a rendes tanszékek számát hattal, növeltem a tanársegédek számát öttel, használhatóvá tettem a könyvtárt, amennyire lehet, és behoztam a szaktanítást éppen a mérnökökre nézve, akik malmost úgy oktattatnak, hogy az intézet mérnököknek csakugyan oklevelet adhat ki, és szigorlatok mérnökök számára úgy tartatnak, mint akármely más műegyetemen. A többi szakosztályt helyreállítani egyelőre teljes lehetetlen, mert sem a vegyészeti, sem a gépészeti osztályban a szakrendszert behozni nem lehet; a mérnökökre nézve azonban a szaktanítás és oklevélkiadás már megvan.

13

Csak röviden akarok válaszolni. Már más alkalommal volt szerencsém értesíteni a t. Házat, hogy én a középtanodák újjászervezésére nézve törvényjavaslatot fogok a Ház asztalára letenni. A középtanodai oktatás jelen állapotában nem maradhat, a középtanodai oktatás nagy, roppant költségekkel járó újabb intézkedéseket fog igényelni; ezek közé tartozik, hogy a kellő helyeken új gimnáziumok állíttassanak. De én nem tartván célirányosnak az idevágó kérdést, azt, valamint mindent, minek a középtanodák ügyében történni kell, akkorra halasztottam el, ha majd a Ház a középtanodákról törvényt fog alkotni, akkor határozván el azt is: mely vidéken, és mely helyen szükséges új gimnáziumok felállítása. Hogy ezen tanodák felállításánál a t. Ház kétségkívül tekintettel lesz a nemzetiségi ügyben hozott törvényre, hogy azon törvényben foglalt ígéretet teljesíteni fogja: arról felfogásom szerint kétkedni nem is lehet. Én

tehát azt hiszem, hogy ez indítványnak tárgyalása akkorra lenne halasztandó, midőn a középtanodákról szóló törvényjavaslat a Ház tanácskozása alá kerül.

14

Az határoztatott, hogy a 4000 forint segély folytán a tanári állomások betöltésénél a kormány folyjon be; de miután ez évben nem volt egy eset sem ily tanári állomás betöltésére, erről nem adhatok semmi felvilágosítást. A dolog természeténél fogva azonban azon elv, hogy mindent az állam fizet, az állam intéz is, és az a miniszter felelőssége alá tartozik, itt is kötelező.

15

A középtanodákra vonatkozó törvényjavaslatnak a dolog természeténél fogva egy részét képezik a reáliskolák, mint amelyek szintén a középtanodák címei alá tartoznak, képezvén előkészületet a politechnikumhoz, valamint a gimnáziumok az egyetemhez. De én az előterjesztendő törvényjavaslatban gondoskodtam még külön fölállítandó ipariskolákról is, úgy, hogy pl. a felsőbb ipariskolák összeköthetők legyenek az alsóbb reáliskolákkal. Én erre figyelemmel voltam már előbb is, és külön tanítási rendszert fogok a t. Ház elé terjeszteni az ipariskolákra nézve, amelyek az én felfogásom szerint igen sok helyen nagyon célszerűen összeköthetők a felsőbb népiskolákkal.

16

Mindenekelőtt nem tartom helyesnek Berzenczey képviselő úrnak azon kitételét, hogy a „magyarok”, „németek” vagy „románok” részére állítunk tanintézeteket. Az ország fölállít tanintézeteket nem magyarok, németek vagy románok számára, hanem Magyarország összes polgárai számára. Ha vannak külön román és szerb alapítványok, azok az egyes nemzetiségek számára alapítottak, de amit az ország alapít, azt nem az egyes nemzetiségek, hanem az ország összes lakosai számára alapítja. Azt nem fogja senki föltenni a közoktatási miniszterről - akár rólam, akár bárki másról, ki e hivatalt viselni fogja -, hogy Erdélyben ne akarjon több reáltanodát fölállítani, hanem csak egy alreáltanodát. De a büdzsébe nemlétező intézeteket vagy olyanokat, melyeket nem lehet még ez évben létesíttetni, nem szokás fölvenni, és így azon reáltanodákat, melyek Erdélyben ezután fognak fölállítatni, csak akkor vehetjük a büdzsébe, ha azok már fölállítottak, vagy fölállításuk már foganatba vétetik.

Igen jól tudja a képviselő úr, aki Erdélyből való, hogy Erdélyben több hely jelöltetett ki reáltanodák fölállítására, hogy több erdélyi törvényhatósággal és egyesekkel már tárgyalások is folynak ez ügyben, úgyhogy nincs oka kételkedni aziránt, hogy a minisztérium megteszi e részben kötelességét.

17

Ami a képezdék fölállítását illeti, erre az országnak oly nagy, oly égető szüksége van, hogy végre tökéletes intézeteket és olyanokat, melyeket kizárólag az állam szervezzen, ily rövid idő alatt fölállítani nem lehet. Én tehát e tekintetben azon eljárást követem, hogy segítve amint lehet, egyes helyeken, hol e részben ajánlat tétel, az illető nem egészen célszerű intézet országossá tételét, bizonyos föltételek alatt, elfogadtam, és bizonyos szubvenció nyújtása mellett állami tanintézetté alakítottam. Ilyen van Patakon, Csurgón, Losoncon, és kilátásom van, hogy több helyen is meg fog ez történni. Ennek következtében képes vagyok több képezdét fölállítani kevesebb költséggel, az országnak nagy hasznára. Igen természetesen,

körülbelül egy esztendő alatt, tájékozni fogom magamat, hol van kilátás ily képezde fölállítására, hol akarják a képezdét fönntartani az egyes felekezetek; akkor azután egy törvényjavaslattal fogok föllépni, hogy oly helyeken, ahol ily módon képezdét nem állíthatunk föl, tisztán országos képezdét állítsunk föl, de azoknak költsége tetemesen nagyobb lesz; mert ne méltóztassék gondolni, hogy oly képezdét, mintatanodával kapcsolatban, 30 000 frt-ból föl lehetne állítani. A költségvetésből magából át méltóztatnak látni, hogy csak oly képezdéről lehet itt szó, hol az egyes honfiak, egyes felekezetek, egyes városoknak hazafisága által támogatva, az ország arra, hogy országos képezdét állít föl, tetemes segínyt nyert, vagy a felekezet, vagy a helység részéről.

Ami a kisededóvó-képezdét illeti, azt hiszem, a kisededóvás mesterségének, bizonyos pontig, már minden képezdében is kell taníttatnia. Fog-e a t. Ház általában véve törvényt alkotni a kisededóvásra nézve, az más kérdés. Fölszólítva a Ház által, ilyféle törvényjavaslatot a Ház asztalára le fogok tenni; de csak ha a t. Ház meghozandja a kisededóvókra vonatkozó törvényt, csak akkor lehetend szó arról, hogy a kisededóvók számára képezdét állítsunk föl. Azt hiszem tehát, hogy ezen kérdés tárgyalását akkorra lehet halasztani.

18

Erre nézve vagyok bátor megjegyezni, hogy például Erdélyben is több oly helység van, hol fölfogásom szerint, a képezdében csak egy nyelven taníttatni a leendő tanítókat nem lenne célszerű; mert a nagy városok például többnyire olyanok, hogy nem tisztán magyarok vagy románok lakják, és azért ott párhuzamos tanfolyamok fölállításáról is gondoskodtam, és munkában is van már ily praeparandia fölállítása. Egyébiránt a nemzetiségi törvény világosan azt mondja, hogy a különböző nyelvű és nemzetiségű honpolgároknak neveléséről gondoskodni kell, nemcsak az elemi, hanem a felsőbb oktatásban is. Ezt mondja ki a törvény és e törvény természetesen teljesíttetni is fog.

19

Indítványokat tettek Kállay és Irányi képviselőtársaink. Az egyik oly célból, hogy a népnevelés szükségleteire a büdzsében praeliminált 250 000 frtnyi összeg egymillióra emeltessék; a másik, hogy a népnevelési intézetek fölállításával kiváló tekintet fordíttassék az ország azon vidékeire, hol ily figyelem még szükségesebb, mint másutt.

Mi az első indítványt illeti, részemről nemcsak hogy elfogadom azt, hanem örömmel is fogadom el. Az indítvány mindenesetre a pénzügyi bizottsághoz fog utasíttatni, a pénzügyi bizottság tanácskozni fog a fedezetről, és akkor fog ismét a Ház határozata elé ez ügy kerülni. Hogy a praeliminált összeg nem nagyobb, annak oka kétségkívül a fedezet hiánya volt, mert hogy a hazában nemcsak 250 000 vagy 1 000 000 frtot lehet haszonnal invesztálni és bizonyos tekintetben azonnal értékesíteni, arról kétség nincs, mert mindenütt nagy hiány mutatkozik.

Mellékesen emlékezetébe hozom t. Irányi képviselőtársamnak, hogy Franciaországban csakugyan roppant haladások történtek az utolsó 10 év alatt; de ne felejtse el t. barátom, hogy a népnevelési törvény, melynek alapján ezen haladások az utolsó 10 évben történtek, már 1834-ben szavaztatott meg, és éppen azért mondtam egy alkalommal: igen jól tudom, és tudtam, hogy mindaz, amit teszek, hogy minden fáradozásaimnak eredményei a jelen pillanat alatt nem fognak látszani, hanem annak gyümölcsei talán 10 év múlva, vagy még később lesznek élvezhetők, s valamint Franciaországban csak 1850 után kezdték élvezni az 1834-i törvényt, úgy azon törvény, amely legközelebb itt alkottatott, áldásaiban, jótéteményeiben csak bizonyos évsor után lesz észrevehető; mert, amint mondtam, az első, a legnagyobb

akadálya a népnevelésnek nem a büdzsé hiányában, hanem a népnevelési eszközök hiányában keresendő, melyeket a népnevelésnél általában tapasztalhatunk.

Hogy Magyarországon a népnevelés ne oly mérvben fejlődjék, ahol Poroszországban áll, hanem oda, hol például Franciaországban áll, Magyarországnak jelenleg legalább 25-26 000 néptanítóra volna szüksége, és méltóztassanak körültekinteni, méltóztassanak figyelembe venni, hogy hány van azon 14-15 ezer tanító között, ki a jelen pillanatban valóban képesnek nevezhető, és méltóztassanak elhatározni, hogy lehetséges-e egy a célnak valóban megfelelő, valóban eredményes rendszert behozni.

Ismerem a t. Háznak lelkesedését a népnevelés iránt; tudom, hogy e Házban nincs senki, ki a népnevelés ügyét nem tartaná a haza legnagyobb, legégetőbb szükségének; meg vagyok győződve, hogy ha a népnevelést egyszerre magas fokra emelhetnék, vagy csak tetemesebben magasabbra, mint a mostani, egy perc alatt nem kímélnék a milliókat és készek volnának mindenre; de még emellett is lehetetlen lenne egy bizonyos idő lefolyása előtt a népnevelés ügyét egy bizonyos pontra fölemelni.

Van egy kiadás, ahol az, amit a t. Ház a büdzsében meg fog szavazni, azonnal hasznos eredményeket teremt, és ez azon kiadás, amely az iskolaépületekre fordíttatik.

Meghoztuk a törvényt, melynek értelmében minden szülő gyermekét tanköteles korában az iskolába küldeni tartozik. Véghetetlenül kevés Magyarországon azon hely, ahol a most létező iskolákba a tanköteles gyermekek száma beleférne, - mellőzve azt, hogy ezen iskolák bármily rosszak, valamint azt, hogy nem 150, hanem 80 gyermeket küldünk egy iskolába, még akkor is, mondom, kevés hely van, ahol a tanköteles tanulók kétharmada a helyiségekbe belefér. Így tehát, ami az iskolahelyiségeket illeti, itt minden, ami történik, az azonnal gyümölcsözni fog; egyébiránt bátor leszek e tekintetben is egy törvényjavaslatot terjeszteni a t. Ház elé, ha lehet, még ez ülészk alatt - mondom, ha lehet, mert nem rajtam fog múlni, hanem attól függ, vajon a Háznak ideje lesz-e annak tárgyalására - egy törvényjavaslatot, melyben tervet fogok előadni, mely szerint az egyes községek épületeikről gondoskodván, az ország részéről csak az erre tett költségek biztosítása lesz szükséges. Mert az, hogy az állam építsen iskolákat az egész országban - méltóztassanak elhinni -, tökéletesen lehetetlen. Ez nemcsak a mi költségeinket merítené ki, de kimerítené más ország költségeit is két oknál fogva. Először: mert az iskolaépületnek, melyet az állam épít, másfélének kell lenni, mint azon épületnek, melyet valamely falu épít. A falu által fölállított iskolaépületeknél nem szükséges másra tekinteni, mint éppen a legszorosabb szükségletre, az állam által állított iskolaépületnek bizonyos külső dísszel kell bírniok. Az állam nem építhet úgy, mint egyes helység. Másodszor: az nem szenved kétséget, hogy ha gondoskodunk arról, hogy egyes községek olcsó kölcsönt kapjanak az iskolák építésére és azok, hozzájárulva munkáikkal segítenek minden módon, akkor az iskolák gyorsabban és sokkal olcsóbban is föl fognak állíttatni, mintha azok fölállítást az ország vállalná magára.

Ami t. képviselőtársamnak azon indítványát illeti, hogy a népnevelési költségekre nézve legyünk tekintettel egyes vidékekre, ez indítványt nem fogadhatnám el, mert méltóztassanak elhinni, a dolog természeténél fogva nem vidékekről lehet szó, hanem csak egyes helyiségről, és a dolgok természete úgy hozza magával, hogy mindenekelőtt azon helyiségekről kell gondoskodni, ahol iskolák nem léteznek; de egy különös vidéket jelölni ki a jelen pillanatban, azért nem tartom célszerűnek, mert egész Magyarországon nincs oly vidék, hol a népnevelés ügyében igen sokat ne kellene tenni, úgy hogy első időben tevékenységünket úgyszólván mindenütt ki kell terjesztenünk.

Éppen nem szükséges, hogy a tisztelt Ház azon okoknak megvizsgálására, melyekért én büdzsémbe ezen rovatot fölvettem, egy külön bizottságot nevezzen ki, amely előtt én azon magasabb politikai okokat fölfejtsem, melyekből az ide való angol nők zárdájában létező női tanítóképezdének fölsegélésére 4000 frtot vettem föl büdzsémbe.

Senki sincs inkább meggyőződve, mint én, hogy mindazon intézeteknek, melyeket az állam fönntart, Magyarországbán felekezeti jellemök nem lehet. Én egyáltalában a felekezetiességek elvét sem a Házban, sem máshol soha nem pártoltam. Én részemről szükségesnek tartom, hogy az ország részéről mentől több, nemcsak fi-, hanem főképp női praeparandia állíttassék föl, mert - az én meggyőződésem szerint - a női képezdek fölállítása talán még szükségesebb, mint a férfiaké. Szükségesebb azért, mert egy iskolamesternek alkalmazható egyéniséget könnyebben találhatnánk, vagy rövid idő alatt képezhetnénk olyanból is, ki az egész képezdei kurzuson nem ment keresztül; nőknél ellenben, ha azokat e téren használni akarjuk, okvetlen szükséges, hogy azok a rendes képezdei tanfolyamot elvégezzék.

Én tehát a nőképezdéket véghetlenül fontosaknak tartom; de éppen azért, mert fontosaknak tartom, azt hiszem, hogy sem az ország érdekében nem fekszik, és kétségkívül nem fekszik a t. Háznak szándékában sem, hogy egy létező intézet, amely nem is zárda, hanem egy Pesten létező és valóságos képezde, az egyetlen női praeparandia, mely itt az ország fővárosában létezik, ezen 4000 forintnak megtagadása miatt megszüntetessék.

Én akkor, mikor ezen 4000 frtot büdzsémbe fölvettem, nem felejtkeztem meg semmiről sem; de eszemben tartottam azt, hogy a t. Ház számtalanszor kimondta, hogy midőn a népnevelésnek érdekei forognak kérdésben, nem mereven az elvi kérdéseket, hanem mindenekelőtt a dolognak gyakorlati oldalát is szem előtt tartja; és meg vagyok győződve, hogy akkor, midőn arról van szó, hogy száz vagy majdnem száz nő Pest városában fölneveltessék és kiképeztessek, annyira, hogy habár csak felekezeti népiskolákban is, alkalmazhatók legyenek, a t. Ház e 4000 frtot megtagadni nem fogja.

Úgy látszik, t. képviselőtársam nem tudja, hogy amit lehetséges volt eddig ezen szükség pótlására tennem, megtettem a magam részéről azáltal, hogy Budán egy női tanítóképezde felállíttatott. Hogy azonban ez nem oly házban létezik, mely arra tulajdonképp alkalmas volna, és hogy ennélfogva az intézet nem is lehet oly állapotban, milyenben annak lennie kell: annak oka az, mert a háznak fölépítése több időbe fog kerülni, én pedig az eddig is lefolyó két évet nem akartam eredménytelenül elveszteni, ennélfogva egy bérelt házba helyeztettem be a női képezdét, melyet t. képviselőtársam bármikor megnézhet.

Fölvilágosítással tartozom. A büdzsének 23. tétele alatt ez áll: „A pesti angol-hölgyek intézetének, valamint az ottani nő-tanképezdének fenntartására.” Ez a 4000 frt olyan, hogy annak egy részéből csakugyan nyolc ösztöndíj fizettetik, és mint ilyen adatik a hölgy-intézetnek; a többi a nőtanító-képezde fenntartására fordíttatik. Ezért van tehát így felvéve, mert végre nyolc ösztöndíjra sok is volna 4000 frt. Minthogy tehát egy része oda fordíttatik, természetes, hogy a büdzsébe nem úgy vétetett föl, hogy az az ottani nőtanító-képezdének, hanem úgy, hogy az angol-hölgyek intézetének is adatik.

Csak egy szót kérek.

Azt említette fel Csernátony képviselőtársam, hogy ezen 4000 frtnak a büdzsébe való fölvétele ellentétben áll azon elvekkel, melyek az 1868. XXXVIII. t. cikkben foglaltatnak. Részemről azt hiszem, minden felekezeti iskola vagy felekezeti tanintézet nem tekintethetik másnak, mint magántanintézetnek; miután pedig az említett törvénynek 21. szakasza így szól: „A viszonyoknál fogva kiválóan szükséges és kitűnő magántanintézeteknek a kormány erkölcsi és anyagi támogatást nyújthat.” Én azt hiszem, hogy ha ezen intézetnek addig, míg az szükségesnek találtatik, segély nyújtatik, legkevesbé sem jöhetünk összeütközésbe azon elvekkel, melyek az 1868-i törvényben foglaltatnak.

Köszönettel tartozom a t. képviselő úrnak, hogy e nagyfontosságú tárgyat itt a Házban szóba hozta, mert csakugyan, ha hazánkban a felnőtt személyek nevelésére s oktatására nem fogunk figyelmet fordítani, sokkal lassabban fogunk haladni a míveltségben, mint az nemcsak kívánatos, de szükséges is; és ezért én t. képviselőtársunknak indítványát, amennyiben abban általában csak a felnőttek oktatásának eszközzése céloztatik, elfogadom.

Egyébiránt én most is kénytelennek érzem magamat kinyilatkoztatni, hogy én részemről, főként a jelen pillanatban, ezen ügyet másként, mint társadalmi úton, elősegíteni nem tudom. Ha a minisztérium, a kormány kezében egy bizonyos összeg van azon meghagyással, hogy ily természetű társulatokat segélyezzen, amennyiben azok célszerűen működnek, teljes meggyőződéseim szerint sokkal többet fogunk elérni, mintha ugyanazon összeget egyenesen, hivatalos úton akarnók alkalmazni. A Háznak egyik legcélszerűbb rendelkezése az volna, ha a kormánynak lehetővé tétetnék, hogy egyes, ily kulturális társulatokat elősegíteni, mind a gyermekek, mind a felnőttek nevelése érdekében.

Egyébiránt azt hiszem, hogy ezen indítvány is akkor lesz legcélszerűbben tárgyalható, midőn majd az illető póthitelt fogom kérni.

Úgy látszik, hogy a t. képviselő úr engem félreértett. Én hálámat fejeztem ki aziránt, hogy képviselőtársunk e nagyfontosságú ügyet itt szóba hozta; miután azonban ma indítvány tétetett és elfogadtatott, hogy mindazon költségek, melyek a népnevelés előmozdítására jelenleg haszonnal fordíthatók, a Ház által később póthitel útján meg fognak szavaztatni; és miután e költségek közé tartozik kétségtől a felnőttek nevelése is, azt hiszem, hogy erre nézve most itt nem határozhatunk; hanem, bár az indítványt, mint már ismételttem, szívesen elfogadom, annak gyakorlati kiviteléről akkor szóljunk, midőn az összes népnevelés más lehetséges haladásáról meggyőződni fognak.

Ha a múlt évi határozat ismételtetik, nekem ez ellen kifogásom nincs, miután annak, hogy a határozat nem teljesített, fő oka azon nehézség, mellyel egy ilyféle határozat teljesítése jár, főképpen oly helyen; hol különböző természetű alapítványok vannak összeállítva az intézetnek fönntartására. Ide tartozik a bátaszéki uradalom, mely a magyar fundációt képezi; ide a zveteli apátság Ausztriában s egypár más egyházi javadalom szintén Ausztriában; ide

tartoznak a Lajtán túli részről több magánalapítványok, ide szintén több magyarországi magánalapítványok is, milyenek például a gr. Csáky Petronelláé. Mindezen alapítványok jogi természetét megállapítani és egyáltalán az intézetnek mimódoni átalakítását vagy föloszlatását eszközölni nem oly könnyű ügy, melyet azonnal egypár hó alatt teljesíteni lehetne. Hogy a legégetőbb szükségnek meg legyen feelve, gondoskodtam és intézkedtem aziránt, hogy amennyiben magyar ifjak neveltetnek a Teréziánumban, a gimnáziumi oktatás alatt a magyar nyelv, a magyar történelem és a magyar földrajz kimerítőleg taníttassék, nem úgy, mint az elmúlt időkben taníttatott, hanem, mint a magyar gimnáziumokban, kötelezett tantárgyként; azonkívül intézkedtem aziránt is, hogy a Teréziánum azon magyar növendékei, kik a jogi pályáig feljutottak, az utolsó két jogi évet ne Bécsben töltsék, hanem itt Pesten, és e két esztendő alatt ellátásukat mint stipendiumokat kapják meg, hogy itt folytathassák tanulmányaikat. Ez volt, mit eddig legszükségesebb intézkedésképp tehettem.

27

T. képviselőtársunk azt kérdi, miért soroltatnak itt elő azon egyes pontozatok, melyekből a 22 650 forint összeg alakul, mely pótlékul fizettetik. Erdélyországban egymás után következő több fejedelem részint a tizedekből, részint más fiskális jövedelmekből, egyes felekezeti intézetek számára alapítványokat tett, s ezen alapítványok a Leopoldi diploma által olyanokul ismertettek el, melyeken változás többé nem történhetik. Ilyféle alapítványt tett Mária Terézia is, midőn tudniillik a Teréziánumot alapítá: először 7500 köből életet adományozott, valamint a házassági díjakból, sorsjátékokból, tartományi alapítványokból, továbbá 2000 köből életváltság díjából is tétettek alapítványok. Így alakult ezen alapítvány, melynek egyébiránt nagy részét mágnások is adták össze, úgy-hogy ezen valóságos alapítvány, éppoly alapítvány, mint az erdélyi alapítványok nagy része. Hogy ez szász tulajdon lett volna valaha, arról szó nem lehet, mert ehhez a szász nemzet éppen legkevesebbet adott. Ezen alapítványok közt, amennyire én tudom, alig fog valami előfordulni, ami szászoktól eredne. Ez is azon esetek közé tartozik tehát, melyekben, mielőtt valamit határozni lehetne, előbb s mindenekelőtt e jogviszonyokat kell tökéletesen tisztába hozni, ami itt annyival inkább szükséges, mert ez tisztán felekezeti intézet lévén, mint olyan, csak a jogviszonyok által határozható meg: vajon úgy szervezhető-e, hogy az minden felekezetnek egyaránt szolgáljon. Amit tenni lehetett, azt ott is megtettem, s ez abban áll, hogy meggyőződván arról, hogy a növendékek majdnem kizárólag székely fiúk, annyira, hogy az egész intézetben mindössze két gyermeket találtam, ki nem tud magyarul, s hogy mindössze hat vagy hét fiatal gyermek van, ki jobban tud németül, mint magyarul, a többi nagy részben székelyekből került oda. Én azonnal a német nyelv helyett, mely ez intézetben az oktatás nyelve volt, a magyar nyelvet hoztam be. Egyébiránt azt mondhatom a t. Háznak, hogy ezen intézet a maga körében valóban igen nagyon jótékony, mert mintegy háromszáz árva gyermeket tart el úgy, hogy ezen intézeten valamit mozgatni addig, míg helyébe - és pedig rögtön - más intézetet nem állíthatunk föl, általában a lehető legveszélyesebb dolognak tartom, mivel ezáltal többszáz szegény gyermek nevelése lenne veszélyeztetve. Kérem tehát a t. Házat, ne méltóztassék ezen egyelőre változást tenni.

28

Ami először is képviselőtársunk indítványát és nézetét illeti, hogy a múzeumnak különböző dublettei eladás által értékesíttessenek, részemről nem tartom célirányosnak. Nézetem szerint a múzeum készletéből csak olyak adhatók el, melyek sehol és semmi tudományos intézetben nem használhatók. Azon dubletteket, melyeket máshol sehol nem találhatni, sokkal inkább értékesíthetni azáltal, ha azokat más magyarországi intézetek kapják meg; ha az országnak

ezen tudományos kincsét más hazai intézeteknek elküldheti, ezáltal sokkal nagyobb hasznot teendünk az ügynek, mintha egy párszáz forintot kapnánk ezen dublettekért. Értem a valódi dubletteket, mert sok olyan is tartatik dublettnak, ami nem az.

Ami az Eszterházy-féle képtárt illeti, erre nézve lesz szerencsém némi fölvilágosítást adni. Kétséget nem szenved, hogy az ország érdekében fekszik, hogy ezen képgyűjteményt, mely már együtt van, és itt az országban tartatik, és az ország által használtatik, ne vigyék a külföldre. Érdeünkben fekszik tehát, hogy ezen képtár az országnak megszereztesse; de abból nem következik az, hogy az ország az Eszterházy-képtárt meg fogja venni minden áron. Abból nem következik semmi más, mint hogy az ország nem kímélve az áldozatot, ezen képtárért meg fogja adni azt, amit ér. Hogy tehát e tekintetben a törvényhozás elé tervvel léphessünk és ajánlatot tehessünk, első szükség az volt, hogy a képtárt megbecsültessük. A képtárt megbecsültettük különböző egyéniségek által, kik azt mind körülbelől egyenlő magasságra becsülték, és én még ezzel sem elégedvén meg, a Louvre egyik becslőjét hozattam ide, ki minden egyes képet külön katalogizált, és így az egész képtár becsét meghatározta. Ezen becslésért, mellesleg mondva, fizettem 4000 frankot, és ezen összeg azok közé fog tartozni, melyekre nézve a t. Háztól póthitelt fogok kérni, mert ezen kiadás az én büdzsémet terheli. Méltóztassanak tehát meggyőződve lenni, hogy mi e tekintetben nem mulasztottunk el semmit; de kötelességünknek tartjuk a képtárért csak azt adni meg, amit ér, de nem többet.

Mi azt illeti, hogy ha az országban művészi kincsek vannak, azok az országnak csak akkor gyümölcsözhetnek valóban, ha rajz- és szobrászati iskolákról gondoskodunk: ez annyira az én meggyőződésem is, hogy már jelenleg négy fiatal embert küldöttem ki Németország legkitűnőbb intézeteibe azon célból, hogy azután itt mint rajzmesterek alkalmaztassanak; mert meggyőződésem szerint én a jó, tökéletes és a célnak megfelelő rajz- és mintaiskolákat sokkal fontosabbnak tartom, mint az úgynevezett művészeti akadémiák fölállítását. Az úgynevezett művészeti akadémiák külsőleg imponálnak ugyan, de eltekintve attól, miután a régiségi kincseket a külföld előlünk elragadta, mi a legnagyobb áldozatokkal sem lennénk képesek oly művészeti akadémiát fölállítani, amilyen például Párizsban vagy Rómában létezik. Ha mi itt jó rajz- és mintaiskolát állítunk föl és hozzá ösztöndíjakat alapítunk azok számára, kik magukat a rajziskolában kiképezték, és valódi tehetség jeleit adták; ösztöndíjakat azon célból, hogy valamely létező külföldi akadémiára mehessenek: ezáltal sokkal sebesebben és célirányosabban fogunk haladni, mint egy akadémia fölállítása által.

29

Csalódik t. képviselőtársam. Én az egyetemi költségeknél egyes tételek emelését voltam bátor indítványba hozni, ami meg is szavaztatott. Azon idő közt azonban, melyben én ezt indítványoztam és a mostani idő közt kelt a Háznak azon határozata, mely Tisza Kálmán képviselő úr indítványára hozatott. Fölfogásom szerint első kötelességem magamat ezen határozathoz tartani. Ha tehát akkor, midőn az egyetemi költségek egyes tételeit emelni kívántam, szabályszerűleg jártam el, mert azt tettem, ami az előbbi büdzsénél már történt, fölfogásom szerint most ismét szabályszerűleg jártam el, amidőn a Házat figyelmessé tettem imént hozott határozatára. A különbség az előbbi és mostani eljárásom közt csakis a Ház határozatában leli indokát.

Az indítványból is, de főképpen képviselőtársunk előadásából azt látom, hogy büdzsémet nemigen méltatta figyelmére, miután azt méltóztatott mondani, hogy a büdzsében előforduló tételek közt 18-20-ad rész specifikus magyar célokra, sajátlag magyar érdekekre van szánva.

De én, bármennyire gondolkoztam ezen, nem tudok oly tételt találni, mely Magyarország minden lakosa érdekében, bármily nemzetiségű legyen az, vagyis éljen bármely nyelvvel, egyiránt meg ne felelne. Ott van mindenekelőtt a Nemzeti Múzeum. Miből áll a múzeum? Régiségtárból, könyvtárból, természettudományi gyűjteményből és képtárból.

Furcsa volna azt állítani, hogy az nem éppúgy érdekli a hazának román lakóit, mint a magyarokat. Aki azt állítja, meggyőződésem szerint, oly valamit állít, amit tagadok, mert sértő a román nemzetre nézve, minthogy más szavakkal azt állítaná, hogy ahhoz, ami speciális művelődési cél, habár egész Magyarországot illeti, a románoknak nincs köze. Az ily állítás ellen ellentmondok. Ez a múzeumra vonatkozólag.

Következik az Erdélyi Múzeum. Mi foglaltatik az Erdélyi Múzeumban? Ismét ugyanazon tárgyak; és miután román ajkú polgártársaink nem ismernek más történelmi múltat, mint a miénket, miután egy évezred óta együtt élünk, miután e haza éppen úgy az ő hazájok, mint a miénk: szeretném tudni, hogy a Magyarországon talált régiségek vagy Magyarországon található természeti kincsek miért érdekelnék kevésbé azon honfiainkat, akik románul beszélnek, mint azt, aki magyarul beszél? Mert a t. képviselő úr nem fog nekem a büdzsében egyetlen tételt sem mutatni, amely sajátlag magyar érdekű lenne. Előfordul itt a meteorológiai intézet. Soha nem hallottam, hogy a kegyes ég a magyarnak és románnak különböző időt adott volna; hogy ne essék ugyanakkor a románnak, mikor a magyarnak esik.

Itt van a magyar akadémiának könyvtára. Méltóztassék minket szerencséseltetni e könyvtárban, s méltóztassék végigmenni a könyvtáron: vajon csak magyar könyvekből áll-e az? Vajon lehet-e azt mondani oly könyvtárról, amely mindenkinek nyitva áll, amelyet mindenki, ki itt az ország fővárosában tartózkodik s tudománnyal foglalkozik, egyiránt használhat, melynek nagyobb része nem magyar, hanem más nyelven írott könyvekből áll; ha a román könyvek száma csekélyebb, mint a francia vagy angol könyvek, annak az oka csak a román irodalom, és nem azok, kik ezen könyvtárt összeszerelték; - vajon lehet-e azt mondani egy oly könyvtárról, hogy az sajátlag magyar könyvtár? Én tehát ellentmondok t. képviselőtársunk ezen állításának, s azt mondom, hogy ezen tételek, amint itt foglaltatnak, az elsőtől az utolsóig egyáltalán nem nemzetiségi, nem nyelvi célúak, hanem tisztán általános tudományú célúak.

Mindazt, ami tisztán a nyelv műveléséhez tartozik, ami tehát sajátlag e haza magyar, szláv, román vagy német nemzetiségű polgárainak különleges érdeke lehetne, azt hagyjuk az egyes nemzetiségekre. - Itt nem foglaltatnak más tételek, mint olyanok, melyek a haza minden nemzetiségét egyiránt érdeklik.

Én részemről igen célszerűnek tartom magam is, hogy a kormánynak bizonyos összegek rendelkezésére álljanak tudományos intézetek fölsegélyezésére; az indítvány azon kitétele azután magától értődik, hogy ez nemzetiségi tekintet nélkül történjék, mert mihelyt egyszer ki van mondva, hogy az összeg tudományos társulatok vagy egyesületek fölsegélyezésére szolgáljon, már magában ki van mondva az is, hogy közönyös: bármely nyelven működnek azok, csak tudományos értékűek legyenek.

Néhány megjegyzést kell tennem. Jókai képviselő úr indítványában általában oly dolgokról van szó, amelyeket illetőleg, kisebb vagy nagyobb mértékben, mindnyájan egy véleményben vagyunk, és kell, hogy egy véleményben legyünk. Mindnyájunknak óhajtunk, hogy a tudomány és művelődés, főképp pedig a tudomány mentől tágabb körökben és mentől gyorsabban terjedjen az országban. Mindent lehet centralizálni, a tudományt nem; a tudomány egyáltalában csak akkor haladhat, ha azt nemcsak kitűnő emberek, hanem különböző helyeken művelik.

Ez oka például azon nagy különbségnek, mely Német- és Franciaország közt létezik. Miért termel Németország e részben aránylag sokkal többet, mint Franciaország, ámbár Franciaországnak igen jeles tudósai vannak? Azért, mert Franciaországban a tudomány centralizálva, Németországban pedig általában el van terjedve.

Ha mi a tudomány fölvirágzását akarjuk, nekünk azt kell óhajtunk, hogy a tudomány különböző ágaival, az ország különböző részeiben mentől több egyén, mentől több társulat foglalkozzék.

Midőn tehát Jókai képviselő úr indítványa úgy van fölállítva, amint én azt értettem, hogy a kormánynak bizonyos összeg rendelkezése alá adatik tudományos társulatoknak elősegítésére: én azt hiszem, ezen indítványt, amennyiben pénz-nehézséget nem okoz, két kézzel elfogadhatjuk. Midőn általában a tudományos társulatról van szó, már annak természeténél fogva ki van mondva, hogy itt a fődolog a tudomány; hogy a tudomány azután magyar, német vagy román nyelven műveltetik-e, az tökéletesen mindegy; az egyik vidéken a tudományosan működő társulatnak fő nyelve lesz a szláv, a másiké lesz német, a harmadiké lesz román, de azért ezen különböző nyelveken művelt tudománnyal gazdagodni fog az összes tudományosság kincse.

Ily értelemben véve tehát, én az indítványt örömmel elfogadom.

T. képviselőtársam tökéletesen félreértvén előadásomat, kénytelen vagyok azt helyreigazítani.

Jókai indítványa nem foglal magában mást, mint azt, hogy a tudományos intézetek és társulatok támogattassanak. Arra én azt mondtam, hogy miután minden ily társulatoknál a fő dolog a tudomány, a nyelv pedig csak az eszköz: minden tekintet nélkül a nyelvre, az ilyféle társulatok és intézetek támogattatni fognak, és ezáltal egyáltalában nem jövünk ellentétbe határozatunkkal. Teljes meggyőződéseim szerint a tudomány lévén a fő dolog, a nyelv nem más, mint eszköz.

Kétségen kívül a műemlékeknek nemcsak leírása, hanem bizonyos pontig fönntartása is mintegy kötelességét képezi az országnak. Kettős kötelesség az. Először kötelessége maga iránt, hogy múltjának emlékeit fönntartsa, másodszor kötelesség az általános tudományosság érdekében, mert minden mivelt nép a maga körében tudományos missziót teljesít, és a maga határai közt az általános tudományt segíti elő azáltal, hogy azon tudományos anyagokat, melyek határai közt találtnak, maga dolgozza föl, és maga teszi ezáltal lehetővé az általános tudománynak, hogy az egyes országokban létező részeket az összes elveknek és tudományos

igazságok föltalálásának eszközeiül fölhasználhassa, és így kétségen kívül a tudományos emlékek bírása és fönn tartása a törvényhozásnak egy igen fontos teendőjét képezi.

Én azonban azt hiszem, t. Ház, hogy e tekintetben célszerűen csak úgy járhatunk el, ha a történelmi és műemlékek fönn tartásának módozatáról egy külön törvényt alkotunk. Törvény alkotása nélkül, melyben egy bizonyos organizmus állíttatik föl azokra nézve, kik ezen műemlékekre felügyelnek, s melyben egyszersmind bizonyos kötelességek jelöltetnek ki azokra nézve, kiknek határában ily műemlékek találtnak, következetesen és sikerrel előhaladni nem lehet.

Én tehát részemről e tekintetben is bátor leszek a t. Háznak a műemlékek fönn tartásáról és leírásáról kimerítő törvényjavaslatot benyújtani, és ennél fogva azt hiszem, hogy ezen igen fontos ügy tárgyalását akkorra lehetne talán halasztani.

Most éppen azért tettem ki e célra aránylag oly kis összeget, mert célszerűen az egész dolgot 16 vagy 20 ezer frttal sem lehetne elintézni mindaddig, míg azon felügyelő-közegről nem gondoskodunk, és míg a törvényhozás bizonyos alapelveket nem tett le, melyeket föntebb jelezni szerencsém volt.

Mi a régészetet művelő szemináriumot illeti: ez ismét oly kérdés, mely véghetlen fontossággal bír, és mely szintén nem mellékesen, hanem egy külön, az egyetemmel összekötendő szemináriummal lesz megállapítandó.

NÉPOKTATÁS, KÖZNEVELÉS

NÉPOKTATÁSI ÜGY I.

I. Az időszaki sajtó szövetségnek, melynek néha gyűjtani kell, de melynek rendes feladata az marad, hogy világítson; így fogtuk fel legalább mi hivatásunkat, s a Pesti Hírlap fő kötelességét abban találta s fogja keresni mindig, hogy a közvéleményt azon kérdések megoldására előkészítse, melyeket veszély nélkül elhalaszthatóknak nem tartunk többé.

Egyik legfőbb, sőt felfogásunk szerint az első helyet foglalja el e kérdések között a közoktatás tárgya. Ideje, hogy figyelmünket arra irányozzuk, annyival inkább, mert utolsó országgyűlésünk ugyan már foglalkozott vele, de annyi teendőnk között e legfontosabb ügy háttérbe szorított, legkitűnőbb férfaink között nem hibáznak olyanok, kik a népoktatási tárgyat legközelebbi jövőnk teendői közé nem sorozzák.

Újabb időben, hol a politika mezején a skolasztika egy új neme kezdődött, s tisztán elméleti kérdések felett hosszú szóviták folytattatnak, melyeknek semmi képzelhető eredménye nem lehet, azon kérdés is sok komoly tanácskozássra adott alkalmat: az anyagi vagy szellemi érdekek igényelnek-e a törvényhozás részéről több pártolást. Voltak s vannak, kik az elsőbbséget az anyagi érdekeknek, valamint olyanok is, kik a szellemieknek tulajdonítják; s az első a népiskolák ügyét oly valaminek szokták tekinteni, mi nálunk mindaddig nem lehet napirenden, míg anyagi érdekeink tekintetében annyira hátra vagyunk. E nézet azon meggyőződésből veszi eredetét, hogy a szellemi érdekek pártolása az anyagi érdekeket háttérbe szorítja, holott éppen ellenkezőleg, a józan ész s tapasztalás egyiránt arra intenek: miként az anyagi érdekek kifejlődése lehetetlen, ha csak vele egyszersmind a szellemi érdekek nem fejlesztetnek ki.

„Gyárokat akarunk - így szólnak az anyagi érdekek emberei - jó közlekedési eszközöket, élénk kereskedést, szóval anyagi jólétet, az iskolák majd maguktól jönnek, ne hagyjuk elvonni figyelmünket a népnevelés ügye által, mely magában jó lehet, de még nincs idején.” De ugyan meggondolták-e ezen urak, mit beszélnek? Ha azon okokat keressük, melyek miatt anyagi kifejlődés tekintetében annyira hátra vagyunk, kétségkívül számos olyat fogunk találni, mely az iskolaüggyel semmi összeköttetésben nincs. Jelen vámviszonyaink mellett gyár s kereskedés nem létezhetik, az anyagi jólét kifejlődése lehetetlen, míg e haza összes földje s lakói egy kiváltságos osztály rendelkezése alatt állandanak; de nézzük közelebbről a dolgokat, s meg fogunk győződni, miként hátramaradásunk minden okai könnyebben mozdíthatatnak el, mint azon egyik legfőbb ok, melyet legritkábban említünk, s mely kétségenkívül népünk csekély értelmi kifejlődésében kereshető.

A törvény sokat tehet az ipar és kereskedés minden ágainak kifejlődésére, de bármiként gondoskodjék is a törvényhozó, hogy a vámszabályok a lehetőségig kedvezően alkottassanak, ez egymaga ipart teremteni nem fog; szükség, hogy a nép az ipar üzésére képes legyen, s ez csak akkor remélhető, ha az értelmi műveltség egy bizonyos fokán áll. Az iparnak fő eszköze *az ember*, nem anyagi ereje, mely napjainkban erőművek által pótoltatik, hanem értelmi tehetségei által. Ha gyárokat akarunk, az, hogy Angliából gőzmozdonyokat hozunk be, még nem elég, nekünk értelmes munkásokra van szükségünk, s népnevelésünk jelen rendszere szerint miként számoljunk ilyenekre?

Talán paradoxonnak látszik, de mi úgy vagyunk meggyőződve, miként anyagi érdekeink előmozdítására a népoktatásnál biztosabb eszközünk nincs. Minden nemzet egyes emberekből áll, s így egy nemzetenél nem lehet oly rendszert követni, melyet minden egyes embernél károsnak tartanánk; s nem hallottuk soha, hogy valaki gyermekének anyagi jóléte biztosítását abban kereste volna, hogy semmire nem taníttatá.

Figyelmessé akartuk tenni olvasóinkat azon befolyásra, melyet az iskolaügy anyagi érdekeink kifejlődésére gyakorolhat, s hogy mennyire ferde azok felfogása, kik azáltal, ha népiskoláinkra több gond fordítatik, anyagi haladásunkat veszélyeztetve gondolják. Hogy azonban e tárgy egész fontossága kitűnjék, szükség azon összeköttetésre is fordítani figyelmünket, melyben a népek alkotmányos állása műveltségük fokával áll.

Korunk az alkotmányosság kora. Mi erősen meg vagyunk győződve, hogy azon eszmék, melyek szerint Anglia s Franciaország kormányoztatnak, később-előbb el fognak fogadtatni mindazon nemzetek által, melyekre európai műveltségünk terjed, de a pillanat, melyben ez történni fog, vagy jobban mondva, melyben ezen eszmék elfogadása a nemzetek jólétét elősegítheti, egészen műveltségöktől függ. Műveltség nélkül a legszebb alkotmány holt betűnél egyéb soha nem lesz, s a legszabadabb elvek szerint szerkesztett charták csak arról tesznek bizonyosságot, hogy ismét egy nép szedette rá magát szép szavakkal. A zsarnoknak s arisztokráciáknak hatalma csak a nép tudatlanságán fekszik, míg ezt nem orvosolhatjuk, az uralkodó személyek változhatnak, de szabaddá a nép azért nem lesz, mint a testi, úgy a lelki vaknak vezetőre van szüksége, ha ettől megvált, tüstint másért rimánkodik.

„Népeket szabaddá tenni szép s nagyszerű dolog” - így szólt Rousseau a lengyel alkotmányról írt értekezésében, melynek olvasását minden magyar politikusnak ajánljuk -, „de nehéz, s hozzá vigyázatlanul fogni nem szabad; a szolgát, kit felszabadítunk, művelni kell, hogy a szabadság élvezetére s megtartására képessé váljék”. Mit Rousseau Lengyelországról mond, az való sok tekintetben a föld minden népeinél, s bátran kimondjuk meggyőződésünket, hogy minden, mit politikai jogok kiterjesztésére tenni fogunk, szükséges ugyan, de magában még nem fog kielégítő lenni, ha azon törvényes rendelkezésekkel, melyek a nép felszabadítását célozzák, olyanokat is nem kötünk össze, melyek által a nép műveltségének emelése eszközöltetik, ha egyszóval a nép szabadságát csak törvénykönyvünkben mondjuk ki, és célszerű közoktatásról nem gondoskodunk; az összes emberi történetek azt bizonyítván, hogy a szabadság csak akkor állandó, ha az egyes nép műveltsége állapotával irányban áll.

Kik ezen talán kételkednének, azokat csak saját hazánk tapasztalásaira figyelmeztetjük. Az úri tartozások megváltása a törvény által a jobbágyoknak megengedett, s ugyan, ha ezen oly üdvös törvény hatását tekintjük, nem látjuk-e, miként az jobbágyaink műveltségével egyenes arányban áll. Nagyobb községek, hol a műveltség aránylag nagyobb, megváltották magokat, jobbágyainknak azon része, mely a műveltség alantabb fokán áll, kétségessékedik az iránt, vajon jobb lesz-e sorsa, ha magát megváltja? Ha ennél még világosabb példa kell, fordítsuk figyelmünket nemességünk azon részére, mely közönségesen korteseknek neveztetik. A nemesség nagy politikus jogokat élvez, nemcsak választván, hanem minden tanácskozásokban is egyenes részt vehetvén minden nemes, nagyobb mértékben élvezi a politikai szabadságot, mint más alkotmányos országok aktív polgárai, s mégis e jogok élvezete, mely újabb időkben, mióta a megvesztegetési aljas eszköz nálunk is divatba jött, alkotmányos létünkre sokszor veszélyesnek tartatott, volt-e csak azoknak is hasznára, kik vele az alkotmány által felruháztattak? - A kisebb nemesség már számánál fogva az egyes megyékben túlnyomó befolyást gyakorol, s ugyan önérdékeinek védelmére, önjogainak feltartására él-e befolyásával? Ha megyéink elrendezését tekintjük, úgy látszik, a dolgok természete azt hozná magával, hogy a szegényebb nemesek ügyeire fordíttassék legtöbb gond, s a tisztviselők azok közül választásának, kik a kisebb nemesség bizodalját bírják, mégis a tapasztalás éppen ellenkezőt bizonyít, világos tanúságul, hogy a politikai jogok magokban senkit nem boldogítanak, habár kétségtelen, hogy a politikai jogok gyakorlata maga a legszükségesebb az alkotmányos növelésre.

A világ minden zsarnokai érzik a szoros összeköttetést, mely a műveltség és szabadság között létezik. Elbutítani a népet: ez volt a zsarnokság leghatalmasabb eszköze legrégibb időktől - mostanig, hol, mint tudva van Amerika némely közállományairól, a rabszolgák oktatása büntetés alatt tiltatik; felvilágosítani a népet: ez a szabadság legerősebb fegyvere. A legdicsőbb forradalom alkotmányok alapítására nem oly biztos eszköz, mint az, melyet jól rendezett népművelési eszközök nyújtanak. Ez eszközök közül egyik igen lényeges az iskolarendszer. Erre fogjuk fordítani a közönség figyelmét.

1846

NÉPOKTATÁS II.

Mindazon okok közt, melyek a politika mezején uralkodó tévtanok kútforrásai, legkárosabb következményekhez vezet a *dolgok hibás elnevezése*. A tárgy, melyről szólni akarunk, erről bő bizonyosságot tesz. Hogy az oktatás s nevelés két különböző dolog, azt úgy hisszük, napjainkban mindenki éppúgy tudja, mint azt, hogy minden iskola kitűnőleg csak oktatási intézetnek tekinthető; mégis a tapasztalás azt mutatja, miként valahányszor népiskolákról akarunk szólni, mindig a népnevelésről beszélünk. S éppen a fogalmak ezen összezavarása az ok, minél fogva ez oly fontos tárgy sokaknál annyi közömbösségre, sőt ellenszegülésre talál, s miszerint maga a törvényhozó, tévedésbe hozatva a név által, törvényeinek elérhetetlen célokat tűz ki.

Vegyük például a múlt országgyűlés alatt a népnevelés tárgyában készült kerületi választmány munkálát. Az egész munkát, mint első tekintetre mindenki láthatja, a népiskolákról szól, s mégis, olvassuk első szakaszát, benne e szavakat fogjuk találni: „*a népnevelésnek oda kell irányoztatnia, hogy általa a növendék, mint ember, honpolgár és alattvaló, kellően kiképeztesék*”, azaz az egész munkát világos ellentétben áll annak első szakaszával, miután mi nem hisszük, hogy az optimisták legnagyobbika komolyan hinné, miként képzelhető oly elemi iskolai rendszer, mely mellett a növendék, mint ember, honpolgár és alattvaló kellően kiképezthetnék. Már ha semmi a törvényhozónak tekintélyét nem csonkíthatja inkább, mintha oly célokat vall be, melyeknek elérésére alkalmas eszközöket nem talál: nem volna-e célszerű ez okoknál fogva, ha a népnevelés címe a *népoktatás* szerényebben hangzó, de valóbb címével cseréltetnék fel? - Még sokkal világosabban kitűnik ez, ha meggondoljuk, miként a népiskolák ügye csak egyedül azáltal vált pártkérdéssé, mert a népoktatás s nevelés eszméi összezavartak, s hogy nagyrészt éppen azért történik oly kevés a népiskolák körül, mert e kérdés mindig mint pártkérdés tárgyalatik.

A népiskoláknak bizonyosan nem az a feladata, hogy a bennök tanított gyermekek bizonyos politikai párt nézetei elfogadására neveltessenek. Ezt meg fogja engedni mindenki; sőt ha valaki a népiskolát ily célra akarná is használni, jelen viszonyaink között, hol a nevelés nagyrészt a család köréhez tartozik, minden fáradsága sikertelennek fog mutatkozni. Arra, hogy a közállomány polgárait bizonyos politikai elvek szerint neveltesse, szükséges volna, hogy a nevelés kizárólag a közállomány kezeiben maradjon, s oly viszonyok, minőket Spártában találunk, századunkban képzelhetetlenek. Miután azonban minden pártnak szokása, hogy elleneinél sokkal több rosszakaratot s hatalmat tesz föl, mint mellyel azok bírnak: mi természetesebb, mint hogy a népiskolák ügye népnevelési ügynek neveztetvén, minden párt azon intézetet, melytől állítólag a polgárok politikai kiképeztetése is függ, saját hatalmába keríteni vagy legalább azon iparkodott, hogy az elleneinek befolyása alá ne jöjjön, minek közönséges következménye, hogy az egész ügy csupa pártküzdelmek miatt inkább elhagyatik, s a falusi gyermekek, nehogy arisztokratikus vagy demokratikus vagy abszolutisztikus elvek szerint tanuljanak olvasni, inkább régi tudatlanságukban hagyatnak.

A népoktatás nem tartozik azon tárgyak közé, melyek már természetük szerint pártkérdésekké válnak, sőt nincs talán ügy, mely annyira a pártküzdelmeken kívül állna, mint éppen ez; de szükséges, hogy a népoktatás eszméje a népnevelésétől elkülöníttessék, s ez mindaddig történni nem fog, míg elemi iskoláinkat népnevelési intézeteknek fogjuk nevezni, s nekik éppen e névnél fogva nagyobb politikai fontosságot tulajdonítani, mint mivel azok bírnak.

„Ne eresszük ki a népnevelést kezeinkből!” így szólnak sokan s helyesen. Senki sem osztja e nézetet inkább, mint mi: ha azonban valaki azt hiszi, hogy a népnevelés kizárólag vagy csak nagyobb részben is a falusi iskoláktól függ, az vagy arról, mit nevelés alatt érteni kell, vagy arról nincs magával tisztában, mit eszközölhet bár a legjobb iskola is.

Gondoljanak vissza olvasóink saját ifjúságukra; vajon az, hogy tizenkét vagy tizennégy évig oly professzorok tanítványai voltak, kiket senki szabadelvűségről nem vádolt, volt-e befolyással saját politikai nézeteikre, s ha nem: lehet-e föltenni, hogy a néptanítás, mely annyival rövidebb időre s annyival kevesebb tárgyakra terjed, e tekintetben nagyobb befolyása leend?

„A népet könnyebben álmíthatni” - így szólnak néhányan, s bizonyos tekintetben igazuk lehet, ámbar a népnek előttünk, úgynevezett mívelt osztályok előtt, azon előnye van, hogy nem akarja magát elámíttatni; azonban, ha föltesszük, hogy egyes népoktató nagy fáradsággal egy falu iskolagyermekait oly módon tudná is tanítani, hogy azok mind, elsőtől utósóig, vagy mint republikánusok, vagy mint az abszolutizmus barátai kerülnének ki kezei közül: mi következik ebből? Minden elfogulatlan olvasó meg fogja vallani, miként ezt már csak egy esetben is föltenni nem csekély dolog, miután az iskolamester, ki gyermekeit olvasni, írni s számolni tanítja, vajmi csekély idővel s eszközökkel bír, hogy őket akár Hobbes, akár Rousseau politikai elveinek helyességéről meggyőzze; de amint mondtuk, tegyük fel, hogy ez egyes esetben történhetik: vajon ki elég képtelen azt hinni, hogy ezen eset sokszor fordulhat elő. Arra, hogy az iskolamester tanítványaira oly hatást gyakorolhasson, részéről kitűnő észbeli tulajdonokat s műveltséget s ezenkívül azt kell föltennünk, hogy egész életét kizárólag csak hivatása ezen oldalának, azaz annak fogja szentelni, hogy az ő falujának gyerekei szabad vagy szolgálalkúek legyenek; márpedig ha csak iskolamestereink számát s fizetését tekintjük is, nem szükség bizonyítani, miként ezt azoknak nagyobb számáról föltenni csakugyan a legóriásibb politikai ábránd, mely valaha embernek eszébe jutott. Az iskolamester hatása, a legjobb iskolai rendszer mellett is, közönséges esetekben az oktatásnál továbbra nem terjed; s csak erről győződ-jünk meg egyszer, s azon nehézségeknek, melyek a népiskolák behozásának eddig útjában álltak, nagyobb része elmozdított. Ha az iskolaügy nem mint pártkérdés tekintetik, a befolyás, mely annak elintézésére nézve egyrészt az országot, a másiktól a helyhatóságot, azaz a községet illeti, igen könnyen határozathat meg, senki sem lévén, ki akár az ország felügyelési jogát, akár az egyes helyhatóságnak befolyását más, mint pártnézetekből tagadhatná.

Fogjuk össze röviden a mondottakat. A népiskolák a népnevelésnek csak igen kis részben lehetnek eszközei, céljuknak azt, hogy bennük *a növendék mint ember, honpolgár és alattvaló kellően kiképeztesse*, kitűzni nem lehet, egyedüli feladatuk a nép *oktatása*. Ez az, mit soha szemünk elől veszítenünk nem szabad, s miről azért szoltunk oly hosszasan, mert ha e különbségről megfeledkezünk, az összeütközések, melyeket az iskolaügy iránt az egyház s közállomány között annyi helyen találunk, majdnem kikerülhetetlenek. Miről külön számban. -

1846

NÉPOKTATÁS III.

Minden haladás nehézségekkel jár. Ha a létező viszonyok fenntartása senkinek nem állna is érdekében - s tudja mindenki, hogy ez a legritkább esetek közé tartozik, s hibás törvények vagy megrögzött visszaélések mindig önző haszon kútforrásainak tekintetnek -, maga a megszokás hatalma is nehéz akadályokat gördít minden újítás elébe; s ezen, a megszokás és maga a dolgok természetéből fejlődő nehézségeken kívül mennyit nem találunk, melynek egyedüli forrása előítéleteinkben fekszik, melyek nem a dolgok természetéből, hanem csak azon hibás fogalmakból fejlődnek, miket velök összekötünk. - Mint várak, úgy minden hibás institúció, minden közéletünkben létező kártékony viszony a külerőségeknek egész koszorújával vétetik körül, s mielőtt a falakhoz, miknek lerontását célba vettük, közelíthetünk, ezen, ha a dolgokat felületesen tekintjük, alig észrevehető sáncok és bástyák körül kell sok nehéz harcot küzdenünk, s ez legnehezebb része politikai életünknek. Nagy célokért küzdeni lelkesítő, s ezért nem nehéz megvívni azon kis akadályokkal, melyeknek legyőzése előtt a kitűzött magasabb célt megközelítenünk nem lehet, ez az, mi feláldozást kíván, s mire kevesen találkoznak, főképp hazánkban, hol Jerikó falainak lerombolása s a városok, melyeket Orpheus lantjaival épített, nagyon is eleven emlékekben állnak: úgyhogy sokan, úgy látszik, azt hiszik, hogy lármával mindent lerombolhatnak, szép szavaik hangjával, minden munka nélkül, a legdicsőbb épületeket emelhetik.

A népoktatás hasonló e tekintetben más haladási kérdésekhez: itt is, az emberi természet közönséges tunyaságán kívül, mely minden megszokott állapot fenntartása mellett szól, s így a status quo-nak mindig legerősebb frigyese, s azon nehézségek fölött, melyek e kérdéssel válhatatlan kapcsolatban állanak, nem kevés oly akadállyal találkozunk, melynek egyedüli kútforrása előítéleteinkben keresendő, s mielőtt haladhatunk, e hibás nézetek kiigazítása képezi első feladatunkat.

E célnak valának szentelve az első cikkelyek, miket e lapok 673. és 683. számában közöltünk, ez feladása jelen cikkelyünknek is. Megmutattuk az elsőben, mennyire hibás azoknak nézete, kik, mivel a hon kifejlődését anyagi érdekeink kifejtésétől várják, a népoktatási ügyet figyelemre nem méltatják, holott minden gondolkozó át fogja látni, miként századunkban az anyagi érdekek kifejtése nélkül, hogy egyszersmind a nép kimíveltetése eszközöltetnék, a lehetetlenségek közé tartozik; figyelmessé tettük olvasóinkat a másodikban azon káros következményekre, melyek e fontos ügyre nézve abból erednek, ha az, mi természete szerint csak népoktatásnak tekinthető, népnevelésnek neveztetik, s midőn elemi iskoláinknak oly célok tűzetnek ki, melyeknek elérésére azok a legtökéletesebb rendszer mellett sem alkalmasak, ezen humanitás kérdését a politika mezejére vonjuk, s pártküzdelmek színhelyévé tesszük; mai cikkelyünk feladása az leendő, mennyire áll azon sokak által axiómaként elfogadott nézet, hogy a népnek vallásos oktatása oktatásának egyéb tárgyaitól elválaszthatatlan.

Oly formában, mint a kerületi választmány ezen elvet munkálata első pontjában kimondá a múlt országgyűlésen, annak alkalmazása nehézségekkel nem jár. Hogy *a népnevelésnek mindenekfelett vallásosnak kell lenni, azaz olyannak, melyen az isteni hit és tiszta erkölcsiség tanjai keresztülszövéssenek*: ezt bizonyosan senki kétségbe nem fogja vonni, nem létezvén vallás, mely nem az isteni hit s tiszta erkölcsiség tanjaira alapíttatnék. Ezen elv magában értetik, s a népoktatás életbeléptetését nem nehezítheti; másképp áll a dolog, ha ezen elv - mint közönségesen - úgy magyaráztatik, hogy a népnevelés minden ágain nemcsak az isteni hit és erkölcsiség, hanem egyszersmind *az egyes vallások egyéb, egymástól eltérő tanjai is keresztülszövéssenek*, s ez esetben meg fogja vallani mindenki, miként oly országban, mint a

miénk, hol annyi vallásos felekezet, nem az ország különböző részeire osztva, de számtalan esetben ugyanazon helyeken békésen lakik egymás mellett, a népoktatás általánosításának egy roppant akadály gördítették elébe; ha, mint az *országgyűlési* küldöttség javallatának 134. szakaszában történt, az parancsoltatik: *hogy rendszerint minden községben a helybeli mindenik keresztény vallás egyházgyülekezetének (parókia, eklésia) kell bírni népiskolával.* - Azon költségeket, melyekkel csak egy jól rendezett népiskolának fenntartása jár, falusi községeink állapotjával összehasonlítva, s meggondolva, miként sok s pedig népségének számára s vagyosságára nézve nem kitűnő községekben sokszor három, sőt négy keresztény felekezethez tartozó lakosokat találunk, nem titkolhatjuk el magunk előtt, miként a törvény e rendeletének végrehajtása sok esetben lehetetlen, többnyire pedig legalább odavezet, hogy oly helyeken, hol, ha minden vallásfelekezet egy iskolának fenntartására egyesülne, egy jó, célszerű intézetet találunk, helyette két-három olyat fogunk találni, mely a lakosok nagyobb terheltségével céljának éppen nem felel meg. - Ha ily rendelkezés a vallásosságnak fenntartására s nevelésére szükséges, akkor természet szerint nem marad egyéb hátra, mint hogy e nehézségekkel megküzdjünk; de mielőtt ezt tennők, nem érdemes-e kérdenünk, vajon hát szükséges-e ez? s mi bátran kimondjuk azon meggyőződésünket, miként e részben különböző mindazoknak nézetétől, kik így vélekednek, s pedig azért, mivel felfogásunk szerint a népnek vallásos nevelése nem a nép iskoláztatásától függ, s mivel e részben a közállomány az egyház munkásságát soha nem pótolhatja iskolai rendszerek által.

Ismerjük az ellenvetéseket, melyek e nézetünk ellen tétetni fognak. A gondolat - miként ott, hol több vallásúak hívei egy helyen laknak, egy jó népiskolai rendszer csak úgy hozathatik be, ha a vallásos oktatás, az oktatásnak egyéb ágától elkülönöztetvén, az egyes felekezetek lelkipásztoraira bízatik, nem új, átlátták ennek szükségét Angliában is, s mit a híres szigeten O'Connell s Inglis e nézetök szerint vallástalan rendszer ellen felhoztak, ismételtetni fog nálunk is, de ha a dolgokat elfogulatlanul tekintjük, ki nem látja ily ellenvetések alaptalan-ságát?

A küldöttségi vélemény minden vallásos felekezet számára egy külön iskola felállítását csak oly helységekből tartja szükségesnek, hol a külön felekezetek külön egyházgyülekezettel bírnak, de ki nem látja, hogy éppen ily helységekből, hol minden egyházfelekezetnek külön papja van, az iskola elkülönöztetése nem szükséges, miután a gyermekek vallásos oktatása minden felekezet papjára bízván, az, hogy tanulmányaik egyéb ágaiban közösen oktattatnak, a gyermekek vallásos nevelését nem akadályoztatja, sőt minden valószínűség szerint, e vallásos oktatás csak még hatályosabb lesz, ha az oly férfiak által adatik, kik már állásuknál fogva híveik között a legnagyobb tekintetben állanak, s annak jól adására sokkal több készséggel bírnak, mint minőt az iskolamesterről a legjobb esetben is föltehetnénk. - Ki népiskolákról nemcsak elméletileg szól, hanem azokat közelebbről ismeri, s figyelmét főképp ezen intézetekben a közönséges vallásos oktatásra fordítá, az meg fogja vallani, miként a rendszer, mely szerint a vallásos oktatás más tanulmányokkal együtt az iskolamesterre bízatik, a gyermekek vallásos érzelmei kifejtésére nem hat. - A gyermek könyv nélkül megtanulja kátéját, több fáradsággal talán, mint minden egyéb tanulmányait, de vallásosabbá vált-e ezáltal, s nem látjuk-e, miként mindamellett hogy jelen rendszerünk szerint a vallás az iskolai tanulmányok közé tartozik, az egyház mégis külön oktatást tart szükségesnek, mely az illető lelkészekre bízatik, csak hogy ezen vallásos oktatásra éppen azért, mivel csak az iskolai pótlékaul tekintetik, sokkal kevesebb gond s idő fordítatik, mint azt a vallásosság érdekében kívánhatnók. Az egyházi rend legszebb hivatása a nép vallásos oktatásában áll, s e hivatásnak legfontosabb része az, mely a gyermektanítással foglalkozik; a gyermeknevelésnek ezen ágát nem bízhatjuk célszerűen másra, mint az egyház férfiakra, s teljes meggyőződésünk, miként ha

a vallás, az iskolák rendes tanulmányainak sorából kivétetvén, ezekre bízott, a vallásosság nemcsak veszteni nem, sőt nyerni fog.

Ezen okon kívül, melynek fontosságát az, ki e tárggyal komolyan foglalkozott, nem fogja tagadni, kettő van még, melyet e hírlapi cikk szűk körébe szorítva, csak röviden említhetünk, de mely talán így is meg fog győzni mindenkit, miként a rendszer, melyet népoktatásunkra nézve ajánlunk, s mely abban áll, hogy legalább azon helységeken, hol a külön vallásfelekezetűek külön iskolák fenntartására nem képesek, e külön vallásfelekezetűek gyermekei ugyanazon iskolákban egyesíttessenek, s csak vallásos oktatásokra nézve, mely nem iskolamesterek, hanem egyházférfiakra bízandó, különöztessenek el egymástól, lényeges előnyökkel bír.

Először, mivel csak a vallásos oktatás elkülönzése azon mód, mely által az oktatás az egyház túlnyomó befolyásától megóvathatik, anélkül, hogy az azon befolyástól, mellyel a gyermeknevelésre bírnia kell, megfosztatnék. Hol a vallás más oktatási tárgyaktól elkülönözve nincs, szükségképp vagy a nevelésnek minden egyéb érdekei egy bizonyos vallási felekezet nézeteinek, vagy ezek tisztán világi tekinteteknek rendeltetnek alá, mi első esetben a nevelés egyoldalúságához, a másokban azon még kártékonyabb következményre vezet, hogy az egyház, természetes köréből kizáratva, a közállománnyal, mely őt saját körében sem akarja elismerni, ellenkezésbe helyezi magát, s a megállapított közrend leghatalmasabb frigyéből annak legveszélyesebb ellenévé válik.

Másodszor, mivel minden növelésnek első feladása az lévén, hogy azon viszonyokra készítsünk elő, melyek között élnünk kell, a törvényhozónak fiatal polgárai növelésénél kerülni kell mindazt, mi a külön vallásos felekezetek szükséges egyetértését nehezíthetné, valamint ellenkezőleg pártolni mindent, mi azoknak közeledését könnyíthetné, s lehet-e az utósóra jobb mód, mintha e hon külön vallású gyermekei már első gyermekségüktől arra intetnek, miként az elkülönzésnek, mely közöttük létezik, a templom küszöbénél továbbra kihadni nem szabad; ha a közállomány népiskoláiban intézeteket alkot, melyekben a külön vallásúak együttléte a közöttük netalán létező előítéleteket jókor megrontsa, hol e haza különböző vallású polgárai között már gyermekségük boldog éveiben azon barátság és bizodalom kötelékei támadjanak, melyek e haza javára soha elég erők nem lehetnek.

Kívánjuk, hogy ezen igen fontos tárgyra nézve mások is elmondják nézeteiket. Teljes meggyőződésünk szerint egy célszerűbb népoktatás behozása hazánkban nagyrészen attól függ, mennyire tartatnak elveink e tekintetben elfogadhatóknak, miután mi a kerületi választmány azon javallatát, hogy: *minden községben a helybeli mindenik keresztény vallás egyházgyülekezetének kell bírni népiskolával*, csak egy jól rendezett népiskola felállításának költségét s községeink állapotát tekintve is, kivihetetlennek gondoljuk. -

1846

TÖRVÉNYJAVASLAT AZ ELEMI OKTATÁSRÓL

I

1. §. Az elemi oktatásnak célja, hogy a gyermekek a tudomány első elemeibe avattassanak. A közállomány kötelessége felvigyázni, hogy az elemi nevelésben mindenki részesüljön.
2. §. A közállomány gondoskodni fog, hogy minden helységben s népes pusztákon, amennyire lehet, tanintézetek legyenek.
3. §. Szüléknek vagy gyámoknak szabadságukban áll gyermekeiket háznál vagy magánintézetekben neveltetni, s ily esetben arra, hogy gyermekeiket a nyilvános elemi iskolákba küldjék, nem kényszeríttetnek. Azonban a háznál vagy magánintézetekben nevelt gyermekek minden évben a nyilvános iskola előjárói előtt fognak megvizsgáltatni.
4. §. Minden szüle vagy gyám - ideértve azokat is, kiknek házában gyermekek mint mester-tanítványok vagy háziszolgák tartatnak - kötelesek gyermekeiket vagy gyámoltjaikat, ha nevelésökről háznál vagy magánintézetben nem gondoskodtak, nyilvános iskolába járatni, mégpedig a fiúkat hatéves koruktól tizenkét éves korukig, a leányokat szintén hatéves koruktól a tizedikig. E kötelesség elmulasztása pénzbeli s a szükséghez képest fogházi büntetéssel is büntetetik.
5. §. Az elemi nevelés minden közintézetekben ingyen adatik.
6. §. Amennyiben az egyes iskolák saját fennállásukra alapított vagyonnal nem bírnak (mely minden intézetnek most is teljes épségben fenntartatik), annyiban a népiskolának terheit a község viseli, mely e célra minden kebelbeli vagy hozzátartozó polgárra külön adót vethet ki.
7. §. A község által kivetett iskolai adó az országos adónak ötszázdtólját túl nem haladhatja; s ennek fizetéséhez minden lakos és birtokos azon arányban járul, melyben egyéb közterheket visel.
8. §. Ha az egyes népiskola fenntartására sem annak saját alapítványi jövedelme, sem a 7. §-ban meghatározott községi adó nem elégséges, a hiány a közállománytól nyert pénzsegély által fog fedeztetni.
9. §. Az elemi oktatás azon tárgyakban határoztatik, melyek a polgári élet minden viszonyai-ban szükségesek, figyelemmel arra, hogy a gyermekek inkább alapos, mint sokféle ismerethez jussanak.

Különös tárgyai:

Írás és olvasás.

Fejbeli és jegyekkel való számítás.

Természettan és természetleírás, különös figyelemmel az életmódra és vidékre, melyhez a növendékek szüléinek nagyobb része tartozik.

Hazai történet és földleírás.

A polgári jogok és kötelességek ismeretei.

Testgyakorlat, különös tekintettel a hadi szolgálatra.

Éneklés.

10. §. Az oktatás nyelve a lakosok többsége szerint határoztatik meg.

11. §. Oly helyeken, ahol a fentebbi 10. §. értelmében a rendes oktatási nyelv nem magyar volna, a magyar nyelv is taníttatni fog.
12. §. A vallásos oktatást a növendékek ezentúl egyenesen és közvetlenül vallásuk lelkészeitől veendik.
13. §. Amely községben több hitfelekezet van, mindenik hitfelekezet számára külön elemi iskola nyitattik, ha egy-egy felekezet iskolájába járó gyermekeinek száma ötvenre megyen.
14. §. Amely községben több hitfelekezet van, ha nem oly számmal, hogy a 13. §. értelmében számukra külön iskolát nyitni nem lehet, ily helyen az iskola közös, és az elemi nevelést a növendékek hitfelekezetbeli előny vagy különbség nélkül nyerendik; másként is a vallásos nevelés a 12. §. értelmében nem ez iskolához, hanem egyenesen az illető lelkészekhez tartozván.
15. §. Ha oly községekben, hol több hitfelekezet van, de a 13. §. értelmében ezek számára külön iskolát nyitni nem lehet, akár egyesek, akár valamely hitfelekezetbeliek mégis saját erejökkel külön iskolát állítani kívánnak, ez szabadságukban fog állani anélkül azonban, hogy ezáltal a közös iskola fenntartására kívántató és aránylag kivetendő községi adó alól felmentetnének.
16. §. A községi iskoláknak egyenes felügyelése és vezérlése a községek által választandó bizottmányokat illeti; valamint ezeket fogja illetni a tanítók választása azok közül, kik kellő bizonyítványt bírnak arról, hogy a nevelési pályára elkészültek.
17. §. A közállomány gondoskodni fog, hogy kellő számmal felállíttassanak oly intézetek, melyekben a néptanítók képeztessenek.
18. §. Az ország külön kerületeiben, az egykori Erdélyben és Horvátországban, összesen hat kerületi bizottmány állíttatik fel, mely a közoktatási minisztérium vezérlete alatt a népnevelés ügyét különösen kezelni fogja.
19. §. Ez elvek nyomán részletes és törvényhozás elébe terjesztendő tervek készítésével a közoktatási minisztérium megbízatik.

II

AZ OSZTÁLYOK KÖZPONTI VÁLASZTMÁNYÁNAK JELENTÉSE AZ ELEMIS ISKOLÁKAT TÁRGYALÓ TÖRVÉNYJAVASLAT IRÁNT

Az országgyűlési irományok során 8. szám alatt lévő törvényjavaslat iránt az osztályok többségének véleménye a következőkben összpontosul:

Az 1. §. első pontján, mely az elemi oktatás célját tárgyalja, mint törvénybe nem való indokolást, a központi választmány kihagyandónak véli.

A 2. §-ban e szó helyett „közállomány”, „kormány” kifejezést ajánl. Mert valamint a közállomány kötelessége arról gondoskodni, hogy minden helységben s népes pusztákon, mennyire lehet tanintézetek legyenek: úgy e kötelességét a közállománynak a törvény végrehajtásával a kormány teljesíti.

A 3., 5. és 7. §. iránt észrevétel nem forog fenn.

A 4. §. végső pontjában „szükséghez képest” kifejezés helyett „körülményekhez képest” ajánlatik.

A 6. §-t, mely az iskolák alapítványáról szól, nagyobb határozottság végett, csupán az elemi iskolákra korlátoztatni véli a választmány. Az iskolai községadót illetőleg, nehogy e kifejezés által „polgár” oly lakosok, kik polgári jogokkal még nem bírnak, magokat e közteher alól mentesítve véljék, azt következővel ajánlja felcseréltetni: „lakos és birtokos”; melyekhez képest ezen § következőképp volna módosítandó: „Mennyiben az egyes elemi iskolák saját fennállásukra elegendő alapított vagyonnal nem bírnak (mely ez intézetnek most is teljes épségben fenntartatik), annyiban a népiskolának terheit a község viseli, mely e célra minden keblebeli vagy hozzátartozó lakos- és birtokosra külön adót vethet ki.”

A 8. §. iránt szintén semmi észrevétel nem forog fenn.

A 9. §-ban, hol az elemi iskolabeli tanulmányok soroltatnak el, figyelmeztetve arra, hogy a növendékek oly tanulmányokban is részesüljenek, melyek kenyérkeresetük eszközüül fognak szolgálni, a „természettan és természetleírás” megemlézése után közbeszurandónak véli a bizottmány: „az ezekben alapuló gyakorlati tanulmányokkal”.

A 10. és 11. §-ra nézve megjegyzi a választmány, miképp a hazában, több nem magyar ajkú helységekben is egy idő óta már jó sikerrel folytatatik a magyar nyelven általános oktatás. Nehogy tehát a 10. §-beli javaslat szerint e részben ily helyeken a nemzetiségre nézve káros visszaesés lehetségessé váljék, s hogy a kormánynak hatalmában álljon oly nem magyar ajkú helyeken, hol a lakosokban a nemzeti nyelv iránt őszinte hajlam mutatkozik, azt minden káros ellenszenv vagy visszahatás nélkül az elemi oktatás által is elősegíthetni, e két § a központi választmány véleménye szerint következőképp volna módosítandó:

10. §. A magyar nyelv mindenütt rendes tanulmány legyen.

11. §. Azon növendékek, kik a magyar nyelvet nem értik, az elemi oktatást saját anyanyelvükön fogják nyerni.

A 12. §-ban megemléltendő volna, hogy a vallásos oktatást a növendékek ezentúl egyenesen és közvetlenül vallásuk lelkészeitől nyilvánosan veendik, nehogy, főképp oly helyeken, hol közös vagy több felekezetű iskolák léteznek, a lelkészek vallásbeli oktatás közben a növendékekben más felekezetűek iránt kárhozatos idegenkedést gerjeszthessenek.

A 13. §-ra nézve nem titkolhatja a választmány azon óhaját, vajha a közös iskolák minden vallás- és nyelvkülönbség nélkül minél előbb általánosan létesíthetnének az egész országban; figyelve azonban arra, miképp a népnek legnagyobb része még ez üdvös elv elfogadására nem képes, figyelve továbbá arra, miképp ily közös elemi iskolák nemcsak Angol-, hanem Németországban is, több helyeken, hol külön hitfelekezetek léteznek, többnyire üresek, s nyilvános köziskolák mellett a növendékek saját hitfelekezeteik szerint magántanintézetekben külön ülnek, - e mellett azonban nyilvános iskolák felállíthatását megakadályoztatni, főképp a haza mostani viszonyaiban, tanácsosnak nem véli; s habár igen óhajtható, hogy e bizalmatlanságtól a honpolgárok keblei minél előbb tisztuljanak meg, tekintve azonban a népnevelés elhanyagolt állapotát, melynek javítását az elemi iskolák rendezésével s a szülőknek gyermekeik iskoláztatására kötelezésével bármi rövid időre is elhalasztani igen káros volna, a központi választmány e 13. §-beli javaslatot pártolja, oly megjegyzéssel, miszerint az minden netaláni ellenszenv elhárításául a külön nyelvű lakosokra is kiterjesztendő, és inkább megengedőleg, következőképp volna módosítandó:

13. §. Amely községben különféle népfajú lakosok és több hitfelekezetek vannak, mindenik hitfelekezet és népfaj számára külön elemi iskola nyitathatik, ha egy-egy felekezet iskolába járó gyermekeinek száma ötvenre megy.

Ehhez volna alkalmazandó a 14. §. is, melynek tartalmára, valamint a 15. §-ra nézve, különben semmi észrevétele sincs a választmánynak.

A 16. §-ban, melyből egyébként csak e szó „és vezérlése” maradhat ki, szükséges volna biztosítani az elemi iskolákat az ellen, hogy azokba a községi bizottmányok magánérdekű kedvezésből képzetlen, ügyetlen vagy rossz erkölcsű tanítókat alkalmazhassanak; a helyesen választott tanítókat pedig az ellen, hogy ugyanazon bizottmányok őket alapos ok nélkül hivataluktól elbocsáthassák; minélfogva ezen § helyett következő szerkezet ajánlatik:

16. §. A községi iskoláknak egyenes felügyelése a községek által választandó bizottmányokat illeti. E bizottmányok fogják választani a tanítókat azon egyének közül, kik kellő bizonyítványt bírnak arról, hogy a nevelési pályára elkészültek. A tanítók választása azonban és a törvény által meghatározandó esetekbeni elbocsátása a kerületi bizottmányok, illetőleg a közoktatási miniszter felügyelése mellett eszközöltetik.

A 18. §-ból a törvényesen megállapított viszonyoknál fogva az egykori Erdély és Horvátország említése kihagyandó, s ez utóbbi „kapcsolt részek” kifejezéssel felcserélendő volna; - a minisztériumnak pedig tágasb tér engedethetnék, hogy a kerületi bizottmányok számát a szükséghez képest szaporíthassa vagy kevesbítse. Melyekhez képest a központi választmány ezen § szerkezetét következőleg ajánlja módosítani:

18. §. Az ország és kapcsolt részek külön kerületeiben a szükséghez képest több kerületi bizottmány állíttatik fel, melyek a közoktatási minisztérium vezérlete alatt a népnevelés ügyét kezelni fogják.

A 19. §. iránt semmi észrevétel sincs.

1848

AZ ELEMI OKTATÁSRÓL

TIZENNÉGY BESZÉD

1

Mindenekelőtt kinyilatkoztatom, hogy a központi választmány által indítványba hozott módosításokat elfogadom; s így törvényjavaslatom indokolásában is rövidebb lehetek, mintha köztem s a választmány véleménye között különbség lenne. - Felfogásom szerint az alapelv, melynél fogva a státus az iskoláról rendelkezik, az: hogy a népnevelésről gondoskodni a státus kötelességei közé tartozik. Ez az alapelv, melyből a népnevelésre a státus által gyakorlott jogok mintegy szoros következésképp folynak. Ezen jogok tulajdonképp háromfélék. Először: ha a státusnak kötelessége gondoskodni a népnevelésről: úgy természet szerint az egyes polgár a státust e kötelességének teljesítésében nem akadályozhatja; s így e kötelesség következtében a státusnak joga van az egyes szülőt kényszeríteni arra, hogy gyermekeit neveltesse. Másodszor: ha a státusnak kötelessége gondoskodni a nevelésről, úgy joga van az ezen kötelesség teljesítésére szükséges eszközöket előteremteni; s így joga van általános adó által a nevelés költségeit pótolni. A státusnak harmadik joga az: miután az egyéneket arra, hogy gyermekeiket iskoláztassák, kényszerítheti s e célra adót vethet ki, a dolog természete szerint a nevelési főfelügyelés is a státusé.

Mi e jogoknak elsőjét illeti, ti. hogy a státus a szülőket gyermekeik nevelésére kényszerítheti, erre nézve a mai időben sokkal kevesebb ellenvetés létezik, mint néha, midőn, állítólag a szabadság nevében, a szülők számára azon jog követeltetett, hogy gyermekeiket, ha éppen úgy akarják, ne neveltessék. Mai időben ezen jogot a szülők számára nem követeli senki, mint-hogy a dolog természete mutatja, hogy bizonyos körben a szülőknek általános szabadságot engedni nem más, mint a gyermekeket korlátlan zsarnokság alá vetni, mit a magyar státus nem fog akarni megadni.

Több különböző vélemény létezik arra nézve, hogy a státus a nevelési szükségek fedezését általános adó által pótolhassa, s meg kell vallanunk, hogy e tekintetben Európában alig létezik ország, mely ezen magában természetes elvet alkalmaznak találná. Természetesnek mondom azért, mert, ha egy részről elismertetik, hogy a státusnak joga van kényszeríteni a szülőket, hogy gyermekeiket iskolába jártassák, úgy más részről a dolog természete hozza magával, hogy az ily iskoláztatás másként, mint ingyen, nem történhetik; mert a szülőket fizetésre kényszeríteni a státusnak nincs joga. Ez világos és természetes, s mégis ezen elv Európa országaiban kevésbé van elismerve. Magyarországon eddig azon igen furcsa, abnormis helyzet létezett, hogy a felsőbb iskolákban, egész az egyetemig, ingyen ment a tanítás; az alsóbb iskolákban s főképp a népiskolákban, iskoláztatási díj vétetett. Ezen, magában, felfogásom szerint, annyira abnormis helyzet méltó csodálatunkat gerjeszthetné fel, ha nem kellene átlátnunk, miként ezen intézmény igenis jól illett a többihez. Magyarország intézményei olyanok voltak, hogy csak a felsőbb osztályok pártolására voltak számítva; s amint ez másban történt, úgy volt az iskolákban is: a gazdagok ingyen jártatták gyermekeiket, a szegények fizettek. De ez oly állapot, mely felfogásom szerint nem maradhat meg, mert a népnevelés a státus kötelességei közé tartozik éppen úgy, mint az ország határának védelme. A népnevelésre szükséges költségek nem jöhetnek más tekintetek alá, mint egyéb közönséges adó; s felfogásom szerint ezen költségeket azon arányban kell viselni minden egyes embernek, mint amelyben visel más adónemet. Ez bázisa minden józan nevelési rendszernek s tökéletesen igazságos; mert azon rendszer, mely didaktrumon alapszik, nemcsak hogy a szülőket felettele terheli, hanem még más igen rossz politikai következtetéseket idéz elő. Ott, hol didaktrális rendszer létezik s az iskolába

járatás kényszerítő, mint például Németország majd minden tartományában, ott természet szerint az apa kényszerítve van, hogy gyermekét iskolába küldje, de másrésről fizetésre kényszeríteni, ha szegény, nem lehet. Mi mondatik a törvényben? Kimondatik az, hogy a szülő gyermekéért iskolai bért tartozik fizetni, de azok, kik szegénységi bizonyítványt mutatnak elő, attól felmentetnek. S ennek következtében, már az elemi iskolában különbség hozatik be a vagyonos és szegény gyermekek közt, aminek a lehető legrosszabb következményei vannak, mint a tapasztalás a német iskolákban mutatja. A második joga tehát a státusnak az, hogy az iskolák fenntartására adót vethet ki; s pedig hasonlóan s oly arányban, mint a státus többi szükségére. - Harmadik joga a státusnak a főfelügyelés. Teóriában ezen jogot kevesen vonják kétségbe; hanem éppen ott fekszik a nehézség, hogy e jognak applikációjára nézve végtelen különbség létezik. Vannak olyanok, kik az iskolát s az egész népnevelést tisztán a szabadság bázisán akarják alapítani, s kik a státusnak minden beavatkozásában valóságos zsarnokságot látnak. Vannak ismét mások, kik e teória ellenkezőjét állítják s mondják: a nevelés egészen s kizárólag a státust illeti s a nevelésre sem az egyes szülőknek, sem a községeknek befolyást engedni nem kell; hanem minden egyes polgárt a státus neveljen mintegy közvetlenül. - Az első véleményre nézve nem szükség, hogy hosszas cáfolatba ereszkedjem; mert úgy hiszem, a tisztelt Házban kevesen lesznek, kik a nevelésben semmi befolyást nem akarnak fenntartani, de vannak sokan, kik ismét a nevelésben a status omnipotenciáját óhajtják. Én azt hiszem, hogy ha mi jó népnevelést akarunk, úgy a szülőknek a nevelés körében igen tetemes befolyását kizárnunk nem lehet; nem pedig főképpen azon befolyást, melyet a szülők összessége, a községek, a népiskolákra gyakorolnak. S ebben fekszik egy igen nagyfontosságú kérdés, ti. kell-e a népiskolára befolyást adni a községnek vagy nem? Ennek teoretikus argumentációjába nem ereszkedem; mert a világ példája mutatja, hogy a népiskolák éppen ott virágoznak leginkább, s éppen ott bizonyulnak be legjobban s legcélszerűbben rendezetteknek, hol a községeknek tetemes befolyás van engedve, mint például Amerikában, Svájcban s Németország azon tartományaiban, hol a községek eme befolyása megengedett. Az ellenkezőre, ti. a kormánynak kizárólagos hatalma ellen, példát mutat Franciaország, hol minden iparkodás mellett az iskolaügy sokkal alantabb fokon áll, mint általános vagy legalább a felsőbb osztályok műveltségénél fogva állnia kellene. De legnagyobb példa Magyarország, hol azon többség, melyet a protestáns iskolák magoknak kiváltak, kétségkívül nem másnak tulajdonítható, mint azon befolyásnak, melyet a protestáns községek a protestáns iskolákra gyakorolnak. Én tehát a községek befolyását igen célszerűnek tartom.

De van még egy kérdés, mely szoros összeköttetésben áll a többiekkel, s mely - amint gondolom - talán némi diszkusszióra is fog alkalmat adni, s ez azon állás, melyet a különböző vallásfelekezeteknek az iskola irányában el kell foglalniuk. Volt idő, igen tisztelt Ház, hol az egyház az iskolát tulajdonának tekintette. Igen természetes, minthogy akkori időben a keresztény inkább a jövő, mint a jelen polgárának tekintette magát, s azok működtek nevelése körül, kik őt e jövő életre előkészítették; annyi inkább általános volt pedig az egyház ezen befolyása, mennyivel kevesebb contestáltatott az egyházi hatalom részéről és minél szívesebben engedte át a nevelést a világi hatalom az egyháznak. Akkor tehát az egyház az iskolát valóságos tulajdonának tekintette; s vannak még most is státusok, hol az egyház és iskola oly szorosan egybefűzetett, hogy jóformán az egyházi hatóságon kívül az iskolára semmi más nem gyakorol befolyást. Közönségesen azonban e követelések ily abszolút modorban nem állíthatnak fel; hanem amennyiben az egyház és az iskola aránylagos állásáról van szó, tulajdonképpen két kérdésre redukálhatik az egész.

Az első kérdés az: el kell-e különözní az oktatást az oktatás többi részeitől? Erre nézve kétségkívül azt kell felelni, hogy el kell különözní. A vallásos oktatás oly valami - főképp olyan országokban, hol különböző vallásfelekezetek vannak -, mit az oktatás többi részeivel

összezavarni nem lehet. El kell tehát azt különözní s az illető vallások lelkészeinek átadni. - De a másik kérdés, mely itt felmerül, az, kell-e minden egyes vallásfelekezet számára külön iskolát nyitni? E részben megvallom, igen szeretném, ha a tisztelt Ház e kérdést nem mint elméleti, hanem mint tisztán gyakorlati kérdést méltóztatnék tárgyalás alá venni. Én részemről meg vagyok győződve, hogy kétségkívül el fog jőni az idő, amikor a népnevelésben, mint a felső nevelésben is, a vallások szerinti elkülönzés nem leend szükséges, s kívánatosnak tartom, hogy ez idő minél előbb bekövetkezzék, már csak azért is, mert akkor azon akadályok sem léteznének többé, miknél fogva a vallásos oktatást az oktatás többi részeitől el kell különözní. Ha egyszer megjött az idő, akkor az minden konfúziók nélkül megtörténhetik, de felfogásom szerint nem oly köznépnevelési törvényt kell hoznunk, mely bennünket nyugtat meg, hanem feladásunk, oly törvénnyel állni elő, mely megnyugtatja az ország polgárainak éppen azon részét, melyre a népnevelés törvénye legnagyobb befolyást fog gyakorolni. - E részben én, tisztelt Ház! azon meggyőződésemet nyilvánítom, miszerint a népnevelés tekintetében a kényszerítő iskoláztatás s az iskolák közössége egyszerre behozatván, az országot a legnagyobb nyugtalanságokba fogná ejteni. Én tehát részemről törvényjavaslatomat úgy indítványozom, hogy a nép vallásos oktatása az oktatás többi részeitől elkülönöztessék. Azon helységekben, hol több vallásfelekezetek vannak együtt, de az egyes vallásfelekezetűek vagy minden felekezet oly csekély számmal van, hogy az egyes vallásfelekezetűekből ötven iskoláztató gyermek sem telik ki, azaz annyi, hogy egy iskolamestert sem lehetne tartani, az ilyen községekben közös iskolát akarok; ott azonban, hol minden egyes vallásfelekezetre ötven iskoláztató gyermek, azaz annyi esik, mennyinek számára úgyis egy külön tanítót kell tartani, ha jól rendezett iskolát akarunk, ott az oktatás a különböző vallásfelekezetek szerint különöztessék el. Én most, midőn a népnevelés iránti működést megkezdjük, minden vallásfelekezet számára külön iskolát óhajtnék, fenntartván egyébiránt mindenesetre azt, hogy azon helyeken is, hol az iskola közös, ha valamely vallásfelekezet saját költségén külön iskolát akarna magának felállítani: azt a maga saját költségén megtehesse, amit egyébiránt úgyis megtagadni nem lehet, minthogy azt hiszem, hogy a tisztelt Ház a magán- és házi nevelést sem fogja egészen eltiltani, mindenesetre azon feltét alatt, hogy a magánintézetek a status kellő felvigyázata alatt legyenek.

Ezek nézeteim, melyeknél fogva e törvényjavaslatot a Ház elébe terjesztettem. Ha tisztán teoretikus elvekből indultam volna ki, hihetőleg más törvényjavaslatot terjesztendek a Ház elébe; de annyira meg vagyok győződve a népnevelés elhalaszthatatlan szükségéről, hogy kötelességemnek tartottam elkerülni minden akadályt, minden nehézséget, mi a népnevelés törvényének életbeléptetését akadályozhatta volna.

2

Legyen szabad részint saját igazolásomra, részint a tárgy felvilágosítására nézve igen röviden némi dolgokat előadni. Kétséget nem szenved, hogy a jelen hongyülés főteendője: a hazának, mely veszélyben forog, megvédése; hogy azonban a tisztelt ház e feladását nem tartja oly kizárólagosnak, miszerint más tárgyakról éppen ne kívánna rendelkezni, megmutatta a tapasztalás, mert indítványok vétettek fel, indítványok, melyek szorosban a hadikészületekkel szoros összeköttetésben nem voltak, de melyeknek felvételét s felettöki határozat hozatalát a Ház szükségesnek tartotta. Kérdés: ily tárgyak közé tartozik-e a nevelés vagy nem? Kérdés: szükségesnek látja-e a Ház, hogy a népnevelésről minél előbb rendelkezék? Mert részemről, tisztelt barátom, Irányi úrral éppen nem lehetek egy véleményben, hogy ti., ha a Ház nem szól is, a miniszter rendelkezhetik. A miniszter nem rendelkezhetik, mielőtt a Ház véleményét nem tudja. Ha tehát a Ház elhalasztja véleménye kimondását, ekkor a miniszteri működést is elhalasztja. Ha a Ház nem akarja kimondani a nevelésre nézve saját nézetét, ez azt teszi,

mintha azt mondaná: te miniszter! ne tégy semmit. Márpedig kérdelem én, olyan-e a nevelési tárgy, melyet a tisztelt Ház halaszthatónak gondol? Volt egy idő, midőn a polgári társaságnak, úgy látszik, csaknem egy fő feladása volt, fenntartani az osztály és osztály közti különbséget; - hogy ekkor a közállomány a népnevelésre nézve nem tett semmit, az igen célszerű volt, mert az osztálykülönbségek fenntartásának nagyobb s hatalmasabb eszköze nem lehet, mint azon negatív eszköz, hogy a nép nem neveltetik; de a mostani államnak más alapja van. Az utolsó hongyülés a szabadságot és egyenlőséget kimondotta, s azt hiszem, a jelen hongyülés most ezen elvtől elállani nem akar. Kérdelem a Háztól, akar-e mindent elkövetni, hogy ezen pár szó: „szabadság és egyenlőség” valósággá váljék? Nevelés nélkül az egyenlőség semmi, nem egyéb, mint puszta szó; a nevelés az, mi által az alsó néposztálybeliek a közállomány által nekik adott jogok élvezetére képesekké tétetnek. Elhalasztani a nevelési intézkedéseket nem más, mint azon időpontot elhalasztani, melyben a nép azon jogot, mit a közállomány adott, valósággal élvezheti; mert jó s szép az, ha azt mondjuk, ami a törvényben áll, hogy minden ember hasonló politikai jogokkal él; ám a politikai jogokat nemcsak a törvény adja, hanem adja a személyes képesség is. A politikai jogok megadása akkor, mikor műveletlenség miatt a népnek egy nagy része mások vezérletének van kitéve - magában semmi, s mennyivel több szabadság áll törvényben, annál nagyobb lesz azon valóságos különbség, mely a művelt és nem művelt osztályok között létezik. Én tehát úgy vagyok meggyőződve, hogy a nevelésről gondoskodni e Háznak kötelessége, mert e gondoskodás semmi más, mint szükséges következése azon elveknek, melyeket a Ház felállított, s ezért terjesztettem a tisztelt Ház elébe ezen javaslatot. Hogy ezen javaslat nem kimerítő, hogy nem iskolai törvény, azt senki sem tudja s érzi inkább, mint én magam; de méltóztassanak meggondolni, egy kimerítő iskolai törvénynek kidolgozása mennyi nehézségekkel jár. Ha tehát én, mielőtt ezen roppant munkát folytatnám, a törvényhozástól kikérem azt, hogy határozza meg azon elveket, melyek szerint eljárjak, felfogásom szerint csak azt tettem, amit tenni kötelességemben állott. Méltóztassanak a 13., 14., 15. paragrafusokra nézve rendelkezni, amint jónak látják; én elő fogom terjeszteni nehézségeimet és okaimat, melyeknél fogva én azon paragrafusokat úgy és nem másként indítványoztam; azonban, ha a Ház másképp rendelkezik, másképp dolgozza ki rendszeres törvényjavaslatomat, kötelességemben állandóan mindent elkövetni, hogy a törvényhozás kívánata teljesüljön. Csak kérem a Házat, rendelkezék most, mert most nem rendelkezni, felfogásom szerint annyi, mint egy egész évnek elvesztése a népnevelés ügyében, ezt pedig törvényhozásnak tenni nem szabad.

3

Felhozott okul e törvényjavaslatnak elhalasztására, hogy az illető hitfelekezetek kihallgatva nem voltak. Minthogy ezen elv vagy ezen kijelentés mintegy azt foglalja magában, hogy a törvényhozás nevelési tárgyokban nem határozhat anélkül, hogy az egyes hitfelekezeteket kihallgatná, én kénytelennek érzem magamat kinyilatkoztatni, hogy teljes meggyőződésem szerint a Ház, ha szükségesnek tartja a népnevelés tárgyában rendelkezni, azt teheti anélkül, hogy az egyes hitfelekezeteket kihallgassa. Mert éppen ez azon elv, melyet, amint gondolom, a Ház többsége leginkább látszik pártolni, hogy az egyház és iskola nem egy, hanem hogy az iskolának egészen más a viszonya, mint a vallásnak. Felfogásom szerint az egyes kultuszok ellátásáról rendelkezni anélkül, hogy az illető hitfelekezetekkel szóltunk volna, nem célszerű. De ha a Ház szükségesnek tartaná az iskolákról rendelkezni, ezt teheti anélkül, hogy a hitfelekezeteket meghallgatná, mert a nevelés az országot és nem az egyes hitfelekezeteket illeti. Tehát erre az egyes hitfelekezetek kihallgatását nem tartom szükségesnek. Tartom pedig szükségesnek a törvény iniciálását azért, mert bármi rossz állapotban legyen a köznevelés ügye Magyarországon, a népiskola nem tabula rasa. Ha semmi sem volna, akkor azt lehetne

mondani: halasszuk a nevelésnek tárgyalását még egy esztendeig. De ezáltal, ha halasztjuk, nem nevelés nélkül marad a nép, hanem marad rossz nevelésben, marad oly állapotban, mely sokkal rosszabb a semminél. Azt hiszem, hogy a népiskola ügyét tovább halasztani nem lehet, minthogy a részletes népiskolai törvénynek vagy rendszabálynak kidolgozása véghetetlen nehézséggel jár. Én ismerni akarom a törvényhozás nézeteit, s részemről kimondom nyíltan, hogy én magam is az iskolák közösségét sokkal jobbnak, sokkal célszerűbbnek tartom. De minthogy én tanácskozva sokakkal, kérdezve sokakat, azt tapasztaltam, hogy ez némi ellenszenvet idézhetne elő, én nem iniciáltam a törvényt másképp, mint úgy, amint ilyen ellenszenv előidézésére okot nem látok. Ha a tisztelt Ház most kétségkívül az országnak általános nézeteit sokkal jobban ismeri, mint bárki egyes, sokkal jobban ismeri, mint én ismerhetném, ha tíz évig lettem volna hivatalnok; ha a Ház meg van győződve arról, hogy a középiskola behozása ingerültséget előhozni nem fog: senki sem fog annak inkább örülni, mint én. De ez olyan dolog, mit egyes miniszternek iniciálni nem lehetett. És éppen azért szólítottam fel a Házat, hogy az elveket, nevezetesen ez elvet állapítsa meg. Tisztelt régi barátomnak, Palóczinak, köszönetet mondok, főképp azért, hogy ő, kinek régi tapasztalása e tárgyban vezérszövénekint lehet előttünk és a Ház előtt, ama tapasztalásait és nézeteit előadni méltóztatott; főképp, hogy figyelmessé méltóztatott tenni a Házat azon pontos és lényeges elvre, hogy az iskola a községi élettől, a község befolyásától ne választassék el. És ismét itt van egy ok, melynél fogva e törvényjavaslat elhalasztását ellenzem, nemcsak mint miniszter, hanem mint katolikus is. Mert tudva van, hogy a népnevelésre való befolyásra nézve Magyarországon a legnagyobb egyenetlenség létezik. A protestáns község bír befolyással, a katolikus nem bír és nem is bírhat addig, míg az neki törvény által meg nem adatik. Miután tehát a község befolyását a jó iskola megállapítására elkerülhetetlen szükségesnek tartom, már azért is kívánom, hogy a katolikus község befolyása az iskolára lehetőleg mennél előbb mondassék ki a törvényhozás által. Azt hiszem, tisztelt Ház, hogy talán legcélszerűbben és legjobban mehetünk keresztül ezen törvényjavaslaton, ha az egyes szakaszokat felvenni s az egyes pontokra nézeteiket előadni méltóztatnának. Amennyiben azután a Ház többségének nézetei másképp határozatnának meg, mint a törvényjavaslatban, méltóztassék a tisztelt Ház valakit nézeteinek szerkesztésével megbízni, mert az általános diszkusszió, hol négy, öt elvről van szó, felfogásom szerint hosszabbítja a tanácskozást anélkül, hogy eredményhez vezetne.

4

Csak egy felvilágosítást akarok adni. A népiskolák tárgya tisztán a tapasztalás tárgya. A tapasztalás az egész világon azt mutatta, hogy a népiskolában adott nevelés, ha 12. év előtt végeztetik be úgy, hogy a gyermekek már tízéves korukban nem járnak iskolába: mindaz, mi a nép nevelésére költetett, elveszett. Ez annyira áll, hogy még a tizenkét éven sem elégséges; és ha az ember olyan tanítást akar, melynek eredménye legyen az ilyen népiskolákat összekötni vasárnapi iskolákkal. A kisdédóvó intézetek a népiskolákat nem pótolhatják ki azért, mert ha például a gyermekek tíz vagy nyolc, vagy kilenc éves korukig a gyermekóvodába maradnak, csak megváltoztatják természetüket, s iskolákká válnak. S meggyőződésem szerint Magyarországon a kisdédóvodák azért nem emelkedtek nagy fokra, mert gyermekóvodák helyett iskolát akartak csinálni belőlök. A gyermekóvodákat nem lehet tanításra alkalmazni. Én a törvényjavaslatban azon általános tapasztalásból indultam ki. Hat év azért nem volt sok, mert csak általánosan kimondva, hogy minden ember tizenkét éves koráig tartozzék gyermekét iskolába járni. Micsoda iskolába jár, elemi- vagy reáliskolába-e, az nincs kimondva. Mert ki például magasabb tanulmányokra szánta gyermekét, az 3. évig az elemi tanodát keresztül járhatja, s azután küldi reáliskolába. Azokra nézve pedig, kik fellebb nem mennek; szükséges a hat év, mert ha fölössé tenni nem akarjuk a szülőkre nézve a költséget, szükséges, hogy több

hónapi szünidőt adjunk, hogy a szülők gyermekeiket használhassák. A törvényhozó a szünidőt nem határozhatja meg, mert a vidékek szerint különbözők az idők, melyekben a szülők gyermekeiket használhatják. Például Hegyalján, a szünidőt bizonyosan októberre kell tenni, mert akkor van ott a szüret ideje; máshol ismét máskorra. Tehát ezen hat év két oknál fogva van felállítva. Először azért, mert a tapasztalás azt mutatta, hogy hat éven túl a gyermekeket tanítás nélkül hagyni nem lehet. Másodszor, mert ha a gyermek tizenkét év előtt kerül ki az iskolából, az egész tanulás haszontalanná válik. Ezen hat év azért nem lesz sok, mert a gyermekek minden évben szünidővel bírván, bizon nem fognak többet tanulni, mind ami a 9. §-ban van.

5

Egy véleményben vagyok az előttem szólott tisztelt barátommal, csak azon kifogásom van javaslatára ellen, hogy amennyiben az iskolai könyvekkel való ellátás hozatott szóba, ez csakugyan az iskolai rendszerhez tartoznék. Egyébiránt egy speciális intézkedéssel, amely az iskolai törvényben foglaltathatnék, lehetne e részben is rendelkezni. Mi a ruházatot illeti, szinte azon véleményben vagyok, hogy a szegénységet azon korban, mikor neveltetik, elhagyni nem lehet, hanem a státus kötelessége segélyt nyújtani; de ez a közjótékonyasághoz, a bienfaisance publique-hez tartozik s nem a szoros iskolai törvényhez. Csak ezen szempontból nem akarnám tehát megemlíteni.

6

Attól függ, mennyiben protezsálni kívánja a Ház a magánintézeteket vagy nem? Ha a tisztelt Ház célszerűnek tartja, amit én nem tartok célszerűnek, hogy kevés egyén járjon a magániskolába, akkor méltóztassék a protekciót a magánintézetekre kiárasztani. De ha azt tartjuk célszerűnek, mit magam is annak tartok, hogy a lehető legtöbb egyének járjanak a nyilvános iskolákba, akkor a közoktatási minisztériumnak meg kell hagyni azon lehetőséget, hogy a magánintézetek fölötté megszaporodását ilyenféle rendeletekkel megakadályoztassa.

7

Meggyőződésemm az, hogy nevelésnél első dolog az erkölcsi dolog, de azt hiszem, ez nem annyira oly tan, melyet iskolában lehet megtanulni mint részletes tudományt, hanem én az erkölcsi oktatást olyannak tartom, melyet a gyermekek sokkal inkább sajátukká teszik a háznál, a polgári társaságban és minden egyes tanulmányokkal anélkül, hogy részletesen valami erkölcsstanról volna szó. Én nagy figyelmet fordítottam a külföldön divatban levő tankönyvekre, s miután Magyarországon ilyen literatúra nem létezik, külföldről az iskolai tankönyveknek lefordítását megszerezni iparkodtam, hogy ezt a magyarországi tanintézetekben alkalmazhassam; és azt tapasztaltam, hogy külföldön erkölcsstan címzet alatt tanítatik oly valami, mi nem más, mint erkölcsi filozófia, ezt pedig célszerű tannak a népiskolákban nem tartom azért, mert nem éri el célját. Szerintem az erkölcsstannak két része van. Az erkölcsstan, amennyiben a vallással, és erkölcsstan, amennyiben a polgári kötelességek és jogok ismeretével van összekötve. A polgári jogok és kötelességek ismeretét illetőleg meggyőződésemm szerint a polgári egyének oktatására elég alkalmat fog találni a vallási tanító. Fennmarad a vallásos kérdés, és itt ismét az erkölcsstannak vallásos részéről lehet szó; azonkívül előjöhet a hazai történet, a természet leírása stb.; mindez olyan hely, hogy ha a tanító kötelességét ismeri, a legcélszerűbb tant adhatja elő, alkalmazva ezt az egyes tárgyakra és kérdésekre; és így sokkal

inkább hathat, mintha szorosan filozófikus tant adna elő. - Utolsó helyre tettem az éneklést. Ha ezt a tisztelt Ház szükségtelennek tartja, jól van; én szükségesnek tartom.

8

Azért nem említettem meg ezen törvényjavaslatban különösen a gazdaszat- és kertészettant, mert általános törvényt alkotunk, mely városra és az országunk minden vidékeire egyformán szolgáljon. E tekintetnél fogva általános kitételt kell használni, minthogy a természettan és természetleírás tudományának más alkalmazása szükséges városban, más alkalmazása szükséges bányakerületekben, más ott, hol szőlőgazdaszat, más ott, hol marhatenyésztés divatoz. Hogy tehát megkötvén ne legyenek ezen vidékek a gazdaszat tanulására nézve, azért általános kifejezés használtatott.

9

Csak némi felvilágosítást adok, mert oly valami kerestetik e törvényjavaslatban, mi nincs benne, hogy ti. a gazdagabb polgároknak kedvezéseket nyújt, míg a szegényebbeket nyomja. Miképp méltóztatott ezt a törvényjavaslatban feltalálni, nem vagyok képes felfogni, minthogy világosan kimondja: „a község által kivetett iskolai adó az országos adónak öt százalékat meg nem haladhatja, s ennek fizetéséhez minden lakos és birtokos azon arányban járul, melyben egyéb közterheket visel.” Ha az általános adóztatási kulcs az országban igazságtalan, az ellen nem tehetek semmit; ha az általános adóztatási kulcs kedvező a gazdagokra és nyomja a szegényt, nem igazíthatom meg; de hogy az iskolaadó egyenlő arányban fog kivettetni a szegényekre és gazdagokra az adóztatási kulcs szerint, az ezen törvényjavaslatból tökéletesen világos.

Pénzügyminiszter úr a nevelési költségek nagyságáról szólott. E költségek kevesítése kétségkívül a legjobb eszköz az iskolák létesítésére; mikor lesznek valószínűleg kisebbek ezen költségek: akkor-e, ha a község, melytől az iskolai felvigyázatot elvenni nem lehet, hacsak az iskolát semmivé tenni nem akarjuk - mondom: akkor-e, ha a község gazdálkodik, melynek a gazdálkodás érdekében van, vagy akkor, ha kimondatik, hogy az iskolai költséget az állomány viselje? nem tudom. Ez utóbbi esetben a költségek tetemesen szaporíttatni fognak, mert a község nem fog arra ügyelni, hogy itt-ott, hol lehet, valami megtakaríttassék, ha pedig tudja, hogy csak azon esetben számíthat az állomány segítségére, ha az öt százalék adó nem elégséges, az iskolai költségek tetemesen kisebbülni fognak.

10

Legyen szabad röviden a tárgyhöz szólanom. Én az egészet nem tekintem elvbeli kérdésnek, mert amint többször is nyilvánítottam, én a közös iskolát nemcsak károsnak nem tartom, sőt tartom oly célnak, mely felé törekednünk kell. És éppen azért, mert így vagyok meggyőződve, úgy szerkesztettem ezen törvényjavaslatot, hogy abban a közös iskolának semmiféle akadályai ne legyenek. Azért terjesztettem a Ház megítélése elébe a most már elfogadott 12. paragrafust, hol a vallásos oktatás tökéletesen elkülönöztetik, azért foglaltam a 14. paragrafusba oly rendszabályt, hogy hol több felekezetek együtt laknak, de egyik felekezet iskolába járó gyermekeinek száma ötvenre nem megyen, a közös iskola már most behozatik. Én részemről meg vagyok győződve, hogy a közös iskola oly cél, mely felé törekednünk kell; de a kérdés nem elvbeli kérdés tisztán, hanem, mint minden politikai kérdés, mihelyt alkalmazásról van szó, tisztán alkalmazási és praktikus kérdés. És ha én ezen kérdést ezen szempontból fogom fel, teljes meggyőződésem az, ha a tisztelt Ház a központi bizottságnak azon javaslatát nem fogadja el, mely szerint oly helységekből, hol vegyesen és számosan laknak különböző hit-

felekezetiük, külön iskolák felállítása is megengedtesék, azaz ha e tekintetben nem fogadja el a permisszív törvényt, méltóztassanak meggyőződve lenni, végzetlen akadályokat gördítenek a nevelés elébe. Ha a tisztelt Ház csak olyan törvényt akar alkotni, mely filozófiai elveknek megfelel, mely minket megnyugtat: akkor méltóztassanak elfogadni a közös iskolát parancsolólag. De ha a tisztelt Ház érzi magában azon kötelességet, hogy vallásos dolgokban nemcsak saját nézeteinket kell respektálni, hanem respektálni kell nemcsak a többségnek, hanem az egyeseknek nézeteit is, akkor felfogásom szerint a tisztelt Ház kényszerítőleg nem léphet föl azért; mert akadályok gördítenének a nevelés ügye elébe, mely ügyet a tisztelt Ház halaszthatatlannak nyilvánított. Egy okot hallok minduntalan felhozni a közös iskola mellett. És ezen ok az, hogy a közös iskola a polgárok között egyetértést fog eszközölni. Győzzenek meg engem erről, és azonnal a kényszerített iskola mellett fogok szavazni, de az eddig hallottak nem győztek meg arról; mert mi állhatna ebben vezérelvül? Először a dolog természete teoretice felfogva, másodszor a praxis, mely hazánkban s amennyire itt fel nem találjuk, a külföldön létezik. Teoretice így állítatik fel a kérdés a közös iskola mellett: a gyermekek együvé járnak és ezáltal egymáshoz szoknak, s így egység támad közöttük azon korban, mely az életre legtöbb befolyással bír; ha pedig nem közös, azáltal, ha külön iskolába járnak, már gyerekkorban hozzászoktatnak az elkülönüléshez, mely a későbbi életben a legrosszabb egyenetlenséghez vezethet. Ez az azon ok, mely mellette felhozzatik, de ezen ok vallásos dolgokban nem áll, mert ha a tisztelt Ház kényszerítőleg fogja behozni a közös iskolát, a valláskülönbséget nem szüntette meg.

Azért, hogy a gyermekek egy iskolába járnak is, külön templomba fognak járni, s a tisztelt Ház az egyháznak ezen befolyását nem fogja megszüntetni soha. És ez egység, mely közös iskola által céloztatik, nem idéztetik elő; hanem idéztetik elő valami más, ti. idéztetik elő sok esetben az, hogy az egyház az iskolának ellenségévé válik; idéztetik elő az, hogy a lelkészek az iskolamesternek befolyását megsemmisíteni igyekeznek. Ez pedig mind az egyházra, mind az iskolára lehető legkárosabb befolyást fogna előidézni. A 3. paragrafusban megengedtetik a szülőknek, hogy gyermekeiket akár a háznál, akár magánintézetben neveltessék, ezáltal azt, hogy tisztán egy valláshoz tartozó iskolában neveltessék gyermekeiket, a gazdagoknak számára fenntartottuk; miért ne adnók meg ezen jogot és szabadságot a szegényebbeknek? Ha a tisztelt Ház nem határozta meg, miszerint mindenesetre kell külön iskolát felállítani minden felekezet számára, abban én káros következtetéseket nem látok, de meghatározni először a kényszerített iskoláztatást és nem engedni meg, hogy hol az illető községek kívánják, külön iskola is állíttassék fel: ez teljes meggyőződésem szerint a legnagyobb ingerültséget szülné. S ennek elkerülésére tartom szükségesnek, hogy a permisszív törvény megmaradjon, s ezért a bizottmányi véleményre szavazok.

11

A tisztelt Ház egy előbbi paragrafust elfogadva, kinyilatkoztatta azon meggyőződését, hogy az elemi oktatás csak akkor lehet jó állapotban, ha arra a községnek élénk befolyás engedtetik, azaz, ha a községi élettel erős kapcsolatban létezik. A község befolyásának határa felfogásom szerint az, miszerint a községnek csak oly jogok adatnak át, melyek által a nevelés, azaz a főcél nem veszélyeztetik. Ha tehát, hogy községi életet teremtsünk, oly törvényt hozunk, mely a népnevelésnek célszerűségét veszélyeztetné: akkor a községi életet a nevelés rovására emelnők ki. Ez a törvényjavaslat szerint nem történik, mert ebben kimondatik, hogy a község senkit sem választhat elemi oktatónak, hacsak a minisztérium által alkalmasnak nem találtatott. A minisztérium meghatározza az egész országra nézve az általános kvalifikációt, és kimondja, hogy az ilyen vagy olyan egyén képes arra, hogy elemi oktató lehessen. De az egyes községekre nézve a speciális alkalmazást jobban meg tudja ítélni a község maga, mert az

alkalmas egyének közül kiszemeli azt, kihez legtöbb bizalma van. És a bizalom nem mellékes dolog, mert ha a községnek a falusi oktatóhoz bizalma nincs, veszélyeztetik az egész nevelés. Én tehát, ki szinte azon vádba nem eshetem, hogy a centralizációt nem pártolom, azt hiszem, üdvös az csak ott lehet, hol a hatalom, mely centrális kormánynak átengedtetik, olyan, hogy azt eme kormány célszerűen gyakorolhassa; s hiszem, hogy minden oly hatalom, mely a kormánynak átengedtetik, de célszerűen nem gyakoroltatik, nem erősíti, hanem gyengíti a kormánnyt. Így tehát meg lévén győződve, hogy minden egyes község oktatójának megválasztására a centrális kormány alkalmas soha nem leend: azt hiszem, a centralizációt ezáltal elő nem mozdítanók, valamint nem a kormány hatalmát sem, hanem veszélyeztetnők vele a nevelés ügyét. - Mi a nemzetiség iránt tett ellenvetést illeti, erre ismét megfelel a szerkezet: mert miután a község nem választhat senkit tanítónak, mint olyat, ki a tudomány által alkalmasnak nyilvánított, alkalmasnak pedig nem nyilváníthatatik senki, ki a magyar nyelvet nem tudja, minthogy a Ház a magyar nyelvet a rendes tanulmányok közé sorozta: tehát nem választatik meg senki, ki a magyar nyelv tanítására képes ne lenne. Már hogy milyen érzelmei vannak belsőleg, azt a minisztérium soha nem fogja tudhatni; hanem ha valaki, úgy bizonyára a község ítélheti meg legjobban. Ezeknél fogva a törvényjavaslat mellett maradok.

12

Ezen módosítást örömmel elfogadom. Teljes meggyőződéseim szerint a kisdedovási a népnevelésnek egyik fő ágát teszi. Bizonyos tekintetben a népnevelés alapjának lehet nevezni. És akkor, midőn a részletes törvénynek kidolgozásával megbízattam, azt hiszem, igen rosszul teljesíteném kötelességemet, ha a kisdedovási nem terjeszteném ki figyelmemet, főképp minthogy a kisdedovási intézeteket összekötve elemi iskolákkal - ha ti. azokat csak kisdedovásióvódnak és nem tanintézeteknek akarjuk - igen csekély költséggel lehet általánosan az egész országban behozni.

13

Miután a tisztelt Háznak több napi tanácskozásai után ezen törvényjavaslat általment: annak visszavétele nem tartozik többé hozzám, hanem a Házhhoz, amennyiben a Ház célszerűnek tartaná, méltóztassék fölötte szavazni s azt ellökni. Egyébiránt felhíva érzem magamat némely dolgok nyilvánítására. Népnevelési törvény, mely a tökéletességnek nevét megérdemelné, nem létezik a kerek világon, sehol; népnevelési törvény azonban, mely csak elven alapulna, fel-fogásom szerint nem is létezhetik; nem pedig azért, mert hogy a népnevelés jól és célszerűen rendeztessék el, sem a státusz felügyelését, sem a község befolyását kizárni nem lehet. Ez egyike azon kérdéseknek, melyeket teoretice egy vagy más elvből kiindulva nem - de a gyakorlatból kiindulva lehet elintézni. Ez olyan kérdés, mely ha egyszer rendeztetik, rendeztetik azután folyvást; mert nevelési törvény nem lehet soha más, mint ideiglenes. Én, midőn az általános tanácskozáskor a tisztelt Házat ezen benyújtott törvényjavaslatnak felvételére kértem, kértem két oknál fogva. Először azért, mert egy népnevelési rendszernek kidolgozása végtelen sok munkával és nehézséggel jár, ezért akkor, midőn e munka elkészül, ismerni akartam a törvényhozás nézeteit az elvek iránt, miszerint elvégezvén munkámat, ha valamiben csalódtam, a törvényhozás ne legyen kénytelen egy új munkának készítését megparancsolni. A másik ok volt, hogy a népnevelés ügye igen rosszul áll Magyarországon, de nem tabula rasa. Vannak erők, melyek, ha célszerűen felhasználtatnak, nem mondom az egész országban, de egy részében igen jó iskolák állíthatatnak fel. Vannak intézetek itt-ott csekély költségre kerülők, melyeknek igen nagy hasznát lehet venni, minthogy a törvényhozásnak nézetei e törvény-cikkben le vannak rakva, először az általános törvény megkészítése tétetik lehetővé; másod-

szor kijelöltetik a kultuszminiszter elébe azon irány, mely szerint, nem mondom én, hanem akárki legyen a kultuszminiszter, gyakorlati javításokat eszközölhet. Én bátor vagyok ígérni s ígérhetem is, hogy a közoktatás minisztere, kinek a törvényjavaslat kezébe adatik, ha nem is roppant eredményeket, de mégis biztos és igen fontos eredményeket fog félév múlva a törvényhozásnak tudtára adni.

14

A tisztelt Háznak bizottmánya azon indítvánnyal járul a tisztelt Ház elébe, hogy az általam bemutatott s némely változásokkal a képviselőház által elfogadott törvényjavaslat tárgyalása elhalasztassék. Ezen elhalasztásnak oka nem az, mintha e tisztelt Ház nem látná át a nevelés s főképp a népnevelés ügyének nagy fontosságát: tehát nem is szükséges a tisztelt Házat figyelmeztetni arra, hogy csakugyan a népnevelés fontos nemzeti ügy volt mindig. Ha ezt életbe léptetni s minél előbb jól elrendezni kívánatos volt mindig, kétszeresen azzá vált az újabb változások által, melyek szerint az egyenlőség mondatván ki törvényeinkben, kívánatos, hogy mivel az egyenlőség valóságát csak akkor várhatni, ha legalább bizonyos mértékben a műveltség egyenlőségére alapszik az egész, ha olyan osztályok nem léteznek, melyek mímelve nem lévén, mások által félrevezethetnek. Az egyenlőség törvényeinkben kimondatván, nem lehet elmulasztanunk semmit, mi annak valószínűsítésére szükséges. Ez pedig tapasztalás szerint semmi más nem lehet, mint a nevelésnek, műveltségnek a nemzet minden osztályaira való kiterjesztése. A bizottmány által látja a nevelés fontosságát, arról tehát nem szólok; de a tisztelt előadó úr a halasztás okai közt azt is említette, hogy ha ilyen nevelési törvény készül is, azt azonnal életbe léptetni nem lehet. Ez kétséget sem szenved, főképp olyan országban, hol a népnevelés körül oly kevés történt, mint, fájdalom! hazánkban. De ha előre látjuk a nehézségeket, melyek a törvény életbeléptetésével vannak összekötve - mert előre láthatja mindenki, ha törvény alkottatik is, ezen törvény életbeléptetésére évek kellene -, fölfogásom szerint ebben inkább egy ok rejlik arra, hogy fogjunk hozzá minél előbb, mert minél előbb fogunk hozzá, annál előbb várhatjuk e törvénynek eredményét. Voltak több más okok is, melyek engemet arra határoztak, hogy a törvényhozás elébe egy ily törvényjavaslattal járuljak. Első okom volt azon sanyarú és szomorító helyzet, melybe az 1848 : XX. t. cikk következtében a nemzetnek azon osztálya jutott, mely népneveléssel foglalkozik.

Az iskolamesterekről e hazában igen kis mértékben volt gondoskodva; egyes hitfelekezeteknél volt ugyan jobban gondoskodva, de a népnevelői fontos hivatal nemcsak hogy jutalmazva nem - hanem inkább a legszomorúbb helyzetben volt. Az 1848 : XX. t. cikk örömmel töltötte el mindazokat, kik neveléssel foglalkoznak; azt gondolták, hogy most a népnevelés költségeit az ország magára vállalván, reájok jobb, szebb jövő vár. Azonban, ha törvény nem alkottatik, nemcsak hogy e remény teljesülni nem fog, de figyelmessé teszem a tisztelt Házat, hogy a népoktatóknak helyzete sokkal szomorúbb lesz. Ugyanis az iskolamesterek e hazában részint a patrónusok által nyújtott segédpénzekből, részint oly kis adományokból éltek, melyeket az egyes községektől kaptak. Az 1848 : XX. t. cikk következtében Magyarország igen sok vidékén még ezen csekély segedelem is, melyből az iskolamesterek eddig nem annyira éltek, mint tengődtek, elvonatik tőlök, s most léteznek nevelők, kik semmi segedelemmel nem bírnak, kivéven azon krajcárkákat, melyeket az egyes tanulóktól kapnak. Részemről azt hittem, az ország helyzete olyan, hogy jelenleg az ország védelméről lévén szó, a népnevelés felsegélésére oly összeget sem ajánlhatunk, minő kívántatott volna, s minő más országokban e fontos célra fordítatik. Ha az országos szubvenció a lehető legcsekélyebb volna is, mégis szükséges gondoskodni olyasmiről, miáltal az iskolamestereknek e megszűnt jövedelme pótoltatik. Azért voltam bátor a 8. paragrafusban indítványozni a kommunál adót, mely az összes adónak 5 százalékát tenné, s mely által az iskolamesterek nagy részben valamivel több vagy legalább

éppen olyan jövedelmet kapnának, minővel bírtak éppen azelőtt. Ez volt egyik ok. A második ok, mely itt a törvényjavaslat elhalasztása mellett hozatik föl, ti. hogy lehetőségig kerütsessék a vallásos súrlódásoknak ürügye, s hogy a különböző hitfelekezetek közt lehető legnagyobb megnyugtatót szerezzünk. Éppen ez ok, mely a bizottmányt a törvényjavaslat elhalasztásának célszerűségéről győzte meg, engem az ellenkezőről győzött meg; mert az 1848. XX. t. cikknek kétségen kívül egyik legfontosabb célja az volt, hogy az illető hitfelekezetek nyugtattassanak meg. E törvénycikk szült is egyes hitfelekezeteknél - amelyekről eddig gondoskodva nem volt - megnyugtatót sok esetben, p. o. hogy mást ne említsek, a keleti egyház híveinél. Mondták, hogy miután eddig felsegélésökre nem történt semmi, ezentúl az ország reájok is ki fogja terjeszteni figyelmét, és segélyt fog nyújtani ott, hol a segély talán az egész országban leg-szükségesebb. Én azt hittem, ha a törvényhozás először összeülvén, azonnal a törvényjavaslatnak életbe léptetésére fordítja figyelmét, ha azt, mit néhány szavakban kimondott az előbbi törvényhozás, bővebben formulázza, sokkal nagyobb megnyugvást fog szülni, mintha e tekintetben nem történik semmi, még lépés sem arra, hogy az előbbi törvényhozás ígérete valósttassék. Azonkívül az iskolaügy nagyon szoros összeköttetésben van az egyházzal; ilyen kérdéseket, mint ez, felfogásom szerint nem jó, nem célszerű függőben hagyni. Bizonyosan ily ügyeknek függőben hagyása sohasem szokott megnyugvást szülni. Miután a XX : t. c. ki-mondta azt, hogy az ország ezen ügyekben határozni fog, hogy tehát a status quo ezen tekintetben nem fog fenntartatni, én azt hittem, minden hitfelekezetnek aggodalmait leginkább meg fogja nyugtatni, ha látja, hogy a törvényhozás ezen fontos s az egyházi kérdéssel szoros összeköttetésben levő tárgy iránt oly elveket állít fel, melyek az egyes hitfelekezetek vallásos meggyőződését nem sértik. Pedig azt hiszem, hogy e törvényjavaslat minden tekintetben olyan, mely ellen, hogyha tökéletesnek nem fogja is senki mondani - miután az iskolai tárgyra nézve tökéletes törvényt nem is ismerék -, lesznek egyes kifogások, de azon kifogásokban ellene felhozni nem lehet, hogy akárkinek vallásos meggyőződését sértené, mivel nemcsak minden egyes hitfelekezetnek külön iskolák felállítása megengedtetik, hanem az igen fontos alapítványi kérdésre nézve, amennyiben a népiskolákat illeti, minden az marad, ami volt. Azt hittem, ily elveknek kimondása a vallásos ingerültségeket inkább elfojtja, hogysem azokra alkalmat szolgáltatna. Azonkívül az mondatik, hogy a múlt országgyűlési XX. t. cikk az illető hitfelekezeteknek kihallgatását teszi a minisztérium kötelességévé. Méltóztassék azon XX : t. cikknek 3. paragrafusát figyelemmel átolvasni, s abból a tisztelt Ház által fogja látni, hogy ott nem a nevelési elvekről van szó, melyek iránt a hitfelekezetek kihallgatása kívántatik, hanem az egyházi és iskolai szükségéről. S e tekintetben az egyes hitfelekezetek sokkal célsze-rűbben fognak nyilatkozhatni, ha ismerik azon elveket, melyeket a törvényhozás a népnevelés tárgyában követett. Ezeken kívül van még egy ok, amiért én a törvényjavaslat benyújtása által a törvényhozás elvét megismerni szükségesnek tartottam, s ez saját állásom. Az iskolákra nézve két teendő van. Először: előkészítése a jövőnek s felállítása új tanintézeteknek; másod-szor pedig átidomítása és célszerűbb rendezése a létezőknek. Mert habár a nevelési ügy Magyarországon elhanyagolt állapotban van is, itt-ott léteznek jobb intézetek, itt-ott az iskola-mesterek közt vannak erők, melyek célszerűen felhasználva az országnak most is hasznára lennének. Hogy mind az iskolák átidomítására nézve olymódon járjak el, mely az országnak meglegedését nyerhesse el, hogy mind az általános és részletes iskolai tervet úgy készíthessem, hogy az a törvényhozás elébe kerülén, éppen azért, mert más elvekre alapított, mint melyeket az ország követni célszerűnek tart, el ne vettessék: jobbnak tartottam, ha előbb a törvényhozás elvét kitudom, s azért e törvényjavaslatban csak azon elveket hoztam föl, melyeket az összes iskolai rendszer alapjának tekinthetni. Ennélfogva a bizottmány véleményében nem osztozhatom, s cél-szerűbbnek tartanám, ha a tisztelt Ház e törvényjavaslatot tanácskozás alá venné.

A KÖLTSÉGVETÉS TÁRGYALÁSAKOR

KÉT BESZÉD

1

E pontra felvilágosítással tartozom. A XX. t. cikkben magára vállalta az ország minden hitfelekezetnek egyházi és iskolai szükségait. Természet szerint ennek első következtése az, hogy mielőtt törvényjavaslatot terjeszthet a minisztérium a tisztelt Ház elébe, ismerni kell először azon szükségeket; másodsor ismerni kell az egyes hitfelekezetek jelen jövedelmeit. Én elkövettem mindent, ami tőlem kitelt, hogy magamnak a szükséges tudomást megszerezhessem: táblákat küldtem szét rubrikákra osztva, melyekben minden egyes egyháznak jövedelme és szükségai feljegyzendők. E táblákból mostanig alig került vissza egy huszadrész. Én tehát az egyes hitfelekezeteknek sem szükségait, sem jövedelmeit nem ismertem tökéletesen, ami pedig szükséges volna, hogy egy részletes törvényjavaslatot kidolgozhassak. Ezen XX. t. cikknek sokféle hatása volt. Egyrésztől reményeket gerjesztett, másrésztől azon meggyőződést terjesztette a nép közt, hogy most az ország magára vállalta az egyházi költségeket, nem szükséges, hogy az előbbeni fizetéseket, melyekből az egyes lelkészek éltek, teljesítse, s ennek következtében minden vallásfelekezetnek lelkészei közül igen sokan valóságos ínségre és nyomorúságra jutottak, kevesebben a katolikusok, legnagyobb mértékben az oláhok közt. Valami bizonyosat kimondani, pl. hogy ennyire lesz szükség, nem lehet, hanem szükséges volt, ha már az ország által ezen ígéret tételét, a minisztérium kezébe eszközözt nyújtani, arra nem, hogy az egyes hitfelekezeteknek szükségait lássa el - mire ezen egy millió semmi, mert elborzadnak, ha majd a hitfelekezetek büdzséje itt elő fog terjesztetni, mily roppant sommára megy ez -, hanem ezen millió csak arra lett volna szánva, hogy minden hitfelekezetek lelkészeit legalább annyira segítse a státus, hogy éhen ne haljanak. Mennyi fog jutni egyik vagy másik felekezetnek, azt bizonyosan tudni nem lehet, valószínűleg legtöbb fog jutni az oláhoknak. Nyíltan kimondom, ez semmi más, mint jótékonyság, nem a szükségeknek pótlása, hanem csak fölsegélése azoknak, kik azon esetre, ha az államtól semmi segílyt nem nyernek, talán az ínségben elvesznének.

2

A Teréziánium lovag-akadémia nemzetesítésére megtettem az előlépéseket, s hiszem, hogy a jövő legislációnak egy kimentő tervet leszek szerencsés előterjeszthetni. - Mi a múzeumot illeti, az oly szomorú állapotban van, hogy költségei nem fedeztethetnek. Igen különösnek tetszhetik, hogy a múzeumból még nincs említés téve, de valamint a múzeum, úgy a tudós társaság és oly intézetek, melyek nemcsak pénzbeli segílyt kívánnak, hanem melyeknek igen tetemes átalakuláson is keresztül kell menniök, hogy céljoknak megfeleljenek. Mielőtt tehát ez iránt egy tervet nem tudtam a tisztelt Ház elébe terjeszteni, addig egy kimerítő büdzsét sem adhattam elő, mert azt hiszem, ha a múzeumot alkalmassá akarjuk tenni tudományos célokra, annak igen nagy változásokon kell keresztül mennie, s mi most a múzeumban egyesítettük, az több tudományos intézeteknek fog alapul szolgálni. Méltóztassék addig is, míg e részben javaslatot fogok előterjeszthetni, itt Kubinyi Ferenc indítványát elfogadni.

1848

RENDELET A KÖZÉPISKOLAI OKTATÁSRÓL

A tudós pályára indult ifjaknak célszerűleg képezhetése s főiskoláinknak szilárd alapon működhetése kívánja, hogy középtanodáink (gimnáziumaink) rendszere és tanítói személyzete körül gyökeres reform eszközöltessék.

Óhajtandó volna evégre minden jövőre is fennállandó középtanodát, már folyó évi november hó első napjára a kor kívánta irányban s mértékben átalakítani.

De mivel ezt sem hazánk jelen anyagi állása, sem az itt igénybe veendő képes tanári egyének száma még meg nem engedi, azonban nem is a sok, hanem a jól rendezett középtanodákban áll a jövő tudós osztályok biztos alapja: célom ehhez képest jelenleg, ha a körülmények engedik, tíz középtanodát, a kimondott elv szerint oly renddel alakítani át, hogy kettő azok közül itt Budapesten, a többi pedig az egyesült Magyarhonnak különböző vidékein, még ez év folytában rendeztessék.

Melyek lesznek a Budapesten kívül legközelebb rendezendő középtanodák, ezeknek megnevezése még függőben levő tárgyak elintézésétől feltételeztetvén, később fog hivatalosan közzé tétetni.

Hogy pedig a nevezett tanári minőségben alkalmaztatni kívánó egyének az elkészülésre időt nyerjenek, s az illető tárgyakban magokat tájékozhassák, ezennel tudatom: miszerint az átalakítandó középtanodák mindegyikében 7 tanár fog szakrendszer szerint összesen 6 osztályban működni; nevezetesen:

1. Az első és második osztályban egy tanár a latin és magyar nyelv elemeit adandja elő.
2. A harmadik és negyedik osztályban szintén egy tanárra lesz bízva a latin és magyar nyelv taníttatása.
3. Az ötödik osztályban a költészetet, klasszikusok magyarázatát s a görög nyelv elemeit egy külön tanár adandja elő.
4. A hatodik osztályban a szónoklat, a görög nyelvtan és a klasszikusok magyarázatának folytatása szintén külön tanárra lesz bízva. Magában értetvén, hogy a legközelebb nevezett két tanár a klasszikusok magyarázatához megkívántató segéd tudományokat is fogja előadni.
5. A matézis és természettudományok.
6. A történet és földrajz.
7. A német és francia nyelv és irodalom szinte külön tanárok által fognak előadatni, kik közül az 5., 6. és 7. szám alattiak a középtanodának több egymásfeletti osztályában fogják szaktudományukat az evégett kibocsátandó szabályok szerint fokozatosan tanítani.

Minden tanárnak fizetése leendő Budapesten 800 pft., vidéken pedig 600 pft., azon megjegyzéssel, hogy minden középtanodában az alkalmazandó 7 egyén közül fog kineveztetni egy igazgató, kinek tanári rendes fizetési igazgatói fáradsága jutalmául Budapesten ugyan 300 pftal, vidéken pedig 200 pftal fog pótoltatni, s 10 évi működése után, minden tanár 100 pft. növedéket kap évenként azon rendes fizetéshez, mellyet 10 éven keresztül húzott.

A tanárok bármely bevett vallás követői közül egyedül képességek ajánlatára fognak alkalmaztatni.

A tanszékek pályázás útján fognak betölteni, mely pályázás történni fog Budapesten az általam kinevezendő bizottmány előtt következő módon:

1. Az irodalom és közoktatás mezején ismeretes egyének pályázhatnak pusztá folyamodás által is, melyhez azonban tartoznak oda mellékelni hiteles bizonyítványaikat, és munkáikat, irodalmi és oktatási érdemeik igazolása végett. Ily pályázók számára a határnap, melyen túl folyamodvány el nem fogadtatik, f. e. október elseje.

2. Minden másoktól, kik az irodalom és oktatás mezején közelismerést nem vívtak ki, személyes pályázás kívántatik. Az ilyen pályázók a kitűzendő kérdésekre szó- és írásbeli felelettel fognak tartozni, s a kitűzendő kérdések, a tárgy érdemén kívül, az előadási módszerre is vonatkozandnak. - Ily pályázók csődje szinte f. e. október 1-én kezdődik, s néhány nap alatt befejeztetik.

A pályázók egyáltalán világos szavakkal jelentsék ki, melyik tanszéknél kívánnak alkalmazást nyerni.

Jelen rendelet által a csőd kihirdettetik.

1848

HOZZÁSZÓLÁS AZ ÚJONCOZÁSI JAVASLATHOZ

Bátor vagyok a Háznak figyelmét ezen indítványra nézve felhívni; kétségen kívül a hadi szolgálat tekintetében is fekszik, hogy az országnak ügyes orvosai és jól kiművelt mérnökei legyenek. Az orvosi tudomány olyan, melyet 19 éves korig egészen nem végezhetni; ilyenek a mérnöki tanulmányok is. Ha most ezekre kivétel nem tétetik, miután az egyetemi tanulók között az orvosi karban sokan éppen ezen kategóriába esnek, s leginkább 19-20-21 évesek, s eszerint katonáknak soroztatnak be, tökéletesen alkalmatlanokká tétetnek arra, hogy később azon tanulmányokat folytathassák. Ennélfogva felhívom a Ház figyelmét ezen módosítványra.

1848

FELHÍVÁS NÉPNEVELÉSI EGYLETEK ALAKÍTÁSÁRA

Nagyobb fontosságú közügyeink között nincsen tán egy sem, melyre nézve a reformok szükségese oly általánosan elismertetnék, mint a közoktatás.

És ha meggondoljuk, hogy századunkban, midőn a nyers erő nagy részben gépek által pótoltatik, s az emberi munkának becse minden téren a munkás értelmességétől s ügyességétől függ, az iparnak kifejlődése is az iparos osztályok műveltségétől feltételeztetik; ha meggondoljuk, hogy a jogegyenlőség elve, melyet utolsó törvényeink kimondottak, mindaddig pusztaszó, sőt bizonyos körülmények között csak egy nagy veszély marad, mely az államot fenyegeti, míg a nemzet azon osztályai, melyek politikai jogokkal ruháztattak fel, az azoknak gyakorlására megkívántató műveltséggel nem bírnak; ha tekintetbe vesszük jelen állapotainkat, s azt, mily hosszú idő szükséges arra, míg ezen ügyre fordított törekvéseinknek eredményét láthatjuk; igen természetesnek kell találnunk a türelmetlenséget, mellyel a népnevelés ügye minden alkalommal szóba jön.

Senki a buzgóságot, mellyel egyes lapok s egyesek ezen ügyet felkarolták, senki a követelést, hogy a kormány mindennek felett arra fordítsa figyelmét, nem fogja rosszallani.

Mindezen sürgetésekben csak egy tévedést látok, s ez azon igen elterjedt meggyőződés: *hogy a kormány még azon esetben is, ha egész hatalmát és befolyását kizárólag erre fordítaná, a közoktatás ügyében mindent vagy akár csak legtöbbet tehetne.*

Nem szándékom azon kérdés bővebb tárgyalásába ereszkedni, mennyiben célszerű s helyes az, hogy alkotmányos országban az egész népoktatás kizárólag a kormány befolyásának engedessék által. Annyit azonban ki kell mondanom, hogy nézetem szerint a nevelésnek szabadsága, alkotmányos országban épp oly lényeges, mint a sajtószabadság, ugyanazon okból s ugyanazon feltételek alatt. E szabadság nélkül a polgárok szellemi kifejlődése erőszakosan egy bizonyos irányba szoríthatnák. És ha a kormánynak főfelügyelési jogát senki nem vonhatja is kétségbe, s ha annak legfőbb kötelességei közé számítható, örködni afelett, hogy az oktatás jótéteményeiben az ország minden polgárai részesüljenek; de e jog és kötelesség nem terjedhet annyira, hogy az egyeseknek s testületeknek szabadságát e téren korlátozza. Az állam nem mondhat le befolyásáról a közoktatásra, de e befolyást nem rendeletek, hanem azáltal gyakorolja legsikeresebben, ha az oktatást egy bizonyos irányba vezetve, a siker által, melyet előmutathat, másokat is azon irány követésére kényszerít.

Ha van feladat, melynek megoldására az állam minden hatalma elégtelen - *ez a népnevelés.* Oly feladat ez, melyet csak a nép maga oldhat meg.

Az egyes ember, de még inkább egy nemzet nem élettelen anyag, melyet a leghatalmasabb művész is tetszése szerint faraghatna képzeletében előtte lebegő ideáljának megfelelővé. Az emberi szellem úgy egyéni létében, mint társadalmi közösségében oly önálló hatalom, mely egyedül önmunkásságával fejtheti ki erőit és képességeit.

A népnek csak magának lehet önmagát művelnie. Egyedül ott fejlődhetik ki életrevaló, önálló, maradandó és az emberi polgárisodásra való gyümölcsöző műveltség, hol a művelődés szükségének érzete a nemzet lelkületében felébredvén, a polgárok minden osztályainak vállvetett közreműködése által magából az összes nép életéből képződik ki. És épp annyira az állami közhatalom csak segíyezni és gyámolítani képes az egyeseknek és testületeknek ide vonatkozó törekvéseit - mint viszont a kormánynak minden legüdvösebb intézkedései is óhajtott siker nélkül maradnak, ha a társadalom közreműködése által nem támogatattik.

Annyival inkább áll ez pedig nálunk, hol a népnevelés jelenleg csaknem kizárólag hitfelekezetek kezében van, s onnét a közérzület sértése nélkül ki sem vétethetik; és ahol jelen pénzügyi helyzetünkben semmi kilátásunk sem lehet arra, hogy a törvényhozás a kormányt a népnevelés által szükségelt pénzügyekkel oly bőven láthassa el, minőt ez ügynek tisztán állami kezelése igényelne.

Az itt kifejtett okok által indítatva szükségesnek tartanám a levelémhez mellékelt előleges tervrajz szerint való „népnevelési egyletek” alakítását. És nem ugyan hivatalos állásomnál fogva, hanem mint a népnevelés ügyével éveken át tüzetesen foglalkozó s azt mindenek felett szívemen hordozó polgára hazámnak nagyon tisztelt kegyed hazafiúi buzgalmához fordulok, s felkérem, szíveskedjék vidékén és megyéjében egy ily egylet minél előbbi megalakulását eszközölni.

E mellékelt tervrajzban a világért sem változhatlan szabályokat akarok adni, melyeket egyedül el vagy el nem fogadni lehetne, hanem csupán tájékozást szándékozom abban nyújtani ez egyletek iránti nézeteim és javaslataim felől.

Ez oka, hogy abban lehetőleg csak általános alapvonásokat igyekeztem kiemelni; szervezetét és szabályait úgyis mindegyik alakulandó egylet a helyi viszonyok szerint önmaga fogja részletesen megállapítani.

Végül még egyet kell megjegyeznem. Nálunk a népiskolák majdnem kivétel nélkül egyházi és világi (községek) testületek kezében vannak. Ez egyletek pedig ama testületek körén úgyszólván kívül álló magánjellemű társulatok leendének. Vajon ez egyleteknek az iskola ügybe avatkozása nem fog-e legalább látszani jogosítatlannak? Azonban a népnevelés végre is az egész nemzet közös érdeke, közös ügye, mely iránt minden egyes polgár jogosítva, sőt kötelezve van érdeklődni. Továbbá a tervrajzból látható, miként ez egyleteknek nem állhat szándékában sem az iskoláknak felekezeti jellemét sérteni, sem azok tanrendszerébe erőszakkal avatkozni. Sőt ellenkezőleg, oly támogatást nyújtanak, mely a nevelés minden különböző irányának csak szolgálatot teend. Ezért bizton reményelem, hogy minden felekezetek és községek szívesen megnyitandják iskoláikat az egylet látogatásai előtt, hogy szolgálatait örömmel elfogadják, mint viszont ők is részükről készséggel segédkeznek az egylet törekvései iránt.

Meggyőződésem szerint a népnevelés mezején gyors és biztos haladásunk csak így eszközölhető, s talán nem csalódom, midőn azon reményemet fejezem ki, hogy miután e hazában gondolkozó ember nem lehet, ki a népnevelés ügyének fontosságát át nem látná - a nemzet jobbjai pártkülönbség nélkül ezen ügy előmozdítására velem kezét fognak.

1867

AZ ALAKULANDÓ „NÉPNEVELÉSI EGYLETEK” ELŐLEGES TERVRAJZA

I. AZ EGYLET MIVOLTA ÉS CÉLJA

A népnevelés gyámolítására minden vármegyében, óhajtandólag minden ott létező nemzetiség és vallásfelekezet tagjaiból (hahol pedig ez nem sikerülhet, hitfelekezetek szerint), alakulna egy társulat.

Az egylet célja, a népnevelést a vármegye területén lehetőleg minden irányban emelni és fejleszteni. - E feladatának megfelelőleg működését kiterjeszti a kised-óvodákra, a szorosabb értelemben úgynevezni szokott népiskolákra, vagyis elemi iskolákra, és a polgári iskolákra.

II. AZ EGYLET SZERVEZETE

1. §. Tagja lehet az egyletnek a népnevelést gyámolítani óhajtó hazafi és honleány, lakjék bár az ország akármely részében. Óhajtandó, hogy minél számosabb tagjai legyenek a társulatnak.

2. §. Az egylet pártoló és rendes tagokból áll. - Pártolók, kik az egylet pénztárába, annak céljai előmozdítására évenként legalább egy frtot fizetnek. Rendes tagok pedig, kik legalább 50 kr. évi díj lefizetése mellett személyes közreműködésükkel is mozdítják elő az egylet célját.

A tanítók és tanárok, ha rendes tagokká lesznek, tagsági díjt nem fizetnek.

3. §. A társulat egy, általa legalább is egy évre választott elnök vezetése alatt, minden negyed-évben közgyűlést tart. Azonban, ha az elnök szükségesnek látja, vagy a tagok egy ötöde kívánja, rendkívüli közgyűlést is tart.

4. §. Hol a vármegye területi nagysága szükségessé teszi, a közgyűlés a megyét járásokra osztja s kebeléből mindegyik járásba bizottságot választ.

Ezenkívül a közgyűlés tisztán nő tagjaiból álló bizottságokat is választhat, kik különösen a leánynevelést és kisedóvodákat illető teendőkből nyújthatnak hathatós segílyt a társulatnak.

5. §. A járásbeli bizottság a szükséghez képest viszont kisebb p. o. 3-4. községből álló kerületekre osztja járását. Mindegyik kerületbe kebeléből tagokat küld ki, kik a kerületükben levő minden iskolákat s netán iskola nélküli községeket legalább is hónaponként egyszer meglátogatják, s tapasztalataikról a járásbeli bizottságnak jelentést tesznek.

Ugyane bizottság hajtja végre az egyes iskolákban s községekben (közvetlenül vagy küldött tagjai által közvetve) az egyletnek minden egyéb teendőit.

A közgyűlést megelőzőleg legalább egyszer (ha azonban a bizottsági elnök szükségesnek látja, vagy a tagok egyharmada kívánja, többször is) ülést tart.

Ez ülésen kiküldött tagjainak jelentéseit s netáni javaslatait tudomásul veszi. Azok alapján az egész járás tanügyi állapotáról kimerítő jelentést vagy egyúttal javaslatokat is terjeszt a közgyűlés elé.

6. §. Az egylet közgyűlése avagy elnöksége által közvetlenül levelezésbe léphet a királyi vallás és közoktatási minisztériummal. Különösen sürgős orvoslást igénylő fontosabb bajokról azt gyorsan értesíti. Hasonlóul a következő §-ban említendő egyetemes nagygyűlés elé a vármegye népnevelési viszonyairól, azoknak hiányairól, az e téren teendőkről, mint szinte a netán tapasztalt haladásról kimerítő jelentést terjeszt.

7. §. Minden vármegye népnevelési egylete évenként bizonyos számú képviselőket választ egy egyetemes nagygyűlésre.

8. §. A vármegyei egyletek képviselőinek összességéből álló ez egyetemes gyűlés az ország fővárosában vagy valamely önmaga által meghatározott más helyen és időben évenként egyszer összeül.

9. §. Ez egyetemes ülés főbb teendői a következők:

1. A vármegyei egyleteknek a népnevelés kebelünkbeli állapotáról felterjesztett részletes jelentéseit tudomásul veszi, s azokból a népnevelésnek az egész országban akkor létező állapotáról szabatos és hiteles kimutatást állít össze.

2. A vármegyei egyletek által benyújtott, vagy egyes tagjai által indítványozott javaslatokat megvitatja és általában az országbeli népnevelés ügye felett tanácskozik. E tanácskozás, viták, eszmecserék s ezek folytán létrejött közös megállapodások által az egyes egyletekben szét-szórva nyilvánuló irányok és törekvések között összefüggést és egyeztetet igyekszik létrehozni stb.

3. A királyi közoktatásügyi minisztériumnak az összes népnevelési viszonyokról jelentést és ha szükségesnek látja, javaslatokat nyújt be.

10. §. Az ország távoli vidékeiről évenként egyszer, s valószínűleg akkor is csak pár napra jöven össze a gyűlés tagjai, hogy a tárgyak rendezetten, és gyorsan terjesztethessenek az ülések elé, óhajtandó, hogy az egyetemes gyűlésnek egy állandó elnöksége legyen, kivel a vármegyei egyletek mindenkor közlekedhessenek.

III. AZ EGYLET TEENDŐI

Az alapvonásaiban ekképp szervezett egyletnek főbb teendői a következők:

1. §. Mindenekelőtt a népnevelés azon illető vármegyebeli (az egyetemes gyűlés által pedig az egész országbeli) állapotának minél kimerítőbb, s hiteles statisztikai összeállítását kellene elkészítenie.

A népnevelés terén áthatóbb, s az egész országra egyetemesen kiterjedő reformokat addig nem lehet tennünk, míg nem tudjuk tisztán, mink van eddig? Míg nem ismerjük, hogy e téren hol és mennyi, s minő anyagi és szellemi erővel rendelkezhetünk, addig azt sem tudhatjuk, még mennyit kell pótolnunk, s hol kell leggyorsabban segédkeznünk?

E statisztikai összeállítás alatt azonban egyáltalán nem csupán a tanköteles és tényleg iskolába járó gyermekek létszámának összeírása értendő, amit népnevelési egyletek segélye nélkül is el lehetne érni. Hanem szükséges részletesen kimutatni p. o. a tanerőket, a tanítók fizetését, az iskola jövedelmét, s vagyonát, e vagyon minőségét, s honnét eredett voltát, az iskolai épületek állapotát, taneszközökkel mikéni felszereltetését stb.

Egyébiránt, hogy az egész ország népnevelési viszonyainak statisztikai hű képét lehessen nyerni; szükséges, hogy a közoktatásügyi minisztérium küldjön a vármegyei egyletekhez egyforma rovatokkal ellátott íveket. Azonban az egyletek, ha szükségesnek látandják, e rovatokhoz maguk is toldhatnak újakat.

2. §. Második főteendője volna az egyletnek az, hogy ahol iskolák teljesen hiányzanak, azoknak vagy az illető felekezet, vagy a község, vagy az állam által, avagy egyéb módon felállítását eszközölje.

E pontnál említhetjük meg a kisdédóvodák és polgári iskolák terjesztését is.

A kisdud-óvodák hazánkban eddig is majdnem kizárólag egyesületek által lettek létrehozva. És az óvodák, számtalan egyéb áldásos eredményük mellett, hatalmas előkészítői a különben is rövid tartamú népiskolai nevelésnek.

Hasonlóul tiszte lenne az egyletnek, hogy városokban, s általában hol a helyi viszonyok lehetővé teszik, sőt igénylik, a közönséges népiskolák mellett polgári iskolák nyitattásán működjek.

3. §. Megbízottai által ügyeljen fel a társulat, szorgalmasan járnak-e a gyermekek az iskolába? Nyomozza ki, hogy az iskolába nem-járó gyermekek mi okból nem mennek? Esetenkint figyelmeztesse az illető hatóságokat, s szorgalmazza náluk, hogy az iskolába rendeljenek fel minden tanköteles gyermeket. - Ahol pedig reális okok, p. o. nagy szegénység lehetetlenné teszik a gyermekek iskolába járását, igyekezzék a társulat ez okokat elhárítani, ha másképp nem, hát segélyezés által. - Hol az iskolamulasztás, vagy fel nem járás jelentékeny, s a közelebbi hatóságnál való figyelmeztetés is eredménytelen, tegyen az egylet arról jelentést a közoktatásügyi minisztériumnál. - E pontban különösen sokat segíthetne az egyesületek közreműködése.

4. §. Az iskolának küldöttei által való látogatásánál a tanítás és tanulás módjának s eredményeinek észlelete mellett kiválóan arról szerezzen az egylet tudomást, hogy az iskola kellően fel van-e szerelve tankönyvekkel s egyéb tanszerekkel, p. o. térképekkel, földgömbbel, táblákkal s effélével. - Ahol e felszerelés hiányos, igyekezzék a társulat a helyi szükséghez képest azon segíteni, t. i. az illető iskolai hatóságnál szorgalmazza azok beszerzését. Ha pedig az iskola szegénysége azt lehetetlenné tenné, vagy maga a társulat segélyezze e célra, vagy a közoktatási minisztériumnál kérvényezzen tanszerekért.

5. §. Az egyletnek egyik legáldásosabb ténye leende, az iskolában a gyermekek számára oly olvasó könyvtárak felállítása, melyből a növendékek olvasás végett haza is vihetnének könyveket. Különösen sokat lehetne ez által hatni az olvasásnak a népnél való megkedveltetésére.

Az e könyvtárakhoz szükséges csekély pénzt vagy az iskola vagyonából vagy magángyűjtéssel, vagy az egylet pénztárából lehetne előteremteni.

6. §. Általában az egylet teendője lenne, az itt elsoroltakon kívül is, a népnevelés terén minden hiányokat felkeresni, azokon lehetőleg saját erejéből segíteni, amennyire pedig az erejét túlhaladná, a bajok orvoslására szükség esetén magát a közoktatási minisztériumot is felhívni.

1867

A NÉPNEVELÉSI EGYLETEK ÜGYÉBEN

Midőn számos hontársaimat népnevelési egyesületek alakítására felszólítottam, egyik célom vala, hogy ezen fontos ügyre nézve, melyben én hazám jólétének és kifejlődésének feltételét látom, közérdekeltséget gerjesszek. Hogy felszólalásomnak legalább ezen célját elértem, azt az élénkség, mellyel népnevelésünk ügye azóta tárgyalatik, bizonyítja.

De hogy ez gyümölcsözővé váljék, szükséges, hogy azok, kik ezen ügy iránt érdeklődnek, kicserélve nézeteiket, oda törekedjenek, hogy amennyiben lehet egymást felvilágosítsák, és így természetesnek fogja találni, ha a *Pesti Napló*-ban Szept. 4.-én kiadott cikkére eltérő nézeteimet, ezen levélben Önnek közlöm.

Egészen Önre bízom a határozatot, vajon annak közlését célszerűnek tartja-e? Csak arra kérve, hogy saját észrevételeit velem akár a sajtó útján, akár szintén levélformában közölni szíves legyen.

Önnek nézete szerint az indítvány, melyet a népnevelés érdekében tettem, idő előtti, mert, „oly egyleteknek létesítése” minőket indítványoztam, még ott is sok nehézséggel járna, hol már a társadalmi tevékenység magas fokon van kifejlődve, mennyivel inkább nálunk, ahol még az is kétséges, vajon ezen lépés az ügy egészséges kifejlődésének nem lesz-e ártalmára?

Én az ellenkezőről vagyok meggyőződve, s okaim erre a következők.

Arra, hogy bármely téren célszerűen haladhassunk, három dolog szükséges:

1. hogy azon állapotokat, melyeknek megváltoztatását akarjuk, tökéletesen ismerjük,
2. hogy amennyire lehet, haladásunkban oly irányt kövessünk, melynél a közvélemény támogatására számíthatunk, vagy legalább azzal konfliktusba nem jutunk,
3. hogy tisztában legyünk azon eszközök iránt, melyek célunk elérésére rendelkezésünkre állnak.

Ez szükséges a népnevelés ügyében is, azon egy különbséggel, hogy a létező állapot tökéletes ismerete e téren még nehezebb, s hogy minden változás keresztülvitelénél itt eszközeinket még több óvatossággal kell megválasztanunk, s hogy ha a közvélemény kíváncsi a közélet minden ágában, és a törvényhozó és kormány legüdvösebbnek látszó rendelkezései eredménytelenek, ha azok a polgárok nagyobb részének ellenkezésével találkoznak, ily ellentét a nevelés mezején bizonyosan még károsabbat hat.

Ha mármost a népnevelés körében célba vett javításoknak ezen előfeltételeit szemünk előtt tartva hazánk jelen állapotára fordítjuk figyelmünket, a következő tényekhez jutunk:

a) Hogy a népoktatás jelen állapotjáról senkinek az országban teljes ismerete nincs. Kétségtelen, hogy a statisztikai adatoknak azon neme, minőkre a nemzetgazdászok következtetéseit alapítja, a nevelés körében soha nem elegendők, s hogy például az iskolamesterek vagy iskolába járó gyermekeknek száma biztos következtetések alapjául nem szolgálhatnak, - míg a népoktatás minőségéről és az iskoláztatás eredményéről tudomást nem szerezhethetünk. De ki fogja állítani, hogy magunknak a jelen pillanatban és a létező adatokból, melyek a kormánynak rendelkezésére állnak, csak oly száraz statisztikai adatokat is szerezhethetünk, melyekből az iskolázott gyermekek száma biztosan kitűnjék.

b) Hogy a népoktatás jelenleg az egyes vallásfelekezetek kezében van, s abból anélkül, hogy polgáraink nagyobb részének nézeteivel ellentétbe jöjjünk, nem is vétethetik el.

Kétségtelenül vannak sokan a hazában, kik a népiskolának felekezetek szerinti elosztását a vallásos érzelmek fenntartására nem tartják szükségesnek, s e nézet nyilvánult az 1848-i törvényhozásnál is, melynek folyamata alatt az általam indítványba hozott törvényjavaslat főként azon szempontból támadtatott meg, mert abban a felekezetek különbségére tekintettel valék. De mindamellett, habár sokan vannak is a hazában, kik a valláskülönbség nélküli közös iskolák felállítását kívánatosnak tartják, előttem kétségtelennek látszik, hogy a többség a jelen pillanatban e nézetet nem osztja még, s hogy ily iskolák behozása a közvélemény sértése nélkül lehetetlen.

Végre, harmadszor, hogy miután nemzetünk semmihez nem ragaszkodik inkább, mint az önkormányzat eszméjéhez, s miután ezen eszme egész közigazgatásunk egyik alapját képezi, a kormány a népnevelés ügyében sem támaszkodhatik azon eszközökre, melyek egy centrálisabb kormánynak rendelkezésére állnak, részint mert ezzel a nemzet közvéleménye ellentétben áll, részint mert ott, hol a közélet semmi ágában centralizáció nem létezik, a centralizációt éppen a népnevelés körében behozni teljes lehetetlen.

Ha már most azon meggyőződésből indulva ki, melyben kétségen kívül Ön is osztozik, hogy hazánkban nincs vallásfelekezet és nincsen vidék, melynek körében a népnevelés jelen állapotjával megelégedhetnénk, hogy e szerint a javításoknak szüksége általános, elismerjük, miként minden javításnak első feltétele, hogy a népnevelés jelen állapotjáról magunknak teljes ismereteket szerezzünk, ha belátjuk, hogy ha javítani akarunk, azon tényezőkön kívül, melyek a nevelésre eddig befolytak, még másokról kell gondoskodnunk: vajon mik azon eszközök, melyek a kormánynak, hogy a népoktatás mezején kötelességének eleget tegyen, a jelenleg létező viszonyok s uralkodó nézetek mellett rendelkezésére állnak?

Újra mondom, hogy én a centralizációtól éppen a népnevelés mezején nem várok nagy eredményeket. Azon adatok, melyeket a kormány magának orgánumai által szerezhet, s melyek a száraz statisztikai adatokon alig terjeszkednek túl, soha nem elégségesek arra, hogy a népnevelésnek valóságos állapotát s néha legnagyobb hiányait felismerjük. De elvonatkozva ettől, s megengedem, hogy a mód, melyet Guizot 1833-ban arra használt, hogy magának a francia népnevelés állapotjairól a szükséges ismereteket megszerezze, a legcélszerűbb, s hogy ugyan e célra néhány száz kormánybiztost küldve ki, a szükséges felvilágosítás ezen úton is el volna érhető.

De vajon, ha az egész nagy kormányi gépezetet, mely erre szükséges, előállíthatjuk is, és ha az országgyűlés a százezreket, melyeket ez igénybe venne, ellentmondás nélkül megszavazná, nem kell-e szintűgy tartanunk, hogy különböző vallásfelekezeteink, melyek autonómiájuk felett örköndve, a kormánynak minden beavatkozását az iskolába eddig sérelemnek tekinték, oly kormánybiztosoknak kiküldését, kik az egyes iskolák állapotját megvizsgálva, azokról a kormánynak jelentést tesznek, autonómiájukra nézve sérelmesnek fogják tartani.

Ugyanez áll a törvényhatóságok hasonló tevékenységéről is, mert bármily nagy a kegyelet, mellyel a nemzet törvényhatóságai iránt viseltetik, bármily általános a kívánság, hogy azoknak hatásköre közéletünk minden ágaira terjedjen, igen kétlem, hogy azon vallásfelekezetek, melyek csak teljes önállásukban találják biztosságukat, a törvényhatóságok beavatkozását óhajtának vagy szó nélkül elfogadnák, hogy azon iskolák ügyébe, melyeket saját alapítványaikból vagy adóztatásból tartanak fenn, más felekezetű polgárok bármily befolyást gyakoroljanak.

S ha ez áll, ha a jelen állapot teljes felismeréséhez, mely minden haladásnak első feltétele sem a kormány által erre különösen felállított közegek, sem a törvényhatóságok útján nem juthatunk anélkül, hogy ezáltal a különböző felekezeteknek féltékenységet ne idéznők elő, vajon mily eszköz marad rendelkezésünkre, hogy a cél eléérésék?

Csak két lehetőség marad hátra. Vagy egyenesen azokhoz kell fordulni, kik a népnevelés ügyét eddig vezették, az egyházakhoz; vagy egyenesen a közönséghez, melyet az ügy érdekel.

Hogy az elsőt nem tevék, oka éppen azon meggyőződésben kereshető, hogy az egyházak, melyek eddig a népnevelés ügyét kizárólag vezették, annak előmozdítására bizonyosan megtették mindazt, ami hatalmukban állt, s hogy így ily felszólításnak nem lehetne más eredménye, mint hogy olyanok, kik kötelességeiket úgyis ismerik és azokat a lehetőségig teljesítették, erre szép szavakban újra felszólíttatnának.

Ha a szavak helyett sikert akartam, nem maradt tehát más hátra, mint hogy a népnevelés érdekében azokhoz forduljak, kik azzal eddig nem foglalkoztak, s kiket ez leginkább érdekel, s a kor összes polgárait felszólítsam, hogy e fontos ügy előmozdítására egyletekké alakulva ők magok tegyék mindazt, mit annak előmozdítására sokuknak egyesített akaratától és tevékenységétől várhatunk, s midőn ezt nem mint miniszter, hanem mint egyes polgár tevék, midőn ezt azért tettem így, hogy ezen egyletekben senki kormány-orgánumokat ne lásson, hanem azokat a polgárok által egy bizonyos cél elérésére alakított *szabad egyleteknek* tekintse, melyek semmi hivatalos jellemmel nem bírnak; midőn a szabályoknak csak egy mintáját közölve világosan, szavakban felhívtam mindenkit, hogy a szabályokat az egyes vidékek szüksége és körülményei szerint módosítsa, midőn még azon kérdésre nézve is, vajon ezen egyesületek a vallásra tekintet nélkül vagy felekezetek szerint alakuljanak-e? - csak személyes nézeteimet adtam elő, s mindenkinek szabad akaratára bízom, hogy erre nézve az egyes vidékekben létező közvélemény szerint járjon el: bizonyosan nem várhattam, hogy indítványom valaki által olyannak fog tekintetni, mely által akár az egyes felekezetek autonómiája korlátozhatnék, akár a miniszteriális hatalom kiterjesztése céloztatik, kivéve annyiban, amennyiben a kormány hatalmát semmi nem emeli inkább, mintha az a közvéleményre támaszkodhatik.

Mert hogy ezen egyletek által csakugyan egy erős közvéleménynek alakítása vala célom, hogy midőn a népnevelés ügyében minden egyes polgárnak tevékenységét hívám fel, szándékom az volt, hogy a népnevelés körül az országban létező különböző nézetek a lehetőségig egyesítenek, és így ezen kérdésben egy erős, organizált közvélemény támadjon, mely a kormány-nak törvényjavaslatainál s egyes rendelkezéseinél irányul és támaszul szolgáljon, ezt szívesen elismerem.

A kételyek, melyeket ön ezen eljárásom eredménye iránt kifejez, a következők:

hogy hazánkban az egyleti tevékenység sokkal újabb, semhogy attól nagy eredményeket várhatnánk;

hogy a népnevelési egyletekre oly dolgok bízhatnak, melyeknek teljesítése az egyletek körén kívül fekszik;

hogy az egyes vallásfelekezetek ezen egyletektől a szükséges közléseket megtagadják;

hogy ezen egyletek száma oly roppant lesz és általok oly komplikált gépezet állíttatik fel, melyet igazgatni nem lehet, és mely csak zavart okozhat;

hogy végre ezen egyesületek nem szabad egyesületeknek, hanem a miniszteriális organizmus egy részének fognak tekintetni.

Mi az elsőt illeti, megengedem, sőt magam is bevallom, hogy az egyesületi tevékenység nálunk még újabb, mint más nemzeteknél, ugyanezt mondhatjuk csaknem mindazon intézményekről, melyek az újabb kori demokratikus alkotmányok alapját képezik, ugyanezt mondhatjuk például a sajtóról is; de vajon ki következtetheti ebből, hogy miután alkotmányunk megváltozott, és az egész nemzet minden osztályainak tulajdonává vált, ne alkalmazzuk azon intézményeket, melyek nálunk újak, de melyek nélkül megváltozott alkotmányunk célszerűen nem

működhetik; hogy ne éljünk a sajtóval, mert ez nálunk kevésbé fejlett ki, mint más országokban? És habár az egyleti szabadság gyakorlásában újabbak vagyunk is, véleményem szerint nem mondhatja senki, hogy annak eredményeit nem mutathatjuk elé már most is, és én, ki az első iparbanknak egy ideig élén álltam, és a napokban az iparegyesület működését 1700 taggal kezddhettem meg, jogosítva érzem magamat, hogy e részben más nézetben legyek, és az egyesületi tevékenységtől, midőn az a népnevelést tűzi ki magának feladatul, ha nem is oly eredményeket, minőket például Hollandiában látunk, de bizonyosan nagy eredményeket várjak, azaz mindazokat, melyeket alkotmányos országban egy erősen kifejtett közvéleménytől várhatunk.

Mi a második ellenvetést illeti, megengedem, hogy az egyesületi szabályok tervezetében oly kör jelöltetik ki, melyet tökéletesen ezen egyleteknek egyike sem fog betölthetni; de vajon ha azt akarjuk, hogy ezen egyesületek minél több honpolgárt foglaljanak magukban, nem kell-e azoknak oly kört kijelölnünk, mely mindenkinek fáradozásainak méltó célt ígér, s vajon elérhetjük-e ezt, ha az egyleteknek csak azon feladatot tűzzük ki, hogy azok a népnevelés hiányai s azok elhárításának szüksége felett diszkucáljanak, s minden praktikus eredmény nélkül oly dolgokat világosítsanak fel, melyeken úgysem kételkedik senki. - És én nem hiszem, ha azon feladatok közt, melyek az egyleti tevékenységnek kitűzettek, olyan legyen, mely az egyesületi tevékenység körén kívül fekszik, főképp nem számíthatom ezek közé a statisztikai adatoknak gyűjtését, s az egyes iskolák állapotáról és az egyes népoktatók működéséről szóló tudósításokat, mert valamint az elsőkre nézve éppen a tagoknak nagy száma azokat ily adatok gyűjtésére képesebbé teszi, mint bárki mást, úgy nem hiszem, hogy bármily tárgy, mely iskolák állapotára vonatkozik, a közvélemény hatáskörén kívül vagy felül állana. - Kimondván azt, hogy a népnevelési egyletek - mi ügyis a dolgok természetéből következik - semminemű hivatalos hatáskörrel nem bírnak, hanem hogy azok egyedül a közvélemény orgánumainak tekintendők, melyek által az egyrésről a létező állapotokról magának tudomást szerez, s ezen állapotok felett ítéletét mondja ki, úgy hiszem, az egyes vallási felekezetek feltékenységétől tartani nincs okunk, annyival kevésbé, minthogy ott, hol a felekezeti szellem annyira menne, hogy valamely felekezet tagjai jogsértést találnának abban, hogy olyanok, kik más vallási felekezetnek hívei, felekezeti iskolák iránt érdeket mutatnak, a nehézségeket, melyek ebből támadhatnának, könnyen kikerülhetők azáltal, hogy minden felekezet külön egyesületeket alakít.

És éppen ezért nem oszthatom azon aggodalmakat sem, melyeket ön cikkében a következtetések iránt kifejez, ha ily egyletek „*tervrajzom értelmében létrejönnének, és e roppant nagy gép működése elkezdődne*”. - Hiszem, sőt reménylem, hogy ez nagy változást fog előidézni népnevelésünk mezején. Az ijesztő csend helyett, mely e téren eddig uralkodott, s mely között némelyek tán jól érzék magukat, nagy mozgalmat, sőt zajt várhatunk, s talán itt-ott oly indítványokat, melyek céliránytalanok. A szabadság általában nem csendes, nem hallgatag, nem kényelmes; de vajon lemondjunk-e ezért a szabadság eredményeiről, és inkább mostani állapotában hagyjuk népnevelésünket, vagy azon organizmushoz forduljunk a népnevelés javítására, melyet Francia-, vagy Poroszország alkalmazott.

Megengedem, hogy egy célszerű népnevelési törvény és jól kombinált kormánygépezet, mely a minisztérium rendeleteit végrehajtja, a nevelés előmozdítására szinte sokat tehet, sőt, oly országban, hol a mezőn már sok történt és hol elég, ha mérsékelten haladunk, ily intézkedések a célnak tökéletesen megfelelhetnek. De ne feledjük el, hogy mi hátramaradtunk; nem saját hibánkból, de nagyon hátramaradtunk más, mívelt nemzetek mögött. Nekünk sokat kell tennünk, sokat és rövid idő alatt. Annyit, amire a törvényhozás és kormány összes ereje nem elégséges; és vajon miként remélhetjük a nagy feladatnak megoldását, ha a nagy munkában,

mely előttünk áll, az egész nemzet, részt nem vesz, ha egy roppant gépezetet nem állítunk, melyben millió fej gondolkozik, millió kéz a munkához fog?

Hogy ott, hol ugyanazon feladattal nagyszámú egyletek foglalkoznak, melyeknek mindegyike nagyszámú tagokból áll, a nézetekben ellentétek támadhatnak, sőt fognak támadni, hogy a haladás, melyet várhatunk, nem lesz oly rendezett, mint egy ezredé, nem lesz oly szabályozott, mintha a minisztérium hivatalnokai által kidolgozott nevelési terveit az egyházi előjáróságokkal közli, s ezek azokat hivatalos formában alattvalóiknak kiadják, hogy a zajnak bizonyos mértéke nem kerülthet ki, melyet a közvéleménynek egyes tárgyakali élénk foglalkozása mindég előidézt - mindezt soha nem vonhatom kétségbe, csak hogy én az izgatásnak azon nemét, melyről szoltam, arra - ha a népnevelés ügyében rövid idő alatt nagy eredményeket akarunk, szükségesnek tartom; s hogy attól nemcsak semmi hátrányt nem, sőt, jó következtetéseket várok, főképp ha arról gondoskodunk, hogy a támadható ellentétek kiegyenlítése eszközölthessék, és éppen ez vala az ok, melyért indítványozám, hogy az ország különböző egyleteinek küldöttjei évenként egyszer közös ülésre összegyűljenek - miáltal nemcsak a különböző irányok egyesítésére alkalom nyújthatná, miáltal nemcsak a zavar kerülhetné el, mely sok önálló egylet működéséből következhet, de egyszersmind azon, sokkal károsabb eszmezavar érné végét, mely jelenleg a népnevelés körül hazánkban létezik.

Ami végre azon aggodalmat illeti, hogy az alakítandó népnevelési egyletek, mert azok a minisztériummal közvetlen levelezésben állnának, s a minisztérium által kiadandó rovatos ívek betöltésére a tanítás és tanulás módja, eredményeinek észlelésére és nézeteiknek a minisztériummal való közlésére szólítottak fel, hatóságoknak, a bizottmány tagjai pedig hivatalnokoknak tekintetnének, ily tévedéseknek eloszlatását csak a tapasztalástól várhatjuk.

Miután a nyilatkozat, hogy a népnevelés ügyében kiadott körlevelemet nem mint tisztviselő, hanem mint egyes polgár írtam, az aggodalmakat, melyek némelyeknél a miniszteriális kezdeményezésből támadtak, nem oszlatta szét, ha újra kimondom is, hogy ezen egyletek üdvös működésének egyik feltételét éppen azoknak teljes szabadságában találom, ez némelyekre talán szinte nem volna hatással, de a tapasztalás kétségen kívül meg fogja győzni ezeket is, miként az, hogy ezen egyesületek éppen általam indítványoztattak, és pedig akkor, mikor a minisztériumnak tagja vagyok, azoknak természetét nem változtathatja meg, s oly egyesületekből, melyek az ország különböző vidékeiben egyesek szabad akaratából, minisztérium minden egyenes befolyása nélkül alakultak, miniszteriális orgánumokat nem csinálhat. - A miniszteriális állás arra, ki azt elfoglalja, nagy kötelességeket ró, de nem foszthatja meg azon jogtól, hogy mit hazája érdekében jónak és szükségesnek tart, azt tehetsége szerint teljesítse. Miután tehát hivatalos állásom nem változtatta meg azon meggyőződésemet, hogy a népnevelés ügye nem pusztán törvények és miniszteriális rendeletek, hanem csak a népnek közreműködése által indulhat jobb fejlődésnek, nemcsak jogom, de kötelességem volt, hogy a népnevelés ügyében azon eszközökhöz nyúljak, melyet legjobbnak tartok.

De valamint hivatalos állásomban nincsen semmi, ami engem az indítvány tételétől visszatartóztathatott, úgy az indítványozónak állása nem változtathatja meg ezen egyesületek természetét sem, valamint azok ez által semminemű hivatalos állással nem ruháztathatnak fel, úgy nem is jöhetnek más viszonyba a közoktatási minisztériummal, mint mely feladatsnak természetéből önként következik.

Az egyletek a minisztériummal szintúgy, mint azon hatóságokkal, melyek a népnevelésre hivatalos kötelességüknek fogva felügyelnek egyenesen közlekedhetnek, amennyiben jónak látják a minisztérium által velök közlött statisztikai táblákat betöltik, és a nevelésre nézve általánosan vagy egyes iskolákat illetőleg nézeteiket a minisztériumnak előadják. De minthogy ez csak azon természetes összeköttetésnek következtetése, mely a közoktatási minisztérium és

mindazok közt létezik, kik a népnevelésnek fontosságát belátva annak javításán dolgoznak, az ily összeköttetés a fontos ügy célszerű vezetésének feltétele, de nem olyan, mi által ezen egészen szabad egyesületeknek természete változnék. - És valamint meg vagyok győződve, hogy sem a közoktatás minisztere, ha a tisztviselőkön kívül senki által a közoktatás mezején netán felmerülő hiányokról nem tudósítatik és senkitől támaszt nem várhat, sem az egyletek, ha a minisztérium létezését ignorálják, feladatuknak eleget nem tehetnek; úgy meg vagyok győződve, hogy azon nagy eredményeknek, melyeket a népnevelési egyletek alakulásától várok, nagyobb részét áldoznák fel, ha a közöttük s a közoktatási minisztérium között szorosabb viszonyt akarnánk megalapítani, mint mely a kormány s egy alkotmányos ország polgárai között, kik vele ugyanazon cél után törekednek, mindig létezik.

Ez nézetem az általam indítványozott egyesületekről.

Azon meggyőződésből indulva ki, hogy miután hátramaradásunk a népnevelés mezején tagadhatatlan, és alkotmányos szabadságunk, sőt nemzeti létünk biztosítása azt kívánja, hogy sokat tegyünk egyszerre és sokat rövid idő alatt, a kormány és törvényhozás maga e roppant feladatnak eleget nem tehet. Itt az egész nemzetnek akarni s cselekedni kell, s minthogy ez csak úgy eszközölhető, ha az egész nemzet ezen ügynek fontosságát belátja, s egyszersmind tért talál, melyen a közös munkában részt vehet, én ezen legfontosabb nemzeti ügynek előmozdítására nem ismerek jobb, nem ismerek más módot, mint melyet indítványoztam, s habár meg voltam lepetve, midőn tapasztalám, hogy az egyesületi tevékenységet szólítva fel, azaz azt, mi minden szabadságnak alapját képezi, indítványom ellen azon panasz emeltetett, hogy általa az autonómia veszélyeztetik. Minden, amit eddig hallottam s olvastam, nem ingatott meg nézetemben.

A cél, mely után törekedtem s törekszem, nem volt egyéb, mint az; hogy azon ügy iránt, melynél fontosabbat nem ismerek, de melyre nézve még a legjobb hazafiak között sok helyen csak közönyösséget találunk, közérdeket gerjesszek, s hogy a népoktatás mezején, hol eddig sokan üdvösen, de homályban működtek, mentül több világosság terjedjen el, és mind az egyeseknek érdemeit, mind azon hiányokat belássuk, melyek azon találhatók, - és habár az ellenzés, mellyel indítványom több helyen találkozott, azt vonhatja is maga után, hogy eszmém szűkebb körökben alkalmaztatik, mint vártam, azért mégis hiszem - sőt a már eddig elért eredmények után meg vagyok győződve, hogy e cél el fog éretni; s hogy azon eredmények, melyeket ott, hol szabad népnevelési egyletek alakulnak, tapasztalunk, el fogják oszlatni a kételyeket, melyek most egyesek által indítványom ellen felhozatnak.

1867

A NÉPTANÍTÓKHOZ

Egy részét azon akadályoknak, melyek népnevelésünk emelkedésének útjában állnak csak a törvényhozás háríthatja el, és bizonyos, hogyha azt, amit e téren - bár bűnünk nélkül - elmulasztanánk, haladásunk gyorsasága által pótolni akarjuk, erre az egész nemzet közreműködésre kíváztatik, de nem kevésbé kétségtelen az is, hogy az egész nemzet körében éppen a néptanítók osztálya az, melytől e nagy nemzeti feladat megoldása leginkább függ.

A törvényhozás a népnevelésnek oly rendszerét állíthatja fel, mely korunk szükségének teljesen megfelel; gondoskodhatik a pénzforrásokról, melyek annak életbeléptetésére szükségesek, s az ország polgárai egyesületekké alakulva, hatalmasan támogathatják törvényhozásunk céljait. - *És mind a nemzet, mind törvényhozásunk kétségtelenül meg fog felelni e részben várakozásainknak.*

De a törvényhozás bármi célszerűen intézkedjék is, csak egy szebb jövőnek alapjait rakhatja le; az egyesületi tevékenység a népoktatás javításánál bár nagy segédül szolgálhat, de végre is csak segédkezet nyújthat: hanem *e javítás maga csak azok által eszközölhető, kik a közoktatással közvetlenül foglalkoznak*, s ha azt kívánjuk, hogy népoktatási állapotaink gyorsan javuljanak, ha belátjuk, hogy éppen e téren nem várhatunk, hanem hogy arra kell törekednünk, hogy a népnevelés emelésére addig is, míg törvényhozásunk határozatai gyümölcsöt hozhatnak - annyit tegyünk, amennyit lehet; be kell látnunk azt is: miként minden e célra irányzott törekvéseinknek eredménye azon buzgalomtól függ, mellyel e hon néptanítói törekvéseinkben részt vesznek. - És én úgy vagyok meggyőződve, hogy azon eredmények, melyeket e téren a most is rendelkezésünkre álló eszközökkel elérhetünk, sokkal nagyobbak, mint azt a legtöbben vélik.

Népoktatásunk rögtön vagy csak rövid idő alatt is nem emelkedhetik azon állapotra, melyen azt Európa többi nyugati népeinél látjuk.

A közönyösség, mellyel ez ügy iránt sok helyen éppen azok viseltetnek, kiknek a népoktatás emelése leginkább érdekükben fekszik; a szükséges taneszközöknek hiánya, mely néhol annyira megy, hogy még a népnevelésnek első feltétele, az iskolaépület sem található; végre és főképp a néptanítóknak állása, mely e pályára különösen hivatottat is attól visszajeszti - oly akadályok, melyek más országokban is csak kitartó komoly törekvéssel, nagy áldozatokkal és egy bizonyos idő után győzettek le. De vajon, ha azt belátva, elismerjük is, hogy mindaddig, míg ezen akadályok nem hárítottak el, népoktatásunk oda nem emelkedhetik, hol azt például Poroszországban vagy Svájcban látjuk, - ebből az következik-e, hogy ezen fontos ügy érdekében semmit sem tehetünk?

Tegyük fel, hogy népnevelésünk eszközeiben semmi sem változnék. A régi rozszant iskolaépület, a tanítónak elégtelen fizetése, a hiány, melyet az iskola közös taneszközökben s a gyermekek többsége könyvekben és írószerekben szenved, minden úgy maradna, mint eddig volt.

De tegyük fel, hogy még ekként minden a réginél maradt, néptanítóinkat egyszerre nagy hivatásuknak szelleme szállná meg, hogy belátva feladatuknak egész fontosságát, mostantól azon meggyőződéssel dolgoznának annak megoldásán, hogy hazájok jövőjén dolgoznak, s mindazok között, kik büszkén a nemzet szolgálainak nevezik magokat, nincsen senki, ki ezt náluknál több joggal tehetné, mert hisz nincsen senki, ki tevékenysége által a jövő nemzedék jólétére nagyobb befolyást gyakorolhatna, mint ők.

Tegyük fel, hogy az iskolában s a néptanító helyzetében semmi sem változott, a tanterem falain nincs egy új szeg, melyre a hiányzó földabroszokat vagy ábrákat akasztani lehetne - csak *azon nézet változott meg, mellyel a tanító saját hivatását tekinti*, s vajon az ily tanítónak vezetése alatt álló intézet nem változnék-e meg tökéletesen már ezáltal is? vajon, ha feltehetnők, hogy néptanítóink mindegyike el van határozva, hogy *a tanügy emelésére mindazt tenni fogja, mi korlátolt helyzetében hatalmában áll* - nem mondhatjuk-e előre, hogy népoktatásunk ügye egyszerre oly haladást fogna tenni, minőt maga a törvényhozás legüdvösebb rendelkezései által is ily rövid idő alatt nem eszközölhetne?

Úgy hiszem, senki sem fogja kétségbe vonni ezen állításomat; hisz elismert elv, hogy minden iskolánál, de főképp a népiskolában tulajdonképp minden a tanítótól függ, s az bizonyos, hogy ha néptanítóink mindegyike annyit tenne, amennyit tehet, népoktatásunk rögtön a legnagyobb átalakuláson menne keresztül. De vajon lehet-e, szabad-e ezt feltennünk? Tudjuk, mi kevés történt eddig néptanítóink kiképzésére, s mennyire elhagyott az ország nagy részében állapotuk, s vajon remélhetjük-e, hogy azok, kikért a haza eddig oly keveset tett, egyszerre lelkesülni fognak azon hivatásért, mely nekik még mindennapi kenyerőket sem szerzte meg?

Míg a néptanítóknak anyagi jólétéről nem gondoskodtunk, addig tőlök lelkesedést nem várhatunk.

Sokszor hallottam és olvastam ezen állítást, de mindig azok közé számítani azt, melyeket praktikusoknak tartanak, de melyeket a tapasztalás megcáfol. - Meggyőződésem szerint a buzgalom, mellyel e hazának szolgálunk, soha sem függ azon díjtól, mellyel az fáradozásainkat jutalmazza, s ha ezen meggyőződésem minden egyéb tekintetben csalódásnak bizonyulna is, a néptanítók osztályánál senki nem vonhatja kétségbe helyességét.

Az 1851-i francia törvény a néptanító fizetésének minimumát (a tanpénzt s általán véve a néptanítónak minden jövedelmét összevéve) 500 frankban, értékünk szerint körülbelül 250 forintban vette fel, és Svájc és Amerika kivételével kevés állam van, melyben a néptanítónak helyzete anyagi tekintetben fényesnek volna mondható. - A törvényben, melyet 1833-ban Guizot indítványozott Franciaországban, a tanító rendes fizetésének minimuma éppen 200 frankban (80 ezüst forint) állapított meg, s tagadhatja-e valaki, hogy a népnevelés ügye Franciaországban Guizot törvénye után a legnagyobb lendületet vette, s hogy más államokban éppen az államnak ezen leghasznosabb, de legrosszabbul díjazott tisztviselői között találjuk azokat, kik hivatalukat legtöbb lelkesedéssel teljesítik? s nem mondhatjuk-e ugyanezt hazánkról is, melynek néptanítói között, bármennyire sanyarú legyen helyzetük, sokan hivatásuknak egész kiterjedésében megfelelnek, s a legbuzgóbbakat nem mindig azok között találjuk, kiknek anyagi helyzetéről legjobban gondoskodva van?

A számos levelek, melyeket hivatalos állásomban az ország különböző vidékeinek népoktatói hozzám intéztek, e részben nem hagynak semmi kétséget, s akár a képességet, akár a szellemet tekintsem, mely e levelekben nyilatkozik, bátran állíthatom: hogy néptanítóink egy részénél a képesség s nagy többségénél az akarat nem hiányzik, mely arra szükséges, hogy népoktatási ügyünk nagy lendületet vegyen, s kiknél ezt nem tehetjük fel, azokat végre önértékek fogja serkenteni. Mert ha egyesek a néptanítónak jobb ellátását tartják is a népnevelési ügy emelésének első, sőt egyetlen feltételének, nem vonhatja kétségbe senki, hogy azon áldozatokra, melyek arra szükségesek, hogy néptanítóink méltányos díjban részesüljenek, a nemzet részéről csak úgy számolhatunk, ha ezt a népoktatás hasznáról győzzük meg, s ez egyedül azon buzgalomtól és sikertől függ, mellyel minden néptanító saját körében kötelességét teljesíti.

Azon a napon, melyen a nemzet éppoly szükségeseeknek fogja tartani az áldozatokat, melyek tőle népnevelésünk megállapítására kívántatnak, mint azokat, melyeket a közigazgatás vagy

közlekedési eszközöknek fenntartására hozni kénytelen, azon a napon a legnagyobb akadály, mely népoktatásunk emelésének útjában áll, elhárítva lesz, s elsősorban népoktatóinktól függ, hogy a nemzetet erről meggyőzzék.

Az agitáció, mely e nagy nemzeti ügy keresztülvitelére szükséges, sikerrel csak az iskolában folytatható, s a népoktatók, midőn közülök mindenik saját körében mindent elkövetve, mi tőle kitelik, a mívelődés terjesztésén dolgoznak, egyszersmind saját szebb jövőjüket alapítják meg.

S nem kezdek meg jobban e lapokat, mint midőn azon meggyőződésemet fejezem ki, hogy a tapasztalás igazolni fogja a néptanítókba helyezett azon bizodalमत, mellyel népoktatásunk gyors emelkedését buzgóságuktól várom.

1868

AZ EGYHÁZAK ÉS A FELEKEZETI ISKOLÁK SEGÉLYEZÉSÉNEK ÜGYÉRŐL ÉS A NÉPNEVELÉSÉRŐL

Kisjenő kerülete t. képviselője interpellációt intézett a kormányhoz: szándékozik-e a kormány az 1848-i XX. t. cikk 3. szakaszának folytán, az illető hitfelekezeteket meghallgatván, az egyházak és iskoláknak az állam részéről való segélyezése tárgyában kimerítő törvényjavaslatot előterjeszteni?

Megengedi a t. Ház, hogy miután az interpelláció két tárgyra vonatkozik, ti. először a különböző egyházak egyházi, másodsor azoknak iskolai szükségéik céljából való segélyezésére: én a két tárgyat egymástól elválasztom, s először csak az egyházak segélyezéséről szólok.

Igen t. barátom interpellációjában hivatkozik az 1848. XX. t. cikk 3. szakaszára, de legyen szabad megemlítenem, hogy interpellációjának tartalma eme t. cikk tartalmával nem egyezik meg, miután t. barátom a különböző egyházak segélyezésére szólította fel a kormányt, az 1848. XX. t. cikk 3. szakasza pedig egészen mást foglal magában. E harmadik szakasz tudniillik világos szókkal ezt mondja: „Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségéik közálladalmi költségek által fedeztessenek.” Itt tehát nem egyedül segélyezésről van szó, hanem ezen költségeknek az állam által való teljes fedezéséről.

Ami t. barátom kérdését illeti, szándékozik-e a kormány az egyházak segélyezésére nézve kimerítő törvényjavaslatot a Ház elé terjeszteni: én azt hiszem, hogy magának a segélyezés szónak értelme egy kimerítő és részletes törvény alkotását bizonyos tekintetben kizárja. Az egyházak segélyezése csak büdzsé útján, azaz oly módon történhetik, hogy a kormány az egyes egyházak segélyezésére, amennyiben ennek szükségét látja, egy évre bizonyos összeget indítványoz. Ez azon út, melyet a kormány követett, midőn, amennyiben a kincstárnak megszorult állapota engedte, az egyes egyházaknak ily módon való segélyezésére büdzséjébe bizonyos összegeket vett fel, melyek, ha nem is oly nagyok, hogy az egyes egyházak szükségéit teljesen pótolhatnák, legalább bizonyítják azt, hogy a kormány, amennyire az ország finaciális állapota engedi, az országnak 1848-ban tett ígérétét a lehetőségig törekszik beváltani.

Amennyiben a tett interpelláció által azon kérdés intéztetett a kormányhoz: szándékozik-e még e törvényhozásnak jelen folyama alatt kimerítő törvényjavaslatot terjeszteni a Ház elé, mely által az szabályoztassék, hogy az ország pénztára minden egyes egyháznak egyházi szükségéit teljesen fedezze? - arra nézve bátor vagyok kijelenteni, hogy a kormánynak ily törvényjavaslat előterjesztése szándékában nincs, és nem is lehet, mivel a jelen körülmények közt ezt sem az ország finaciális állapota nem engedi, sem a kellő előkészületek, melyek e kérdés tisztába hozatalára szükségesek volnának, nem léteznek. Mert ha az ország minden egyes egyháznak egyházi szükségéik fedezését magára akarná vállalni, akkor mindenekelőtt ezen szükségek teljes ismerete lenne szükséges, márpedig a jelen pillanatban, azon elveknél fogva, melyeket több egyház legfőbb kincseként őriz, azaz az egyházi autonómia elveinél fogva, a kormány jelenleg nincs azon helyzetben, hogy magának az egyes egyházak jövedelméről és szükségéiről oly tudomást szerezhessen, mely egy, a Ház elé terjesztendő törvényjavaslat alapjául szolgálhatna.

Ennyi az, amennyit t. barátom interpellációjának azon részére válaszolnom kellett, mely az egyházak segélyezését illeti.

Interpellációjának másik részére, mely különböző egyházi felekezetek iskoláinak szükségét illeti, s így a népnevelés kérdésével áll összeköttetésben, e tárgya által oly nagyfontosságú interpellációra nem adhatok jobb választ, mint midőn ezennel a népiskolai tanintézetek ügyében a kormány által készített törvényjavaslatot a Ház asztalára tisztelettel leteszem.

Nem foglalja ezen törvényjavaslat magában az összes népoktatási kérdést, melynek egyik legfontosabb ága a felsőbb nevelés, a középtanodák rendszere, mi egy későbbi törvényjavaslatnak tartatott fenn; de magában foglalja azon intézkedéseket, melyeket arra, hogy hazánkban a népnevelés végre egy, az ország állapotához méltó állást foglaljon el, szükségesnek tartok. S miután ezt éppen a közoktatásra szükségesnek tartom: ezen része az, melynek megállapítása a nemzet legnagyobb részének leginkább érdekében fekszik; s miután valamint alkotmányunk alapja demokratikus, úgy összes közoktatásunknak alapját is a népnevelésben kell keresnünk: azt hiszem, ez mindenestre az első lépés, melyet ezen pályán tenni kell.

Szükségtelennek tartom, hogy a tisztelt Házat ezen törvényjavaslatnak vagy inkább tárgyának fontosságára figyelmessé tegyem.

Fölfogásom szerint, ha fontos, hogy tökéletesbített közlekedési eszközök által ezen haza anyagi érdekeiről gondoskodjunk; nem kevésbé fontos, hogy gondoskodjunk azon közlekedési eszközökről is, melyeken az eszmék közlekedhetnek. Ilyeneket pedig csak az iskola által építhetünk. Mai időben teljes meggyőződéseim szerint minden áldozat, melyet az anyagi célok előmozdítására teszünk, közlekedési eszközeink megjavítása, pénzügyi viszonyainkat szabályozó törvények, mind nem fognak célhoz vezetni, még az anyagi érdekek terén sem, ha nem gondoskodunk mindenekelőtt a népnek értelmi neveléséről. A népnek értelmi emelésében fekszik legbenső meggyőződéseim szerint ezen haza egész jövője. Ettől függ, hogy nemzetünk, mely ezen földet vitézsége által fegyverrel foglalta el, azt értelmessége által megtartsa. Most Európának ezen helyén más nemzetnek, mint valóban civilizált nemzetnek, nincs helye.

Nem akarok szólni a törvény tárgyának fontosságáról; de engedje meg a t. Ház, hogy annak sürgősségéről szóljak egypár szót. Sürgető szükségnek tartom, hogy a t. Ház ezen javaslat fölött minél előbb határozzon. Először azért, mert ne feledjük el, hogy ezen hazában kétmillió-ötszázezer iskolaköteles gyermek van, s hogy az sem mellékes kérdés, vajon ezen kétmillió-ötszázezer gyermek nevelése egy évvel előbb vagy később kezdetik-e meg? Másodszor azért, mert bármilyen roppant a felelősség érzete, mely rajtam fekszik, miután a népnevelés vezetése reám van bízva, én kötelességemet teljesíteni képes nem vagyok, ha a törvényhozás bizonyos elveket nem mond ki, melyek a népnevelés alapját képezik. Ilyen például az iskolakötelezettség, ilyenek azon eszközök, melyek által az iskolamesterek ellátásáról s műveltetéséről gondoskodnunk kell. Harmadszor végre teljes őszinteséggel be kell vallanom, hogy megváltozott viszonyaink éppen a népoktatás terén nemcsak haladást nem idéztek elő, hanem egyes esetekben visszalépést is. Az előbbi abszolút rendszer alatt nem lévén törvény, s az, hogy a törvény nem létezik, senkit abban, amit tett, nem akadályozván, az egyes megyékben a szolgabírák és megyefőnökök az iskolakötelezettséget törvényként kimondották, és azon szülőket, kik gyermekeiket iskolába nem küldék, bizonyos bírságra ítélték el, úgyszintén ráoktrojálták az egyes községekre az összegeket, melyeket ők az iskolamesternek fizetni tartoznak, vagy azon munkát, mely szükséges arra, hogy iskolaépületek állíttassanak fel. Mi, mint az országnak alkotmányos kormánya, csak ott és annyiban rendelkezhetünk, amennyiben a törvény arra jogosít. És így mindaddig, míg törvény nem létezik, sem az egyes szülőket arra, hogy gyermekeiket iskolába küldjék, sem az egyes községeket arra, hogy iskolamestereiket ellássák vagy iskolaépületeket állítsanak fel, nem kényszeríthetjük. Ennek folytán biztossá tehetem a t. Házat, hogy több helyen, mint én hittem, az iskolába járó gyermekek száma nemcsak nem növekedett, sőt megfogyott; és minden, ami ezen bajoknak

elhárítására részint a népnevelési egyletek alakítása, részint hírlapok útján eszközöltetett, nem vezethet célhoz, ha a kormány, midőn a népnevelés érdekében rendelkezik, nem támaszkodhatik törvényre.

Megengedi tehát a t. Ház, hogy midőn ezen törvényjavaslatot asztalára leteszem, egy-szersmind azon kérésemet fejezzem ki, hogy bármennyire el van foglalva a t. Ház más, nagyfontosságú tárgyakkal, ezen törvényjavaslatot minél előbb tárgyalás alá venni méltóztassanak, mert teljes meggyőződéseim szerint az 1848-i törvények valóban biztosítva, valóban végrehajtva csak azon a napon lesznek, melyen a t. Ház a népnevelésről gondoskodott.

1868

AZ 1868. ÉVI NÉPISKOLAI TÖRVÉNY

AZ 1868. XXXVIII. TÖRVÉNYCIKK A NÉPISKOLAI KÖZOKTATÁS TÁRGYÁBAN

1. fejezet

A tanítás kötelezettsége és szabadsága

1. §. Minden szülő vagy gyám, ideértve azokat is, kiknek házában gyermekek mint mester-tanítványok vagy háziszolgák tartatnak, kötelesek gyermekeiket vagy gyámoltjaikat (ha nevelésökről a háznál vagy magánintézetben nem gondoskodtak) nyilvános iskolába járatni, életidejük 6. évének betöltésétől egész a 12., illetőleg a 15. év betöltéséig.
2. §. Azonban a testileg vagy szellemileg gyenge gyermekeket a tisztiorvos bizonyítására, az iskolaszék (117. §.) rövidebb vagy hosszabb időre fölmentheti az iskolába járás kötelessége alól.
3. §. Ragályos bajban vagy elmebetegségben szenvedők, avagy taníthatatlan tompaelméjük kizárandók a nyilvános intézetekből.
4. §. Ha a szülő (gyám vagy gazda) a tankötelezett növendéket az iskolától visszatartja: ebbeli köteletségének teljesítésére komolyan figyelmeztetendő. És ha az e célra szolgálható erkölcsi eszközök felhasználása sikertelennek bizonyulna be, s a tankötelezett növendék az iskolától továbbra is visszatartatnék: a kötelességét ekként teljesíteni nem akaró szülő (gyám vagy gazda) első ízben 50 kr-ra, második ízben 1 forintra, harmadik ízben 2 frtra, negyedik ízben 4 frtra büntetessék az iskolai pénztár javára. Sőt, ha még ezen négyszeri büntetés sem térítené a szülőt (gazdát vagy gyámot) köteletségének teljesítésére, akkor az illető iskolai szék erről a felsőbb iskolai hatóságnál jelentést tesz, mely aztán az iskolától visszatartott tanköteles gyermek számára a községi gyámhatóságnál külön gyám rendelését is szorgalmazhatja.
5. §. A mulasztást igazoló esetek a közoktatási miniszter által kiadandó rendeletben állapítottak meg.
6. §. A szülőknek és gyámoknak szabadságukban áll gyermekeiket háznál vagy bármely vallású magán- és nyilvánosintézetekben, úgyszintén más helységben levő tanintézetben neveltetni. Erről azonban a szülők vagy gyámok a helybeli iskolai széknek bélyegmentes bizonyítványt tartoznak előmutatni; valamint az illető iskolai hatóságok is kötelesek ügyelni, hogy az ily gyermekek legalábbis oly oktatásban részesüljenek, minőt a törvény szerint berendezett nyilvános elemi népiskolában nyerhetnének, és a kötelezett évek tartamáig taníttassanak.
7. §. A háznál tanult növendékek kötelesek évenként vizsgát tenni le valamely megfelelő nyilvános tanintézet illető tanítói előtt.

II. fejezet

A népoktatási tanintézetek köre és állíthatása

8. §. Népoktatási tanintézetek: az elemi és felsőbb népiskolák, polgári iskolák és tanítóképezdek.
9. §. A népoktatási tanintézetek vagy nyilvános vagy magániskolák.
10. §. Népoktatási nyilvános tanintézeteket a törvény által megszabott módon állíthatnak és fenntarthatnak a házában létező hitfelekezetek, társulatok és egyesek, községek és az állam.

III. fejezet

A hitfelekezetek által felállított népoktatási tanintézetek

11. §. A hitfelekezetek mindazon községekben, hol híveik laknak, saját erejükből tarthatnak fenn és állíthatnak föl nyilvános népoktatási tanintézeteket, az ily tanintézetek felállítására és fenntartására híveik anyagi hozzájárulását a saját képviselők által meghatározandó módon és arányban, amint eddig szokásban volt, ezentúl is igénybe vehetik, azon intézetekben a tanítókat és tanárokat maguk választhatják, azoknak fizetését maguk határozhatják meg, a tankönyveket maguk szabhatják meg, s a tanítási rendszer és módszer iránt is, tekintetbe véve a 45. §. rendelkezését, intézkedhetnek, a következő feltételek alatt:

1. hogy iskolai épületeik építésére és átalakítására nézve a jelen törvény 27. és 28. szakaszai rendeleteinek eleget tegyenek;

2. hogy a törvény 29. és 34., továbbá a 133. és 141. szakaszait, melyek a fiú és leánytanulók elkülönzéséről, az egy tanító által tanítandó gyermekek számáról, a tanító képességéről és másnemű foglalkozásáról szólnak, szintén szem előtt tartásák;

3. hogy népiskoláikban a tantárgyak legalább is a következők legyenek:

a) hit- és erkölcsstan;

b) olvasás és írás;

c) fejbeli és jegyekkel való számolás és a hazai mértékek ismerete;

d) nyelvtan;

e) természettan és természetrajz elemei, figyelemmel az életmódra és vidékre, melyhez a gyermekek nagyobb részének szülői tartoznak;

f) hazai földleírás és történet;

g) gyakorlati útmutatások a mezői gazdaság és különösen a kertészet köréből;

h) a polgári jogok és kötelességek rövid ismertetése;

i) ének;

k) testgyakorlat, tekintettel a katonai gyakorlatra;

4. hogy az iskola táblákkal, amennyire lehet, földgömbökkel, térképekkel, természetrajzi ábrákkal s általában a legszükségesebb taneszközökkel fel legyen szerelve;

5. hogy az iskolákban a szorgalomidő faluhelyen éven át legalább nyolc, városban legalább kilenc hónap legyen.

12. §. A hitfelekezetek által fenntartott vagy állítandó felsőbb népiskolai és polgári iskolákban a jelen törvény azon szakaszain kívül, amelyek a fiú és leánytanulók elkülönzéséről (29. és 63. §) s az egy tanító által tanítható növendékek számáról (34. §.) szólnak, a felsőbb népiskola és polgári iskola tanfolyamai évszámát (61. 68. §.) és tantárgyát (64. 74. §.) szabályozó rendeletek is megtartandók.

13. §. Minden hitfelekezet állíthat és tarthat fenn tanítóképezdét is azon feltétel alatt, hogy e képezdek a növendékek gyakorlati kiképzése végett gyakorlóiskolával legyenek összekötve, hogy azokban legalább azon tudományok és legalább azon terjedelemben taníttassanak, amelyeknek és aminő terjedelemben tanítása az állami képezdekre nézve, ezen törvényben el van rendelve (88. §.), hogy bennök évenként nyilvános vizsgák tartassanak, azok eredménye a

közüoktatási miniszter tudomására hozassék, hogy végre az azokban végzett növendékek számára a 102. és 103. §.-ban körülírt szigorlatoknak megfelelő vizsgák rendeztessenek.

14. §. Minden hitfelekezeti népoktatási tanintézet az állam felügyelete alatt áll. Ennélfogva a kormánynak joga és tiszte:

- a) a felekezeti iskolákat is közegei által időnkint meglátogatni;
- b) szigorúan őrködni, hogy a 11., 12. és 13. §-ban foglalt feltételek pontosan teljesíttessenek;
- c) meggyőződést szerezni arról, hogy teljesítik-e az illető hitfelekezeti hatóságok azon kötelességet, hogy az iskola vagyonának biztos elhelyezésére és rendeltetése céljára fordítására felügyeljenek;
- c) a hitfelekezeti iskolákról, az illető hitfelekezeti hatóság útján, statisztikai adatokat szerezni be.

15. §. Ha a 11., 12. és 13. szakaszokban foglalt föltételeket a hitfelekezetek főhatóságai a kormány által félévénként történt három ízbeli megintés után sem teljesítenék: a kormány közös községi iskola felállítását rendelheti el; s a község felhatalmaztatik azon hitfelekezetekre is kivetni a törvényben megállapított iskolai adót, amelyek a fennebb érintett szakaszokban foglalt föltételeket, a mondott háromszori megintés után sem akarják, vagy nem képesek, saját felekezeti iskoláikra nézve teljesíteni.

IV. fejezet

A magánosok és társulatok által felállított népoktatási tanintézetek

16. §. Magán egyének és társulatok is állíthatnak fel elemi és felső népiskolákat, polgári iskolákat és tanító-képezdéket, ha

- a) a magán egyének az általok nyitni szándékolt tanfolyamra oklevéllel képesítvék, vagy azon téren működésük folytán mind a tankerületi iskolai tanács, mind a kormány tudomása szerint közelismerést vívtak ki;
- b) a társulatok a kormánynak eleve bejelentett alapszabályaik szerint kifejezetten e célra is alakultak.

17. §. Ezen intézetek nyilvánosak lesznek, ha az illetők a felállítandó intézet szerkezetében és tantervében, melyet a megnyitás előtt legalább egy hónappal a tankerületi iskolai tanács útján a kormánynak bemutatni tartoznak, mindazon kellékeknek eleget tesznek, melyeket ezen törvény a megfelelő községi és állami tanintézetekre nézve megállapít.

18. §. Állíthatnak azonban magántanintézeteket is, mely esetben ezen szándékukról a kormányt, az intézet szervezetének és tantervének bemutatása mellett, a tankerületi iskolai tanács útján legalább egy hónappal előbb értesíteni tartoznak.

19. §. Minden ily magántanintézet tartozik a tanítandó tárgyakat és azok terjedelmét illetőleg megfelelni azon nyilvános tanintézeteknek, melyeket pótolni akar.

20. §. Az ily magántanintézetekben is évenként nyilvános vizsgák tartandók, melyeknek napja a kerületi tanfelügyelőnek és a helybeli iskolai széknél legalább egy hónappal előre bejelentendő, hogy azon megjelenhessen, s illetőleg magát képviseltethesse.

21. §. A viszonyoknál fogva kiválóan szükséges és kitűnő magántanintézeteknek a kormány erkölcsi és anyagi támogatást nyújthat.

22. §. Ellenben, ha ezen tanintézetekben a jelen törvény intézkedései meg nem tartatnának, vagy ha a kormány erkölcsi bajoknak jönne tudomására: a tankerületi iskolai tanács útján a vizsgálatot elrendelheti, s annak eredményéhez képest a tanintézetet bezárathatja; sőt rendkívüli esetben az illető tanintézet működését a vizsgálat lefolyta előtt is felfüggesztheti.

V. fejezet

A községi népoktatási tanintézetek

23. §. Oly községekben, hol a hitfelekezetek nem tartanak fenn a törvény rendeleteinek megfelelő népiskolát, valamint az ezen törvényben kijelölt egyéb esetekben is, a község köteles a szükséges népoktatási tanintézeteket felállítani.

24. §. Azon iskolák, melyek ekképp a község által állíttatnak, közös tanintézetek, a községi lakosok gyermekei részére, hitfelekezeti különbség nélkül.

25. §. Általában nem tekintetnek ezentúl felekezeti iskoláknak azon tanintézetek, amelyek községi vagyonból és jövedelmekből a község összes tagjai által, felekezeti különbség nélkül tartatnak fenn.

Azon már fennálló hitfelekezeti iskolákra nézve mindazonáltal, amelyek eddigelé a község vagyonából és jövedelmeiből tartatnak fenn, szabadságában áll az illető községnek az eddigi gyakorlatot továbbra is fenntartani; de ily esetben a segélyezés a különböző hitfelekezeti iskolák közt igazságos arányban osztandó meg, s egy hitfelekezet iskolájától sem vonathatik el, míg a többi hitfelekezetek iskolái irányában is meg nem szüntettetik.

26. §. Különféle felekezetű községekben, ha egyes felekezetek képesek is a jelen törvény kívánatainak megfelelő népiskolákat tartani fenn, de azon meggyőződésre jutnak, hogy közérővel virágzóbb állapotban tarthatnak fenn közös iskolát, amelyre az egész község, sőt az állam segélyét is igénybe vehetik: a külön felekezeti iskolák közös iskolává alakíthatók. Az ekképp egyesített közös iskola teljesen községi iskolává lesz, melyre a jelen törvény mindazon rendeletei kiterjesztetnek, amelyek a községi iskolákról szólnak.

27. §. Az újonnan építendő iskolaépületek egészséges helyen épültek, szárazak s a gyermekek létszámához mérten (egy teremre 60 gyermeket, s minden gyermekre legalábbis 8-12 \square látnyi helyet számítva) elegendő számú tágas, világos és könnyen szellőztethető tantermekkel legyenek ellátva.

28. §. A népiskolai hatóságok, felekezeti, községi, megyei és kormányközegek egyaránt kötelesek minden hatáskörükhöz tartozó eszközökkel oda hatni, hogy a már fennálló iskolai épületek is, amennyiben az előbbi szakaszban említett kellékeknek nem felelnek meg, mind a hitfelekezetek, mind a községek által, mihelyt lehetséges, mindenütt az érintett kellékeknek megfelelőleg alakíttassanak át.

29. §. A fiú és leánygyermekek elkülönözve, s amennyire lehet, külön termekben oktatandók.

30. §. A község tartozik az iskolákat földgömbbel, térképpel, táblákkal, természetrajzi ábrákkal s minden szükséges és elegendő számú taneszközökkel felszerelni.

31. §. A szegénységüket kimutató gyermekek könyveket ingyen kapnak az iskolától.

32. §. Köteles a község a szükséges iskolai könyveket és tanszereket évenként előre beszerezni s a tanulók között, a tanítók által számadás mellett, a szükséghez képest kiosztani. E könyvek és tanszerek vételára a tandíjjal együtt szedetik be.

33. §. A tanító díjazásáról e törvény értelmében a község gondoskodik.

34. §. Egy tanító 80 növendéknél többet rendesen nem taníthat. Rendkívüli esetekben az illető iskolai felsőség adhat reá engedélyt.

35. §. A községi népiskolák terheit első rendben a község viseli, mely e célra minden kebelbeli vagy hozzátartozó polgárra és birtokosra külön adót vethet ki.

Ez az adó azonban az állami egyenes adónak 5 százalékát nem haladhatja meg.

36. §. Azon községi tagok és birtokosok, kik a jelen törvényben kijelölt kellékeknek megfelelő hitfelekezeti iskolát tartanak fenn, csak annyiban köteleztetnek a községi iskola fenntartásához járulni, amennyiben azon összeg, amellyel saját hitfelekezeti iskolájuk fenntartásához pénzben vagy terményekben járulnak, egyenes adóik öt százalékát nem meríti ki.

37. §. Oly pusztai vagy majorsági birtokok, melyek külön adóközséget képeznek, de a törvényes kellékeknek megfelelő népiskolával nem bírnak, s ilyenek felállítására a 44. §. értelmében sem kötelezhetők, az illető törvényhatóság által egyik szomszéd községhez csatolandók, s annak iskolaterheit a 35. §. értelmében viselni tartoznak.

38. §. Minden község, mely e törvény értelmében községi iskolát állít fel, köteles fekvő birtokban vagy készpénzben iskolai alapot alkotni s azt évről évre lehetőleg szaporítani.

39. §. Ez iskolai alapvagyon gyarapítása végett, mindenütt, ahol a tagosítás és a legelő-elkülönítés még ezentúl fog megtörténni, azon alkalommal a már fennálló vagy netalán felállítandó községi népiskola számára a felosztandó közös területnek mindenki illetményébe aránylag beszámítandó legalább egy század része elkülönítettik.

40. §. A 35. §. értelmében kivetett adó és a 38. §. szerint alakított iskolai alapvagyon jövedelme csak községi iskola állítására és fenntartására fordíttatik.

41. §. A községi birtokrendezésnél, a közös területből a 39. §. rendelete szerint iskolai célokra elkülönített rész jövedelme, ahol községi iskola jelenleg nem létezik, a törvény kellékeinek megfelelő felekezeti iskola vagy iskolák segélyezésére fordíttathatik. Azon esetre, ha ilyen községben utóbb községi iskola állíttatik, e törvény 40. §-a irányadó.

42. §. Az iskolaépületek és tanítólak építése és fenntartása is a községet illeti.

43. §. Ha a község kimutatja, hogy szükséges népoktatási tanintézeteinek e törvény szerint felállítására és fenntartására a kellő anyagi erőt nem képes egészen előállítani, illető hatósága útján segélyért az államhoz folyamodhatik. A közoktatási miniszter a folyamodó községet az állam költségvetésében e célra megszavazott összegből segélyezi.

A) ELEMI NÉPISKOLÁK:

44. §. Oly községben, ahol a törvény kellékeinek megfelelő tanintézettel bíró egyház vagy egyházak hívein kívül más hitfelekezethez tartozó, legalább 30 tanköteles gyermek is van, akiknek szülői a fennálló felekezeti iskolákat használni nem akarják: köteles a község közös népiskolát állítani. Az ilyen községi iskola költségei mindenképp a község azon közös vagyona jövedelmeiből fedezendő, amelyek iskolai célokra rendelve, és pedig oly arányban, aminő arányban áll a községi iskolába járó gyermekek száma a felekezeti iskola vagy iskolák növendékeihez. Azon községi lakosok és birtokosok, kik a jelen törvényben kijelölt kellékeknek megfelelő hitfelekezeti népiskolát tartanak fenn, csak annyiban köteleztetnek az ekképp alkotott községi iskola fenntartásához községi adóval járulni, amennyiben azon összeg, amellyel saját felekezeti iskolájuk fenntartásához pénzben vagy terményekben járulnak, nem meríti ki egyenes adójuk öt százalékát.

45. §. Ott pedig, ahol a más hitfelekezetekhez tartozó gyermekek száma a harmincat el nem éri, ezen gyermekek is, amennyiben szülők oktatásukról más úton nem gondoskodnának, a létező felekezeti iskolába fognak járni, s szüleik ezen iskola költségeihez ugyanazon módon és arányban fognak járulni, mint azon hitfelekezet tagjai, mely az iskolát fenntartja.

Miért is ilyen helyeken a felekezeti iskolában a hit és erkölcs tanítása bizonyos órákra szorítandó, mely idő alatt a más hitfelekezethez tartozó gyermekek saját hitfelekezetük gondoskodása folytán és felügyelete alatt fognak hit- és erkölcs tanításban részesíttetni.

46. §. Egymástól legföllebb fél geográfiai mérföld távolságra levő oly községek, melyek saját erejükből nem képesek törvényszabta elemi népiskolát fenntartani, e célra egyesülhetnek s közös elemi iskolát állíthatnak, vagy közös népiskolai tanítót tarthatnak.

47. §. A tanyai lakosok gyermekei oktatásáról azon községek kötelesek gondoskodni, melyekhez a tanyák tartoznak; és pedig:

a) vagy tanyai iskolák állítása által;

b) vagy oly határokon, hol a tanyáknak egymástól távolsága miatt tanyai állandó iskolák a célnak meg nem felelnek, járó-kelő (ambuláns) tanítók alkalmazása által.

48. §. Az elemi népiskolai oktatás két tanfolyamot foglal magában, úgymint:

1. a 6 évig tartó mindennapi, és

2. a 3 évre terjedő ismétlő iskolai tanítást.

49. §. A mindennapi iskolába tartoznak járni a 6. évöket betöltött gyermekek 12 évök betöltéséig. Kivétel csupán azon gyermekekre nézve engedtetik, akik négy évi elemi oktatás után felsőbb tanintézetbe (polgári iskola, középiskola) lépnek, s ott legalább két évig tanulnak.

50. §. A 12. évet betöltött s általában azon gyermekek, kik a mindennapi iskola egész tanfolyamát bevégezték, az ismétlő iskolába kötelesek járni.

Ha ugyanazon helységben hitfelekezeti vagy egyéb népiskolák is volnának, melyekben csak 6 évi tanfolyam van, azon iskolákból kikerült gyermekek is 15. évök betöltéséig kötelesek a községi ismétlő iskolába járni.

51. §. A szegénységöket kimutató gyermekek tandíjt nem fizetnek.

52. §. A tanórák száma a tanulókra nézve hetenkint: a mindennapi iskolában legalább 20, legföllebb 25, beleértve a hit- és erkölcs tanítást is, de nem értve ide a testgyakorlatot és a mezőgazdasági vagy kertészeti gyakorlatokat.

Az ismétlő iskolában hetenkint télen 5, nyáron 2.

53. §. A mindennapi iskolába járó növendékek 10 éves korukig, a szünidő kivételével, télen-nyáron egyformán tartoznak iskolába járni; a 10 évesnél idősebb gyermekekre nézve azonban a földműveléssel foglalkozó községekben az iskolai szék megengedheti, hogy a szünidőn kívül még két hónapig a legnagyobb munkaidőben csak vasárnapi iskolába járjanak.

54. §. A szorgalomidő faluhelyen éven át legalább nyolc, városban legalább kilenc hónap legyen.

55. §. A községi elemi népiskolában köteles tantárgyak:

a) hit- és erkölcs tanítás;

b) írás és olvasás;

- c) fejbeli és jegyekkel számolás, és a hazai mértékek és pénznemek ismerete;
- d) nyelvtan;
- e) beszéd- és értelem-gyakorlatok;
- f) hazai földleírás és történet;
- g) némi általános földleírás és történet;
- h) természettan és különös tekintettel az életmódra és vidékre,
- i) természetrajz elemi melyhez a gyermekek nagyobb részének szülői tartoznak
- k) gyakorlati útmutatások a mezői gazdaság és kertészet köréből;
- l) a polgári főbb jogok és kötelességek tanítása;
- m) ének;
- n) testgyakorlat, tekintettel a katonai gyakorlatokra.

56. §. A tanterv időnként való meghatározása a közoktatási miniszter teendője.

57. §. A községi elemi népiskolákba minden hitfelekezet gyermekei járhatván, híveik hit- és erkölcsi oktatásáról az illető hitfelekezetek tartoznak gondoskodni.

E vallásoktatásnak a közös iskolai órákon kívül is szintén nyilvánosan kell tartatni.

58. §. Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Vegyes ajkú községben ez okból oly tanító alkalmazandó, aki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községekben, ahol többféle nyelvű lakosok tömegesen laknak, amennyire a község ereje engedi, különböző ajkú segédtanítók is választatnak.

B) FELSŐBB NÉPISKOLÁK:

59. §. Oly falvak és városok községei, melyek kebelükben legalább 5000 lakost számlálnak, kötelesek felsőbb népiskolákat, vagy ha anyagi erejük engedi, polgári iskolákat állítani és tartani fenn.

60. §. Egymástól legföllebb egy fél mérföldnyi távolságra fekvő helységek együtt is állíthatnak fel egy közös felső népiskolát.

61. §. A tanfolyam a felső népiskolában a fiúk számára 3, a leánygyermek számára 2 év.

62. §. A felvétetni akaró növendéknek vagy (bélyegmentes) bizonyítványt kell felmutatnia arról, hogy a 6 osztályú népiskolai tanfolyamot nyilvános iskolában törvény szerint elvégezte, vagy pedig felvételi vizsgát kell letennie a felsőbb népiskola alapjául szükséges ismeretekből.

63. §. A tanítási nyelvre és a vallás tanítására, úgyszintén az egy tanító vezérlete alatti gyermekek létszáma nézve, valamint a szünidőket illetőleg a fennebbi (34., 54., 57., 58.) §-ok érvényesek itt is.

A fiú- és leánygyermek ezen iskolákban minden esetben elkülönítve taníttassanak.

64. §. *Tanfolyamok:*

a) *Fiúk számára:*

a) hit- és erkölcsi;

- b) szépírás és rajz;
- c) anyanyelv;
- d) amely iskolában a tanítási nyelv nem a magyar, ott a magyar nyelv;
- e) számtan és mértan, alkalmazási gyakorlatokkal;
- f) természettan és természetrajz, különös tekintettel a földművelésre és iparra;
- g) földrajz és történet (általános és hazai);
- h) mezői gazdaságtan alapvonalai;
- i) hazai alkotmánytan;
- k) egyszerű könyvvitel;
- l) testgyakorlat, tekintettel a katonai gyakorlatokra;
- m) ének.

b) *Leányok számára:*

- a) a hit- és erkölcstan;
- b) szépírás és rajz;
- c) számtan;
- d) anyanyelv;
- e) amely iskolában a tanítási nyelv nem a magyar, ott a magyar nyelv;
- f) földrajz és történet;
- g) természettan és természetrajz (különös tekintettel a kertészetre és női foglalkozásra);
- h) ének;
- i) női kézimunkák.

65. §. Egy felsőbb népiskolában legkevesebb két rendes és egy segédtanító működik.

66. §. Tanórāja egy-egy osztálynak hetenkint legalább 18 és legföljebb 24 óra lehet, a hittani órákkal együtt.

Egy tanító hetenkint 30 óránál többet nem köteles tanítani.

C) POLGÁRI ISKOLÁK:

67. §. Nagyobb községek, melyeknek anyagi ereje engedi, kötelesek felső népiskola helyett polgári iskolákat állítani és tartani fenn, a község lakosai számára felekezeti különbség nélkül.

68. §. Polgári iskolákban a tanfolyam fiúk számára 6 év, leánygyermek számára 4 év.

69. §. Azon növendéknek, aki polgári iskolába kíván fölvetetni, bizonyítványt kell fölmutatnia arról, hogy a népiskola első négy évi folyamát elvégezte, vagy felvételi vizsgát kell letennie a polgári iskolába léphetésre megkívánt ismeretekből.

70. §. Egy tanító 50 növendéknél többet rendszeren nem taníthat, rendkívüli esetekben az illető iskolai felsőség adhat reá engedélyt.

71. §. A fiú- és leány növendékek a polgári iskolákban teljesen elkülönítendőek.

72. §. A polgári iskolában, a község anyagi erejéhez és a tanfolyamok számához (79. §.) képest négy-hat, de legalább három rendes és egy segédtanárnak kell lennie.

73. §. A polgári iskola egy-egy osztálya növendékeinek tanórája hetenkint legalább 24, legfeljebb 26 lehet, beleértve a hit- és erkölcstan is.

74. §. *A polgári iskola tantárgyai:*

- a) hit- és erkölcstan;
- b) anyanyelvi irálytan és irodalom;
- c) ahol a tanítási nyelv nem magyar, ott a magyar nyelv;
- d) ahol a tanítási nyelv a magyar, ott a harmadik évfolyamon kezdve a német nyelv;
- e) számvetés, kiterjesztve a polgári politikai számvetésig;
- f) mértan
- g) földrajz és
- h) történelem
- i) természetrajz
- k) természettan
- l) vegytan
- m) mezei gazdaság vagy ipartan, tekintettel a község és vidéke szükségére;
- n) statisztika;
- o) köz- magán- és váltójog alapvonalai;
- p) könyvvitel;
- q) rajz, a mértannal összhangzatba véve, és szépírás;
- r) ének;
- s) test- és fegyvergyakorlat.

Rendkívüli tantárgyak, amint a község ereje engedi, és rendkívüli órákban, a latin, francia stb. nyelvek és zene.

75. §. A tanítási nyelvre és a vallás tanítására nézve a polgári iskolákban a jelen törvény 57., 58. szakaszainak szabályai érvényesek.

76. §. A 74. szakaszban elsorolt tantárgyakra nézve, a fiúgyermek számára alkotott polgári iskolákban, a tanterv úgy állapítandó meg, hogy a polgári iskola első négy évi folyama alatt, habár kimerítőbben, ugyanazon tantárgyak taníttassanak, amelyek a középtanoda (reálgimnázium) négy alsó osztályában taníttatnak, a latin nyelv kivételével. A többi tantárgy a tanfolyam első négy évében legfőllebb megkezdethetik, s főleg a polgári iskola két utolsó évi folyamában adandó elő.

77. §. A polgári iskola tanterve, tekintettel a megelőző két szakasz rendeleteire, időnkint a közoktatási miniszter által állapíttatik meg.

78. §. A közoktatási miniszter állapítja meg azt is, hogy a leányok számára alkotott polgári iskolákban a fennebb elsorolt tantárgyak közül melyek hagyassanak el, s minő más tantárgyak vétessenek föl azok helyett.

79. §. Minden község legelőbb is azon kötelességének tartozik eleget tenni, hogy azon népoktatási tanintézeteket létesítse lehető legtökéletesebben, melyeket ezen törvény értelmében felállítani köteles; ha azonban ezen kötelezettségének eleget tett, jogában áll a felsőbb népoktatási tanintézeteket, akár egészben felállítani, akár pedig azoknak csak egy vagy két évi folyamát hozni létre.

VI. fejezet

Az állam által állított népoktatási tanintézetek

80. §. Azon népoktatási tanintézeteken kívül, melyeket a törvény értelmében a községek kötelesek fenntartani, a közoktatási miniszternek jogában és tisztségében áll, bárhol, ha szükségesnek látja, tisztán államköltségen, a helyi körülmények által igényelt népoktatási tanintézeteket állítani, melyek a 23-78. §-ban megszabott módon szervezendők, s a tankerületi iskolai tanács és tanfelügyelő hatósága alatt állanak.

VII. fejezet

A tanítóképezdek

a) *Tanítóképezdek*

81. §. Az állam az ország különböző vidékein 20 tanítóképezdet állít fel.

82. §. A képezdeknek egy gyakorló iskolával kell összekötve lenni, melyben a növendéktanítók gyakorlatilag képezthessenek.

83. §. A tanintézethez legalább 2 holdnyi kertnek kell csatoltatni, hogy a növendékek a földművelésben, a gyümölcs- és szőlőtermesztésben, gyakorlati oktatást is nyerjenek.

84. §. A tanári személyzet egy igazgató tanárból, legalább két rendes és egy segédtanárból és gyakorló iskolában működő egy tanítóból áll.

85. §. A rendes tanárok fizetése 1000 forint és 100 forint szállásbér. Ezenfelül az igazgató tanár az igazgatói teendőikért 200 forint tiszteletdíjat kap.

A segédtanár fizetése 450 forint, az iskola épületében lakás, fűtéssel és a köztartás asztalánál szabad étkezés. A gyakorlati iskola tanítójának fizetése lakáson kívül 700 forint.

86. §. A tanítóképezdebe olyan éptestű növendékek vétetnek fel, kik a 15. évet már meghaladták, s az anyanyelv, számvetés és földrajz ismeretében s a történelemben legalább annyi jártassággal bírnak, amennyit a gimnázium, reál-, vagy polgári iskola 4 első osztályában tanítanak. A belépni kívánó növendék erről vagy nyilvános iskolai (bélyegmentes) bizonyítványát köteles előmutatni, vagy felvételi vizsgának kell magát alávetnie.

87. §. A képezdei tanfolyam 3 év.

88. §. Kötelezett tantárgyak:

a) Hit- és erkölcsstan;

b) Neveléstan;

c) Oktatási módszertan;

d) Földrajz

e) Történet

f) Anyanyelv;

általános és hazai;

- g) Magyar nyelv;
- h) Német nyelv;
- i) Természettudományok és azoknak a földművelésre és iparra való alkalmazása;
- k) Gazdaságtan, gazdasági és kertészeti gyakorlatokkal;
- l) Hazai alkotmánytan;
- m) Mennyiségtan és mértan;
- n) Ének és zene (különösen hegedű és zongora);
- o) Szépírás és rajz;
- p) Testgyakorlat tanítása;
- q) A gyakorló iskolában a tanítás gyakorlása.

89. §. A közoktatási miniszter által időnkint kiadandó tantervben határoztatik meg, hogy a tantárgyak közül mindegyik osztályban melyik s minő terjedelemben tanítatik.

90. §. E képezdek hitfelekezeti különbség nélkül állami intézetek lévén, a növendékek vallásos oktatása az illető hitfelekezetek tiszte. A hit- és erkölcsstan ezen külön tanítóinak tiszteletdíját az állam fizeti.

91. §. A tanítóképezde épületei a tanításhoz és a növendékek élelmezéséhez megkívántató helyiségeket foglalják magukban.

92. §. Mindegyik képezdében köztartás állittatik, melyben mérsékelt díjért minden növendék teljes élelmi ellátást nyer.

A köztartás díját évenként a képezde igazgatótanácsa határozza meg.

A köztartáshoz szükséges fát és cselédséget az intézet fizeti.

Egyébiránt a köztartásban való részvétel a tanuló tetszésére hagyatik.

93. §. Mindegyik képezdében több szegény, szorgalmas, jó magaviseletű tanuló helyett a köztartásra az intézet fizeti be a kellő díjat.

Szegény, szorgalmas és jó magaviseletű növendékek közül többen ösztöndíjban is részesíttetnek.

94. §. Az élelmezés és ösztöndíjbeli jótéteményeket az igazgatótanács osztja ki, a hozzá benyújtott bizonyítványok és a tanári kar ajánlata alapján.

E jótétemények egyenlő jó magaviselet és szorgalom mellett szegény tanítók gyermekeinek adandók, s a felekezeti iskolák tanítóinak gyermekeire is kiterjesztetnek.

95. §. Az intézet épületében a rendet az igazgató tartja fenn, és a tisztaságra felügyel.

96. §. Minden képezde egy lehetőleg szakmunkákból álló s a tanulók által is szabadon használható könyvtárral látandó el.

A könyvtár gyarapítására évenként bizonyos összeg fordíttatik.

97. §. Fegyelmi ügyekben s a tanulók személyes viszonyában első fokon a tanári karból álló tanári szék intézkedik.

98. §. A tanári szék fölött az igazgatótanács áll. Ezt az illető tanfelügyelőnek elnöklete alatt az igazgató tanár és a közoktatási miniszter által kinevezett öt tag képezi.

99. §. Az igazgatótanács a közoktatási miniszter utasításai szerint vezeti a képezde anyagi és szellemi ügyeit, felügyel a tanári kar működésére, s ítél a tanári székből hozzá fellebbezett ügyekben.

Az igazgatótanács ítéletei ellen is azonban fontosabb ügyekben a közoktatásügyi minisztériumhoz folyamodhatnak a felek.

100. §. Az igazgatótanács tagjai az elnökön s az igazgató tanáron kívül összejövetelük alkalmával netaláni útiköltségek megtérítését s napidíjakat kapnak az intézet pénztárából.

101. §. Évenként egyszer tankerületi felügyelő és az igazgató-tanács tagjainak jelenlétében nyilvános vizsgák tartatnak.

102. §. A tanfolyam bevégezése után egy évre, de legföllebb két év eltelte alatt, amely időt gyakorlati tanítással töltheti a tanuló, köteles minden növendék a képezdei összes tantárgyakból írásbeli dolgozatokból és különösen a tanítás gyakorlásából vizsgát állani ki, és csak e feltétel sikeres teljesítése után nyerhet tanítói oklevelet.

103. §. Akik felső népiskolai és polgári iskolai tanítói állomásra akarják magukat képesíteni, azoknak a 102. §-ban megállapított vizsgán kívül a felső népiskola vagy polgári iskola tantárgyaiból és azoknak tanítási módszeréből, a kormány által arra rendelt hatóság előtt, még egy szigorlatot kell kiállaniok.

104. §. Akik a 102. és 103. §-ban meghatározott vizsgákon kétszer visszavettednek, többé vizsgára nem bocsáttatnak.

105. §. Magán-tanítóképezdéket csak oly egyének állíthatnak, akik elemi vagy felsőbb népiskolát avagy polgári iskolát tartanak fenn, amelyekben a tanítóknak képzendő egyének gyakorlati kiképzést is nyerhetnek. Az ily magánképezdek növendékei azonban valamely nyilvános tanítóképző intézetben kötelesek letenni azon elméleti és gyakorlati vizsgákat, amelyeknek a nyilvános tanítóképző intézetek növendékei e törvény szerint alávetvék.

b) Tanítónőképezdek

106. §. Az állam az ország különböző vidékein tanítónőket képező intézeteket is állít föl, amelyekben különösen a felső nép- és polgári iskolákban levő leányosztályok számára tanítónők képeztessenek.

107. §. A tanítónőket képező intézetekben egy bennlakó tanítónő felügyelete alatt a növendékek is mindnyájan benn laknak, és közösen étkeznek.

Az igazgatótanács csak kivételesen engedheti meg a künnlakást.

108. §. Felvétetnek a 14. évöket betöltött oly leányok, kik a felső népiskolai tanfolyamot egészen bevégezték.

Mindenik növendék a felső népiskola tantárgyaiból szigorú felvételi vizsgát tartozik kiállani.

109. §. A tanfolyam 3 év.

110. §. A tanítónőket képező intézetben férfitanárokon kívül, női tanulmányokra, kellő számú és képzettségű tanítónők is alkalmazandók.

111. §. A tanítónőket képező intézetek köteles tantárgyai:

a) hit- és erkölcsstan;

b) szépírás és rajz;

- c) anyanyelv és helyesírástan;
- d) magyar nyelv;
- e) német nyelv;
- f) földrajz és történet;
- g) neveléstan;
- h) számtan;
- i) természettan és természetrajz (különös tekintettel a kertészetre és a női foglalkozásokra, pl. a főzésre);
- k) ének;
- l) gazdaszönyság és háztartás szabályai;
- m) női munkák;
- n) a tanítás gyakorlása a gyakorló iskola leányosztályában.

112. §. Egy-egy intézetbe felvehető növendékek számát a kormány határozza meg.

113. §. Tandíj nincs. A bennlakók szállást, mosást ingyen, élelmet pedig mérsékelt árért nyernek.

Több szegény és kitűnő szorgalmú leányért az intézet fizeti meg a köztartási díjat. Ezek számát, az igazgatótanács felterjesztésére, a közoktatási miniszter határozza meg.

114. §. Az évi vizsgákon felül az egész tanfolyamot bevégzett növendékek összes tanulmányaikból szigorú vizsgát tartoznak kiállani, s csak úgy nyerhetnek oklevelet.

Aki e vizsgán kétszer visszavetetik, többé nem bocsáttatik vizsgára.

115. §. A növendékek fölött fegyelmi ügyekben a képezdei igazgató tanár és a rendes tanítónők ítélnek első fokon, másodfokon az igazgatótanács.

Egyébiránt a tanítónőképezde a tanítóképezdével ugyanazon hatóság alatt áll.

VIII. fejezet

A népiskolai hatóságok

116. §. Mindennemű községi népoktatási intézet közvetlenül a község hatósága alatt áll. A község e hatóságát az általa választott iskolai szék által gyakorolja.

117. §. E végből minden községben legalább 9 tagból álló iskolai szék alakíttatik, melynek tagjait a kebelbeli lakosok közül, lehetőleg az oktatásügyhöz értő egyénekből, képviselő testülettel bíró községekben és városokban a képviselőtestület, egyéb községekben a községi lakosok közgyűlése választja. A választott tagokon kívül a helybeli lelkészek és a községi népis-kola tanítója, vagy ahol több tanító van, a tanítói testület választott képviselője is tanácskozási és szavazati joggal bíró tagjai az iskolai széknek.

118. §. A községi iskolai szék három évre választatik. Tagjai azonban mindannyiszor újra választathatnak.

119. §. Ha az illető község az iskolai szék megválasztását a három év letelte után két hétnél tovább halogatná, az iskolai szék tagjait a község tagjaiból a tankerületi iskolai tanács nevezi ki.

A kinevezés azonban csak egy évre érvényes; ez idő elmúltával csak az esetben újítandó meg, ha a község választási jogával ekkor sem élne két hét alatt.

120. §. Választások érvényességére az iskolai szék tagjai kétharmadának, más érvényes határozat hozására általános többségének jelenléte szükséges.

121. §. Az iskolai szék a tanítót a 136. §. szerint választja; hetenkint egy-egy tagja által meg látogatattja a helybeli iskolákat; a tandíjt illetőleg határoz; örködik, hogy a gyermekek rendszeren járjanak az iskolába; a mulasztók gondviselőit megint, s szükség esetén megbüntetésöket szorgalmazza a bíróságnál; szigorúan felügyel a tanításra s az iskolai törvények pontos végrehajtására; felügyel az iskolai alap kezelésére s a községi előljárással egyetértőleg gondoskodik annak gyarapításáról; rendelkezik az iskolai épületek kellő javításáról, az iskoláknak taneszközökkel való ellátásáról; továbbá a tanító és a tanulók szülői s gondviselői között fennforgó panaszokban és minden nevezetesebb fegyelmi kérdésekben első fokú bíróságot képez; az évi vizsgákon jelen van; a gondnokoktól számot kér; s eljárásáról évenként, sürgős és fontosabb esetekben gyakrabban is, jelentést tesz a községnek. A község előljárói e jelentéseket a megyei vagy városi tankerületi iskolai tanácshoz minden alkalommal fölterjesztik.

122. §. A községi iskolai szék választ az iskolák száma szerint egy vagy több gondnokot, ki az iskola vagyonát kezeli, az iskolai szék utasítása szerint, az épületeket javíttatja, s a hivatalnokok fizetését kiszolgáltatja, s évenként az iskolai szék elé részletes és okmányokkal igazolt számadást terjeszt.

E számadások, miután az iskolai szék által megvizsgáltattak, felülvizsgálat végett a községhez s onnan a tankerületi iskolai tanácshoz tétetnek át.

123. §. Az egész ország vármegyék szerint azoknak megfelelő számú tankerületekre osztatik fel.

A királyi városok közül csupán Buda-Pest együtt képez külön tankerületet.

124. §. A tankerületbeli összes községi népoktatási intézetek ügyeit az oktatásügyi miniszter által kinevezett tanfelügyelő és az elnöklete alatt álló iskolai tanács kezeli, a hitfelekezeti iskolák felett pedig a tanfelügyelő közbejöttével gyakoroltatik a főfelügyelet.

Egy tanfelügyelő több tankerületben is működhetik, ha területeiken összesen 300-nál több község nincsen.

Ha teendőinek halmozottsága igényli, a kormány másodfelügyelőt vagy segédet nevezhet mellé.

125. §. A tankerületi iskolatanács a következőleg alakul:

1. Minden vallásfelekezet, melynek a vármegye területén egyházközségei vannak, választ saját kebeléből egy-egy tagot;
2. a tanmegye területén levő összes községi nyilvános tanítók maguk közül négy tagot választanak;
3. a többi tagokat a vármegyei bizottság választja saját kebeléből, ezek száma legalább 14, legföljebb 34;
4. amely megyében királyi városok vannak, a 3. pontban meghatározott tagoknak egy részét ők választják azon arányban, melyben lakosságuk létszáma a vármegye összes lakosságának létszámához van.

126. §. A tankerületi iskolai tanács öt évre választatik. Tagjai azonban az öt év elteltével újra megválaszthatók.

127. §. Buda-Pest, mely e törvény szerint külön tankerületet képez, városrészenként több iskolai községre osztatik, ugyanannyi iskolai székkal.

Ez iskolai székek a városrészek városi választói által 3 évre választatnak. Tagjaik azonban újra választhatók.

Ez iskolai székek teendői ugyanazok, amelyek a 121. §-ban elsorolvák, a tanítók választásán és az iskolai vagyon kezelésére való felügyeleten kívül, amely teendők Buda-Pesten a városi iskolai tanácsot és a városi képviselőtestületet illetik.

A budapesti (tankerületi) iskolai tanács a képviselőtestület által és ugyanannyi évre választatik, mint a képviselőtestület. Tagjai újra választhatók.

A városi iskolai székeknek, hivataluknál fogva, tanácskozási és szavazati joggal bíró tagjai a helybeli lelkészek, felekezeti különbség nélkül, a községi tanítói testület két képviselője.

128. §. A tankerületi felügyelő:

1. A tankerület területén levő összes, úgy községi, mint felekezeti és magán alsóbb és felsőbb népoktatási tanintézeteket évenként legalább egyszer meglátogatja, s a törvénynek azokban való pontos végrehajtására szigorúan felügyel;

2. a községi és állami tanodákban a közoktatási miniszter utasítása szerint intézkedik, annak tanügyi rendeleteit a tanügyi kerület területén levő községi, magán és társulati iskolákban végrehajtja, s a kormánynak mind azokról, mind a felekezeti iskolákról évenként részletes jelentést nyújt be;

3. a tankerületi népiskolai tanácsnak és netalán egyéb tanodák (pl. tanítóképezdek) igazgató-tanácsának elnöke.

129. §. A felügyelők és segédek rendes fizetést húznak.

130. §. Az iskolai tanács:

1. a községi iskolai szék által megvizsgált számadásokat felülvizsgálja;

2. a községi iskolát illetőleg a szülőknek a tanítókkal ügyeiben és mindennemű népiskolai fegyelmi ügyekben másodfokú bíróság;

3. a községi iskolai székeknek a tanító, vagy a tanítónak az iskolai szék elleni panaszaiban ítél (innét egyenesen a közoktatási minisztériumhoz folyamodhatnak a felek), s általában ítéletet mond az iskolai székek eljárása felett;

4. tanácskozik a tanügyi kerület tanügyi viszonyairól, s ami hiányokon maga nem segíthet, azokról jelentést, illetőleg javaslatot intéz a megyéhez vagy városi képviselő testülethez, amely a közoktatási miniszterhez tesz felterjesztést.

131. §. Az iskolai tanács minden negyedévben összeül, s ez alkalomra tagjai útiköltséget és napidíjt húznak.

132. §. Az iskolai tanács működéséről s a tankerületben a tanügy állásáról évenként jelentést teszen a megyei bizottság vagy városi képviselő-testület elé.

Ez évi jelentés az illető bizottság vagy képviselő-testület által mindenkor felterjesztetik a közoktatási miniszterhez.

IX. fejezet *A tanítókról*

133. §. Tanítói hivatalra ezentúl csak oly egyének képesítettek, akik valamely nyilvános képezdében az egész tanfolyamot bevégezték, s a kötelezett vizsgákat letevén, (bélyegmentes) tanítói oklevelet nyertek; vagy ha nem végeztek is nyilvános képezdei tanfolyamot, mind az elméleti, mind a gyakorlati vizsgát nyilvános képezdében sikerrel kiállották.

Azon nem okleveles tanítók, akik a jelen törvény kihirdetésekor már hivatalban voltak, állomásaikon meghagyatnak ugyan, de kötelességök az iskolákat vizsgáló főhatóság előtt tanításbeli jártasságukat és ügyességöket igazolni. Akik ezt igazolni nem tudják, a nyári szünnapok alatt a legközelebbi képezdekben póttanulásra köteleztethetnek.

134. §. Tanítói vizsgát egyes szaktudományokból és azok tanítási módszeréből is lehet tenni. Az ekképp nyert tanítói oklevél azonban csak azon tantárgyak tanítására képesít, amelyek abban ki vannak jelölve.

135. §. Polgári iskolákba kivételesen oly szakférfiak is meghívathatnak szaktanítóknak, akik tanítói oklevéllel nem bírnak ugyan, de egyes tudományok több évi folytonos művelése által, az irodalom terén, magukat kitüntették.

136. §. Tanítókat a tankerületi iskolai tanács küldöttének elnöklete és vezetése alatt a községi iskolai szék választ szavazás által.

A választás eredménye az illető iskolatanácsnak jóváhagyás végett bejelentendő.

137. §. Segédtanítóknak nemcsak okleveles tanítók, hanem képezdei tanfolyamot végzett ifjak is meghívathatnak. A meghívás joga szintén az iskolai széket illeti.

Ha a község a szükségessé vált segédtanítói hivatalt betölteni elmulasztaná, vagy e hivatal betöltését halogatná; a tankerületi iskolai főfelügyelő nevezhet ki segédtanítót, kinevezéséről a megyei iskolatanácsnak jelentést tevén.

138. §. A tanítók élethosszig választatnak, és hivatalukból csupán súlyos hanyagság, erkölcsi kihágás vagy polgári büntény miatt mozdíthatók el, a tankerületi iskolatanács ítélete folytán.

Ily ítéletek azonban megerősítés végett a közoktatási miniszter elé terjesztendők.

139. §. A megürült tanítói állomások legfőllebb fél év alatt betöltendők.

Ezen idő alatt az iskolában segédtanító alkalmazandó.

140. §. A tanító halála esetén özvegye és árvái a halálozás napjától számítandó fél évig az egész fizetést és lakást élvezik.

141. §. A tanító országos, vármegyei, városi, községi és egyházi képviselő, valamint esküdt-széki tag is lehet ugyan, de semminemű hivatal a tanítóság mellett nem viselhet.

Olyan teendőket azonban, melyek helyben és a tanórákon kívül véghezvihetők, az iskolai felsőség előleges engedelmével elvállalhat.

A felekezeti iskolatanítók az isteni tiszteleten és temetéseken segédkezhetnek.

142. §. A tanító fizetését a helyi viszonyok szerint az iskolai szék állapítja meg a tankerületi iskolatanács jóváhagyásával.

Azonban tisztos lakáson és legalább egy negyed holdnyi kerten kívül is, a fizetés nem lehet kevesebb, mint:

- a) az elemi népiskolai rendes tanítóé 300 frt. o.é.;
- b) elemi népiskolai segédtanítóé 200 frt. o.é.;
- c) felső népiskolai rendes tanítóé 550 frt. o. é.;
- d) felső népiskolai segédtanítóé 250. frt. o.é.;
- e) polgári iskolai tanítóé nagyobb városokban 800 frt. o.é., kisebb helyeken 700 frt. o.é.;
- f) polgári iskolai segédtanítóé nagyobb városokban 400 ft. o.é, kisebb helyeken 350 frt. o. é.

143. §. Ott, ahol eddig szokásban volt vagy ahol a helyi viszonyokhoz mérve célszerűnek mutatkozik, ama fizetések aránylagos része terményekben, ezek árának 10 évi átlagát számítva állapítatik meg, mely terményeket az illető községek előjárói szedik be és szolgáltatják ki.

E termények mennyisége egyszer meghatározatván, alább nem szállíthatatik.

144. §. Ahol a tanítók jelenleg a 142. §-ban kitett összegeknél nagyobb fizetést húznak: ott annak élvezetében ezentúl is meghagyandók.

145. §. A rendes tanítók évi fizetésének 2 százalékát a község évenként visszatartja a segélyezési pénztár számára, s azt a megyei iskolatanácsnak beszolgáltatja.

Az ekképp minden tankerületben begyűlt pénzt összesítve az oktatásügyi miniszter kezeli, róla évenként lehetőleg részletes nyílt számadást tevéen közzé.

E pénztárból az öregség vagy betegség miatt végleg munkaképtelenné vált s így állomásaikon nem maradható tanítók, a munkaképtelenné vált tanítónők, valamint az elhalt tanítók özvegyei (míg férjhez nem mennek) és árvái (16 éves korukig) segélyeztetnek, különös tekintettel a segélyezendő tanító vagy özvegye számosabb tagokból álló s szükségben szenvedő családjára.

146. §. Elhalt tanítók szegény árváinak neveltetésére az állam pénztárából is adatik segély, éspedig oly módon:

1. hogy az évenként megszavazott összeg legalább 100 gyermek között osztatik fel;
2. a gyermekek bármely helyen és bárminő tanintézetben tanulhatnak;
3. csak 16 éves korukig húzzák az árvák az állami segélyt.

147. §. A községi nép- és polgári iskolai tanítók kötelesek minden tankerületben tanítói testületté alakulni.

A tankerületi tanítói testület annyi körre oszlik fel, ahány járása van a megyének.

A járási körök, a községek segélyezésével, kötelesek évenként kétszer, az egész testület pedig évenként egyszer tanítói értekezletre egybegyűlni.

A tanítói értekezletek szabályozására a közoktatási miniszter rendeletet bocsát ki.

148. §. E törvény végrehajtásával a vallás- és közoktatásügyi miniszter bízatik meg, ki a közoktatás ügyéről évenként jelentést tesz az országgyűlésnek.

1868

A NÉPISKOLAI TÖRVÉNYJAVASLATRÓL

TÍZ BESZÉD

1

Azon lelkes szavak után, amelyeket t. barátom, Nyáry Pál a törvényjavaslat fontossága és sürgőssége felől e Házban előadott, el voltam határozva nem szólni a tárgyhöz semmit. Törvényhozásunk jelen stádiumában annyira takarékosaknak kell lennünk minden pillanattal, hogy oly tárgyról, melyet egy beszédben kimeríteni nem lehet, s mely a t. Ház igen sok tagjának úgyis sokáig gondolkozása tárgyát képezte, hosszasan szólni teljesen felesleges. Miután azonban Debrecen város igen t. képviselője kinyilatkoztatá, hogy az általam a népnevelés ügyében felállított elveket helyesli, egyébiránt a törvényjavaslatot most csak azért fogadja el, mert a törvényjavaslat, amint azt a bizottmány tárgyalásai által egyes pontjaiban megváltoztattattott, ezen elveknek megfelel; holott ezen elvek pedig azon törvényjavaslat által, melyet én a t. Ház asztalára letenni szerencsés voltam, lerontotta a t. képviselőnek ezen állítását nem hagyhatom szó nélkül.

Nem fogok iránta hosszabb vitatkozásba bocsátkozni. Felfogásom szerint a vitatkozás tárgyát többé nem a miniszter által előterjesztett törvényjavaslat, hanem csak a bizottmány által a Ház elé terjesztett módosított törvényjavaslat képezi, és így a miniszteri törvényjavaslatnak tárgyalásába ereszkedni én magamat feljogosítva nem tartom. Egyébiránt, habár a törvényjavaslat, mely általában a Ház asztalára letétt, s melyet a bizottmány módosított, sokat nyert is azon módosítások által, melyeket rajta a bizottmány tenni jónak látott, s melyeket én elfogadtam; s habár a t. Ház nem azért küldte ki a bizottmányt, hogy a törvényjavaslat úgy maradjon, amint volt, hanem kiküldte azért, mert ezen fontos tárgyban föl akarta használni mindazon eszközöket, melyek rendelkezésére állottak, hogy ezen fontos ügy lehetőleg legjobban és legcélszerűbben intéztessék el; s habár örömmel ismerem el, hogy a bizottság mély szakismerete és buzgóssága, melyet e nagy tárgyra fordított, törvényjavaslatomat tetemesen megjavította: de azt, hogy azon törvényjavaslat, melyet én terjesztettem a Ház elé, az általam a népnevelés ügyében felállított elvekkel ellentétben állt, semmi esetre sem ismerem el; sőt ellenkezőleg, állítom, hogy törvényjavaslatom is, bármik legyenek annak egyes hiányai, ezen elveknek éppúgy megfelel, mint az, mely a bizottmány által most a Ház elé terjesztett.

Ezen állításom hosszas bebizonyítása helyett egyszerűen hivatkozom a t. Házra, hivatkozom az országra, mely előtt az általam szerkesztett s most a bizottmány által módosítva benyújtott törvényjavaslat fekszik, s mely, ha minden a törvényjavaslatban tett módosításokat jóváhagyja is, soha nem fogja elismerni azt, hogy az általam beterjesztett törvényjavaslat az általam felállított elvekkel valaha a legkisebb ellenkezésben állott volna.

2

Amennyire az indítványt felfoghattam, azt hiszem, oly dolgot foglal magában, mely magától értetlik. A törvény kimondja, hogy minden község tartozik népiskolát felállítani, kimondja pozitíve, hogy az a községnek kötelessége.

Megvallom, én jobb véleményben vagyok községeinkről, mint az előttem szólott képviselő úr. Az én meggyőződésem az, hogy Magyarország községei a miveltségnek elég magas fokán állanak, hogy a népnevelés szükségét magok is átlássák; hogy magok is átlássák, mennyire érdekében fekszik a népoktatást általánossá tenni. Én tehát meg vagyok győződve, hogy

községeinknek nagyobb része ezen kötelességének eleget fog tenni; semmi esetre nem tartom pedig célirányosnak, hogy a törvényhozás eziránt kételyét most már előre a törvényben is nyilvánítsa.

Meg vagyok azonban győződve arról is, hogy a községeknek egy része, bármily forró legyen is azon óhajtásuk, hogy népiskolát állíthassanak fel, ezen kötelesség teljesítésére képes nem lesz; és hogy igen sok községben az egyenes adónak 5%-a az iskola felállítására elegendő nem lesz. Ezen esetekről azonban a törvény rendelkezett, midőn kimondja, hogy ott, hol a község bármi oknál fogva nem képes népnevelési intézetet felállítani, ezen községekben ily népnevelési intézetek felállítása a közoktatási miniszternek kötelessége, ki ezen kötelességét teljesítendő, az ily iskolákra szükséges kiadásokat a költségénél fogja a Ház elé terjeszteni.

Azt hiszem tehát, hogy azon esetben, ha az előttem szólott t. képviselőnek szomorú sejtelméi teljesednének, és csakugyan azt kellene tapasztalnunk, hogy népünknek egy része bizonyos számú községekben ezen kötelesség teljesítésétől vonakodnék, amelyet tisztán az ő érdekekben mondott ki a törvényhozás: akkor a közoktatási miniszter, bárki legyen is az, ismerve kötelességét, folyamodni fog a Házhoz a szükséges rendszabályok életbeléptetésére; a jelen pillanatban azonban én részemről ily törvényes rendelkezést nem tartok szükségesnek.

3

Csak egy szóra kérem a t. Ház figyelmét. Gyöngeségem, hogy nem szeretem, ha következetlenséggel vádolnak, s éppen azért figyelmezzem az igen t. képviselő urat, hogy föltenni azt, hogy egyes szülők nem fogják föl a nevelésnek szükségét, és föltenni azt, hogy Magyarország községei; azaz: az azokban lakó polgárok többsége nem fogja fel a népnevelés szükségét, az igen nagy különbség. Amit, felfogásom szerint a tapasztalás után az egyesekről nemcsak feltenni lehet, de kell is, azt a községekről, azaz az egyes községekben lakó honfitársaink többségéről, föltenni az én felfogásom szerint nem szabad.

4

Ha a népoktatásról készített törvényjavaslatban egy cikkely van, melynek szerkesztésénél erőt kellett vennem magamon, és mely úgyszólván nehezemre esett: ez éppen azon szakasz, illetőleg azon szakaszok, melyek a néptanítók fizetéséről rendelkeznek, és én meg vagyok győződve, hogy a t. Ház éppoly nehéz szívvel fogja ezen fizetéseket elhatározni, mint én azokat indítványoztam.

Kétséget nem szenved, hogy ezen hazának összes tisztviselői közt nincs olyan, akire fontosabb ügy bízott, és ki a hazának ily nagy érdekeit kezelvén, oly csekély jutalomban részesülne. De fájdalom, nem követhetjük ebben tisztán szívünket, hanem a lehetőséget is szemünk előtt kell tartanunk, és a dolgok jelen állásában én nem tartom kivihetőnek, hogy a fizetések magasabbra emeltessenek.

Ugyanezen helyzetben vannak Európa más országai is, Amerika és Svájc kivételével; a népoktatók anyagi ellátása mindenütt igen szegény és hiányos. A Franciaországban 1834-ben indítványozott törvényjavaslatban Guizot a fizetések minimumát kétszáz frankban, azaz körülbelül 83 forintban határozta meg, és előttem szólott igen tisztelt képviselőtársam, miután ezen tárggyal annyit foglalkozott, tudni fogja, mily állapotban van Németországban, jelesen még Poroszországban is, az iskolamesterek legnagyobb része. Franciaországban jelenleg még az 500 franknyi maximum sincs mindenütt elérve; Poroszországban azáltal segítenek magukon, hogy fokozatos előléptetést használnak akként, hogy az oly iskolamesterek, kik 80 vagy

100 tallérral kezdték pályájukat, később jövedelmezőbb állomásokra helyeztetnek át, és így legalább reményt látnak maguk előtt.

Részemről meg vagyok győződve, hogy ez nem fog így maradni; meg vagyok győződve, hogy éppen a népnevelés általános elterjedése által e haza anyagi tekintetben is annyira emelkedni fog, hogy idővel meg fogja hálálhatni népoktatóinak azt, amivel nekik tartozik; mert teljes meggyőződésem szerint e hazának anyagi tekintetben is emelkedése sokkal inkább függ a népneveléstől, mint bármi mástól; de a jelen pillanatban, ha magunkat ámitani nem akarjuk, magasabb fizetéseket nem állapíthatunk meg.

Nem ismerem t. képviselőtársam nézeteit a tanítóképezdéket illetőleg, és meglehet, hogy ő e részben más véleményben van, mint én. Én ugyanis a képezdeknek felállítását nagyvárosokban nem tartom célszerűnek. Egyes kivételes esetekben városokban is lehet és kell képezdeket felállítani, mert szükséges, hogy a városok számára is neveltessenek népoktatók. Általában véve azonban, minthogy a nevelendő néptanítók nagyobb részének hivatása az, hogy falusi iskolákban működjenek: én a képezdeknek városokban és főképp nagyvárosokban való felállítását nem akarnám szabályul felállítani, sőt ellenkezőleg, azt mint valóságos kivételt tekintem; mert a mi népünk nagyobb része nem a városokban lakik, és így népoktatóinkat nem a városban kell nevelnünk, hanem ott, hol későbbi működésükre jobban előkészülhetnek, azaz kisebb községekben, hol mezei gazdasággal is foglalkozhatnak.

Ennélfogva - fájdalmasan mondom - én az indítványt nem pártolhatom.

5

Kétségen kívül a bizottságnak sem volt szándéka a városok autonómiáját megszorítani. Fő feladatnak tekintette mindenesetre azt, hogy a népoktatási ügy célszerűleg rendeztessék el.

Mennyire nem állanak a t. képviselő úrnak aggodalmai arra nézve, hogy a kisebb kir. városok autonóm jogai a tanítóválasztásra nézve meg lesznek szorítva, arra nézve bátor vagyok őt a 125. szakaszra figyelmeztetni, ahol a tanítóválasztásnak joga nemcsak a kir. városoknak, hanem utoljára minden községnek lehető legnagyobb szabadságában áll.

Hiszen én meg vagyok győződve, hogy királyi városaink, mint mindegyikünk, ragaszkodik jogaihoz; de jogaik megszorításának kétségkívül azt nem fogják tekinteni, hogy oly megyékben, melyekben például 4-5 kisebb királyi város van, nem akarunk 5-6 tankerületet felállítani, minek abszolút semmi praktikus haszna nem lenne, mert a törvény úgy van szerkesztve, hogy minden főbb kérdésnél mindenütt autonóm testületek rendelkeznek, de mindenütt két fokban. Elöl van a községnek iskolai széke, felette van a tankerület iskolai bizottsága; nagyobb kir. városban, mint már pl. a fővárosok, ezen fokozatot eszközölni lehet azáltal, hogy azon városokban, hol pl. több egyházkerületek, parókiák vagy több iskolai kerületek vannak, ily várost több ily kerületre lehet osztani; minden egyes kerületben fel lehet állítani egy iskolaszéket. Ez iskolaszék felett fel lehet állítani a népiskolai bizottságot, mint fórum apellatórium minden ügyben mint második bíróság fog ítélni. De az oly kir. városokban, melyek lakossága 1500, vagy 2000 főből áll, hogy lehet felállítani iskolai széket és iskolai tanácsot? - hisz ugyanazon személyek lesznek az iskolai székben, kik a kerületi tanácsot képezik. Én részemről a törvényjavaslatnak ezen szakaszában egyáltalában a kir. városoknak jogait megszorítva nem látom, s azt tartom, hogy ha kimondanók, hogy minden egyes királyi város egy külön tankerületet képezzen, akkor mindezekben a tankerületekben a két fokozat, melyet én nagyon szükségesnek tartok, azaz: az iskolai szék és az iskolai tanács közti fokozás, practice kivihetetlen volna. Azonkívül a törvény gondoskodott arról, hogy amennyiben egyes megyei tankerületekben királyi városok léteznek, azok függetlenül ezen megyei tankerületektől, annyi

képviselőt válasszanak, amennyi a királyi várost a nép száma szerint megilleti. Én tehát ebben nemcsak ignorálását nem láttam a kir. városok jogainak, hanem látom a kir. városok jogainak teljes elismerését.

6

Igen röviden akarok szólni a tárgyhöz. Azt hiszem, e diszkusszió kissé más térre ment át, mint amelyre tulajdonképp való. Itt egyszerűen arról van szó: célszerű-e a törvénynek ezen rendelkezése vagy nem? Mert ha ezen szakasz rendelkezése elfogadtatik, azáltal valóban a királyi városok jogainak semmi prejudikálva nincs. Hogyan szól a 123. szakasz? „Az egész ország vármegyék szerint osztatik azokkal egyenlő számú tankerületekre.” Azaz mit rendel a törvény? Azt, hogy az ország osztatik tankerületekre. Mármost kérdem, mi volt célszerűbb: ideális tankerületeket csinálni-e, újakat, melyekben az ország geográfiája vétetik alapul, vagy az etnografikus viszonyok; vagy pedig felvenni a létező állapotot és viszonyokat? Magamnak e kérdést téve, ezt mondtam: miután a megyék 800 esztendő óta léteznek, miután a megyék a lehető legszorosabb összeköttetésben állanak egymással, igen célszerűtlen volna új tankerületeket állítani fel, s legjobb azon felosztást venni föl, mely már létezik, azaz a megyét. A megyét vettem tehát mint a tankerületek alapját, de nem mint jurisdikciót, hanem mint tankerületet. E megyékben foglaltatnak a királyi városok, ezeket exgremiálni a tankerületből nem tartottam szükségesnek. A királyi városok kiváltságos állást foglaltak el minden egyébben, és a megyékkel semmi összeköttetésben nem voltak, s így méltányosan követelheték, hogy ők e tekintetben is bizonyos privilégiális állást foglaljanak el, és ne állíttassanak egy sorba a többi községekkel. Ezt a törvényjavaslat is teszi azáltal, hogy a többi községeknek külön képviselést azon bizottmányban nem ad, míg a királyi városokat ily külön képviseltetésben részesítteti. Mit lehetett e tekintetben alapul venni? Nem lehetett mást venni, mint azon számarányt, mely a királyi városok és az összes tankerület, azaz a megye lakossága között létezik. Ezen számarány tehát a városokra nézve figyelembe vétetett. Azonban, amint a dolog jelenleg áll, az nem egészen az én ideám: én magamnak a dolgot másképp gondoltam, mert én a királyi városok és egyéb községek közt nem tettem különbséget, hanem csak a fővárosokra nézve, s itt is a kettőt együtt vettem egy tankerületnek. Ez volt az én nézetem. A tisztelt bizottság azonban, éppen mert a királyi városok jogait a lehetőségig kímélni akarta, kiterjeszkedett a koncessziókban a lehetőség azon határáig, melyen túl a törvény rendelete céliránytalanná vált volna; mert nézetem szerint kisebb királyi városok részére, melyek 10 000, 12 000 vagy 15 000 lakossal bírnak, külön tankerületet felállítani nem célszerű. Részemről tehát, mint mondom, miután a bizottság az általam tett indítványt - mely abban állott, hogy csak a fővárosok együttevén képezzenek egy külön tankerületet - nem fogadta el, a bizottság által szerkesztett ezen javaslatot elfogadom annyival inkább, mert részemről azt merem állítani, hogy senki sincsen, ki a létező jogokat nálamnál inkább tisztelné, de meggyőződésem szerint a királyi városok joga ezáltal nincs csonkítva.

7

Tisztelt barátom, Ivánka Imre észrevételére csak azt akarom megjegyezni, hogy a törvényben igen széles hatáskört adni a miniszternek nem tartom célszerűnek. A törvénynek mindenestre határozottan kell nyilatkoznia, és vagy azt kellene mondania: alakíttatik például 40 tankerület, mindegyik ennyi négyszög-mérföld vagy ennyi lélekszám szerint; vagy azt kell mondania, ami itten mondatik: hogy az ország jelenlegi felosztása vétetik alapul. Hogy pedig itten az országnak századok óta fennálló felosztását venni alapul sokkal célszerűbb, mint az országnak négyszögmérföldek szerinti felosztását, ez semmi kétséget nem szenved. A megyéknek egyik

legfőbb előnye az, hogy annyi századok óta való létezés által kompakt egészekké alakultak; az egy megyében együtt lakó honpolgárok között számtalan kötelékek léteznek; egy megyének lakói egymást és a megyének minden viszonyait sokkal tökéletesebben ismerik. Mindezen előnyöket egy valamivel célszerűbb geográfiai felosztás által sohasem érhetjük el. Kétséget nem szenved, hogy ezen felosztás mellett azon anomáliába esünk, hogy Torna vagy Esztergom nem oly nagy, mint Pest vagy Bács vármegye; de ebből semmi káros következés az államra nézve financiaális tekintetben nem ered, miután én ezeket előre látván, a 124. szakaszban világosan kimondtam, hogy egy tanfelügyelő több tankerületben is működhetik, ha kerületében összesen 300-nál több község nincsen. Így tehát ott, ahol kisebb megyék vannak, több tankerület lesz, de csak egy tanfelügyelő, ki több kerületre fogja kiterjeszteni működését.

8

Az értetik itt, hogy olyanok, kik tanképezdékben elvégezték a három évi tanfolyamot, mielőtt oklevelet kaptak, segédtanítók lehetnek. Csak azt akarja tehát e kitétel kifejezni, hogy olyanok is lehetnek segédtanítók, kik nem képesek arra, hogy rendes tanítók legyenek. Mert arra, hogy valaki rendes tanító lehessen, szükséges, hogy a vizsgát is letegye, míg ez a segédtanító ki-neveztetésére nem szükséges. De mégis a segédtanítóknál is szükséges bizonyos kvalifikáció; ez pedig nem állhat másban, mint abban, hogy a képezdei tanfolyamot elvégezték s azért mondatik a törvényben: a „három éves képezdei tanfolyamot végzett ifjak közül”.

9

Csak egypár szóval akarok az előttem szólott képviselő úrnak felelni.

A képviselő úr nem látja át, hogy miután én magam is azon reménységet fejeztem ki, hogy idővel népoktató oktatóinkról jobban fogunk gondoskodhatni, mint ezen törvényben, miért nem tesszük ezt már most mindjárt?

Az én felfogásom szerint minden törvényhozásnak feladata: a törvényeket alkotni a jelenre. Miután a törvényhozás évenként összejön, azon percben, melyben azon helyzetben fogja magát látni a törvényhozás, hogy e törvényt a népoktatók érdekében módosítsa, ez mindig hatalmában fog állani.

Egyébiránt az, hogy törvényjavaslatoknál ne a jelen, hanem a jövő költségvetést vegyük tekintetbe, én nem tartom célszerűnek, és azt hiszem, hogy minden törvényhozás nem a jövőnek, hanem a jelennek alkot törvényeket.

És nem kétlem, hogy talán már a jövő törvényjavaslat több pontjának módosítását fogja szükségesnek látni.

Egyébiránt a jövő törvényhozás is, úgy, mint a jelenlegi, a maga korának fog törvényeket alkotni, nem pedig egy távolabbinak.

10

Minden tanítói állomásra szükséges bizonyos kvalifikáció. Éspedig, hogy valaki rendes tanító lehessen, szükséges, hogy a képezdei vizsgát letette legyen. De a segédtanítóra is kell kvalifikáció, és ezen kvalifikáció nem lehet más, mint a képezdei tanfolyam bevégezése, habár a vizsgát le nem tette, mert az utóbbi az illetőt már a rendes tanárságra is kvalifikálja.

1868

A NÉPISKOLAI TÖRVÉNYJAVASLATRÓL

HAT BESZÉD

1

Elismert dolog napjainkban, hogy azon tényezők között, melyek minden népnek jólétére és ezáltal az államoknak hatalmára elhatározó befolyást gyakorolnak, egy-egy fontosabb nincs, mint a népnek értelmi műveltsége; és innen van, hogy jól rendezett állam nem létezik, mely a népoktatás célszerű elrendezésére figyelmet nem fordítana. E tekintetben az állam formája nem tesz különbséget, és tagadhatatlan, hogy azon nagy lendület, melyet a népoktatás ügye egy század óta vett, nagy részben felvilágosodott abszolút uralkodóknak köszönhető. Alkotmányos országban, hol a nép a törvényhozásra és ezáltal az állam a kormányzatra elhatározó befolyást gyakorol, azon okokon kívül, melyek általánosan minden államban a népoktatás fontosságát bizonyítják, vagy egy más, még nagyobb fontosságú ok, mely a népoktatásról való gondoskodást az államnak kötelességévé teszi: és ez azon tény, hogy ott, ahol a nép az állam vezetésére befolyást gyakorol, és azon arányban, melyben ezt gyakorolja, a népnek műveltségi állapotjai közvetlen befolyást gyakorolnak az állam törvényhozására és kormányzatára. És ezért, ha minden államban a népoktatás állapota nagy fontossággal bír, mert nagy befolyást gyakorol a nép jólétére: alkotmányos országban, és pedig azon arányban, melyben az alkotmány a nép minden osztályának nagyobb befolyást biztosít, a népoktatás célszerű rendezése, mely a közműveltségnek feltétele, egyszersmind feltétele az állam létének s kifejlődésének is.

És ez azon ok, mely a minisztériumot arra bírta, hogy midőn újjáalakulásunk elhalaszthatatlan teendői csaknem egész tevékenységét igénybe vették, mégis, mihelyt a kormányt átvette, a népoktatás kérdésének tanulmányozását tűzte magának egyszersmind feladatul, s kötelességének ismerte még ezen törvényhozás elé ezen tanulmányai eredményét a jelen törvényjavaslatban terjeszteni, meggyőződve arról, hogy kötelességének, melyet az 1848-ban fölállított elveknek életbe léptetésében és megszilárdításában talált, csak úgy felel meg, ha a népoktatásnak célszerű elrendezése által azon alapokat szilárdítja meg, melyektől minden demokratikus alkotmány állandósága függ, s melyek nélkül azon elvek, melyeket a nemzet 1848-ban elfogadott, soha a várt gyümölcsöket meg nem hozhatják.

Egészen feleslegesnek tartom tehát, hogy akár a tárgy fontosságáról bővebben szóljak, akár annak sürgősségét bővebben bebizonyítsam. A mélt. főrendek körében oly férfiak ülnek, kik már állásuknál fogva ezen fontos tárggyal többet és inkább foglalkoztak, mint bárki e hazában, és kik azon hiányokat, melyek népoktatásunk mezején észrevehetők, minden másoknál jobban ismerik. Én egyszerűen azon álláspont magyarázatára akarok szorítkozni, melyet a kormány, midőn a jelen törvényjavaslatot a törvényhozás elé terjesztette, elfoglalt.

A népoktatás ügye időnkben annyira képezte már a különböző törvényhozások tanácskozásainak tárgyát, hogy annak több nagyfontosságú kérdésére nézve már alig léteznek véleménykülönbségek; három kérdésre nézve azonban jelenleg is a nézetek nagyon eltérnek egymástól, és ha a mélt. főrendek között a törvényjavaslat iránt véleménykülönbségek léteznek, kétségtelen, hogy vitatkozásunk ezen kérdések körül fognak forogni. Ezen kérdések a következők:

1. Meddig terjednek a népoktatás mezején az állam jogai és kötelességei?
2. Ki viselje a népoktatásból támadó terheket?
3. Kire bízandó a népoktatásnak vezetése, igazgatása és felügyelete?

Megengedik a mélt. főrendek, hogy a lehetőségig röviden - de nem ígérhetem, hogy éppen nagyon rövid leszek -, ezen kérdésekre nézve nézeteimet előadjam.

Ami az állam jogainak s kötelességeinek a népnevelés terén határait illeti, egymással ellentétes két nézettel találkozunk. Az egyik, mely azon elvből indulva ki, hogy a nevelés kizárólag a szülőknek jogai és kötelességei közé tartozik, s amennyiben ezek ezt nem teljesíthetnék, kizárólag az egyházak teendője, az államnak feladatát a népnevelés terén arra szorítja, hogy az egyházakat anyagi segélyezésével támogassa. A másik, ezzel ellentétben álló nézet, kiindulva azon nagy fontosságból, melyet a népnevelés az államra nézve bír, a népnevelésnek jogát és kötelességét kizárólag az államnak tulajdonítja, s a szabadságnak csak igen kis mértékét tűri meg. Meggyőződésem szerint e két nézet mindegyike, ily szigorúan felállítva, egyaránt téves.

Ami az elsőt illeti, senki a szülőknek jogát s kötelességét a népnevelésre kétségbe nem vonhatja, s azt tartom, senki igazságosan nem vonhatja kétségbe azt sem, hogy a népnek nevelése s így oktatása is, minden egyház legszebb feladatai közé tartozik. De másrésről nem lehet kétségbe vonni azt sem, hogy a szülők közül sokan nincsenek azon helyzetben, hogy e kötelességeiket teljesítsék; hogy a szülők közül egyesek e joggal visszaélhetnek, sőt sokan vissza is élnek, s hogy ennél fogva, mert a szülői jogokkal való visszaélés olyak irányában gyakoroltatik, kik ótalomra szorulnak, az állam ezen kötelességet nem utasíthatja el magától.

Mondhatja erre valaki, hogy a szülőkről ily kötelességmulasztást feltenni nem lehet. Igaz, hogy az eset ritkán fordul elő, hogy szülőt a közigazgatás útján arra kellene kényszeríteni, hogy gyermekeik anyagi táplálásáról gondoskodjanak, és minden miveltebb ember tudja, hogy ha a szülőknek azon kötelességét elismerjük, hogy gyermekeiket anyagilag táplálva, testi megromlástól megőrizték, úgy nem vonhatjuk kétségbe a szülőknek azon kötelességét sem, hogy gyermekeik szellemi kifejlődéséről gondoskodjanak. De a szülői szeretet az utolsó esetben a gyermekek jogainak sokkal kevesebb garanciát nyújt, mint azoknak anyagi szükségére nézve. Mert igen nagy különbség létezik az anyagi és szellemi szükségek közt. Az anyagi szükségeknél azon percben, amelyben azok támadnak, mindenki ösztönszerűen iparkodik, hogy azoknak eleget tegyen; a szellemi szükségeknél pedig éppen az ellenkezőt tapasztaljuk. Minél nagyobb a szellemi szükség az egyesnél, annál kevésbé érzi azt, és annál kevésbé igyekszik azt pótolni; és meg lehetünk győződve, hogy éppoly néposztályoknál, melyek az oktatás hiánya miatt legtöbb kárt szenvednek, a legkevesebb ösztönt fogjuk találni arra, hogy ezen hiányon segítsenek; és ezért világos, hogy oly országok kivételével, melyekben a műveltség már bizonyos fokra emelkedett, a szülőknek gyermekeik oktatására nézve egészen korlátlan szabadságot adni nem lehet.

Ami végre az egyházakat illeti, kétségkívüli tényeket kellene ignorálnia, ha valaki azon nagy érdemeikről megfeledkezne, melyeket az egyház nemcsak általán véve a művelődés terjesztésére, hanem a népiskolára nézve is magának szerzett. Hisz minden, mi a népoktatás mezején történt századokig, egyedül az egyháznak köszönhető. De hogy az egyház egymaga, bármily kedvező anyagi állásban találjuk azt, és ha senki által sem gátoltatik is működésében, egymaga a népoktatás nagy feladatának eleget nem tehet: azt ismét világosan szintén a tények bizonyítják. Mert nem szólok a múltból, ahol pl. - mint mindenki tudja, ki e tárggyal foglalkozott - az oly hatalmas és oly nagy anyagi eszközökkel rendelkező francia egyház a forradalom előtt a népnevelés mezején oly keveset tett. Nem szólok erről, mert a XVIII. században a népoktatás még igen háttérbe szorított érdek volt. A műveltség, mint minden, akkor csak a nép felsőbb rétegeinek kiváltsága vala, s az állam, mint az egyház, figyelmét csak a magasabb tanintézetek javítására fordította Franciaországban szintúgy, mint máshol. De egy többet bizonyító példára hivatkozhatunk, s ez Anglia. Tagadni nem lehet, hogy Angliában sok vallásos buzgóság létezik, hogy ott a felekezetiesség is elég magas fokon áll, és egy igen hatalmas

egyház létezik, míg egyszersmind Angliában a népoktatás szükségét - éppen azon befolyásnál fogva, melyet a nép a közdolgokra gyakorolt - már rég belátták: és mégis a hatalmas angol egyház sem volt képes azon igényeknek megfelelni, melyek újabb időben a népoktatás mezején kifejlődtek. És az egyháznak ezen elégtelensége, valamint Angliában, úgy mindenütt a széles világon elismertetik, úgy, mint az is, hogy az nem a buzgóság hiányának tulajdonítható. Mert ha csak legsúlyosabb s meggyőződés szerint igazságtalan vádat az egyház ellen emelni nem akarunk, meg kell győződve lennünk arról, hogy az egyházak e körben bizonyosan mindent megtettek, mi tőlük kitelt, és hogy ezért, ha a népoktatás általánosításában célt érni akarunk, azt, amit az egyház maga nem érhet el, az államra kell bízunk.

Általános tapasztalás bizonyítja, hogy ahol a népoktatás magasabb fokra emelkedett, ez mindenütt csak az állam közbejöttével sikerült, és valóban alig fogja valaki komolyan kétségbe vonni, hogy valamint az egyháznak érdeke, sőt kötelessége elkövetni mindent, hogy a gyermekekből jó keresztényeket neveljen, éppúgy kötelessége az államnak is az, hogy a gyermekeket jó állampolgárokká nevelje fel. Miből következik, hogy ott, hol a szülék vagy az egyház a gyermekek oktatásáról nem gondoskodnak, az állam vállalja magára ezen kötelességet. Az államot sem ezen jogától, sem ezen kötelességétől fölmenteni nem lehet.

Minden államnak kötelessége, hogy a honpolgároknak azon jogok élvezetét, melyeket nekik a törvény adott, lehetővé tegye; és minden államnak kétségtelen joga van megkívánni, hogy azok, akik bizonyos, az államnak jólétére befolyással bíró jogokat gyakorolnak, azon jogok gyakorlására képesek legyenek. Ami az elsőt illeti, kétséget nem szenved, hogy mindazon jogok, amelyek a törvény által a nép oly osztályainak adatnak, melyek az azoknak gyakorlata szükséges műveltséget nélkülöznek, illuzórisok maradnak, és éppoly bizonyos, hogy politikai jogoknak ilyenek általi gyakorlata az államra nézve veszélyes, s így nem tagadható, hogy oly államban, mely oly alkotmánnyal bír, mely által a népnek minden osztályai a közdolgokra befolyást gyakorolnak, minden osztályoknak nevelése az államnak nemcsak jogai, de kötelességei közé is tartozik.

És ez okból azon elvek, melyeket a kormány a jelen törvényjavaslatban követett, önként következnek. Az állam fenntartja magának azon jogot, hogy az állampolgárait gyermekeik oktatására kötelezze; ennek következtében az állam elismeri azon kötelességét, hogy intézetekről gondoskodjék, melyek által az állampolgárainak ezen kötelesség teljesítése lehetővé tétessék; ellenben, valamint az állam nem vállalja magára azon kötelességet, hogy a népnevelésről kizárólag s egyedül ő maga gondoskodjék, úgy nem követeli azon jogot sem, hogy a népnevelés terén, minden másokat kizárva, monopóliumot gyakoroljon, mi az én meggyőződés szerint egy alkotmányos államnak elveivel össze nem fér.

Előbb említettem azon különbséget, mely abszolút és alkotmányos államok között a népnevelés fontosságára nézve létezik, s megjegyzem, hogy a népoktatás alkotmányos országban sokkal nagyobb fontossággal bír, mint oly országokban, melyek korlátlan uralom alatt állnak. De van ezen kívül a népnevelésre nézve még egy más különbség is alkotmányos és abszolút országok között. Minden abszolút államban a népnevelés, a dolgok természeténél fogva, mint a kormányzatnak egyik eszköze tekintetik, s ezért abszolút államokban az állam a népoktatást a maga kezéből nem bocsáthatja ki. Alkotmányos országban, az én meggyőződés szerint, az állam biztossága nem bizonyos elveknek általános elfogadásától függ, hanem függ a műveltségnek, az értelmiségnek általánosságától; ezért minden alkotmányos állam saját érdekei ellen cselekszik, ha azokat, kik őt a népművelésben segítik, ezen működésükben akadályozni akarja.

Ismerem azon ellenvetéseket, melyek ezen nézet ellen közönségesen felhozatnak. Mondatik ugyanis, hogy a népnevelés oly fontos ügy, hogy azt másokra bízni nem lehet, annál inkább,

mert megtörténhetik, sőt történik is, hogy azok, kik az államtól függetlenül a népneveléssel foglalkoznak, a népnevelést éppen azon elvekkel ellentétes irányban vezetik, mely elvekre az állam alkotmánya alapított. Ez nemcsak lehetőség gyanánt állítatik fel, hanem pozitív tények hozatnak fel ennek bebizonyítására. De mindez nem ingathatja meg azon meggyőződésemet, hogy alkotmányos államban a tanszabadság és a sajtószabadság között a lehető legnagyobb analógia létezik. Kétségbe nem lehet vonni, hogy a tanszabadsággal éppen úgy visszaélések történhetnek, mint a sajtószabadsággal, és ebből következik, hogy az állam főfelügyeleti jogáról a népnevelés terén sem mondhat le. De azért, mert visszaélések történhetnek a tanszabadsággal, e szabadságot megtámadni csak annyi volna, mintha valaki a sajtószabadság körül tapasztalható visszaélésekből a sajtószabadság károságát és annak megszüntetését akarná következtetni; sőt a népoktatás terén én a szabadság korlátozását még kevésbé tartom igazolhatónak: mert ha valóban alkotmányos és szabad országban valaki a tanszabadságot arra akarná használni, hogy szabadságellenes elveket terjesszen, ha valaki azért tanítaná olvasni a népet, hogy az obskurantizmust terjessze: az, az én meggyőződésem szerint olyasvalamit tenne, mi nemcsak a célhoz nem vezetne, sőt éppen ellenkezőjét idézné elő annak, amit el akar érni. Én tehát azt hiszem, alkotmányos országban a tanszabadság magának az állam alapelveinek szükséges következése. Azért a törvényjavaslat, mely a mélt. főrendek asztalára letéve, jelen tanácskozásunk tárgyát képezi, a legtágabb és legteljesebb tanszabadság elvére alapított.

Emellett, ha a dolog elvi oldalától absztrahálunk is, még a népoktatás körüli javítások praktikus kivihetősége is szól. A népoktatásnak javítása még akkor is, ha minden, a népoktatásra jelenleg létező eszközöket felhasználunk, mindenesetre nagy áldozatokat vesz igénybe, és miután a létező népoktatási intézetek nálunk csaknem kivétel nélkül felekezetiiek: s mi lehetett volna oly törvénynek praktikus következése, mely a létező viszonyokat ignorálva, kizárólag állami intézetek felállítását rendelte volna el?

Ennél még fontosabb egy másik ok. Ha azt akarjuk, hogy a népoktatási törvény jó eredményhez vezessen, szükséges, hogy iránta ellenszenv ne ébresztessék fel; mivel pedig tagadhatatlan, hogy nemcsak az egyház ragaszkodik azon befolyáshoz, melyet eddig a népoktatásra gyakorolt, de hazánk polgárainak nagy része a létező felekezeti iskolákban megnyugvását találja, az, ha a felekezeti iskolák e törvény által nem ismertetnek el, a törvény ellen szükségképp reakciót idézne elő.

Így, amint a törvény áll, meggyőződésem szerint ettől félni nem lehet; mert, miután a törvény nemcsak a létező felekezeti iskolákat ismeri el, hanem minden felekezetnek teljes szabadságot ad új népoktatási intézetek felállítására is; miután a törvény a községek által közös iskolák felállítását csak ott rendeli el, hol a felekezetek a népoktatás terén feladatuknak eleget nem tesznek, azaz, hol a célszerűségnek megfelelő felekezeti iskolák nem léteznek: nézetem szerint igazságtalan gyanúsítás volna föltennünk, hogy a hitfelekezetek ily törvény ellen fel fognak lépni, mely közös iskolák felállítását csak ott rendeli, hol a felekezetek tanintézeteket nem állíthatnak. Ezt feltennünk annál kevésbé lehet, miután egyes hitfelekezeteink jelenleg is nemcsak túrik, hanem szimpátiával is kísérik más felekezetek tanintézeteinek működését, ámbár az ott adott oktatás, a dolgok természeténél fogva, az ő saját felekezeti hitelveikkel ellentétben áll; és így előreláthatólag még sokkal több szimpátiával fogják tekinteni azon intézeteket, melyek nemcsak hogy ellentétben nem állnak felekezeti nézeteikkel, hanem amelyekben saját vallási s egyházi elveik kiterjesztésének oly tág kör, oly nagy szabadság adatott, miután a törvény a hit- és erkölcsstani oktatást nemcsak a rendes tantárgyak közé vette fel, hanem ezen oktatást kizárólag az egyházra bízta.

Mindezeknél fogva úgy vagyok meggyőződve, hogy azon határok, melyekig az állam jogainak s kötelességeinek a népoktatás terén terjedni kell, a jelen törvényjavaslatban, akár az elvek, akár a praktikus kivitel szempontjából tekintsük, helyesen tartattak meg.

A másik kérdés, melyre nézve rövidebb leszek, a költség kérdése.

Itt is két ellentétes nézet áll egymással szemközt. Egy rész - és ez csak azon másik állítás szükséges következtetése, hogy a gyermekek nevelésének joga és kötelessége kizárólag a szülőket illeti -, egy rész azt állítja, hogy a nevelés minden terhei szintén egyedül csak a szülőket illethetik. A másik nézet szerint, miután a népnevelés az állam egyik legfontosabb joga és kötelessége, igen természetes, hogy minden ebből származható terhek szintén elsősorban az államot illetik. - Én részemről ismét sem az egyik, sem a másik nézetet nem fogadhatom el.

Hogy a népnevelésnek terhei elsősorban a szülőket illetik, az nem szenved semmi kétséget; sőt még azon esetben is, ha a népoktatásnak egész terhét az állam vállalja magára, azért mégis a nevelés terhének legnagyobb része mindenesetre a szülőket fogja terhelni; s ezt kizárólag az államra róni semmiesetre sem lehet. De miután kétségbevonhatatlan tény, hogy a szülőknek egy része ezen terheket nem viselheti: az a kérdés, vajon az állam a népnevelés terheihöz járuljon-e vagy ne? És ezen kérdés elhatározása attól függ, vajon a népoktatást országos érdeknek tekintjük-e vagy nem? Ha igen, akkor azon terheket, melyek a népnevelésből származnak, a dolog természeténél fogva éppen úgy közös tehernek kell elismernünk, mint minden más terheket, melyek bizonyos közös célok elérhetésére szolgálnak és melyek az ország minden lakóira kivetnek. Igaz, igen plauzibilisnek látszik azon okoskodás, hogy akinek gyermekei nincsenek és aki eszerint az iskolának közvetlenül hasznát nem veszi, oly adóval nem terheltethetik, melyből reá direkt haszon látszólag nem háramlik. De, kérdelem, nem áll-e ez más közterhekre nézve is? Vajon például azon garanciákhoz, melyeket vasúti építkezéseknek eszközzésére az ország magára vállal, az ország azon vidékeinek lakosai, kik az ily vasutakat közvetlenül nem élvezik, nem járulnak-e? És ha valaki azon boldogító meggyőződésben él, hogy ő maga, utódai és rokonai soha bűnvád-kereset alá esni nem fognak, s hogy eszerint a fegyházaknak humánusabb berendezése direkt nem illeti: vajon ebből azt fogja-e következtetni, hogy az adó, melyet rá kivetnek, és mely a fegyházak humánusabb elrendezésére fordítatik, igazságtalanul vettettet ki?

Szerintem a kérdés egyesegyedül az: vajon a népnevelést közös érdeknek tekintjük-e vagy nem? Ha igen, akkor terheiben mindnyájunknak részt kell vennünk, és a kérdés magától eldöntetik.

A terhek elosztására nézve a törvényjavaslat más utat követett, mint mely talán egyesek által célirányosnak tartatik és több államban követtetik. A törvényjavaslat szerint ti. a népoktatás mindenekelőtt kommunális tehernek tekintetik, és mint olyan, a rendes egyenesadónak bizonyos kvóciensét képezi. Az ok vagy inkább az okok, melyekért a kormány e módozatot indítványozta, a következők. Először a népoktatás mindenesetre nagy teher, melyet az ország magára vállal, s teljes meggyőződésem szerint a legszükségesebb; - hanem nagy teher, s tudnunk kell, hogy a teher nagy, hogy teljes öntudattal fogadjuk azt el; de kétségkívül kötelességünk gondoskodni arról, hogy ezen teher a lehetőségig elviselhető legyen, és hogy az a lehetőségig igazságosan osztassék el, és senkit túl ne terheljen. A terhek elosztásának két módja állott előttünk: összesíteni a népnevelés összes költségeit, kivetni azokat a rendes adók útján és az egészet kezelteni a kormány tisztviselői által; a másik út: bízni a dolgot a községre. Mindazon tapasztalatok szerint, melyek eddig tétettek, kétségtelen, hogy ott, hol ily költségek a törvényhozás által megszavazva a kormány által kezeltenek, mindig nagyobbak; s ezt a dolog természete is hozza magával: mert először ott, hol arról van szó, hogy valamely ügynek

költségeit az állam viselje, igen sok ember hajlandó megfedkezni arról, hogy az államnak semmi külön pénztára nincsen, és hogy azáltal, ha az államnak költségei növekszenek, az ő adója is növekszik, minek következtében azt tapasztaljuk, hogy mindennél, amit az állam kezel és fizet, sokkal nagyobb követelésekkel lép fel minden egyes; - a másik az, mert ily nagy és komplikált adminisztráció már magában véve oly nagy kezelési testületet igényel, mely a költségnek ismét egy nagy kvóciensét emészti fel. Ha ezen költségeket a községekre bizzuk, először meg lehetünk győződve, hogy a községek a lehetőségig takarékosan fognak eljárni, már azért is, mert elvégre minél többre rúgnak a költségek, annál nagyobb lesz adójuk. Hogy pedig az adó kivetése egyes községekben igazságtalan úton ne történhessék, és egyes birtokosok másoknál inkább megadóztatva ne legyenek, célszerűnek látszott a népnevelési adót pótlék gyanánt az egyenesadóhoz kötni, azaz oly adóhoz, melynek kivetése és felosztása nem az egyes község akaratától függ, hanem mely a törvény által határozatik meg.

Hátra van még a harmadik kérdés, s ez a népoktatás vezetése és közvetlen igazgatásának módja.

Itt, nézetem szerint, a fő szempont, melyből ki kell indulni az, hogy a népnevelés igazgatása a lehetőségig jó és célszerű legyen, és hogy ezen igazgatásban a lehetőségig sokan vegyenek részt, s ezáltal a közérdekeltség a népoktatásra irányoztassék. Éppen ezért a törvényjavaslat, mellőzve azon centralizált adminisztrációt, mely más országokban létezik, a népiskola igazgatását közvetlenül a községnek bízta, minden községben iskolaszékeket állítván föl, melyekben a község képviselői együttvéve a lelkésszel és az iskolamesterrel, az iskola igazgatását első fokozaton közvetlenül vezetik. Az egyes megyékben úgynevezett iskolatanácsok felállítása rendeltetik el azért, hogy ezáltal a népnevelésre a műveltebb osztályoknak is a kellő befolyás megszereztesse. A kormány saját befolyását külön tisztviselő által gyakorolja.

Több, igen nagyfontosságú kérdés foglaltatik még e törvényjavaslatban, de már eddig is bocsánatot kell kérnem a hosszú időért, mely alatt a mélt. Ház figyelmét igénybe vettem, s így csak röviden azon kérelemmel akarom bevégezni előadásomat, hogy a mélt. Ház az előttünk fekvő törvényjavaslatot tárgyalásainak alapjául elfogadni méltóztassék. Csak egyet akarok még kifejezni, s ez azon meggyőződése, hogy habár e törvényjavaslatnak egyes hiányai vannak talán, melyeket csak a tapasztalat fog feltüntetni, és ámbár e törvényjavaslat az elmélet terén sem felel meg tökéletesen minden követelésnek: ezen törvényjavaslat, teljes meggyőződésem szerint, egy érdemmel bír: azzal, hogy praktikus és hazánk jelen viszonyaira alkalmazható, és hogy ezen törvényjavaslatot elfogadva, jobb népművelődésnek s ezáltal egyszersmind nemzetünk szebb jövőjének alapjait vetjük meg.

2

Bármennyire óhajtottam volna is sokra mindabból, mi ezen érdekes vita alatt mondatott, részletesen felelni, nem fogok visszaélni a mélt. főrendek türelmével.

Sok megjegyzésem volna t. barátom, Cziráky János gr. őexcellenciájának éppen most előadott észrevételeire; de egyet mégsem hallgathatok el, azt ti. hogy azon gyászos „écrasez l'infame!” melyre hivatkozott, oly korban mondatott ki, melyben más, mint felekezeti iskolák Franciaországban nem léteztek, és kimondatott oly férfiak által, kik mind kizárólagosan felekezeti iskolákban nevelkedtek.

Több hozatott fel az általam indítványozott törvényjavaslat tárgyalása alatt, mi, amennyire én értesülve vagyok, nem egészen áll úgy, amint előadatott. Azonban erre nézve sem akarok vitába bocsátkozni; csak egyre vagyok bátor az előttem szólott pannonhalmi apát öméltóságát figyelmeztetni: hogy a tankötelezettség nemcsak Németországban létezik, hanem létezik

mindazon országokban, melyeknek népnevelési intézetei céljoknak megfelelnek, azaz Németországon kívül Svájcban és Amerikában. Amerikában azon általános tapasztalás folytán, hogy a nép műveltségben oly fokra emelkedett, melynek következtében az iskolakényszer feleslegessé vált, több állam az iskolai kötelezettséget megszüntette; de későbbi tapasztalások mindezen államokban megmutatták, hogy kényszerítő törvények még ott is szükségesek; mert ámbár a bennszülött amerikaiaknak magoknak nem volt iskolai kényszerre szükségük, a számos bevándoroltakra, főképp az írlandiakra nézve a kényszer szüksége elismertetett, és annak törvény általi kimondása újra indítványoztatott.

Egyébiránt ezen rövid észrevételeknek elmondása nem bírt volna arra, hogy a mélt. főrendek türelmét újra próbára tegyem, ha az általam mélyen t. kalocsai érsek őexcellenciája által nem mondatott volna oly valami, mit válasz nélkül nem hagyhatok, miután a törvény indítványozója én vagyok.

Ugyanis őexcellenciája azt méltóztatott mondani, hogy minden, ami a nép vallásos érzetét és meggyőződését megingathatja, káros az államra nézve is, miből azt következteti, hogy a közös iskola, mely által az egyének vallásosságukban megzavartatnak, mint a népnek érzületére káros, károsnak tekinthető a házára nézve is.

Én részemről osztozom őexcellenciája azon nézetében, hogy az államnak nagyobb érdeke nincs, mint az, hogy a nép vallásos érzülete semmi által ne sértessék, és ha őnagyméltóságának okoskodása a törvényre állana alkalmazva, akkor magam is elállanék az általam beadott törvényjavaslattól.

De őexcellenciája következtetéseinek súlya kettőtől függ: először be kell bizonyítani, hogy a felekezeti iskola már felekezetessége által elég biztosítékot nyújt a nép vallásos érzelmeinek megerősítésére nézve; másodszor be kell bizonyítani, hogy a nem felekezeti iskola, a közös iskola úgy, amint az a törvényben indítványoztatik, csakugyan veszélyezteti a nép vallásos érzületét.

Elméleti okoskodások e kérdéseket nem fogják eldönteni; mert valamint őexcellenciája igen szép képét adta elő azon eredményeknek, melyeket akkor várhatunk, ha az iskolamester, magas hivatásától áthatva s lelkesítve magas hivatásától, az oktatásban előforduló minden tárgyat arra használ fel, hogy a gyermekek vallásos érzületét emelje; ugyanily képet lehet előállítani a közös iskolákról is, melyekben szintén kitűnő iskolamesterek működhetnek, kik az egyes felekezeti kérdéseket érintetlenül hagyva, a gyermekeknek erkölcsi érzületét erősítik, míg azon egyházi férfiak, kik az általam indítványozott iskolában mint hit- és erkölcsoktatók ezután a magok buzgósága által éppen olyan, vagy még nagyobb eredményeket fognak előidézhetni a gyermekek vallási oktatására nézve, mint amilyeneket őexcellenciája a hitfelekezeti iskolától vár. Ítéletünkre irányadó nem a felekezeti vagy közös iskola eszménye, hanem csak a tapasztalás lehet; és kérdem őexcellenciáját: vajon azon iskolamesterek többségénél, kik felekezeti iskolákban alkalmaztatnak, fölteheti-e azon buzgóságot és főképp azon magas műveltséget, mely arra szükséges, hogy a tanító minden egyes, bármily különböző tárgyat arra használjon fel, hogy azáltal a vallásos érzületet erősítse? Én azt hiszem, hogy őexcellenciája, ki a hazában most létező tisztán felekezeti iskolákat ismeri, ezen iskolák tanítóiról ezen véleményben nem lehet.

Itt tehát a gyakorlat nem bizonyítja azt, mit őexcellenciája állított; de éppoly kevésbé bizonyítja a tapasztalás azon másik állítását, hogy a közös iskolák a vallásos érzületet gyengítik; mert éppen azon országokban, melyekben közös iskola létezik, a vallásos érzület nemcsak nem gyengébb, hanem erősebb, mint ott, hol kizárólag felekezeti iskolák léteznek. Én ezt nem tulajdonítom a közös iskolának, sőt korántsem állítom, hogy a közös iskolák a vallásos érzület

szilárdítására kedvezőbbek, mint a felekezeti iskolák; csak azt mondom, hogy a nép érzelmei s a vallásos kérdésekben való buzgósága nem a felekezeti vagy nem felekezeti iskoláktól függ, hanem függ egészen más okoktól, s főképp azon neveléstől, melyet az egyesek nem az iskolában, hanem az életből nyernek, függ azon befolyástól, melyet az egyes egyházaktól elvenni, ha azok kötelességeket teljesítik, a törvényhozásnak nem áll hatalmában.

Ezen s több más ellenvetéseknél, melyek a Ház asztalán fekvő törvényjavaslat ellen intéztettek, őszintén megvallom, alig gondolhattam, hogy azok az általam indítványozott törvényjavaslat ellen irányoztattak.

Előadatott, mennyire szükséges, hogy a népnevelés vallásos legyen; előadatott, mennyire érdekében fekszik az államnak is, hogy polgárai nemcsak tudósoknak, hanem vallásos, erényes embereknek neveltessenek, előadatott ennek következtében, mennyire káros az iskolák vallástalansága. Vannak, ez kétségtelen, vallástalan iskolák, azaz olyanok, melyekből a vallás-oktatás kizáratott; de ki mondhatja ezt a törvényjavaslat által indítványozott iskolákról? Ezek és az úgynevezett felekezeti iskolák közt csak egy különbség van: s ez abban áll, hogy az úgynevezett felekezeti iskolákban az oktatásnak többi tárgyai a hit- és erkölcsi oktatással együtt egy világi iskolamester által adhatnak elő; azon törvényjavaslat értelmében pedig, mely a Ház asztalán fekszik, a hit- és erkölcsstan rendes és kötelezett tantárgya ugyan a közös népiskoláknak is - miben a törvényjavaslat a Hollandiában s Amerikában létező közös iskolák rendszerétől eltér - (mely szerint a hittan előadása a közös iskolából kizáratik); csak hogy a hit- és erkölcsstan a közös iskolában nem világi iskolamester, hanem egyházi férfiak által adatik elő a gyermekeknek, azaz olyanok által, kik kétségkívül leginkább hivatvák arra, hogy a népet és így a gyermekeket is a hitre oktassák. És én, ha nem vitatom is azt, hogy oly iskola, hol a vallás, a hit- és erkölcsstan egyházi férfiak által taníttatik, minden esetben buzgóbb keresztényeket fog nevelni: legalább arra nézve meg vagyok nyugtatva, hogy ha az ilyen iskolában rosszabb keresztények neveltetnének, ennek semmi esetre nem a törvény rendelete lenne oka, mely a vallási oktatást az egyházférfiúra bízta.

Mik lesznek a törvénynek eredményei a közös és felekezeti iskolák egymás közötti viszonylagos számára nézve, azt előre meghatározni nem lehet, miután az a dolgok természeténél fogva nem a végrehajtó hatalomtól, hanem egyedül és kizárólag csak az egyes hitfelekezet buzgóságától és áldozatkészségétől függ. Egyről primás öhercegségének nyilatkozata után meg vagyok győződve: hogy e hazában azon felekezet, melynek ő élén áll, éppúgy mint a többi, el fog követni mindent, hogy a népnevelés a lehető legsikeresebben haladjon. Azon nyilatkozata után, melyet primás öhercegsége csakugyan tett, nem lehet kétsége senkinek, hogy a nemzet, mely a népnevelés ügyét fő feladatai egyikének ismeri, nem számolhat biztosabb támaszra sehol, mint éppen azon férfiaknál, kik a felekezeti iskolák mellett buzogva, mindenekelőtt vallásos embereket akarnak nevelni, de kik bizonyosan mindent el fognak követni, hogy azok egyszersmind a hazának jó polgárai legyenek, valamint Magyarország törvényhozása és kormánya soha nem fog megfélemedezni arról, hogy a vallásosság a polgári erényeknek legerősebb támasza, és hogy azok, kik saját vallásos kötelességeikhez legszilárdabban ragaszkodnak, leghívebben fognak ragaszkodni a hazához és a haza iránti kötelességeikhez is.

3

Én is feleslegesnek tartom a szerkezet változtatását: mert ha csakugyan az az eset áll be, hogy a tanítót felfüggeszteni, vagy talán el is bocsátani kelljen, ezen szakaszban világosan ki van mondva, hogy a hitfelekezeti iskolákban a tanító és az iskola egyedül csak a hitfelekezeti előjáróság alatt áll, és annyira megy ez, hogy például a törvény rendelkezik az iskolatanítók fizetéséről minden iskolában, csak a hitfelekezeti iskolában nem rendelkezik, és azért a dolog

természeténél fogva ottan megszabja a fizetésnek minimumát, a hitfelekezeti iskolában pedig nem, mert éppen a felekezeti iskola oly áron szerezhet magának tanítót, amint akar. Azonkívül teljes függetlensége a hitfelekezeteknek az iskolamesterekre nézve abban is ki van fejezve, hogy mindenütt, ahol az állam a hitfelekezeti iskolákra nézve befolyást szerzett - és ez még oly országokban is létezik, ahol a hitfelekezetek igen nagy autonómiával bírnak -, mégis a hitfelekezetek csak olyan egyéneket alkalmazhatnak, kik állami praeparandián mentek keresztül, itt pedig a hitfelekezeti iskolákra nézve még a praeparandia-kötelezettség sem létezik. Én tehát részemről nem tartom szükségesnek a szerkezet változtatását.

4

Én csak arra nézve akarom magamat legitimálni, hogy én is tökéletesen azon nézetben vagyok, hogy a törvénynek világosnak kell lenni. De az én fogalmam szerint ezen törvény tökéletesen világos. Mert mi mondatik a 36. szakaszban? A 36. szakaszban ez áll: „Azon községi tagok és birtokosok, kik a jelen törvényben kijelölt kellékeknek megfelelő hitfelekezeti iskolát tartanak fenn, csak annyiban köteleztetnek a községi iskola fenntartásához járulni, amennyiben azon összeg, amellyel saját hitfelekezeti iskolájuk fenntartásához pénzben vagy terményekben járulnak, egyenes adóik öt százalékát nem meríti ki.” Ebben világosan az van kimondva, hogy aki a maga saját hitfelekezeti iskolájának fenntartásához hozzájárul, a községi iskolának fenntartására csak annyiban adóztathatik meg, amennyiben a felekezeti iskolára adott adó mennyisége az 5%-ot nem meríti ki. Akár támad tehát új községi iskola, akár nem támad, az a felekezeti iskolára semmi befolyást nem gyakorol, mert azok, kik a felekezeti iskolát előbb fenntartották, azon felekezeti iskolára tartoznak fizetni annyit, mint előbb fizettek, sőt, ha éppen a községi iskola költségeihez járulni nem kívánnak, javítani fogják saját felekezeti iskoláikat, és ahelyett, hogy eddig csak 3-4%-ot adtak hozzá, semhogy az 5%-ot a községiskolára adják, inkább felekezeti iskolájukra fogják fordítani. Én tehát részemről csak azért szólaltam fel, hogy magamat legitimáljam, amennyiben én e tekintetben a törvénynek szavait világosaknak tartom, mert meggyőződéseim szerint a 36. §-t másképp magyarázni nem is lehet.

5

Amit az általam igen tisztelt kalocsai érsek ő excellenciája méltóztatott mondani, az megtörténhetik Magyarországon is, ámbár nem hiszem, hogy történni fog, mert az nem vallástalanság következménye, hanem oly felfogás, melynél fogva célszerűnek tartották az iskolából a vallásoktatást kihagyni. Ez tehát történhetik országunkban is, de csak törvény által. Nem hiszem, hogy akárhol e világon, hol a törvény ily világosan szól, egy miniszter, a közigazgatás tagja, a törvény ellenében a hit- és erkölcsant ki merje hagyni az iskolákból tisztán adminisztratív úton. Törvény útján történhetik ez éppen úgy, mint Amerikában és Hollandiában; hanem itt csak arról van szó, hogy minő rendelkezések történhetnek a törvény alapján, s itt világosan ki van mondva, hogy: „A közoktatási miniszter állapítja meg azt is, hogy a leányok számára alkotott polgári iskolákban a fentebb elsorolt tantárgyak közül melyek hagyassanak el, s minő más tárgyak vétessenek fel azok helyett.” Itt tehát a miniszter azon hatásköréről van szó, melyet a törvény alapján gyakorol, s én tagadom, hogy valaha lehetne közoktatási miniszter bármely országban, ki a vallástanítást törvény nélkül kihagyni merné.

Csak néhány szóval vagyok kénytelen kinyilatkoztatni azt, hogy bármennyire egyetérték legnagyobb részben azokra nézve, miket az általam mélyen tisztelt kalocsai érsek ő nagymélt. előadott: nem látom által, hogy mindezek miképpen illenek éppen a szóban levő §-hoz. Az én teljes meggyőződésem szerint - és ez alapja az egész népoktatási törvénynek -, ebben a törvényben nem csak hitfelekezeteknek, de még egyesületeknek és egyeseknek is legtökéletesebb tanszabadság van fenntartva, természet szerint, hogy társulatok és egyének irányában a főfelügyeleti jog sokkal szorosabban gyakoroltatik, mint felekezetek irányában. A felekezeti iskolákról külön fejezet szól: a harmadik fejezet. A 11. szakaszban a felekezetnek befolyása a felekezeti iskolára így definiáltatik. Természet szerint azért akarom felolvasni ezen §-t, mert hiszen ez szól tisztán a felekezeti iskolákról, s amennyiben későbbi szakaszokban bármily hatóság befolyásáról van szó, ez természet szerint csak azon szakasz határa között értetik. Mi mondatik tehát a 11. §-ban? Sokat gondolkoztam éppen erről a §-ról: van-e itten valami, ami nem foglaltatnék az iskolának valóságos igazgatásában és vezetésében. Hiszen aki a tanítót választja, aki választja a tankönyveket, aki rendelkezik a tanrendszerről és módszerről, hiszen az igazgatja az egész iskolát. Ez pedig tisztán senki másnak, mint a felekezetnek van fenntartva.

A felekezeti iskolákra is van ugyan befolyása az államnak, de csak azokra, amik itten, mint feltételek fenntartatnak, azaz, hogy az iskolaépületek egészségesek legyenek, hogy a minimum taníttassék, hogy szerekkel el legyen látva, melyek a tanításra szükségesek, hogy az iskola el legyen látva táblákkal, könyvekkel, hogy a szorgalomidő 8 hónapig tartson stb.

Én, megvallom, az általam mélyen tisztelt kalocsai érsek úr aggodalmait itt nem látom át, mert, ha ezen törvényből, amint szövegezve van, bárki azt következtethetné, hogy az egyes felekezeteknek autonómiájoknál fogva természetesen megillető befolyása az iskolára korlátoztatik, akkor én magam is szívesen hozzájárulnék minden módosításhoz. De hiszen az én meggyőződésem szerint ez nem történik, mert még éppen azért tétetik külön bele a törvénybe, hogy a tankönyveket magok szabhatják meg, ami tulajdonképpen nem is illik a törvénybe, miután már egyszer ki van mondva, hogy a tanrendszert és módszert ők határozzák meg, mert ide tartozik már a tankönyvek megszabása is, de éppen azért vétettek az iskolakönyvek is külön, nehogy valami maradjon, ami a felekezetek autonómiáját korlátozni látszanék az iskola igazgatásában. Én tisztelek minden ily alapon keletkező skrupulust, de itt nem látom indokolva.

1868

AZ EGRI NÉPISKOLÁKRÓL

E napokban Eger városának nagyérdemű képviselője a vallás- és közoktatási minisztériumhoz négy kérdést intézett:

1. Hazánknak melyik törvénye az, mely neki a törvény rendeleteinek végrehajtása helyett annak végrehajtása megakadályozására jogot adott?
2. Melyik ismét az, mely a kormányférfiakat az enyém és tied felett rendelet útjání rendelkezésre és a törvény világos szavainak tetszése szerinti félremagyarázására felhatalmazza?
3. Mely törvényekre alapítja a kormány azon intézkedéseket, melyeket Eger városában a községi és felekezeti iskolák között támadt súrlódások elintézésére hozott?
4. Mik szándékai a kormánynak arra nézve, hogy a kedélyek megnyugtattassanak, és hogy a közoktatás és népnevelés ügyének haladása ezentúl biztosíttassék?

Mi az igen t. képviselő úr két első kérdését illeti, amennyiben ezen kérdések csakugyan azért intéztettek hozzám, hogy azokra feleljek, kénytelen vagyok megvallani, hogy az igen tisztelt képviselő úrnak felelettel nem szolgálhatok, mert ha ismernék oly törvényt, mely a kormánynak vagy bárkinek a törvények végrehajtásának megakadályozására jogot ad, vagy a kormányférfiakat felhatalmazza arra, hogy az enyém és tied fölött rendeletek által határozzanak, első kötelességemnek ismerném ily törvénynek megszüntetését vagy eltörlését azonnal indítványba hozni. Amennyiben a tisztelt képviselő úr azért intézte hozzám az első két kérdést, hogy azokra feleljek, kénytelen vagyok kijelenteni, hogy erre képes nem vagyok.

Mi a harmadik kérdést, azaz a kormánynak Eger városában az említett alkalommal tett intézkedéseit illeti, megbocsátja az igen tisztelt képviselő úr, ha kérdésénél valamivel tovább megyek, és a t. Házat értesítem azon elvekről, melyeket a kormány nemcsak ezen esetben, hanem több analóg esetben, melyek az utóbbi időben előfordultak, követett.

Miután, amint a t. Ház tudja, Magyarországon a népnevelésről alkotott utolsó törvény előtt csaknem kizárólag felekezeti iskolák léteztek, és miután ezen felekezeti iskolák főleg nagyobb községekben nagy részben a községek adományaiból és hozzájárulása által tartattak fenn: igen természetes, hogy miután az 1868 : XXXVIII. t. cikk minden községnek jogot adott, községi iskolákat állítani fel, és a községi adózást tisztán ezen községi iskolák felszerelésére szentelni: több helyen fordult elő azon eset, hogy a felekezeti iskolák fennállása pillanatnyilag veszélyeztetve volt, vagy legalább nehézségekre jutott azáltal, mert a község, mely eddig is felekezeti iskolákat segélyezett, ezen segélyezést azoktól elvonta. Ezen nehézségek között első helyen állottak a községi épületek, melyek a felekezeti iskoláknak helyeül szolgáltak és hasonló eset az utóbbi időben a helyiségre nézve három fordult elő: Nagyváradon, Egerben és Óbudán.

Az 1868-i törvény minden községnek jogot adott községi iskolának felállítására, feljogosította a községeket arra, hogy mint eddig, ezentúl is segítsék a felekezeteket, de azon feltét alatt, hogy a segély minden felekezet között igazságos arány szerint legyen felosztva; ennél fogva felhatalmazta a községeket arra is, hogy ha felekezetet segélyezni nem akarnak, és az összes községi vagyont a községi iskola fenntartására akarják szentelni, ez teljesen szabadságukban álljon. A községi vagyon közé tartoznak kétségen kívül a községi épületek is, minden községnek, mely eddigi községi épületet felekezeti iskolának átadott, kétségkívül jogában állott ezen épületét ezentúl községi iskolának szentelni, és annak használatát a felekezettől elvonni.

A határozó erre nézve az, kit illet az épület tulajdona, a tulajdonjogot pedig a kormány előtt, mely a jogi kérdéseknek bővebb vitatásába nem bocsátkozhatik, nem határozhatja meg más, mint a telekkönyv. Eszerint a három fennforgó esetben a kormány azon alapelvből indult ki, hogy ott, hol az épület, melyben felekezeti iskola tartatott, mint községi épület van a telekkönyvbe bevezetve; ezen épületnek tulajdona kétségtől a községé, ott, hol a telekkönyvben mint községi tanoda van bevezetve, a községnek tartozik jogai közé azon tanodából pl. kocsmát csinálni; de a községnek teljes joga van azon tanodát, habár előbb felekezeti tanodául használtatott, községivé átváltoztatni. Ott azonban, hol a telekkönyvben valamely tanoda felekezeti intézetnek van bevezetve, azon intézet felekezeti intézetnek tekintendő, és arra nézve másként, mint a törvény értelmében éppen a felekezetnek beleegyezésével, intézkedni nem lehet.

A fennforgó három esetben a nagyváradiban azon épület, melyben a felekezeti katolikus praeparandia tartatott, a telekkönyvbe mint községi épület van bevezetve, minden megjegyzés nélkül.

Erre nézve elhatároztatott, hogy a katolikus praeparandia keressen magának más szállást, és ezen épület a községnek mint községi épület adassék által. Az óbudai esetben az iskolai épület a telekkönyvben római katolikus iskolának van bevezetve, ennél fogva római katolikus népiskolának tekintendő. Egerben az eset komplikáltabb, ott eddig hat népiskola létezett, négy a külvárosokban, egy a püspöki líceumban, egy az angol szüzek zárdájában. A négy külvárosi népiskola épülete mint községi népiskola van a telekkönyvbe bevezetve, ennél fogva, meggyőződésem szerint, Eger városát nem illeti azon jog, hogy ezen tanodákat pl. kocsmákká változtassák át, és ha ezt tenni akarná, én mint oktatási miniszter azokat mint a népnevelés tulajdonát reklamálnám. Egyébként pedig Eger városának világos jogai közé tartozik ezen tanodákat, habár előbb felekezetiek voltak is, községi tanodául használni. A líceumi épület a telekkönyvbe mint az érseki vagyon egy része van bekebelezve, és a zárdá szintén tisztán katolikus intézet. Ennél fogva azon két iskola, melyek egyike, a leányiskola, a zárdában tartatik, a második, az elemi iskola, pedig a líceumban, a felekezet beleegyezése nélkül, meggyőződésem szerint, községi iskolának nem nyilvánítható. Igaz, hogy a líceumi épületre nézve a város követeléseket formál 1797-ben kötött szerződés következtében, melynél fogva a város azon esetre, ha a líceumban elemi iskola nem tartatnék, 65 000 forintnyi kárpótlást követelhet az érsektől, ellenben az érsek és a káptalan azon elvből indulva ki, hogy ezen külvárosi iskolák közül három vagy négy különösen oktatási célokra ajándékozott püspökök és kanonokok által, ezen épületeket mint felekezeteket reklamálják. Ez egyébiránt teljes meggyőződésem szerint csak a bíró által határozthatik el és semmiesetre sem közigazgatási úton.

Eger városa igen t. képviselőjének azon kérdésére tehát: mily törvényre alapította az oktatásiügyi miniszter eljárását? azzal felelek, hogy alapította először az 1868 : XXXVIII. t. cikke, mely minden felekezetet jogaiban és népnevelési szabadságában tökéletesen fönntartott; alapította másodszor azon alkotmányos elvre, melyet száz törvény biztosít, és mely szerint közigazgatási úton az enyém - és tiedről rendelkezni nem szabad, és a kormány e tekintetben sértene első kötelességét, ha más tekintet venne figyelembe, mint a telekkönyvet, mely reá nézve mindaddig határozó, míg a maga útján, azaz törvényes úton, megváltoztatva nem lesz.

Ami végre a 4. kérdést illeti: mik szándékai a kormánynak, mily lépéseket akar tenni arra nézve, hogy a felizgatott kedélyek megnyugtattassanak és a népnevelés ügye előbbre haladhasson, erre igen röviden felelhetek. A kormánynak e tekintetben csak egy szándéka van, és nem is lehet más szándéka, és ez: az 1868 : XXXVIII. törvénynek szellemében és betűjében szigorú végrehajtása.

Megvallom, meglepő, ha meggondolom, hogy miután a sokszor említett XXXVIII. törvény minden felekezetnek teljes szabadságát biztosította; miután egyáltalában nem egy bizonyos elvnek keresztülvételét tűzte ki magának célul, hanem azt, hogy a lehetőleg legrövidebb idő alatt jó népiskolákat kapjunk: találkoznak olyanok, kik minden lépést, mely egyesektől a felekezeti iskoláknak javítására vagy fenntartására történik, egyenesen a törvénnyel ellenkezőnek akarnak feltüntetni. Nem kevésbé bámulatos az is, hogy miután a XXXVIII. t. cikk a vallás-oktatást a tantárgyak közé első helyen jelölte ki, miután a vallásoktatást egyenesen az egyes hitfelekezetekre bízta: találkozhatnak olyanok, kik ezen törvényt, mint a vallás- és felekezeti érdekekkel ellentétben állót tüntetik fel a nép előtt, és ezáltal e törvény ellen felgerjedést idéznek elő. Sajnos, hogy ilyenek történhetnek: sajnos azért, mert a felgerjedés kétségkívül károsan hat vissza a népnevelés ügyére, azon ügyre, mely az országban minden ügyek között legfontosabb. Mert ily agitációk csak arra céloznak, hogy a népnevelésnek szent helyei küzdelmek tereivé változtassanak át, melyeknek éppen azon helyeknek kellene lenni, hol minden párt, minden felekezet egyesített erővel kezdet fog a haza jövője alapjainak lerakására.

De legyünk meggyőződve, hogy ezen - megengedem, némely részről jószándékból is, és csak ferde felfogásból eredő - törekvések sem a kormányt, sem a nemzetet nem fogják kötelességének teljesítésében akadályoztatni. Mindezen izgatások legyőzésének legjobb módja a XXXVIII. t. cikkelynek pontos és szigorú teljesítése, teljesítése azáltal, hogy a kormány kötelességének ismerje megvédeni minden egyest, minden felekezetet a neki törvények által adott jogokban, és nem tűrni, hogy valaki azon jogokat, melyeket neki a törvény adott, és melyek abban állanak, hogy mindenki a legnagyobb szabadsággal nevelhessen, ezen jogoknak ürügye alatt arra használja, hogy a nevelést akadályoztassa. Ez az, mit a kormány magának föladatul kitűzött és miben a t. Háznak és minden jó hazafinak támogatására számít.

1869

A FELEKEZETI ISKOLÁK FÖLÖTT VALÓ RENDELKEZÉSRŐL

Egy interpellációra kívánok felelni.

Máramarosziget érdemes képviselője interpellációt intézett hozzám egy körrendelet tárgyában, mely a kultuszminisztérium részéről október 10-én adatott ki. E rendelet fogalmazása olyan - mint magam is tapasztaltam -, hogy az némely tanfelügyelő által félreértetett. Én rögtön, november 11-én, egy új magyarázó körrendeletet bocsátottam ki, melyet föl fogok olvasni:

„Tudomásomra jutott, hogy az 1868-i XXXVIII. törvénycikk 25. és 26. paragrafusainak végrehajtására vonatkozólag f. évi október 10-én 17 663 sz. a. kibocsátott köriratomat némelyek a törvény ugyanazon paragrafusainak végrehajtására eddig kibocsátott utasításaim és rendeleteimtől eltérő értelemben magyarázzák, különösen azon tételét értelmezik tévesen, hogy a felekezeti iskolák felekezeti jellegét megváltoztatni csak az illető felekezet van jogosítva; továbbá szintén arról is értesültem, hogy több tanfelügyelő úr nincsen tisztában az iránt, hogy említett körrendeletem ezen kifejezésében: »a felekezeti iskolák községivé átalakítása az illető egyházi hatóság beleegyezésével eszközölhető« minő egyházhatóság értendő?

Bármely félreértés elkerülése végett, említett körrendeletem idézett tételeit illetőleg, a következő - minden eddigi, ezen tárgyra vonatkozó intézkedésemben is kifejezett - elvekre figyelemztetem:

A népiskolai törvény 25. és 26. paragrafusainak végrehajtásánál mindig az szolgálhat általános és kivételt nem tűrő alapelvül, hogy a létező felekezeti népiskolának községivé átalakítása vagy felekezeti intézetül fönntartása fölött határozni mindig azon iskola tulajdonosa van jogosítva. Ha a tulajdonos a polgári község, úgy ezen község, ha pedig a tulajdonos a felekezet vagy valamely felekezeti hatóság, úgy ezen felekezeti hatóság rendelkezik az iskola felekezeti vagy községi minősége fölött.

Ezen elv alapján intézkedtem az óbudai, nagyváradai és egri ismeretes ügyekben is.” - A következő sorokat nem olvasom, mert nem idevalók; hanem alább ezt mondom:

„Ha az illető iskola a polgári község tulajdona, annak felekezeti tanintézetül meghagyása vagy átalakítása fölött kizárólag a polgári község intézkedhetik, minden más testület vagy egyén megkérdezése nélkül. Ha pedig az illető iskola valamely hitfelekezet tulajdona és a község ezt csak segélyezte, akkor a polgári község csupán afölött határozhat, hogy a segélyt továbbra is adja-e mint felekezeti intézetnek, vagy pedig azt tőle megvonva községi iskola állítására fordítsa? De a hitfelekezet tulajdonát képező iskola minősége fölött mindig maga az illető hitfelekezet határoz, és csak az ő akaratával alakítható az iskola községivé.”

Továbbá: „Felekezeti iskolának községivé átalakításához a felekezet megkérdezése és beleegyezése szükséges, a községben létező felekezet, azaz az egyházközségnek s az egyházközségi hatóságnak van joga ezen ügyben határozni.”

Én azt hiszem, hogy miután az októberi rendelet félremagyaráztatván, ezen rendeletet novemberben adtam ki, ez t. barátomnak megnyugtatóra szolgált.

1870

TÁRCÁJÁHOZ TARTOZÓ NÉHÁNY TÖRVÉNYJAVASLAT BEADÁSAKOR

A húsvéti szünnapok előtt kívántam még a t. Ház asztalára néhány törvényjavaslatot letenni. Az első törvényjavaslat a vallás szabad gyakorlatáról és a vallásfelekezetek egyenjogúságáról szól.

A törvényhozás 1868-ban törvény által gondoskodott a népnevelésről. A felsőbb oktatás rendezéséről eddig törvényesen gondoskodva nincs, és nem szenved kétséget, hogy e tekintetben haladást nem tehetünk anélkül, hogy a törvényhozás azon alapelveket a törvényben kimondja, melyeket a felsőbb oktatásnál követni kell. Ennek eszközzésére törvényjavaslatot terjeszték a t. Ház elé: először a pesti magyar kir. egyetem újból szervezése tárgyában; másodszor törvényjavaslatot a kolozsvári országos egyetem föllállítása tárgyában; harmadszor törvényjavaslatot a József műegyetem újból szervezése tárgyában; negyedszer törvényjavaslatot a közép-tanodai oktatásról és a közép-tanodákhoz kapcsolható szakiskolákról.

A t. képviselőház több interpelláció következtében azon kívánságát fejezte ki, hogy a kisdudóvodákról mint a népnevelés egyik kiegészítő részéről törvény által gondoskodva legyen; ennél fogva tehát bátor vagyok a kisdudóvodák föladata és föllállítása iránt szintén egy törvényjavaslatot terjeszteni a Ház elé.

Ezen törvényjavaslatok, noha ezek egyenkint tárgyalhatók, mégis egészben véve egész középoktatásunk és felsőbb oktatásunk rendszerét foglalják magukban. Valamint tehát a t. képviselőház akkor, mikor a népnevelés fölött rendelkező törvény tanácskozása alá került, célszerűnek tartotta egy nagyobb bizottságnak választását, amely ezen törvény fölött, még mielőtt az az osztályokhoz kerülne, tanácskozzék: ugyanezt tartom célszerűnek, sőt szükségesnek főképpen a közoktatásra nézve, azért bátor vagyok egyszersmind egy határozati javaslatot terjeszteni a t. Ház elé, mely által a Ház kimondja, hogy a közép- és felsőbb oktatással foglalkozó törvényeknek előleges tárgyalására nézve bizottság küldessék ki. Ezen határozati javaslatot szintén szerencsés vagyok benyújtani.

Végre a közoktatásügyi minisztérium büdzsájének tárgyalása alkalmával a mélyen t. Ház azon határozott szándékát mondta ki, hogy a nevelés körében, nemcsak a népnevelés körében, hanem az egyetem és műegyetem körében is, mindazon javításokat, amelyek kivihetők, már jelenleg sem akarja továbbra elhalasztani, és meghagyta a közoktatásügyi miniszternek, hogy ezen javítás által szükségessé lett költségek pótlására nézve póthitelt kérjen. Ezen póthitelről szóló törvényt, a póthitelül kért összeg indokolásához hozzátett számítással, azonkívül minden egyes tételnek indokolását, szintén bátor vagyok a Ház asztalára letenni.

1870

**A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI M. KIR. MINISZTERNEK
AZ ORSZÁGGYÜLÉS ELÉ TERJESZTETT JELENTÉSE
A NÉPISKOLAI KÖZOKTATÁS ÁLLAPOTÁRÓL 1870-BEN**

A népiskolai közoktatást rendező 1868. évi XXXVIII. t. cikk hatályba lépte után, a kormánynak mindennek előtt két fő teendője volt: ti. elsőbben a népiskolai oktatás közigazgatási szervezetét s az abban szükséges hatóságokat megalakítani; és azontúl tisztviselőinek s a hatóságoknak segélyével a népiskolai oktatásnak az egész országban létező jelen állapotát, viszonyait, hiányait és szükségait részletességgel megismerni.

E célból, mihelyt minisztériumomban a szervezési előmunkálatok elkészültek; mihelyt ennek folytán a tanfelügyelők kineveztethettek, s a megyei iskolatanácsok megalakítására minden szükséges lépés megtétetett, úgyszintén a tanfelügyelők, iskolatanácsok, községek és az iskolaszékek számára kellő külön-külön utasítások minden hazai nyelven szétosztattak: azonnal a mutatványul néhány példányban ide mellékelt statisztikai táblázatokat küldtem szét a betöltésükhöz szükséges utasításokkal együtt (szinte valamennyi hazai nyelven) az országban levő minden község számára; utasítván a tanfelügyelőket, hogy ezen táblázatokat még 1869. év szeptember végéig a községek által kitöltessék, a bennök levő adatokból egész tankerületök állapotát előtüntető és maguknál megtartandó törzskönyvet készítsenek, s a táblázatokat hozzám beszolgáltassák, hogy azokból az év végéig a törvényhozás elé terjesztendő általános statisztikai kimutatást állíttathassak össze. - Egyszersmind, még a tanfelügyelők kinevezése alkalmával, felkértem minden törvényhatóságot, és minden felekezetű egyházi főhatóságot: hogy a tanfelügyelőket gyámolítsák a táblázatok kitöltetésében s összegyűjtésében; és hogy illető polgári s egyházi községeikben intézkedjenek az adatok pontos kiszolgáltatása iránt. A lassankint beérkező adatok feldolgozásával a kereskedelmi minisztérium statisztikai osztályát bízam meg, mely ez ügyben hat hónap óta, elismerésre méltó buzgalommal működik, és a népiskolai táblázatokat az általános népszámlálásból nyert kimutatásokkal egybevetve készíti el az ország népiskolai közoktatásának statisztikai rajzát.

Azonban sajnálattal kell a t. országgyűlés előtt bevallanom, hogy dacára a tanfelügyelők utánjárásának; dacára a sok törvényhatósághoz intézett többszörös sürgetéseknek és a statisztikai osztály erélyes iparkodásának, a múlt év végéig alig lehetett az íveknek - átlag - felénél többet beszédni,¹ s még a folyó év június havában is 7 megyéből és székéből teljesen, 3 megyéből nagyrészt hiányoztak az adatok, s csak ez évi október hó végére tudtam minden törvényhatóságból kitöltve visszanyerni a szétküldött táblázatokat úgy, hogy most már csak 83 község kimutatásai hiányoznak egészen. Mivel pedig népnevelésünk állapotának teljes és hű képét akartam a törvényhozás előtt felmutatni: az előadott körülménynél fogva, lehetetlen volt a múlt 1869-ik évben jelentésemet előadni, sőt a folyó évben is csak jelen alkalommal terjeszthetem elő.²

Mostanig a Királyhágón inneni s túli valamennyi törvényhatóságból s összesen 11 903 (9630 magyarországi, 2273 erdélyi) községből szerezhettem be oly kimutatásokat, melyek az arányokon nem változtató egyes hézagosságoknak s az egészen hiányzó 83 községnek leszámításával teljeseznek mondhatók.

Miután azonban a feldolgozott statisztikai adatoknak rovatos alakban való nyomdai kiállítása is sok időt igényel; előterjesztésem jelen első füzetéhez az egyes megyék és az egész ország népoktatási állapotának csupán összesített rovatos kimutatását vehettem fel; a sajtó alatt levő második füzetben leendő az egyes megyék és községek népoktatási állapota rovatosan, és számokkal, részletesen kimutatva.

A statisztikai adatoknak előadott módon való gyűjtésen fölül múlt évi november havában utasítottam a tanfelügyelőket, hogy eddigi tapasztalataik folytán terjesszenek elem véleményes és felsorolt tényekkel igazolt jelentést: a népiskolai oktatásnak tankerületükben való állapotáról, lényegesebb hiányairól és szükségéről, a legközelebb szükséges teendőkről és azon eredményekről, melyeket eddigi működésünk folytán a tankerületben felmutathatunk.

Ezen terjedelmes jelentésekből, továbbá az eddig feldolgoztatott statisztikai adatokból, valamint általában a közoktatás vezetésénél tett összes tapasztalataim folytán, a következőkben van szerencsém a t. országgyűlésnek előadni: népiskolai közoktatásunk jelen állapotát, leglényegesebb hiányait s haladásának akadályait.

I

NÉPISKOLAI KÖZOKTATÁSUNK TÉNYLEGES ÁLLAPOTA

A jelentésemhez mellékelt táblázaton számokban kifejezett kimutatások vannak a Királyhágón inneni és túli összes törvényhatóságokból s azokban levő 11 903 községből (most december közepén még csak 83 községből hiányoznak az adatok). - Ezen adatok szerint:

I. Tanköteles gyermek (fiú és leány) van 6-12 éves korig 1 615 181; - 12-től 15 éves korig 669 560: tehát az egész 6-15 éves tankötelezettségi korban van összesen 2 284 741 gyermek. Ezek közül (6-15 éves korig):

1. a Királyhágón inneni megyékben van 987 626 fiú, 941 053 leány, összesen 1 928 679.
2. Erdélyben: 185 544 fiú; - 170 518 leány, összesen 356 062.

Megjegyzendő, hogy a tankötelesek összes létszáma, az általam eszközölt összeírások folytán már annál fogva is sokkal nagyobbnak mutatkozik, mint a korábbi felekezeti kimutatásokban láthatjuk, mert a törvény szerint nem csupán a 6-12 éves, hanem a 6-15 éves gyermekek íratnak fel tankötelesekül. A mellékelt statisztikai összeállításban külön ki van mutatva a 6-12 és a 12-15 éves tankötelesek létszáma.

A tankötelesek létszámának az egész népességhez való arányát az ország összes lakosságára nézve annyiból nehéz szabatosan kiszámítani, mert egyfelől Nyitra, Nógrád, Közép-Szolnok és Küküllő megyék legújabb népszámlálási munkálatai még máig sem érkeztek be a statisztikai hivatalba, s másfelől a népiskolai kimutatások is még 83 községből hiányoznak.

Miután azonban a legutolsó népszámlálás eredményeül szorosan Magyarországra 11 126 143, Erdélyre 2 101 538, s így az egész országra 13 227 681 lakos számított össze; a tankötelesek létszámának fönnebb közölt kimutatása szerint a tankötelesek:

- a) szorosan Magyarországon 17,33;-
- b) Erdélyben 16,94;-
- c) az egész országban pedig 17,27 százalékát képezik az összes lakosságnak.³

II. A fönnebb előadott tanköteles gyermekek közül tényleg iskolába jár:

1. A Királyhágón innen, az 1 928 679 iskolaköteles gyermek közül 526 269 fiú, 434 769 leány; ezen fölül más községben és felsőbb iskolákban (fiú, leány) 40 003 - tehát összesen: 1 001 041 gyermek, és így az összes tanköteleseknek 50,88 százaléka jár iskolába; ha pedig csupán a részleteken kimutatott gyermekeket vesszük számba, úgy ezen százalék csak 49,83-ra rúg.

2. Erdélyben a 356 062 tanköteles közül 86 902 fiú; - 58 964 leány, ezen fölül más községben és felsőbb iskolákban (fiú, leány) 5 208; tehát összesen: 151 074 gyermek, és így a tanköteleseknek 40,37-e jár iskolába.

Eszerint az egész országban a fönnebb kimutatott 2 284 741 tanköteles közül összesen 1 152 115 gyermek, s így átlag a tanköteleseknek 48,15 százaléka jár tényleg iskolába (ez arányból Magyarországra 49,83, Erdélyre 40,97 esik);⁴ s így csak a fönnebb kimutatott két millió 284 741 gyermek közül 1 132 626, azaz: majdnem fele növekedik iskolázatlanul.

Az előterjesztésemhez csatolt táblákon látható, hogy a fönnebbi arány miként különbözik az egyes megyék szerint.

E kimutatás folytán népműveltségünk eddigi állapotának még szomorúbb képét látjuk ugyan, ha figyelembe vesszük, hogy az összeírás eredményén a népiskolai törvénynek kedvező hatása már észrevehető; mert azt teljes bizonyossággal mondhatom, hogy részint a népnevelés iránt a legutolsó pár évben keltett s régebben ily mérvben sem létezett közérdeklődés folytán, részint a törvény rendeleteinek s az azok végrehajtására irányzott intézkedések következtében, az 1869/70-i tanévtől kezdve az egész országban átlag sokkal több gyermek járt népiskolába, mint csak a legközelebbi évtizedben is; és ha meggondoljuk, hogy az iskolábajáróul összeírt gyermekek nagy része is csak téli félévben iskoláztatik, nyáron pedig nem;⁵ de másfelől viszont tekintetbe kell vennünk azon körülményt is, hogy a 12-15 éves tankötelesek közül aránylag többen nem járnak iskolába (úgy, hogy az iskolát nem látogatók nagyobb része 12-15 éves), mint a 6-12 évesek közül, és az iskolába nem járóul kimutatott 1 132 626 gyermek között sok van olyan, ki 12 éves koráig valamit már tanult, - amennyire eddig a korok megkülönböztetésével tehattünk számításokat: Magyarországon a 6-12 éves tanköteleseknek 68,53 százaléka jár iskolába.

A rovatos statisztikai összeállításnál külön-külön ki van mutatva mind a 6-12 éves, mint a 12-15 éves iskolábajárók száma.

Az eddig összeszámíthatott adataink átlaga szerint, az iskolából kilépettek között jól tudott írni, olvasni, átlag, a Királyhágón innen 17,10 százalék, Erdélyben 15,24 százalék.

III. Az iskolák számára nézve a következő statisztikai kimutatással szolgálhatok:

1. A Királyhágón innen levő statisztikai adatokat szolgáltatott 9630 község közül 1367 községben nincsen semmi iskola, a többi 8263 községben pedig 11 144 iskola van.

2. Az Erdélyből kimutatást adott 2273 község közül 349-ben nincsen iskola, 1924 községben pedig 2654 iskola van;

s így az egész országban összeírt 11 903 község közül 1712-ben nincsen semmi iskola;⁶ 10 187 községben pedig összesen 13 798 iskola van.

Ezen iskola nélkül levő 1712 község között 779 oly község van, melyeknek gyermekei a szomszéd községek iskoláiba járnak (a Királyhágón innen 498, Erdélyben 281) és így az adatokat szolgáltatott községek között csak 933 (Királyhágón innen 869, Erdélyben 64) volna olyan, melyeknek sem semmi iskolája nincs, sem más községbe nem járnak gyermekei. Azonban másfelől figyelembe veendő azon fönnebb már kiemelt körülmény is, hogy 83 községből semmi kimutatást sem sikerült beszédhetni, hogy több megyének adatai éppen e tekintetben is hézagosak, és hogy eddigi tapasztalás szerint, általában, az ily községekben áll legrosszabbul a tanügy.

A létező iskolák számának a területhez és népességhez mért aránya a következő:

1. A Királyhágón innen: egy □ mérföldre 2,9; és 1000 lakosra 1,0017 (azaz: 993 lakosra 1) iskola jut.

2. Erdélyben: egy □ mfre 2,8; 1000 lakosra 1,2630 iskola jut.

A kimutatást szolgáltatott 11 903 községben tehát van Magyarországon 10 383, Erdélyben 2337; összesen 13 798 iskola; mi a lakosság és a tankötelesek létszámához képest még akkor is felette kevés, ha csupán azon községek népességét vesszük számba, melyekben van valamely iskola.

IV. A tanítók létszámát illetőleg, a következő adatokat terjeszthetem elő:

A beérkezett táblázatok szerint, az összeírt községekben van valamennyi felekezeti és községi iskolában:

1. Királyhágón innen 12 802 rendes, és 1560 segédtanító, összesen 14 362 (e között 220 tanítónő).

2. Erdélyben 3166 rendes, és 264 segéd, összesen 3430 tanító (s e között 25 tanítónő).

Eszerint az egész országból kimutatva van 15 968 rendes, 1824 segéd, összesen 17 792 tanító.

A tanítók létszámának a tankötelesekhez és az iskolába járókhoz mért következő aránya tűnik ki:

1. *Magyarországon* a kimutatott 1 928 679 tanköteles és 1 001 041 tényleges iskolába járó gyermek közül, átlag, egy tanítóra 135 tanköteles és 70 tényleg iskolába járó esik.

2. *Erdélyben* 356 062 tanköteles és 151 074 tényleg iskolába járó gyermek közül 104 tanköteles és 44 tényleg iskolába járó jut egy tanítóra.

Az itt kimutatott arányok azonban a valóságban sokkal kedvezőtlenebbek: mert, míg sok kisebb faluban 25-30 gyermek van egy tanító kezelése alatt, addig számos nagyobb községben és városban 120-200 gyermeket is tanít egy tanító.

Már az eddig összeállított adatokból is meglehetősen biztossággal megmondhatjuk: hogy a létezőkön kívül mennyi tanítóra van legalábbis szükségünk.

A kimutatást szolgáltatott községekben összesen van: Királyhágón innen 1 928 679, - Erdélyben 356 062 tanköteles gyermek. Törvény szerint (egy tanító 80-nál többet nem taníthatván) ennek tanítására szükséges: Királyhágón innen 24 108, - Erdélyben 4451; összesen: 28 559 tanító; van pedig jelenleg 17 792; tehát még a létezőkön fölül szükséges 10 767 tanító, csak a fönnt kimutatott tankötelesek oktatására. A kimutatások szerint jelenleg iskolába nem járó 1 132 626 tanköteles tanítására pedig, a létezőkön fölül, még 13 783 tanító szükségeltetnék.

A tanítók díjazására s egyéb viszonyaikra vonatkozó adatokat, csak a részletes kimutatásban adhatom elő. Az eddigi számítások szerint a tényleges tanítói fizetések átlaga: Magyarországon 208 frt. 87 kr, - Erdélyben 120 frt 47 kr.

V. *Tanítóképezde* van az egész országban 36 felekezeti,⁷ és 14 állami.

A felekezeti képezdéekben eddig - a protestánsok egy pár tanintézetét kivéve - csak két évi tanfolyam volt, s összesen mintegy 1500 férfi és 130 nő tanítójelölt tanult.

Ezen fölül a felekezeti papnöveldékből s középitanodákból, az eddigi adatok szerint, évenként mintegy 200 egyén ment ki nagyjából ideiglenesen (2-3 évre) tanítóul.

Az állami képezdékben, Sárospatakon egyszerre megkezdett mind a három évi tanfolyam; a többi képezdek közül 3 fiú és egy női képezdekben még csak a második; az az idén felállított képezdekben pedig még csak az első évi tanfolyam nyílván meg. Valamennyiben van összesen 405 férfi és 86 leány növendék.

Hogy az állami képezdekben jelenleg ily kevés növendék van, annak egyik oka az, hogy az intézetek megnyílt a későn volt hirdethető; másik oka pedig az, hogy a népiskolai törvény nem rendelve bennlakásokat, azokról előre nem lőn gondoskodva eléggé, bennlakhatás nélkül pedig a tanítói pályára szándékozó vagyontalan ifjak nemigen képesek tanulni, s emiatt már az első beíratás alkalmával sokan elmentek más intézetekbe.

II NÉPISKOLAI KÖZOKTATÁSUNK LEGFŐBB HIÁNYAI S HALADÁSÁNAK LEGNAGYOBB AKADÁLYAI

A beérkezett statisztikai adatokból összeállíthatott főntebbi vázlatban, habár az ország minden egyes vidékének népnevelési viszonyait nem ismerhetjük is meg egész részletességében, de népiskolai közoktatásunk jelen állapotának annyira hű képét láthatjuk, hogy ezen statisztikai rajzból s a kezemnél levő még egyéb adatok segítségével és eddig tett tapasztalataim folytán teljes biztossággal kimutathatom népnevelésünk állapotának legfőbb hiányait s haladásának legnagyobb akadályait.

1. Iskolák hiánya

Népnevelésünknek kétségkívül első s legfőbb hiányát s egyszersmind terjedésének legnagyobb akadályát képezi a létező iskoláknak a tankötelesekhez mérten elégtelen létszáma és a célszerű iskolaépületeknek nagy hiánya.

A főntebb közölt kimutatásban láttuk, hogy a statisztikai adatokat szolgáltatott 11 903 község közül 1712-ben nincs semmi iskola. A tanfelügyelőknek a statisztikai táblákon kívül tett jelentései szerint némely megyékben meglepően nagy az iskolával nem bíró községek száma. Így pl. Vas megye 646 községe közül 297-ben nincsen semmi iskola (ezek között csak 97 község gyermekei járnak a szomszéd falvak iskoláiba, s így egészen iskolázatlanul maradnak 200 község gyermekei). Bihar megyében, a tanfelügyelő jelentése szerint csak a görög-keletieknél 120 községben nincs iskola, s a többi felekezeteknek is sok egyházközségök van iskola nélkül.

Alsó-Fehér megyében 62 községben semmi iskola nincs, 64 községben pedig tökéletesen használhatatlanok az épületek, s így sajátképpen 126 iskola hiányzik stb.⁸

2. Nagyobb községekben a létező iskolák elégtelensége

Azonban a szükséges, de hiányzó iskolák valódi létszámát még közelről sem mutatja az iskolával egyáltalán nem bíró községek száma: mert ezek rendesen kevés népességű falvak, melyekben iskola nélkül egyenkint átlag 50-60 gyermek nő fel tanulás nélkül. - Ezeknél még sokkal nagyobb hiánya tapasztalható az iskoláknak azon népesebb községekben, melyekben van ugyan iskola, de oly kevés tanteremmel és tanítóval, hogy a tanköteleseknek fele sem férvén be, egy-egy helyen évenként több ezer gyermek marad iskolázatlanul. Fájdalom, nagy részben ilyenek az országnak úgy népességre, mint vagyonosságra nézve első és műveltebb városai is. Így pl. Szabadkán van összesen 29 elemi tanterem, melybe törvény szerint 2320 gyermeknél több nem férhetne; de a múlt tanévben 3000 gyermek járt. Ámde az összeírás

szerint van a városban 10 000 tanköteles gyermek, s így a létező iskoláknak túltömese mellett is évenként hétezer gyermek kénytelen iskolázatlanul maradni. Az iskolák ezen hiányából is érthető a legutolsó népszámlálás által kiderített azon szomorú tény, hogy Szabadka 56 000 lakosa között 32 000 nem tud sem írni, sem olvasni.

Hasonló esetet láthatunk, a közoktatásra az utolsó években sokat áldozott Szeged városában is, hol 12 056 tanköteles gyermek közül csak 6017 fér el a tényleg létező és túltömött iskolákban, s így 6039 kénytelen tanulatlanul növekedni.

Aradon: 7071 tanköteles közül iskolába jár 2157, s így iskolázatlanul marad 4914.

Kecskeméten: 6067 tanköteles közül 2765 jár iskolába, tehát 3302 marad iskolázatlanul.

Nagykőrösön: 4317 tanköteles közül 1998 jár iskolába; iskolázatlanul növekedik 2319.

Debrecenben: 7528 tanköteles gyermek közül tényleg iskolába jár 3118, s így iskolázatlanul marad: 4410.

Cegléden: 3692 tanköteles közül jár 2019, s így iskolázatlan 1673.

Pozsonyban: 7760 tanköteles közül 3495 jár iskolába, s így iskolázatlanul marad 4265.

Temesvárott: 6099 tanköteles közül 2535 jár iskolába, iskolátlan tehát 3564.

Kassán: 2516 tanköteles közül 1949 jár iskolába, s így iskolázatlan 567.

Kolozsvárott: 1348 tanköteles közül 1096 jár, s így iskolázatlanul marad 252.

3. Hiányzó iskolák valódi száma

Ezen példákából is láthatjuk, hogy a hiányzó iskolák valódi számát egyáltalán nem ismerhetjük meg azon községek számából, melyekben semmi iskola nincs. - Biztosabban tájékozhatjuk magunkat, ha a jelenleg iskolába nem járó tanköteles gyermekek létszámához mérjük a szükséges, de hiányzó iskolák számát. Így pl. azon 11 903 községben, melyekről sommás kimutatást csinálhattunk, ha feltesszük is - ami lehetetlen -, hogy az iskolába járó gyermekek a létező tanszobákba célszerűen elhelyezhetők, még ekkor is, a jelenleg iskolába nem járó 1 132 626 tanköteles gyermek számára legkevesebb 14 157 tanterem kell (egy teremre 80 növendéket számítva). Ezenfölül számítandók a kimutatásba fel nem vett községekben hiányzó iskolák és a létező iskolahelyiségek közül azok, melyek rozzant vagy célszerűtlen, avagy szűk voltak miatt már alig használhatók.

Mindezen kimutatások s számítások, valamint a mutatóványul közlött városok példái eléggé bizonyítják, hogy az 1868. évi népiskolai törvénynek leglényegesebb rendelete, ti., az általános tankötelezettség, a szükséges iskolák hiánya miatt, a legjobb akarattal sem hajtható azonnal végre, az ország nagyobb részében; mert ha akarná is minden szülő iskolába küldeni gyermekeit: azok vagy nem férnének ott el, vagy pedig az egész községben nincs iskola, ahová küldhetők volnának. Ha összehasonlítjuk a tanköteles gyermekek számát a rendelkezésünkre álló iskolaépületek (illetőleg tanszobák) kiterjedésével: meg kell győződünk arról, hogy még azon esetben is, ha mindazon épületeket, melyek iskoláknak neveztetnek, iskolául elismer-nők, a létező tanszobákba alig volnánk képesek a tanköteles gyermekek 60 százalékát elhelyezni. - Ha pedig csupán az 1868 : XXXVIII. törvénycikkben felállított kellékeknek megfelelő iskolaépületeket vesszük tekintetbe, és egy-egy tanteremben 80-nál több gyermeket nem engedünk felvenni: az összes tanköteleseknek legföljebb $\frac{1}{4}$ része járhatna iskolába.

4. Létező iskolaépületek célszerűtlen volta

A létező tantermeknek is nagyobb része nemcsak hogy a törvényes kellékeknek nem felel meg: de részint egészen avult s rozzant, részint pedig oly sötét, szűk, alacsony vagy nedves, hogy rendes viszonyok között sem közegézségi, sem pedagógiai szempontból nem volna megengedhető iskolául használtatásuk. Valóban, saját tapasztalásom szerint is mondhatom, hogy a hazánkban létező népiskolai tantermek nagy része olyan, hogy a napnak legalább felét benne töltő gyermek sokkal nagyobb kárt szenved testi kifejlődésében s egészségében, mint amennyi hasznot nyer a kapott tanítás által.

Az iskolai épületeknek s a tantermeknek bármily egyszerű formában, bármily anyagból (kőből, téglából vagy vályogból, akár fából vagy tömessel) építve, de okvetlen szárazaknak, elég tágasaknak, világosaknak, tisztáknak és csinosaknak kell lenni. Ez - különösen rendes iskoláztatás mellett - éppoly lényegesen szükséges a közegézség és népszaporodás érdekében, mint kultúrai szempontból: azon erkölcsi hatásnál fogva, melyet általában az iskolai élet a gyermekre gyakorol.

Senki sem fogja tagadni, hogy az oktatás a nevelésnek csak egyik részét képezi. Azon műveltebb osztályoknál, melyek gyermekeikkel foglalkozhatnak, a nevelésnek azon része, mely a kedély művelésére s a növendék jól szoktatására irányul, inkább a szülék feladata: de a munkás osztályoknál s főképp nálunk, hol a szülők nagyobb része mezei munkával foglalkozván még a háztól is távol van, kiválóan az iskolában kell a gyermekeket illedelmes magaviseletre, rendre s tisztaságra is szoktatni. És vajon lehet-e jó rendet tartani, tisztaságra szoktatni egy rendetlen, szennyes és egészségtelen szobában?

Az iskoláknak jól berendezése és célszerű vezetése még sokkal fontosabbnak tűnik fel előttünk, ha meggondoljuk, hogy az iskolának művelő hatása nemcsak közvetlenül növendékein, hanem azok szülőin is észrevehető; mert, hogy nemcsak egyoldalúan a szülők gyakorolnak gyermekeik lelkületére s egész kifejlődésére nagy befolyást; hanem viszont a gyermekek is érzelmeikkel, fejlődő gondolkodásukkal s ismereteik által jelentékeny hatással bírnak szülőikre: erről mindenki meggyőződhetett, ha pl. figyelemmel észlelte, hogy egy oly egyszerűbb iparos vagy földműves család, melynek fia az elemi iskolánál több ismeretet nyújtó tanintézetben jár, az e fiával való érintkezés folytán mily észrevehetőleg emelkedik műveltségben, mennyire tágul látköre, és sokszor egészen megváltoznak életnézetei, bár egyáltalán nincs előkészítve azon tudomány felfogására, mellyel fia foglalkozik, s melyből ez egyes ismereteket otthon közöl. Ennél pedig még nagyobbnak kell a gyermekek hatásának lenni szülőikre azon a téren, melyen a család egész élete mozog, s az kétségtelen, hogy azon gyermek, ki az iskolában rendhez, tisztasághoz s illemhez szokott, ezen tulajdonoknak családja körében is apostola lesz.

Azonban ezen távolabbi horderejű kultúrai hatást nem tekintve, és csupán közvetlenül az oktatás sikerét véve is figyelembe: létező iskolaszobáink nagy részét használhatatlannak találjuk. Mert midőn egy oly homályos és talán még hozzá nedves tanteremben, melyben a tanítás és a fiziológia szabályai szerint legfőljebb nyolcvan gyermek férne el, belezsúfolnak 150 vagy 200-at, kik között sok még 6. évét sem érte el; midőn e gyermekeket sem koruk, sem osztályaik, sem nemök szerint nem lehet elkülöníteni, s midőn az egy óra alatt felemésztett levegőben egész félnapig kell 150-200 gyermeket egy tanítónak tanítania: hogy ily körülmények között a tanításnak maradandó sikere nem lehet, és hogy az egész iskoláztatás nagyobb részben haszontalan, ez kétséget nem szenved.

Mindezeknél fogva teljes bizonyossággal állíthatom, hogy népoktatásunkat azon mértékben terjeszthetjük kijebbe, s még intenzíve is nagyrészt azon mértékben vihetjük előbbre, amint képesek leszünk egyfelől a létező, de rossz iskolaépületeket kijavítani vagy újakkal pótolni, s másfelől a hiányzó iskolákat felállítani, tantermeiket felépíteni.

5. Tanítók hiánya

Ámde népiskolai oktatásunk terjedésének s haladásának másik éppoly nagy akadályát képezi a kellően képzett tanítók hiánya: mert a felépítendő új tantermek is csak annyiban használtathatnak iskolául, amennyiben egyszersmind alkalmas tanítókat állíthatunk beléjük.

A statisztikai adatokat szolgáltatott 11 903 községből, mint láttuk, 1712-ben semmi iskola nincs; s ha e közül 933 helység gyermekei a szomszéd községek iskoláiba járhatnak is, 779 új iskola kellend, legkevesebb ugyanannyi új tanítóval.

Azonban valamint az iskoláknak, úgy a tanítóknak is valódi hiányát nem az iskola nélküli községekből, hanem a tankötelesek létszámából tudjuk meg. - Fönnebb a tanítók statisztikai összesámításánál kimutattam, hogy csak az eddig összeírt 2 284 741 tanköteles gyermek tanítására kellene törvény szerint 28 559 tanító; van pedig tényleg az ezen adatokat szolgáltatott községekben 17 792 tanító, s így hiányzik 10 767.

Azon esetben pedig, ha megengedjük, hogy a fönt említett tankötelesek közül jelenleg iskolába járó 1 152 115 gyermek tanítására elég⁹ a most hivatalban levő tizenhétezer hétszáz tanító; és a jelenleg iskolába nem járó, s így ezentúl tanítandó 1 132 626 tanköteles gyermeket külön vesszük fel: akkor ezeknek oktatására 13 000 tanító kellene.

Igaz, hogy az iskolába nem járó tankötelesek egy része oly iskolákba is küldethetnék, hol jelenleg egy tanító vezetése alatt 30-60 tanuló van; de másfelől a kimutatásba fel nem vehetett községekre is biztosan számíthatunk száz hiányzó tanítót és a tényleg iskolába járók közül is igen sok helyen több van 80-nál, sőt 100-nál is, egy tanító alatt: úgy hogy a létező 17 792 tanítón fölül az egész országban még 10 767 tanítóra bizonyosan volna szükség, hogy a hiányzó iskolákat mindenütt felállíthassuk, és mindenütt kellő számú tanerőkkel elláthassuk.¹⁰

6. Képezdek kevés száma

Ezen második akadály legyőzésére, annyival nagyobb erőfeszítéssel s annyival sürgősebben kell mindent elkövetnünk: mert még akkor is, ha a nemzet semmi áldozatot nem kímél; ha a kormány a képezdeket rögtön felállítja, s minden képzelhető módot megkísért tanerők szerzésére; legkevesebb 15 év belekerül, míg e tizenegyezer iskolatanítói új állás mind betölthető leend.

Sőt, azt hiszem, hogy a most hiányzó létszámot, a népiskolai törvényben rendelt 20 állami tanító-képezde növendékeivel egyáltalán nem leszünk képesek pótolni: mert, ha a legkedvezőbb körülmények között mindegyik képezde 3 évi tanfolyamában 150 tanítójelölt lenne is, az első 3 év után a húsz képezdeből évenként csak 1000 végzett tanítójelölt léphetne tanítóságra. A létező felekezeti képezdekből évenként átlag mintegy 600 végzett tanuló kerül ki. - Eszerint a létező felekezeti és a felállítandó 20 állami férfiképezdeből évenként legföllebb 1600 tanítóra számíthatunk, s ezzel alighogy a létező összes létszámban támadni szokott évi üresek betölthetők.¹¹

A tanítók hiányában szenvedett szükséget és a képezdékből kilépő jelöltek elégtelenségét azon tény is bizonyítja, hogy pl. a folyó évben több felekezeti és állami képezdeből a másodéves növendékeket is elvitték iskolákba tanítani, és már az elsőéves növendékek is mind le vannak foglalva községek által.

7. Képezdei növendékek kevés száma, s annak okai

Azonban a képezdebe is kellőnél kevesebb tanuló lép be tanító-jelöltül. Az utolsó három év alatt általában apadt a képezdei növendékek száma, mert alkotmányos életünk visszaállítása óta sok előbb elzárt, vagy nem is létezett munkatér nyilván fel a törekvő erők előtt; szellemileg és egyszersmind anyagilag is tehetséges ifjak nemigen lépnek az anyagilag nem jutalmazó, és előmenetelre kilátást sem igen nyújtó tanítói pályára. - Miután a törvényhozás a népiskolai törvényjavaslatból kihagyta a képezdeknél tervezett ingyenes bennlakások felállítását, az eddig létesített állami képezdeket bennlakások nélkül akartam szervezni. Azonban a legelső tapasztalás bebizonyítja, hogy képezdeinknek ingyenes bennlakások nélkül alig lenne néhány növendék, s így kénytelen voltam, bár kissé elkésve, hamarjában lakások iránt is intézkedni. Főleg e késelemnek tulajdonítható képezdei tanulóink csekély létszáma.

8. Hivatalban levő tanítók képzetlensége

A tanítók létszámának elégtelensége mellett, népiskolai oktatásunk intenzív haladásának másik nagy akadálya: a működő tanítók nagy részének képzetlensége. Mióta a népnevelés vezetésével foglalkozom, igen sok tanítónál meglepő műveltséget láttam, s örömmel tapasztaltam, hogy tanítóink jelentékeny része, amennyire csak helyzete s a rendelkezésére álló művelődési eszközök megengedik, iparkodik saját szakját tanulmányozni, a korral haladni, ismereteit több irányban növelni. Sok szép bizonyító példát szolgáltatnak erre az utóbbi években megszorodott tanítói egyletek, a tanítóknak a *Néptanítók lapja*-ban megjelenő számos dolgozataik s nyilatkozataik és a tanfelügyelőknek az iskolák látogatása alkalmával tett tapasztalásaik. De másfelől fájdalommal kell megvallani, hogy egy részük még annyira nincsen az oktatásra képesítve, hogy a kellő pedagógiai s didaktikai előképzettség hiányában még szakműveltségüknek öntanulmányozással való utánpótlására s a továbbhaladásra is alig képesek. Nemcsak a tanítás helyes módszerét nem ismerik, de még azon pozitív ismereteknek sincsenek birtokában, melyeket törvény szerint tanítaniok kellene. Sőt nem egy szomorú példa bizonyítja, hogy némely tanítók még az egészen elemi ismereteknek sincsenek birtokában. Így pl. Zemplén megyében 17 oly felekezeti tanító van, aki írni nem tud. Különösen gátolja nép-oktatásunk haladását azon körülmény, hogy a tanítók nagy része a legszükségesebb taneszközöket (pl. térképeket, földgömböket, természetrajzi ábrákat stb.) önmaga sem ismeri, s azokat a tanításban használni nem képes. A természettani legközönségesebb ismereteknek annyira híjával vannak, hogy pl. a tanfelügyelők jelentése szerint több helyen a villámot vagy az ún. mennykővet, mint a felhőkből aláhulló kocsonyás anyagot vagy éppen követ ismertették a gyermekek előtt.

9. A tanítók képzetlenségének okai

Tanítóink egy részénél tapasztalható ezen képzetlenség s tanulatlanság a következő főbb okokból származtatható:

1. Mivel igen sok tanítói állást oly egyénnel töltötték be, kik sem képezdeben soha nem tanultak, sem más úton (pl. a középtanodai alsóbb osztályokban) a tanítandó ismereteket nem szerezték meg, hanem legföljebb a templomi szertartásokat néhány egyházi éneket tanultak be.

2. Mivel a létező felekezeti képezdek is, legnagyobbbrészt csak az utolsó két évtizedben állítottak fel, s azoknak is nagy részében mind a tanfolyamok szervezete, mind a pedagógiai oktatás annyira hiányos volt, hogy a vallástan, egyházi szertartások és énekek tanításán fölül pedagógiai s egyéb ismeretek tanítására kevés gond fordítottatott. A legcsekélyebb ismeretekkel felvett növendékeket néhol egy, a legtöbb helyen két évi rövid tanfolyam elvégzése után képesített tanítókul bocsátották az életbe.

Miután a törvényhozás, a népiskolai törvényben a felekezeti képezdekre nézve nem határozta meg sem a tanfolyam tartamának minimumát, sem a felvétel kellékeit; a közoktatási kormány a jövőre is alig tehet valamit a felekezeti képezdeknek e tekintetben való javítására. Azonban örömmel említhetem fel, hogy több róm. kat. képezdekben az idén már 3 évre emeltetett a tanfolyam.

3. Mivel a tanítói fizetések igen sok helyen oly szűk anyagi ellátást biztosítanak, hogy képzetebb ember ritkán vállalkozik betöltésükre, s akik azután vállalkoznak is, kénytelenek idejük nagy részét a tanítástól idegen s egyáltalán nem szellem-képző munkával kenyérkeresetre fordítani; másfelől pedig szegénységük miatt nem szerezhetik meg a legszükségesebb művelődési eszközöket sem, elannyira, hogy a használandó szakkönyveknek létezéséről is alig nyerhetnek tudomást.

4. Szinte jelentékeny okul hozhatjuk fel a tanítók nagy részének a műveltebb társas köröktől való elszigeteltségét s alárendelt helyzetét.

10. Tanítói s jegyzői hivatal összekötöttsége

Végre az oktatás haladásának egyik akadályául említendő még itt meg azon körülmény is, hogy a felekezeti iskolatanítók igen sok helyen egyszersmind nemcsak kántorok, hanem egyúttal községjegyzők is, s így természetesen kántori és jegyzői elfoglaltatásuk mellett csak idejük kisebb részét szentelhetik a tanításra és saját hivatásukbeli tanulmányokra. Vajon miként művelheti ott magát a tanító, s miként lehet ott sikere az oktatásnak, hol egy több gyermekkel megáldott családos tanító egyszersmind kántor is, meg falujegyzője is, s még emellett legalább 150 gyermeket kell tanítania, összes munkájáért oly csekély fizetéssel, hogy a megélhetés miatt még mezei gazdálkodással is kénytelen foglalkozni?

A népiskolai törvény a felekezeti tanítóknak az isteni tiszteletnél való segédkezést megengedi ugyan, de más hivatalnak (tehát a jegyzőségnek is) viselését minden tanítóra nézve megtiltja. Azonban minden igyekezetük mellett is a tanfelügyelőknek eddig aránylag kevés helyen sikerült a jegyzőséget a tanítóságtól elválasztaniok. E célra egypár egyházi főhatóság is tett már intézkedéseket, de tudomásom szerint még csupán a ref. dunamelléki egyházkerületnek sikerült több éven át folytatott erélyes intézkedésekkel mindenütt elválasztatni a jegyzői s ref. tanítói hivatalt. Ezen kérdést csak a községeknek küszöbön levő törvényes úton szervezése által lehetend gyökeresen megoldani.

Népiskolai közoktatásunk törvény értelmében rendezésének s haladásának harmadik nagy akadály a népnevelésre fordított anyagi erő elégtelensége.

Az 1868 : XXXVIII. t. cikk a községeket felhatalmazza, hogy népiskolai adóul egyenes adójuk 5 százalékát vessék ki a kebelükbeli lakosokra s birtokosokra; az egyeseket viszont feljogosítja, hogy tetszésök szerint ez 5 százalék adójukat saját felekezeti vagy községi iskolájokra fizessék. A községek amennyiben a községi iskolák szükségének fedezésére az 5 százalék pótdó és egyéb iskolai célra fordítható vagyonuk elég nem volna, segélyért az államhoz folyamodhatnak.

Nézzük: iskolai célra fordítható mennyi jövedelmet nyerhetünk ez alapon?

Az ország egyenes adója 50 millióra tehető, melynek 5 százaléka kétmillió-ötszázezer forint. Ehhez volna számítandó legközelebb a tandíjak összege és a községeknek az iskolai adón kívül nyert azon jövedelme, mit iskoláikra fordíthatnak. Ezen utolsó két pont felől, főleg a nyersterményekben nyert jövedelemnek a beérkezett adatokban különféle ár szerint történt felszámítása miatt, nehéz szabatos és biztos kimutatást adni. Azonban, ha az eddig ismert adatokat tekintem, és ha figyelembe veszem, hogy a föntebb írt 2 500 000 forintban a felekezeti iskolák jövedelmének nagy része bennfoglaltatik (mivel az egyesek csak annyiban fizetik az 5%-ot községi iskolára, amennyiben azt felekezeti iskolájokra nem adják), a létező felekezeti és községi iskolaalapokból és egyéb jövedelmekből, a föntebb írt 2 millió 500 000 frt. iskolai adón fölül legföljebb 1 millió 500 000 frt. oly jövedelmet számíthatunk, mely évenként népiskolákra fordíttatik. Így pl. az előterjesztésemhez csatolt rovatos táblázatoknak az egész ország állapotát előtűntető legutolsó V. és VI. tábláján az 1869. évről az összes (mindennemű felekezeti s községi) iskolai kiadásul 3 760 112 forint van kimutatva, melyben már az állami segélyek is be vannak számítva.

Ennélfogva a törvényben rendelt 5%-os iskolaadóval (ha ti. az mind fizettetnék iskolákra) együtt legföljebb 4 000 000 fordíttatnék jelenleg népiskolák állítására s fenntartására, azon összegekkel együtt, melyeket a törvényhozás az évi állami költségvetésben e célra megszavazott.¹²

Ha pedig törvény értelmében akarjuk a népiskolai oktatást az ország minden községében rendezni, a jelen előterjesztésemben már több ízben közölt adatok alapján az egész országban, a létezőkkel együtt legkevesebb 25 000 rendes és 3500 segédtanítóra leendő szükség. A törvényben a rendes tanítói fizetések minimuma 300, a segédtanítók számára 200 forintban állapítatván meg; ha csak ezen minimumot vesszük is a tanítói összes díjak átlagául, ezen 25 ezer rendes és 3500 segédtanító évi fizetése tenne 8 200 000 forintot évenként. Ezen fölül volna számítandó az iskolák felszerelésére, a taneszközökre s egyéb fenntartási kiadásokra szükséges évi költsége.

Ezeknél fogva, míg jelenleg legföljebb 4 millió forintba tehetjük azon összeget, mely hazánkban a népnevelésre fordíthatatik; ha kellő karba akarjuk népoktatásunkat helyezni, annak évi szükségleteire 8 millió ötszázezer forintnál bizonyosan több kellend évenként.

Hogy a jelenleg iskolákra fordítható jövedelmek csakugyan nem elégségesek, bizonyítja azon körülmény is, hogy azon községek között, melyek eddig községi iskolát állítottak, alig van egypár, mely iskolai szükségleteit az 5%-os iskolaadóból fedezni bírná, s ne kellene vagy egyéb közvagyonból vagy állami segéllyel pótolni. Sőt, a közvagyonnak is rendesen meglevén már határozott rendeltetése, az is sok helyen éppen nem, sok helyen pedig nagyon korlátolt mérvben fordítható iskolákra.

Az itt kiszámított mintegy 8 és fél millió forint a népoktatás csupán évi szükségleteinek fedezésére kívántatnék akkor, ha már mindenütt kellő számú iskolánk volna.

Ámde hogy ezen állapot bekövetkezzék, előbb, mint fönnebb előadám, mintegy 14 ezer tantermet s ahhoz szükséges tanítólakot kell építeni és felszerelni, melyre még nagyobb összegeknek rövidebb idő alatt való kiadása szükségeltetik. - Éppen azon körülmény akadályozza nagyon az iskolák szaporítását, hogy oly nagyobb községek is, melyek képesek volnának önerejükkel fedezni a népiskoláik fenntartására kívántató évi kiadásokat, nem képesek önerejükkel s rendes jövedelmeikből a hiányzó iskolákat felépíteni.¹³

Az iskolai épületek előállítására új forrásokról s új módokat kellend gondoskodni.

Mindezen elsorolt hiányokat csak nagy áldozatokkal lehetne kipótolni, s mindezen akadályokat csak a szülők és hatóságok vállalt iparkodása s a nemzeti köznevelés iránti tettleges buzgalmuk volna képes leküzdeni. Azonban bár fájdalommal, de őszintén be kell vallanom, miként ahelyett, hogy a viszonyokban alapuló nehézségeket a közlekedés és a köztevékenység segítené legyőzni, népművelésünk haladásának egyik legnagyobb akadályául szolgál az iránta sok helyen tapasztalható részvétlenség, s közönyösség. Igaz, hogy az utóbbi pár év alatt a népművelés iránt ezelőtt nem mutatkozott érdeklődés keletkezett közönségünknel; de ezen érdeklődés egyfelől még máig sem terjedett annyira el, hogy az ország minden vidékén s a lakosság minden rétegében megteremhetné gyümölcseit, sőt a dolog természeténél fogva, hol legelhagyatottabb állapotban van a műveltség, éppen ott érzik legkevésbé annak szükségét is; és másfelől a legtöbbször még inkább csak azon óhajban nyilvánul, hogy a népművelés országa jöjjön el; mint azon szilárd elhatározásban, hogy saját munkánkkal, s nem szűnő áldozatainkkal mi magunk alapítsuk meg s építsük fel a műveltség országát, a nép minden körében.

Innét a népművelés iránt igen gyakran láthatunk lelkesedést, de kitartó tevékenységgel, ernyedetlen közreműködéssel keveseknél és ritka helyen találkozunk; sőt a kormány törekvéseit is felette zsidbasztja a) a szülők, b) a községek s a közönség és c) a községi s megyei hatóságok részéről sok helyen és sok alkalommal tapasztalható közönyösség.

A szülőknek az oktatás iránti közönyössége főleg kétféleképpen nyilvánul meg. Először abban, hogy gyermekeiket nem járatták rendszeresen iskolába, s másodsorban abban, hogy még a vagyonszármazékok sem akarnak gyermekeiknek tankönyvekkel s taneszközökkel ellátásáról gondoskodni.

A szülők nagy része nemcsak hogy szigorúan nem öröközik afelett, hogy gyermekei pontosan és rendszeresen járjanak az iskolába; hanem minden legcsekélyebb okból vagy ürügy alatt otthon fogják őket, s különösen városokban hamis betegségi bizonyítványokat küldenek a gyermekektől a tanítóhoz, minek erkölcsrontó hatását fejtegetnem sem kell. Míg Erdélyben az evang. származékok iskolákban életük 18. éveig járatták a növendékeket iskolába: az ország többi lakosságánál már 10-12. év után a szülők nagy része nem akarja gyermekét iskoláztatni; sőt a tavaszi idő kinyíltával (ápriltól) egész őszig már majd mind kifogják az iskolából, úgyhogy mindmáig, a városokat kivéve, alig néhány helyen lehetett a nyári iskoláztatást keresztül vinni, és ápril. elejétől egész október végéig, tehát az év nagyobb felében az iskolák nagyobb része üres, noha a törvény úgyis 4 hónapi szünidőt enged, s az iskolaszék még ezen fölül megengedheti, hogy nagyobb munkaidő alatt két hónapig a 10 évesnél idősebb gyermekek csak a vasárnapi iskolába járjanak.

A tanfelügyelők tapasztalásai s jelentései szerint a nyári iskoláztatásnak az egész országban legáltalánosabb akadályait a következőkben adhatom elő:

a) Egyik legáltalánosabb akadály a pásztorkodás, különösen a libaőrzés, melyre már 6-8 éves gyermekeket is használnak.¹⁴ 11-14 éves fiúkat már marhák s lovak őrzésére alkalmaznak. A felvidéken pl. Árva, Turóc, Trencsén megyékből 12 éves fiúkat is elküldenek Galíciába, s oda maradnak egész télig.

b) Másik akadály az ebédhordás, ami miatt azonban reggel 7-10 óráig még iskolában lehetnének a gyermekek.

c) Harmadik ok, a mezői munkára ment szülőknél, otthon a kisgyermek-őrzés. E bajon csak a kisdóvódáknak minél gyorsabban és nagyobb számmal felállítása által lehetne segíteni.

Számtalan helyen nemcsak a nyári, de a téli iskoláztatást is zavarja s majdnem lehetetlenné teszi a tanköteles gyermekeknek némely mezői és főleg gyári munkára alkalmazása. Különösen gyárvezetők s gazdatisztek, a gyermekek által is teljesíthető munkákra, olcsóbb munkabér

miatt, egy-egy helyen több száz gyermek-napszámot használnak. A tanfelügyelők sok oly pozitív esetet is soroltak fel, melyekben a gyáraknál dolgozó gyermekek szülői azalatt még napszámba sem mentek el, mivel pl. a családnak a gyárban dolgozó két gyermeke keresett annyit, mennyivel azon idő szerint az egész ház napi szükségét fedezhették.

Általában, fájdalom, az iskolai mulasztások nagy részét nem lehet az anyagi szükségnek tulajdonítani. A tanfelügyelők jelentései folytán több oly esetet is tudunk, hogy a szülők megkísérlettek 8-10 forintot fizetni a tanítónak azért, hogy ne jelentse fel gyermekeik mulasztását a tanfelügyelőnek.

Másfelől azt is el kell ismernünk, hogy sok családnál valóban a szegénység okozza az iskoláztatás elhanyagolását, nevezetesen a gyermekek ruhátlansága télen és a tandíj. Igaz, hogy törvény szerint a szegénységüket kimutató gyermekek a községi iskolákban tandíjat nem fizetnek; de ezt a törvény csak a számra kisebb községi iskoláknál rendeli, - azután a nevelés iránt a létezőnél sokkal nagyobb buzgalom kívátná arra, hogy a szülők ne restelljék szegénységüknek hatóságilag kimutatását kieszközölni.

A szülők közönyössége, mint említém, az iskoláztatás elhanyagolása mellett különösen abban mutatkozik, hogy gyermekeik taneszközeiről nem akarnak gondoskodni. Számtalan oly szülővel, kinek anyagi ereje engedné, felette nehéz a legolcsóbb tankönyveket s taneszközöket megszereztetni. Sőt nem egy eset fordult elő, hogy midőn könyvek hiányában a tanító a tanított ismereteket a fiúkkal leíratta, az atya odahaza a vallási könyveken kívül, a többi, különösen természettani tankönyveket s kéziratokat, mint haszontalanokat, sőt károsakat, megsemmisítette.

A szülőknek mindezen makacsságát, sőt az olvasás iránt való némi ellenszenvét, gyökeresen csak a közműveltség előbbre haladása fogja kiirtani. Addig pedig a községi előljáróságok s iskolai hatóságok erélyes működése segíthet a bajon. De fájdalom, a községek egy részénél is tapasztalunk hasonló közönyösséget.

Arról ugyan egyáltalán nem panaszkodhatni, hogy a községek elleneznék népiskolai oktatásunknak a törvény szerint rendezését; sőt ellenkezőleg, kifejezik az iránti óhajtaikat; a körükben megjelenő tanfelügyelőnek minden részükről szükséges teendő teljesítését megígérik, a legjobb reményekkel bocsátják el maguktól: de a pillanatnyi fellelkesülés után a községek nagy többségében ismét semmi sem történik, a végrehajtásnál való erélytelenség s a kitartó munkásság hiánya, egyszóval a visszatért közönyösség miatt. Rendesen (természetesen a nagy kisebbségben levő némely buzgóbb városok s községek kivételével) csak az történik, mit a tanfelügyelő személyes jelenlétében eszközölhet, vagy írásban való sokszoros szorgalmazás által végrehajthat. Emiatt azonban a tanfelügyelőnek egyfelől egy-egy községben gyakran meg kell jelennie, s másfelől a községekhez az apróbb ügyekben is többszörösen írnia, míg egy kis eredményt elérhet. Főleg ez okozza, hogy egy-egy tanfelügyelő ügyiratainak száma éven át több ezerre megy.

A községeknek az eljárásban való íme lanyhaságuk okozá, hogy bár, mint láttuk, majd egypár ezer község van iskola nélkül, s még többnek használhatatlanul rossz iskolája: még az 1869. évre megszavazott összegből is alig bírtam 1870. évi márciusig 98 000¹⁵ frtot iskolák építésére segélyül kiosztani; mivel a szükséges kimutatásokat, kérelmeket s költségvetéseket 1870. év febr. végéig is csak 70 községtől tudtunk beszerezni.¹⁶

Általában a községek igen nagy részénél nem az anyagi szegénység a legfőbb akadálya a közoktatás emelkedésének, hanem azon körülmény, hogy még anyagi áldozatokat is készebbek megajánlani, mint az iskolaügyben szükséges teendőket s intézkedéseket kitartó munkával végrehajtani. E tétlenség miatt sok helyen meg sem kísértik azon módokat, melyeken az

anyagi s egyéb reális nehézségek a helyi viszonyok szerint s a kedvező alkalmak felhasználásával legyőzhetők volnának.

Hasonlóul nem gondoskodnak sem a tankötelezettség végrehajtásáról, sem a törvény által engedett 5 százalék beszedése iránt, úgyhogy alig egynéhány esetet lehetne felmutatni, melyben a tanfelügyelő sürgetéseire, a községi előjáróságok a mulasztók szülőit törvény szerint megbüntették, és igen sok helyen az 5 százalék iskolai adót máig sem vették igénybe.

A községi hatóságok nagy része szintén csak úgy lendít valamit a helybeli tanügyön, ha erre felsőbb hatóságai által folytonosan szoríttatik. A tanfelügyelők maguk e célra nem tehetnek eleget: részint, mert a községi hatóság irányában nincsenek elég végrehajtó hatalommal felruházva, s az örökös figyelmeztetésen túl nem mehetnek; részint mert községeik létszámának sokaságánál fogva nem érintkezhetnek elég sűrűen minden egyes községgel. - E végre az volna szükséges, hogy a megyei hatóságok s tisztviselők teljes eréllyel oda működjenek, hogy a községek pontosan teljesítsék a tanfelügyelők minden törvényes rendeletét s intézkedését. Azonban, fájdalom, ez oldalról is nagyon gyenge támogatásra találtunk. Több alkalommal felhívtam a törvényhatóságokat, hogy a népiskolai törvény rendeleteinek a községek általi végrehajtását részükről is erélyesen eszközöljék, s tisztviselőikkel támogattassák a tanfelügyelők törekvéseit. Felhívásaimat rendesen a legközelebbi évnegyedes közgyűlés tárgyalta, s a szolgabírákat aszerint utasította ugyan: de tetteles eredménye csak azon aránylag kevés helyen lett, ahol az illető szolgabíró egyszersmind ügynevezett iskolabarád. Igaz, hogy tanügyünk ezen barátai a kezükben levő hatalommal járásaikban sok jót eszközöltek, csakhogy e tevékeny barátok száma, a szükséghez képest, felette kevés.

Az 1868 : XXXVIII. t. cikk végrehajtásának ötödik nagyobb akadályául vagyok kénytelen megemlíteni a vallásfelekezeti féltékenység által keltett azon izgatásokat, melyek a vallásosság védelmének ürügye alatt a községi iskolák s illetőleg maga a népiskolai törvény ellen irányoztattak.

E törvény keletkezése előtt az állam nálunk alig gondolt valamit a népneveléssel, mely teljesen s úgyszólván kizárólag a felekezeti egyházak kezében volt. És az egyházak - ezen ügyben erejüktől telhetőleg sok elismerésre és hála méltót is tettek, de hogy általában hova bírták emelni a nemzet népiskolai közoktatását, azt legvilágosabban mutatja s bizonyítja a jelen statisztikai kimutatás által nyújtott szomorító kép. Most a XXXVIII. t. cikk alkotásával a nemzet az egyházaknak nem ellenéül lépett fel, hanem segélyükre jött, hogy azon a téren, melyen cáfolhatatlan tények bizonyítják az egyházak törekvéseinek elégtelenségét, valahára az állam is magára vállalja a nép művelésének nagy munkájában őt megillető részt. Annál sajnosabb, hogy amely oldalról teljes joggal a legbuzgóbb támogatásra számíhattunk, épp onnét sok helyen semmi által nem igazolható izgatásokkal lépnek ellenünk. A t. országgyűlés tagjai sokkal inkább ismerik mindazon eseményeket, melyeket több városban a felekezeti féltékenység a községi iskolaintézmény ellen felidézett, mind pedig a más téren folytatott hasonló izgatásokat, mintsem azokat itt elő kellene adnom. Elég volt ez alkalommal egyszerűen jelezni e tényt, mely éppen indokolatlanságánál fogva, míg népiskolai törvényünk végrehajtását megnehezítő, maradandó kárt csak a felekezeti oktatásnak és a közvallásosságnak okozhat azáltal, hogy vele mesterkéltan ellentétbe helyeztettek a vallás és egyházak érdekei, a nemzeti kultúra elengedhetetlen követelményeivel.

Az élet igazságot fog szolgáltatni, és bebizonyítandja, hogy e törvény a hitfelekezeti iskoláknak is csak hasznára leend: mert már eddig is kimutathatjuk, hogy a felekezeteknél a népoktatás ez utolsó másfél év alatt főképp azáltal és annyiban haladt előbbre, amennyiben iskoláikat, sok helyen, törvényünk követelményeinek megfelelőbbé szervezték.

Mindezen nehézségek s akadályok legyőzéséhez a kormánynak sokkal nagyobb erőre s több közegre van szüksége most, mint leendő később, akkor, midőn az ügyek már rendezve, rendes kerékvágásba lesznek vezethetők. Azonban épp most kezdetben van kelleténél sokkal kevesebb munkaerő rendelkezésemre. A tanfelügyelők jelenlegi létszámával lehetetlennek látom népiskolai oktatásunk újjászervezését. Ha egyszer a tanügy első szervezése be fog fejezteni, és a teendők minden részlete iránt nem lesznek a községek oly tájékozatlanok, hogy minden apróságnál újból és újból felvilágosítást kívánnak; ha egyszer ez alatt a közműveltség és a tanügy iránti érdeklődés oda fog fejlteni, hogy a községek és megyék nemcsak képesek, de készek is lesznek, legfőleg némi figyelmeztetésre, iskolai ügyeiket kitarthatóan kezelni: akkor a törvényben kifejezett autonómia valósággá leendő, s a kormány inkább a felügyeletre szorítkozhatván, kevesebb közeggel működhetik. De jelenben, midőn csak az történik, mit vagy közvetlenül a kormány tesz, vagy sokszoros sürgetés és személyes utánjárás által képesek a kormányközegek a községekkel tétetni: most okvetlenül annyi tanfelügyelő kell, amennyi képes minden községet éven át többször meglátogatni.

A népiskolai törvény legfőleg 300 községet enged egy felügyelő alá helyezni, s még akkor is, ha teendői halmozottak, másodfelügyelő adandó hozzá. Miután azonban a törvényhozás az évi költségvetésekben a törvény említett rendelete mellett is csak 41 első s 16 másodfelügyelő fizetését ajánlotta meg; jelenleg 14 oly tanfelügyelő van, kinek községei a 400-at jóval túlhaladják, közülök többnek 480-500-600 községre kell felügyelni. Sőt ezen 14 tanfelügyelőhöz (és még több olyanhoz sem, kik 300 község felett működnek) nem is lehetett mindenütt másodfelügyelőt nevezni, azon okból, mert a létező másodfelügyelők nagy részét oly helyekre kellett alkalmazni, hol a nyelvi különbségek miatt több egyénre volt szükség.

Egy tanfelügyelőnek 300-400-500 községet (főleg ha azok több megyében vannak) egy év alatt egy-egy pillanatra meglátogatni sem lehet, nemhogy ott eredménnyel működni; kivált ha figyelembe vesszük, hogy az ily tanfelügyelők községei több megyében levén, évenként egyszer mind 8 vagy 12 iskolatanácsai ülést is kell tartaniok.

Míg a tanfelügyelők a törvény rendeletének megfelelő számmal nem állíttatnak fel, addig lehetetlenség működésüktől kellő sikert várni.

III

A KÖZOKTATÁSÜGYI KORMÁNY MŰKÖDÉSE

Mielőtt azon módokatokról szólnék, melyekkel népnevelésünk főbb akadályait elhárítandóknak vélem, legyen szabad röviden s főbb vonásaiban vázolni a közoktatási kormánynak e téren azon időtől fogva kifejtett működését, mióta a közoktatási ügyek vezetését átvettem.

Erősen meg levén győződve arról, hogy népnevelésünk ügye egyedül akkor emelhető azon rendes állapotba, melyben azután a művelt népekkel haladhatunk, ha azt a nemzet társadalmi úton is felkarolja, és ha a kormányt e téren törekvésében a nagyközönség érdeklődése s tetteles részvétele támogatja: alig hogy a közoktatásügy vezetését 1867-ben átvettem, addig is, míg a népoktatás iránt a törvényhozás útján lehetett intézkedni, a nemzetet a népnevelésnek társadalmi úton előmozdítására hívtam föl, indítványozván szabad „népnevelési egyletek” alakítását. A legközelebbi időkben egy éppoly nagyszerű, mint kecsegtető példa bizonyítja, hogy egy szabad nép, ha helyzetét fölismeri, és a kultúra ügye iránt lelkesedni akar, mily óriás eredményeket képes előteremteni az oktatás terén is. Észak-Amerikában az 1864-i nagy polgárháború befejezte után a felszabadult négernek számára két év alatt mintegy 4000 iskolát állítottak, nagyrészen társadalmi s egyleti úton. Sőt, Európában is - különösen Svájcban és Hollandban - a köznevelés terén az egyleti tevékenységnek nagyszerű eredményeit látjuk.

Nem lehetett-e joggal reménylenem, hogy hazám polgárai, kik az akadémia, a nemzeti színház és sok más közművelődési ügy iránt hozott áldozataikkal megmutatták, miként a nemzeti kultúra által látják a nemzet fennmaradását s felvirágzását biztosíthatni, a visszanyert alkotmány által nyitott munkatérre sietni fognak a nép művelésére is egyesülni. - Reményem ugyan nagyon kis részben teljesült, amennyiben felhívásomra eddigelé alig jött létre az országban mintegy 25 egyesület; de azon eredmények, melyeket a buzgón működő néhány egyesület épp azon téren mutathat máris föl, hol a hivatalos hatóságok legkevesebbet tehetnek, mutatják, hogy csakis ezen társulati közrehatással lehetne a nép művelődésének igazi lendületet adni. Másfelől indítványomnak mégis azon jó hatása lőn, hogy bár aránylag kevés számú és szűkebb körben működő társulat alakult is meg, de éppen a népnevelési egyesületek miatt a sajtóban és összejöveteleken megindult agitációk folytán közönségünkben a népnevelés iránt eddig nem mutatkozott oly általános érdeklődés keltetett, amely nélkül a később alkotott népiskolai törvényt annyira sem lehetett volna életbe léptetni, amennyire azt már eddig is valósítani megkezdők.

A népiskolai törvény létrejöttéig, a társadalmi munkásságnak segítségül hívása mellett figyelmet az oktatásnak a létező iskolákban lehető emelésére fordítám; s mivel, meggyőződésem szerint, elemi oktatásunk gyarlóságának legfőbb oka a tanítók nagy részének egyfelől tájékozatlanságában, kellő képzettségük hiányában, a világtól s a fejlődő pedagógiai ismeretektől elzárt helyzetében, másfelől anyagi szegénységükben s emiatt a tanítástól idegen munkákra kényszerültségükben keresendő; ennél fogva mindenekelőtt a tanítók szellemi és anyagi helyzetén iparkodtam a rendelkezésemre állott eszközökkel segíteni. E célra:

1. 1868. év kezdetétől *Néptanítók Lapja* címmel minisztériumomban szerkesztett pedagógiai hetilapot indítottam meg, s azóta az évi költségvetésekben reá megszavazott pénzen folytonosan kiadok magyar, német, tót, román, szerb, orosz és horvát nyelven, s díj nélkül megküldöm mindazon tanítóknak, kik jártni óhajtják. A lap első évben azonnal 14 600 egy-néhány példányban küldetett szét, s olvasóinak száma azóta még növekedett.¹⁷ E lapnak máris kettős jótékony hatása tapasztalható, nevezetesen: egyfelől gyakorlati irányban s a tanítók többségének képzettségéhez alkalmazkodva, az elemi oktatás minden ágára vonatkozó nevelés- és tanítástani ismereteket közöl, s emellett a külföld jelentékenyebb népnevelési mozgalmait is folyton ismertetvén, a tanítók előtt őket tájékoztató tágabb látkört tár fel; másfelől pedig tért nyit a tanítóknak véleményeik, tapasztalataik és szükségük közlésére, s kétségkívül örömdetes tüneményül tekinthetjük, hogy most már éven át az ország minden vidékéről e pár száz tanító ír a lapban kisebb-nagyobb dolgozatokat, közleményeket és leveleket. Végül az oktatásügynek azáltal is jó szolgálatot tett e lap, hogy benne úgy maga a népiskolai törvény, mint annak végrehajtására irányzott minden nevezetesebb kormányrendelet, tanterv, szervezeti szabályok közöltnak, minden tanítónak megmagyaráztatnak, úgyszintén a megjelent tankönyvek s taneszközök (melyeknek létezését is nehéz volna különben a tanítók nagy részével tudatni) és azok használati módja ismertetnek.

2. Telhetőleg igyekeztem segíteni azon tanítók anyagi helyzetén, kik fizetésök csekélysége miatt kényszerítvők, idejük nagyobb részét a tanítástól idegen munkára fordítani. Evégre a törvényhozás által népnevelésre megszavazott összegből 1868. év végén összesen 1071 legszegényebb és legszorgalmasabb tanító között 86 316 forintot osztattam ki jutalmazási segélyül. A segélyezésnek három fokát állítottam fel: 60, 80 és 100 forinttal. A segélyezett 1071 egyén nagyobb része oly családos tanító volt, kinek összes jövedelme nem ment 100 forintra.

Ezenkívül az 1868. évet a folyó ügyek elintézése és a népiskolai törvényjavaslatra vonatkozó munkálatok vették igénybe.

Vége 1868. év december havában a megalkotott népiskolai törvény öfelsége által szentesítettén, azóta e törvény végrehajtására irányult következő intézkedéseket és tényeket sorolhatom elő:

I. Szervezeti munkálatok

1. Az 1869. évre szóló állami költségvetésben megszavazott 41 első és 16 másodfelügyelői állásra az egyének kinevezettek, és az ország a törvény értelmében s a tanfelügyelők létszámához mérten tankerületekre osztatott.

2. Az 1868 : XXXVIII. t. cikk végrehajtás tárgyában, a mutatóványul néhány példányban jelen előadásomhoz mellékelt részletes utasítások lettek kidolgozva:

- a) a tanfelügyelők,
- b) a megyei iskolatanácsok,
- c) a községek,
- d) a községi iskolaszékek,
- e) a budapesti iskolatanács és
- f) a budapesti iskolaszékek számára.

Ezen fölül a jelen előterjesztésem mellett néhány példányban szintén bemutatott statisztikai táblázatok s hozzájuk kellő utasítások készítették el.

Mindezen művek magyar, német, román, tót, szerb, orosz és horvát nyelven kinyomattak s a tanfelügyelők útján az ország községeinek száma szerint szükséges példányokban (pl. a statisztikai táblázatok összesen 25 ezer példányban) osztattak szét.

3. A népiskolai törvénynek már első tervezésénél egyik kiindulási fő elvem az volt, hogy a népoktatás ügye ne az államkormány kezében legyen teljesen központosítva, hanem a községek és megyék önkormányzatilag a lehetőségig önmaguk intézzék el saját népnevelési ügyeiket. Ez okból mind a központi kormánynak, mind a tanfelügyelőknek az utasítások kiadása után első teendőjük volt: a megyei iskolatanácsoknak megalakítása.

Azonban, bár még a tanfelügyelők kinevezése előtt felhívtam mind a vármegyéket a szab. kir. városokat, mind az egyházakat a reájok eső tagok megválasztására: mindamellett a tankerületek többségében sok nehézséggel küzdve és lassan haladhatott az iskolatanácsok alakítása.

Így például több helyen a szab. kir. városok és megyék részéről választandó tagok számaránya - másutt az adott hosszú vitatkozásokra okot, hogy a tagok egy része nem akart esküt letenni, ami által a megalakulás a második, harmadik évnegyedi gyűlésre, sőt pár helyen egész egy évre haladt el.

Igaz, hogy az 1868 : XXXVIII. t. cikk kifejezetten nem rendeli az iskolatanács tagjainak felesketését; de nem is tiltja, sőt azon intézkedése, amely szerint az iskolatanács a tanítók s községek ügyeiben másodfokú bíróságot képez, igényli is: általános szabály lévén közéletünkben, hogy a bíróságot gyakorlók esküt tegyenek le. - Idejéről azon körülmény, hogy, bár az 1848-i törvények sem rendelik a bizottmányi tagok felesketését, mégis sok megyében s sz. kir. városban a bizottmányok tagjai esküvel vállalják el azon tisztességet, melyre a közbizalom őket elválasztá.

Ezen okoknál fogva a kiadott utasításokban az iskolatanácsok tagjaitól eskütelését kívántam, de az első vonakodás alkalmával azonnal kijelentem, hogy az eskü egyszerű fogadalommal is pótolható. Mindamellett több helyen a tagok egy része a fogadalomtól is vonakodott, és így néhol egy évig elhúzódott a megalakulás.

Ennél még sajnálatosabb azon tény, hogy az iskolatanácsok ülései, melyek addig, míg a megalakulás alatt a megye önkormányzati jogairól, a királyi városok részéről küldendő tagok számarányáról s az esküteléssel felett folytak a viták, nagy érdeklődéssel látogattak; később, mióta ezek bevégeztével a tanügyi teendőkre került a sor, a megyei iskolatanácsok egy része alig ad életjelt. A tanfelügyelőknek több helyen tagok hiányában alig lehet ülést tartaniok a közönséges folyó ügyek elintézésére.

4. A tanfelügyelők működése is az első évben a folyó ügyek mellett a szervezkedésre lévén irányozva, itt lesz helyén erről is megemlíkezni.

a) Miként előadám, elsőben is az iskolatanácsok alakítását kellett eszközölniök.

b) Ezzel egyidejűleg községeik számára az utasításokat, és a statisztikai táblázatokat kellett szétküldeniök, mi annál fogva is nagy nehézséggel járt, mert a községek nagyobb részébe nem szállíthatók levelek postai úton, s nem volt más mód, mint részint községről községre, részint a megyei tisztviselők segítségével küldöztetni szét 300-500-600 helységbe szállítmányaikat. - Mint fönnebb előadám, még több nehézséggel járt a statisztikai tábláknak kitöltetése s összeszedése, mely munkaidejük nagyobb részét igénybe vette.

5. A beérkezett adatokból tankerületek számára egy-egy törzskönyvet kellett készíteniök.

6. Még mielőtt kerületeket egészen beutazhatták, azon községeket, melyekben polgári közvagyonból tartatik fönne valamely felekezeti iskola, fel kellett szólítaniok, hogy a törvény 25. paragrafusában értelmében azon vagyont továbbra felekezeti vagy pedig ezentúl községi iskolára akarják-e fordítani? Ily helyeken a község nyilatkozata szerint kellett azután eljárniok s általában hol községi iskola keletkezett, az iskolaszék alakítása, a tanintézet miként felállítása s berendezése iránt kellett, többnyire személyes megjelenésök alkalmával intézkedniök. - A községi tanintézetek felállítással az ügyek menetét már azon körülmény is lassítja, hogy az intézmény új lévén, a létesítésénél teendők iránt az illetőket minden kisebb részletnél újra és újra útba kell igazítani. - A kezdet nehézségéből származó akadályokat még sokszorosan növelte különösen az, hogy a községek hatóságait kevés helyen hagyják tisztán művelődési érdekből, a népnevelés helybeli állapotának megfontolásával határozni az ügyben, hanem a vallásfelekezeti érdekeknek mesterkélten belekeverése által és a vallás ürügye alatt megkezdett agitációkkal sok helyen nemcsak hogy a polgárok kedélyét felzaklatták s egyenetlenségeket támasztottak; de néhol a községi határozatokat rövid idő alatt ismét megváltoztatták, s általában oly bonyodalmakat idéztek elő, melyeknek elintézése maga felette elfoglalta a kormányt és tanfelügyelőit, kiknek különben is elég dolgot adott volna a népnevelés eddigi kezelése folytán maradt roppant hiányoknak utánpótlgatása.

7. A tanfelügyelők legfőbb feladata volt: kerületük minden egyes községének tanügyi viszonyait megismerni és a lehetőségig rendezni. Mielőtt tankerületeiket egészen beutazták, s személyes tapasztalataikból megismerték, s mielőtt statisztikai kimutatásaink elkészültek: lehetetlen volt a népoktatás szervezéséhez rendszeresen hozzáfogni.

Azonban a körutazásnál nagy nehézségül tűnt fel: a) a kerületek nagysága (egy felügyelő alatt sok helyen 350-400-500 község van) és b) az idő rövideje.¹⁸ Amennyire azonban ezen körülmények engedék, kerületeiket beutazták, s tett tapasztalásaik folytán, felhívásomra, a múlt év bevégeztével kimerítő véleményes jelentéseket terjesztettek fel hozzám, a népiskolai

oktatásnak területükben való állapotáról, legnagyobb hiányairól, a rendezés akadályairól, s javaslatokat adtak elő a teendők iránt.

Általában a tanfelügyelők működésének eddigi eredményét - a statisztikai adatoknak s említett jelentéseknek beszolgáltatásán, s tankerületeknek adminisztratív rendezésén kívül - még a következőkben foglalhatom össze:

a) azon helyeken, hová működéseket tüzetesebben kiterjeszthették, a létező iskolákba jóval több tanköteles gyermek járt fel, mint azelőtt;

b) az iskoláknak tankönyvekkel és taneszközökkel ellátását nagy mértékben eszközöltették. Csupán az általam kiadott taneszközökkel eddigelé mintegy 75 000 darab, a kormány által kiadott tankönyvekből eddig összesen mintegy 200 000 példány ment el, noha a korábban használatban volt tankönyvek kelete is nemhogy nemigen csökkent, de sőt p. o. a sárospataki főiskolának és a magy. kir. egyetemi nyomdának kiadványai szinte nagyobb mennyiségben keltek el, mint az előbbi években;

c) mintegy 500 helyen részint új iskola épült, részint a létező kijavított;

d) sok iskolában, éppen a tanfelügyelők ösztönzésére, a tanítók létszáma szaporított; és sok helyen új népiskolai tanintézet állíttatott;

e) több helyen ideiglenes ped. tanfolyamot rendeztek.

Folyó évi ápril. havában a jelen előterjesztésemhez III. sz. a. csatolt egy körrendeletben utasítottam valamennyi tanfelügyelőt, hogy miután az első évben egyfelől a községeknek s hitfelekezeteknek elég időt engedtünk arra, hogy az általános felhívások után iskolai ügyeiket a törvény követelményei szerint rendezzék; másfelől pedig mi magunk a létező viszonyokat megismerhettük: ennél fogva mostantól teljes szigorúsággal sürgezzék mind a községeket szükséges tanintézeteik felállítására, mind a vallásfelekezeteket iskoláiknak a törvény szerint rendezésére, és a kellékeknek meg nem felelő felekezeti iskolákat haladéktalanul jelentsék be nálam, hogy a törvényes megintéseket alkalmazhassam.

Bizton reménylem, hogy ezen rendeletem foganatosítása folytán a legközelebbi évben már sokkal több új népiskolát jelenthettek be a t. országgyűlésnek.

II. Tanítóképezdek állítása, s tanítók képzése

1. Képezdek állítása

Az 1869. államköltségvetésben csupán a budai fiúképezdére volt 40 000 frt. megszavazva. - Azonban, miután főleg a belső-somogyi ref. egyházmegyének és a losonci helv. és ágost. egyházközségeknek szép ajánlatai, és a tiszáninneri ref. egyházkerület részéről Sárospatakon alkalmas, kész épületeknek s teleknek vételárban való átadása, lehetővé tették több e nemű intézetnek azonnal felállítását: az ügy sürgősségénél fogva még 1869. év őszén Sárospatakon, Csurgón, Losoncon tanító, Budán pedig egy tanító és egy tanítónő-képezdét, összesen tehát öt képezdét nyitottam meg, oly formán, hogy az öt intézet felszerelési s első évi minden költsége, a törvényhozás jóváhagyásának reményében a budai fiúképezdére megszavazott 40 000 frt-ból fedeztetett, a vételárak és az építkezési kiadások pedig az 1870. évi államköltségvetésben képezdekre megszavazott összegekből pótolttak.

2. 1870-ben megnyitott képezdek

Mint fönnebb népnevelésünk hiányainál kimutattam, legsürgősebb teendők alkalmas tanítók-ról gondoskodni s e célra minél gyorsabban s minél nagyobb számmal képezdeket állítani.

Minthogy azonban a szükséges helyiségek felépítése részint pénzügyi viszonyainknál, részint a munka huzamosságánál fogva csak több év alatt lehető: ennél fogva igyekezem részint könnyen átalakítható kész épületeket szerezni, részint pedig vagy bérlet útján, vagy egyes testületek s községek ajánlatai folytán ideiglenes helyiségeket szerezni, s az állandó épületek elkészültéig azokban állítani fel a tanfolyamokat. Ily módon sikerült a folyó 1870. év őszén ismét 8 tanító-, és 1 tanítónő-, összesen 9 képezdét megnyitni. A megnyitott képezdek részint már felszereltettek, részint könyvtárakkal, mindennemű taneszközökkel, zongorákkal, hegedűkkel és kézi orgonákkal való felszerelésük folyamatban van.

3. Felnőttek számára tanítói tanfolyamok

Ámde ha a törvényben rendelt mind a 20 képezdét azonnal megnyithatnók is, azokból csak 3 év múlva nyerhetünk alkalmas tanítókat. Holott azon időig is mint láttuk, több ezer tanítóra van szükségünk. E bajon segítettő (miután az 1868. évi XXXVIII. t. cikk 133. paragrafusára megengedi, hogy egész képezdei tanfolyamot el nem végzett egyének is, elméleti és gyakorlati vizsga letétele mellett, tanítóságra képesíttessenek), azon állami képezdekben, melyekben még csak egy vagy két évi tanfolyam nyílt meg, a jelen év őszétől kezdve egy éves gyakorlati tanfolyamot állítok fel, oly 20. életévüket betöltött férfiak, illetőleg nők számára, kik a polgári iskola vagy algimnázium, akár alreáliskola 4 alsó osztályából felvételi vizsgát állanak ki. Az ekként fölvetett tanítójelöltek állami segéllyel egy évig szorgalmasan tanulván, képesítő vizsgára bocsáttatnak. A jelen 1870/71. évi tanévben 10 képezdekben állítottam ily egy éves tanfolyamot. Ezen a módon a legközelebbi 3 év alatt ez egy éves gyakorlati tanfolyamokban évenként legkevesebb 400 egyént reményelek tanítóvá képesíttetni. - Az egy éves jelölteknek szükséges állami segílyt, a törvényhozás jóváhagyásának reményében, a képezdei célokra megszavazott összegből fogom utalványozni.

4. Képezdei tanárjelöltek kiküldése

A tanítóképezdeknek egyszerre felállítását nagy részben azon körülmény is akadályozza, hogy nincs elég számú képzett szaktanárunk. Ez okból nyilvános pályázat útján az 1868. évben öt, 1869. évben 24 képezdei tanárjelöltet küldtem állami segéllyel Németország és Svájc jelesebb tanítóképezdeibe tanulmányozni a pedagógiai oktatást. A jelen évben hasonlóul pályázatot hirdettem e célra, s az 1870/71. tanévre ismét 22 tanárjelöltet küldöttem külföldre.

Ezen kiküldöttek közül 15 már képezdekben alkalmaztatott tanárul.

Míg egyfelől a jövőendő érdekében tanítóképezdek állításán s azokban tanárok képzésén iparkodtam: másfelől a már tényleg működő tanítók szakműveltségének emeléséről igyekeztem minden telhető módon gondoskodni, hogy ezáltal a tényleg létező iskolákban is lehetőleg javítsuk az oktatást. Mint előadám, e célból alapítám a *Néptanítók Lapját*.

Ezen fölül:

a) 1869. évben államsegéllyel 36 kitűnőbb népiskolai tanítót küldtem ki hat hétre külföldi jelesebb népiskolák tanulmányozására;

b) az országban egypár vidéken vándor pedagógiai tanfolyamokat tartattam, és pedig igen szép sikerrel, oly tanfelügyelők által, kik előbb tanárok voltak;¹⁹

c) a jelen évi nyári szünidő alatt az ország különböző vidékein, 29 helyen, 30 osztályban a tanfelügyelők által két hónapi ideiglenes ped. tanfolyamot rendeztem s állítottam fel a tényleg működő tanítók számára, a tanulni jelentkezőket némi segílyben is részesítvén. A tanításra az azon vidéken legközelebb levő közép-tanodák és képezdek tanárait kértem fel. A 29 helyen tartott tanfolyamra 1090 tanító jelent meg, s vett részt mindvégig az oktatásból. A tanárok e

helyeken kifejtett buzgalma, a tanulásra megjelent tanítók lelkesedése s az egész intézmény sikere minden várakozást felülmúlt.

III. Tanítók anyagi segélyezése

Fönnebb előadtam, hogy a tanítók anyagi helyzetén is könnyítendő, 1868. év végén 1871, legszorgalmasabbnak s legszegényebbnek felterjesztett tanító között osztottam ki 89 376 forint segélyt.

Hasonlóul az 1869. év végén a tanfelügyelők által felterjesztett legszegényebb és legszorgalmasabb 714 tanító között osztottam ki 50 420 forint segélyt, szinte 60, 80 és 100 forintnyi összegekben.

IV. Népiskolák állítására irányzott intézkedések

1. Az 1868. évi állam költségvetésben népiskolai célokra megszavazott összegből segélyezett 29 iskola, 11 395 forinttal, mely összeg mind iskolai épületek emelésére vagy átalakítására fordított.
2. Az 1869. évi állam költségvetésben népiskolákra megszavazott összegből 78 községi iskola 85 840 forinttal; nagyjórészt építkezésekre adatván a segély.
3. Az 1870. évben eddig 69 községi iskolára adatott 85 412 forint.
4. A kellő iskolai helyiségek előállításának egyik akadály az, hogy a községek nehezen tudnak a törv. kellékeinek megfelelő célszerű épületterveket készíttetni. Ennélfogva tájékoztatásul készítettem, a mi viszonyaink között is könnyen megépíthető, különféle iskolaépületek mintatervezeteit, s azokat mutatványul néhány példányban jelen előadásomhoz is mellékelt rajzban a tanfelügyelőkhöz kellő mennyiségben szétküldtettem.
5. Balatonfüreden egy szőlő- és gyümölcsfamíves felső népiskola állíttatott, nagyjórészt állami erővel, a közoktatási és a földmívelési minisztérium tárcaköltségeiből tartva fel. A vincellérképezdél is szolgáló tanintézet már 1869. őszén megnyíttatott.
6. A földmívelési minisztériummal tárgyalások vannak folyamatban az iránt, hogy a felső népiskolák egy része, a helyi és vidékbeli kultúrai szükségek szerint, egyszersmind földmíves vagy szőlőmíves, vagy alsóbbfokú iparosiskolául szerveztessék. A t. törvényhozás által a folyó évben e célra pótlólag megszavazott 100 000 frton, a folyamatban levő tárgyalások szerint, már a legközelebbi évben 25 ily felső népiskolát nyithatunk meg. Az e célra kért 100 ezer forint egy része már a folyó év őszén külföldre küldendő 25 gazdasági szaktanító segélyezésére fordított.

V. Tantervek s szabályzatok készítése, tankönyvek, taneszközök, és tanszerek előállítása

A külső szervezkedés és a szükséges tanintézeteknek felállítása mellett tantervekről, tankönyvekről s taneszközökről annál sürögöbben kellett gondoskodni: mert a népiskolai törvényben a korábbtól eltérő új tanfolyam és tanrendszer állapíttatván meg, a törvényben rendelt tárgyaknak miként beosztása és tanítása iránt a tanítókat tájékoztatni kellett; - továbbá, mert a törvényben rendelt tantárgyak egynémelyikének a tanítására egyáltalán semmi tankönyv és taneszköz nem létezett irodalmunkban; a többi tantárgyakra már irodalmunkban létezett tankönyvek nagyrésze pedig az új tanrendszerrel célszerűtlennek találtatott. Ennélfogva:

1. Az 1868 : XXXVIII. t. cikk 55, 56, 74, 77, 88, 89 és III. paragrafusai értelmében készítettem, s német, román, tót, szerb nyelvre lefordítva nyomtatásban adtam ki részletesen kidolgozott tanterveket s órarendet;

a) az elemi népiskolák-,

b) a polgári iskolák- és

c) a tanítóképezdek számára.

A képezdek számára egyszersmind szervezeti és rendtartási szabályokat is készítettem.

A felső népiskolák tanterve munkában van.

2. Továbbá készítettem:

a) mintákat a népiskolában szükséges felvételi s mulasztási naplókra, a népiskolai anyakönyvekre, a nem községi iskolába járó, vagy magánosan tanított növendékek nyilvántartására.

b) minden fokozatú népiskolai bizonyítványmintákat.

Ezek kiegészítésül munkában vannak a népiskolai fegyelem és rendtartás gyakorlását szabályozó utasítások.

3. Az 1868 : XXXVIII. t. cikk 102-103. paragrafusa értelmében készítettem:

a) szabályrendeletet az elemi minta felsőnépiskolai- és polgári iskolai-tanítóságra lépők képesítési módozatáról;

b) az elemi, felső-népiskolai, polgári-iskolai tanítók s tanítónők okleveleire és a munkamester-női bizonyítványra mintákat.

Mindezeket mutatványul néhány példányban jelen előterjesztésemhez mellékelem.

4. Az ország kitűnőbb tanférfaiból még 1868. évben összehívott ankét bizottság egy miniszteri osztálytanácsos elnöklete alatt elkészíté minden egyes népiskolai tankönyv prospektusát. Ennek alapján azután a tankönyvek elkészítésével vállalkozók bízattak meg, s egyszersmind pályázat is hirdettetett.²⁰ - A beérkezett pályaművek megbíráltatván, már az 1869. tanév őszére ki is nyomattak:

a) ABC és olvasókönyv az I. elemi oszt. számára, 7 nyelven;

b) az ABC-hez s olvasótáblákhoz a tanító számára Vezérkönyv, 7 nyelven;

c) Beszéd- és értelem gyakorlatok, 7 nyelven;

d) Énektani vezérkönyv;

e) Olvasókönyv az I. elemi osztály számára, 7 nyelven.

Ezen tankönyveknek német, román, tót, szerb, orosz és vend nyelvre lefordítása még 1869. év őszén megkezdett, s legnagyobb részt már be is végeztetett.

A még hiányzó tankönyvek pályázatra 1869. őszén kitűzettek, s addig is az irodalomban létező jobb művek megneveztetve ajánlottak a tanítóknak használatul.

Az 1869-ben kihirdetett pályázat eredményeiből, folyó év október haváig ismét a következő műveket adtam ki:

a) Olvasókönyv a II. elemi oszt. számára, 7 nyelven.

b) Olvasókönyvek a III. és IV. elemi oszt. számára.

c) Magyar nyelvtani gyakorlókönyv a II. oszt. számára.

d) Magyar nyelvtani vezérkönyv, tanítók számára.

Ez utolsók még csak magyar nyelven jelentek meg, de a többi hazai nyelveken is fordítás alatt vannak.

5. Eddigélé a jelen előterjesztésem mellett bemutatott következő taneszközöket sikerült elkészíttetnem s kiadnom, úm.:

a) fali olvasó táblákat,

b) mozgatható írás- és nyomtatásbeli betűket,

c) Magyarország fali abroszát,

d) Európa fali abroszát,

e) Magyarország kézi abroszait,

f) különféle nagyságú földgömböket (8", 12" és 18" átmérőjűeket),

g) telluriumokat és planetáriumokat,

h) természetrajzi fali ábrákat egyik félét 4 táblán, másik félét 16 táblán, addig is, míg eredetieket készíttethetek, vettem át a német irodalomból,

i) a Bopp féle természettani táblákat, magyarázó szöveggel,

k) Hauk bécsi gépésszel természettani s mértani taneszközöknek meghatározott áron előállítására iránt szerződtem, s úgy az elemi és felső népiskolák, mint a polgári iskolák s tanítóképezdek számára külön-külön gyűjteményeket állítottam össze. Azonban az e gyűjteményekben levő eszközöknek egyenkint (p. o. a számoló gépnek) megszerezhetését is eszközöltem.

6. Az 1868. évi államköltségvetésben népnevelésre megszavazott összeg egy részén szegény iskolák számára következő taneszközöket szereztem:

a) Magyarország fali abroszából 2000 példányt,

b) Magyarország kézi abroszából 20 000 példányt,

c) Európa fali abroszából 2000 példányt,

d) 1000 példány különféle átmérőjű földgömböt,

e) 38 példány telluriumot,

f) 20 példány planetáriumot.

7. Az államsorsjáték jövedelméből következő taneszközöket szereztem be s a tanfelügyelők által kijelölt szegényebb sorsú iskoláknak, felekezeti különbség nélkül, folytonosan osztatik ki:

a) földgömböt 4025 iskola számára,

b) Magyarország fali abroszát 4521 iskola számára,

c) Európa faliabroszát 4054 iskola részére,

d) Rasch természetrajzi tábláit 4867 iskola számára,

e) Fali olvasótáblákat 696 iskola részére,

f) Számoló gépet 4393 iskola számára,

- g) Természettani falitáblákat 3482 iskola számára,
- h) Természet- és mértani eszköz gyűjteményt 709 iskola részére.
- i) Ugyanezen alapból, a tanfelügyelők bejelentése alapján, 15 974 példány Magyarország kézi abrosza osztatik ki a szegény iskolák között.

8. A tankönyveket és mindezen taneszközöket a tanítók póttanításához oly végből küldettem meg, hogy ezeket ne csak megismerjék, hanem a velük való bánást is megtanulják.

Sajtó alatt vannak:

- k) vezérkönyv az ének tanítására,
- l) vezérkönyv a rajzolás tanítására,
- m) alkotmánytan a polgári jogok és kötelességek ismertetésére.

A többi szükséges népiskolai könyvekre a pályázatok ki vannak hirdetve s reménylem, hogy 1871. legfőljebb 1872. évre a legfontosabb iskolai könyvek teljesen ki lesznek állítva.

Az elsoroltakon kívül még több taneszköz van munkában, s egy része közelebb el is készül.

A tanítóképezdek számára lehető olcsó és célszerű zongorákat és hegedűket készíttettem.

VI. Folyó ügyek

Az elsorolt tényeken fölül, a folyó ügyek közigazgatási elintézése sok időt vett igénybe. A törvényhozás számára készített, és a szervezeti munkálatokon kívül, tisztán a népnevelési folyó ügyek száma, 1869. évben 5381 volt, a jelen év decemberéig pedig 7930.

Ezen fölül a tankerületekben az egyes tanfelügyelőknek a községekkel és a kormánnyal való érintkezésükben kelt ügyirataik, éven át, a 2000-et is meghaladják.

IV KÖVETKEZÉSEK

Igyekeztem, hogy ezen első jelentés, melyet népnevelésünk ügyében a törvényhozás elé terjesztek, a lehetőségig kimerítő legyen, és habár oly állapotok iránt, melyek eddig a közfigyelmet igen csekély mértékben vonták magukra, tökéletes adatok beszerzése nagy nehézségekkel jár, sőt csaknem lehetetlen, mindamellett úgy vagyok meggyőződve, hogy a fent előadottakból mindenki népnevelésünk jelen állapotának hű képét állíthatja össze magának.

Törekedtem, hogy a létező állapotok leplezetlen előadása által a törvényhozás népnevelésünk hiányairól - melyeket főképp ő orvosolhat - bár szomorító, de teljes tudomást nyerjen, s ismerje azon akadályokat, melyek e téren haladásunknak útjában állnak, és melyeket megfontolva arra a meggyőződésre jutunk, hogy azok a jelenleg rendelkezésünkre álló eszközökkel még nem háríthatók el.

Nagy áldozatokra lesz szükségünk.

Még azon esetben is, ha a törvényhozás kizárólag a népiskolára akarná fordítani gondoskodását, és itt azon legsóbb foknál állna meg, mely az írás, olvasás és a számtan első elemeinek oktatásában áll: tagadhatatlan, hogy e szerény igények is iskolaépületeink és tanítóink hiánya s más, a népoktatás általánosításának útjában álló akadályok miatt, csak nagy erőfeszítéssel s áldozatokkal lennének kielégíthetők; és bizonyosan senki, aki a népnevelés fő céljairól vagy hazánk helyzetéről komolyan gondolkozott, ezt még nem fogja elégségesnek tartani.

Utolsó törvényhozásunk a kisdédóvodákról, a népoktatásról külön kívánt intézkedni; de aki viszonyainkat ismeri, nem vonhatja kétségbe, hogy a kisdédóvodák, melyeknek jótékony hatását más országokban tett tapasztalások is bebizonyították, nálunk a népnevelésnek fontos, sőt nélkülözhetetlen kiegészítő részét képezik. - Népünknek nagy része mezei gazdasággal foglalkozván, a szülők arra kényszerítettek, hogy míg ők maguk a falutól távol fekvő gazdaságukban dolgoznak, gyermekeik első nevelését egészen elhanyagolják, ami mind testi, mind szellemi kifejlődésük nagy kárával történik, és ezen elhanyagolás falusi iskoláinkra is azon rossz következtetést vonja maga után, hogy a gyermekek, amidőn hatéves korukban a törvény értelmében ide küldetnek, teljesen előkészületlenül jönnek, vagy pedig - csak hogy felvigyázat alatt legyenek - szülőik által oly korban küldetnek az iskolába, melyben az oktatásnak semmi hasznát nem vehetvén, úgysis szűk helyiségeink mellett, a tanítást csak akadályozzák.

Ezen fölül nem világos-e az is, hogy azon célok, melyek miatt a népnevelésről való gondoskodás napjainkban a törvényhozás legfontosabb kötelességei közé számíttatik, oly oktatás által nem érhetik el, mely bár általános, de csak az olvasásra, az írásra és egy kis számtanra szorítkozik?

Kétségtelen, hogy ezen ismeretek nagyobb vagy kisebb elterjedése az, ami a népnevelés emelkedésének mértékéül vétetik fel, éppen mert ezen ismeretek minden további haladás feltételének tekinthetők; de nem kevésbé bizonyos az is, hogy az írás és olvasás magában véve a nevelésnek még csak eszközét képezi és a nép szellemi fejlődésére, s ezáltal erkölcsi emelkedésére befolyást csak úgy gyakorolhat, ha ezen eszközök kellően felhasználtattak. És én azon téves nézetekben, melyek a népoktatás természetes körére nézve csaknem általánosak, találok azon akadályok egyikét, melyek népoktatásunk terjedésének útjában állanak.

A népiskola feladatainak ily szűk körre szorítása nemcsak nem könnyíti népiskoláink szaporítását - mint azt sokan hiszik -, hanem akadályozza; miután a közönyösség, sőt ellenszenv, mely a szülők egy részénél gyermekeik iskoláztatása ellen létezik, nagyrészt abban találja magyarázatát, sőt igazolását, mert gyermekeik oktatásának hasznát belátni nem képesek, és mert ez nekik ott, ahol az oktatás kizárólag az írásra és olvasásra szorítkozik, csakugyan nehezen volna megmagyarázható.

Ha azt akarjuk, hogy népünk a törvényhozásnak a népoktatás általánosítására tett intézkedéseit ne tehernek, hanem jótéteménynek vegye, és az iskolát jólétének s szabadságának feltételeként tekintve, gyermekeinek gazdaságában felhasználható munkáját örömmel áldozza fel: szükséges, hogy a szülőket azon összeköttetésről győzzük meg, mely az oktatás és gyermekeik jóléte között létezik és ez csak úgy érhető el, ha a népiskolai oktatás minél tökéletesebb és minél több praktikus ismeretre terjed ki. Valamint egyeseknél, úgy népeknél is a lelkesedés, mellyel egyes tárgyakat felkarolnak, nem az áldozatok és nehézségek, hanem azon eredmények nagyságától függ, melyek áldozataik által elérhetők; s habár paradoxonnak látszhatik, bátran állítom, hogy azon akadályok, melyek a kellő számú népiskolák felállítását és az általános iskolakötelezettségnek keresztülvitelét most annyira nehezítik, nagy részben eltűnnek, mihelyt az oktatás körét az íráson és olvasáson túl népünk életmódjához mért hasznos ismeretek tanítására terjesztjük.

A nehézségek itt a feladat nagyságával ellenkező arányban állanak, és én úgy vagyok meggyőződve, hogy az iskola iránt létező közönyösséget, mely ott, hol az oktatás, az írás és olvasásra szorítkozik, egy bizonyos pontig igazolható, csak az oktatás körének kiterjesztése által győzhetjük le.

Ezen kívül ha azon célokat tekintjük, melyek a törvényhozást népoktatási törvényünk alkotásánál vezérelték, nem tagadhatjuk, miként azok egyedül népiskoláink célszerű rendezése által még el nem érhetők.

Nem osztozom több nagytekintélyű szakférfiú által újabb időben is hirdetett azon nézetben: hogy a felsőbb oktatás a szorosan vett népnevelésnél nagyobb befolyást gyakorol a népek műveltségi állapotának emelésére, s hogy ennél fogva mindenekelőtt magasabb tanintézeteink tökéletesítésére kellene fordítani figyelmünket.

Meggyőződésem szerint törvényhozásunk helyesen járt el, midőn az ellenkező irányt követve, a közművelődés mezején célbavett reformjait, a népoktatás szervezésével kezdte meg.

Ezt kívánja az állam biztonsága oly országban, ahol a politikai jogok élvezetére nézve kiváltságok nem léteznek: mert épp az állam biztonságát semmi inkább nem veszélyezteti, mint midőn legfontosb ügyeiben olyanok határoznak, akikben az arra szükséges műveltség hiányzik. Ezt követeli az igazság, mely szerint azon osztályok érdekei veendőek mindenekelőtt figyelembe, melyek a legszámosabbak és együttvéve az állam terheinek legnagyobb részét viselik. Ezt tanácsolja azon körülmény is: hogy azon osztályok, melyek magasabb művelődésre igényt tartanak, nemcsak érzik e szükségét, hanem annak kielégítéséről saját erejükből gondoskodhatnak is; míg a népnek éppen azon osztályai, melyeknek az oktatásra legtöbb szükségök lenne, annak hiányát nem is gyanítják, és ha akarnák is e hiányt saját erejükből pótolni, nem képesek.

Sőt még a magasabb műveltség érdekeinek szempontjából is - ha a törvényhozásnak feladatát nem abban keressük, hogy a műveltségre szükséges ismeretek minél szélesebb körben terjedjenek el, hanem a tudomány és művészet minél magasabb fejlesztésében: - a dolgok természete és a tapasztalás azon rendszer mellett szól, melyet törvényhozásunk követett.

A népnevelés elterjedése szükségképp maga után vonja a magasabb műveltséget, s alig képzelhető, hogy ott, hol a nemzet zöme a műveltség egy bizonyos fokára emelkedett, a tudomány ne honosuljon meg; míg az ellenkező eset nemcsak gondolható, sőt igen közönséges.

Végigmehetünk a történeten s a legújabb időkig nem fog senki felhozhatni esetet, hol a műveltség terjedése egyszersmind a művészet és tudomány művelésére hatást ne gyakorolt volna: holott akárhány példát mutathatunk fel, hogy egyes nemzeteknél a tudomány és művészet magasabb fokra emelkedtek és virágzottak hosszabb ideig anélkül, hogy ezáltal a nép általános műveltségi állapota tetemesen megváltozott volna.

Igen tanulságos erre nézve - hogy csak egy példát hozzak fel -, ha a francia és a német nép művelődési fejlődését tanulmányozzuk.

Franciaország, kultúra tekintetében, megelőzte Németországot. A párizsi egyetem régen híres volt, amikor a német nép még barbárnak tartatott, és ha Franciaország magasabb tanintézeteit tekintjük, melyeknek emelésére királyai mindig kiváló figyelmet fordítottak, kétségtelen, hogy a középkor vége felé, sőt még a 17. és 18. században is, a franciák álltak a tudomány élén; és mégis mily állapotban találta a forradalom a francia nép zömét, műveltség tekintetében? sőt mily állapotban találta azt a júliusi kormány, amidőn Guizot (1834) törvényét alkotta, mely minden, a népnevelés körében újabb időben tett haladásnak alapját képezi.

Németországban aránylag sokkal kevesebb történt a felsőbb tanintézetek emelésére; ellenben a reformáció nagy mozgalmat idézett elő a népnevelés mezején, és kétségtelen, hogy Németország e tekintetben messze túlhaladta, Svájcön kívül, Európának más országait s főképp Franciaországot. Hasonlítsuk össze e két országot nemcsak az általános, hanem még a tisztán tudományos műveltség tekintetében; avagy, hogy még biztosabban járjunk el, hasonlítsuk

össze azt, ami a tudomány körében Németország azon részeiben történt, hol a népnevelés magasabbra emelkedett, Németország azon részeivel, melyekben a népnevelés újabb időkig aránylag elhanyagoltatott: és egyaránt igazolva fogjuk találni azon állítást: hogy, habár a magasabb tudományok művelése befolyást gyakorol is arra, hogy a műveltség a nép minden osztályában elterjedjen, de még sokkal nagyobb és általánosabb azon befolyás, melyet a műveltség általános elterjedése a tudományok és művészetek emelésére gyakorol.

És ez igen természetes: mert, miután a tudományok állása az egyes nemzeteknél azon erőknek összegétől függ, melyek a tudománnyal foglalkoznak, oly nemzet, melynek minden osztálya a műveltség egy bizonyos fokáig emelkedett, szükségképp megelőzi azokat, ahol - mivel egész osztályok minden szellemi törekvéstől kizárva - mindazon képesség, amely a népnek legszámosabb részében rejlik, elvész, és azoknak nagy része, kik tehetségeik szerint arra lennének hivatva, hogy a tudomány körében az első helyeket foglalják el, saját tehetségeiknek öntudatához nem juthatnak.

Teljesen meg vagyok tehát győződve, hogy a törvényhozásnak a közműveltség emelésére vonatkozó kötelességei között a népnevelés áll első helyen; de bármennyire igazolja a tapasztalás azon nézetet, hogy a műveltség fája csak ott nő magasabbra, ahol annak gyökerei szélesen terjednek el: nemkevésbé bizonyos, hogy a szorosan vett népnevelés is csak ott fejlődhetik ki kellő arányban, hol az oktatás magasabb ágai nem hanyagoltatnak el. És valamint például azon törvényhozás rosszul felelne meg feladatának, mely csak a kisebb tőke érdekeit tekintve, nem gondoskodnék arról, hogy nagyobb tőkék is alakulhassanak, vagy mely csak egy szűkre határozott birtok biztosítását tűzné ki céljául: ugyanaz áll a szellemi művelődés érdekeiről is, melyek éppúgy, mint a nemzet gazdasága vagy földművelési fejlődése egy oly egészt képeznek, melynek egyes részei egymást feltételezik.

Általán véve, nézetem szerint igen hibás azoknak nézete, kik a törvényhozásnak a népoktatás iránti kötelességeiről szólva, ez alatt csak az oktatásnak azon részét akarják érteni, mellyel a szorosan vett népiskola foglalkozik.

A törvényhozásnak első s legfontosabb kötelessége ugyan az, és amennyiben annak teljesítése az anyagi és szellemi fejlődésnek alapját képezi, s minden polgár jólétére és erkölcsi emelkedésére sőt a nemzet szabadságának biztosítására elhatározó befolyást gyakorol, olyan, melyet semmi más érdeknek alárendelnie nem szabad: de nem egyedüli kötelessége. Sőt, ha nem az egyes polgárok jólétét, hanem azon állást vesszük tekintetbe, melyet a nemzet mint egész, más nemzetek körében elfoglal: nem tagadhatjuk, miként ez sokkal inkább függ attól, amit a nemzet a tudomány és művészet körében felmutathat, mint azon általános műveltségtől, mely a legcélszerűbben rendezett népiskola által elérhető.

Ha van valami, amit korunk kiváló jellemének tekinthetünk: ez azon befolyás, melyet napjainkban szellemi tényezők, valamint az egyesnek, úgy egész nemzeteknek állására gyakorolnak. - Valamint az állás, melyet az egyes a társadalomban elfoglal, sőt még anyagi jóléte is nem testi erejétől, hanem műveltségétől függ: - mert végre is csak szellemi fejlődése az, ami által az ember a természet urává válik - ugyanaz áll egész nemzetekről is, és az újabb idő tapasztalásai bebizonyították azon felsőbbiséget, melyet magasabb műveltség egyes nemzeteknek nemcsak az ipar és kereskedés s egyáltalában az anyagi jólét mezején, de még a harctéren is biztosít. - Nemzetünk nem képezhet erre nézve kivételt. Bármik legyenek azon előnyök, melyekkel az isteni gondviselés hazánkat megáldotta: ezen ország jövője is főképp azon állástól függ, melyet civilizáció tekintetében Európa népei között elfoglal; és ezért valóban korlátozni kell neveznünk azoknak felfogását, kik az oktatás alatt, melyre a nemzetnek szüksége van, csak az ismeretek azon részét értik, mely napjainkban mindenkre nézve nélkülözhetetlenné vált.

Az idő elmúlt, midőn a népnek neve alatt csak ennek földműveléssel, vagy más anyagi munkával foglalkozó osztályai értettek. A felvilágosodás terjedésének köszönhető ez, mely által a kereszténységgel hirdetett emberi egyenlőség elve általános meggyőződéssé vált; de ezen elv - mely jelenleg minden állami intézményünknek alapját képezi - szükségképp befolyást gyakorol az egyes polgár abbéli igényére is, hogy neki a művelődés lehetősége megszereztesse - és ha akkor, mikor az állam és társadalom egész szerkezete úgy vala rendezve, hogy az, ki a népnek alsóbb osztályaiban született, egyes kivételeken kívül, csak saját osztálya körében emelkedhetett magasabbra, az állam teljesen megfelelt kötelességének, midőn mindenkinek oly neveléséről gondoskodott, amely polgári állásának megfelelt; kétségtelen, hogy az államnak jelenleg e tekintetben is más és sokkal nagyobb kötelességei vannak.

A nevelés csak annyiban éri el célját, amennyiben az élet viszonyainak megfelel. Minden egyén csak akkor töltheti be helyét a társadalomban, ha úgy neveltetett, hogy képességei azon jogoknak és kötelességeknek megfeleljenek, melyek társadalmi állásából következnek; és valamint azon nagy eredmények, melyek az ókor egyes államaiban elértettek, éppen azon összhangzásnak köszönhetők, mely az ókorban a nevelés és azon elvek között létezett, melyek az akkori társadalom alapjául szolgáltak: úgy hasonló eredmények most is csak ugyanezen úton érhetnek el. Amiből következik, hogy oly államban, hol a politikai jogok gyakorlata a nemzet minden osztályára kiterjesztetett, senki az államnak azon jogát kétségbe nem vonhatja, hogy minden polgárának kellő neveléséről magát biztosítsa; de következik az is, hogy midőn az állam az egyes osztályok kiváltságait megszüntetve, minden polgárának egyenlőségét kimondá, egyszersem az azon kötelességet vállalta magára, hogy azt, amit a törvény mindenkinek ígért, mindenkinek elérhetővé tegye.

Hogy azon harmónia az alkotmány elvei és a népnevelés között, mely a nyugodt fejlődésnek egyik feltétele, Észak-Amerika és Svájc kivételével, jelenleg még nem létezik sehol, ez tagadhatatlan. A tanintézetek szervezetük átalakításában nem követhették a sebességet, mellyel az állam, sőt a társadalom viszonyai az utolsó században csaknem mindenütt megváltoztak. Csaknem mindenütt - főképp mi a magasabb oktatást illeti - még mindig azon elvek irányadók, melyek a társadalomnak egészen más szervezeténél hozattak be. A szorosan vett népiskolát s az úgynevezett magasabb oktatást még mindig éles határvonal választja el egymástól, miáltal az utóbbinak élvezete gyakorlatilag csak bizonyos osztályokra szoríttatik, és korunk tudományos és gyakorlati pedagógiájának fő feladata: oly módon alakítani át egész oktatási rendszerünket, hogy az az állam és a társadalom jelen viszonyainak megfelelően, azaz, akként rendeztesse: *hogy valamint a társadalomban az egyes osztályok között egykor létezett válaszfalak ledőltek, és az út, mely az ország legmagasabb állásaihoz vezet, a nép legszűkebb rétegeiben született polgár előtt nyitva áll; valamint ennek következtében társadalmi és állami viszonyaink egy lépcsőt képeznek, melyen az állások különbözők, és az egyenlőség abban áll, hogy az emelkedés mindenkinek lehetővé tétetett: úgy mozdíttassanak el azon válaszfalak is, melyek eddig a szorosan vett népnevelés és az úgynevezett magasabb oktatás között még léteznek, és valamint az élet, úgy az iskola akként rendeztesse el, hogy az oktatás legszűkebb fokaitól a legmagasabbakig az átmenet és az emelkedés egyik fokról a másikra mindenütt a lehetőségig könnyűvé tétessék, aminél többet, az egyenlőség elvének gyakorlati alkalmazását illetőleg, intézmények által nem érhetünk el.*

De ha e tekintetben még távol vagyunk is a céltól, egyet már jelenleg sem vonhat senki kétségbe s ez az: hogy a magasabb oktatás is, bár abban aránylag kevesebben részesülnek, a nemzet minden osztályának egyaránt érdekében fekszik, és napjainkban csak a népnevelésnek egy részét képezi, s hogy ennél fogva a törvényhozás ugyanazon elvek szerint, melyeknek alapján minden polgárának elemi oktatásáról gondoskodik, nem utasíthatja el magától azon kötelességet sem, hogy magasabb tanintézetekről gondoskodjék.

És ha ezt elismerve - miután az elemi oktatásról előttünk fekvő adatokat átnéztük - magasabb oktatásunkra fordítjuk figyelmünket, s felsőbb tanintézetekünk helyzetét Nyugat-Európa más egyfokú intézeteivel összehasonlítjuk: be fogjuk látni a feladatnak egész nagyságát, mely előttünk áll. Egész erőnk megfeszítése kívántatik, hogy azt megoldhassuk, és a nemzet nem nélkülözheti minden osztályának, sőt csaknem minden egyes polgárának áldozatkészségét; mert törekvéseink eredménye csak így érhető el.

Az áldozatok alól senki sem vonhatja ki magát, sem a szegény, aki az iskolakötelezettségnek törvényét teljesítve, gyermekeinek munkáját áldozza fel, sem a vagyonosabb, ki a tetemes adón kívül, mely a nevelés érdekében tőle kívántatik, mint az iskolaszék és iskolatanács tagja vagy társadalmi úton, a nevelés ügyének előmozdításán dolgozik, és előre látható, miként, ha nevelési ügyünk gyors és sikeres haladását óhajtjuk; nagy áldozatokra lesz szükség, melyek annál érezhetőbbek, mert azon öntudattal kell azokat hoznunk, hogy az, amire törekszünk, még így is csak idővel érethetik el.

Hogy törekvéseink sikerüljenek, áldozatkészségünk felett még egyre van szükségünk, ami mindenek között talán a legnehezebb: s ez - türelem.

Ha valahol, úgy bizonyosan e téren megfogható a türelmetlenség, mellyel a nemzet óhaj-tásainak teljesülését várja. A sikernek egyik feltétele ez, mert arra mutat, hogy a létező hiányoknak teljes tudatához jutottunk és egyszersmind záloga törekvéseink eredményének, melyeket semmi nem segíthet elő inkább, mint: ha azok, kikre a fontos ügy bízva van, minél többször kötelességeik gyors és pontos teljesítésére intetnek; habár ez intés néha felesleges, sőt igazságtalan, avagy olyanoktól jön, kik azt, hogy az ügy szívükön fekszik, csak vádjaikkal bizonyítják be. De egy bizonyos mértéken túl e türelmetlenség veszélyeztetheti az eredményt, ha abban annyira megyünk, hogy saját intézkedéseink eredményeit nem várva be, szüntelen változtatásokra ragadtatjuk magunkat.

Jó, ha a nevelés terén is a lehető legmagasabb célt tűzzük ki magunknak, s a népnevelésben Amerikát, a tudományos oktatásban Németországot választjuk mintául; de nekünk tudnunk kell, hogy ezen célt sem az egyik, sem a másik téren egyszerre nem érhetjük el: és valamint a jövőt tekintve soha nem lehetünk túlzók követeléseinkben, úgy szükséges, hogy - ami törekvéseink pillanatnyi sikerét illeti - szerények legyünk várakozásainkban.

Ha valahol, úgy itt, a haladás csak lépésenkint történhetik, s habár a nemzet, áldozatai által, egyes tudományos intézeteket látszólag a tökély legmagasabb fokára emelhet is: az általános műveltségi állapotoknak rögtöni vagy néhány év alatti átváltoztatása túlterjed még a nemzet hatalmának körén is.

Nem említve azon akadályt, mely ott, hol a nevelés sokáig elhanyagoltatott, a szükséges tanerők előállításában fekszik, már a műveltségi fok, melyet a nép általánosan elfoglal, magában véve is nagy befolyást gyakorol azon eredményekre, melyek az iskolában elérhetők. Mert miután a haladás, melyet a gyermekektől iskoláztatásuk első éveiben várhatunk, azon képességtől függ, mellyel azok az iskolába lépnek, s miután később is neveltetésük nagyobb része (főképp kedélyi fejlődésök, ami minden való műveltségnek alapját képezi) családi körökben történik; a jövő nemzedék műveltségében mindig csak egy bizonyos fokig előzheti meg a jelent, s az általános oktatásnak valóban nagy eredményei csak ott tűnhetnek fel, hol az olyanoknál alkalmaztatik, kiknek már szülői is részesültek ezen jótéteményben.

Éppen ezért népoktatásunk szervezésénél sem a köteles tantárgyak meghatározásában, sem a kiterjedésre nézve, melyben az egyes tantárgyak előadatnak, nem tűzhetjük ki magunknak példaként azon országokat, melyek e tekintetben legmagasabban állnak; sőt törekvéseink sikerét semmi nem veszélyeztethetné inkább, mint ha azoknak célját felette magasra állítjuk.

Valamint e tekintetben nagy különbségeket találunk azon nemzetek között is, melyek e tekintetben minket megelőztek, s ha például Amerikát, hol a népiskola tanköre annyira terjed, hogy aki ott nyerte nevelését, azon hivatalokon kívül, melyek szorosan véve szakképzettséget kívánnak, mindenre alkalmas, e tekintetben Svájccal, Észak- vagy Dél-Németországgal, avagy Franciaországgal összehasonlítjuk, a népoktatás különböző fokozatait találjuk, melyek annál magasabbak, minél hosszabb az idő, amely óta a népnevelés a törvényhozás figyelmét magára vonta: úgy, bármi magasra törekszünk is, mi sem haladhatunk másképp. Nekünk is csak a kezdetnél lehet kezdenünk, s az eredmény, melyet iskoláink nemcsak a gyermekekre, de a gyermekek által a szülőkre gyakorolni fognak, annál nagyobb lesz, minél kisebb azon távolság, mely új nevelési rendszerünket attól választja el, mely hazánkban most alkalmaztatik.

Feladatunk tulajdonképp a jelen pillanatban nem más, mint: *hogy minden iskolánkat azon fokra emeljük, melyen a nép számára létező jobb tanintézeteket már találjuk, s hogy azokban is a tantárgyak körét azon arányban bővítsük, melyben az a politikai jogok kiterjedése és megváltozott viszonyaink által szükségessé vált, és egyszersmind oda törekedjünk, hogy ezen (bár haladott nemzetek neveléséhez mérve korlátolt) oktatásban e hon minden lakója részesüljön.*

Megfoghatom, hogy e feladat sokaknak vágyait nem elégíti ki, s a múltnak mulasztásai fájdalommal töltik a hazafi szívét, midőn nevelési ügyünk történetére visszatekintve, Mária Teréziának 1774-ben a nevelés ügyében kiadott rendeletét olvassuk, és eszünkbe jut, mennyire más volna jelen helyzetünk, ha a nagy királynőnek szándékai szerint már akkor kimondott általános iskolakötelezettség végrehajtatik, s a törvényhatóságok a reájok bízott kötelességben eljárva, amint ő akarta, szigorú felügyeletet gyakorolnak afelett, hogy az iskolákban, melyeknek vezetése közvetlenül az egyházakra bízott, ne csak a katekizmus, de az írás, olvasás, számtan és történelem, a városokban felállítandó polgári iskolákban pedig mindazon tárgyak taníttassanak, melyeket e rendelet előírt. Mindez azonban nem változtatja meg helyzetünket, s minthogy nemzeteknél szintűgy, mint az egyesnél sokszor jó, ha minél magasabb célt tűznek ki maguknak; de semmi nem károsabb, mintha kiindulási pontjokra nézve csalódásoknak engedik magukat át; nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a nevelés ügyében nagyon hátramaradtunk, és hogy sok fáradságra és türelemre lesz szükségünk, mielőtt azt, amit egyes a műveltségben legelőbbre haladt népek már elértek, s ami után nekünk is törekednünk kell, csak meg is közelíthetjük.

Ismétlem, hogy a nevelés terén törekvéseink sikerét várhassuk, nemcsak áldozatokra van szükségünk, de türelemre is, és főképp kitartásra: mert a nevelés ügye olyan, melynél pillanatnyi lelkesülés csak keveset tehet. Oly növény ez, mely csak folytonos ápolás mellett tenyészhetik, oly ügy, melynél a siker inkább tevékenységünk folytonosságától és következetességétől, mint azon hévtől függ, mellyel azt megkezdjük.

De bármik legyenek azon akadályok és nehézségek, melyek haladásunknak e téren útjában állanak: a törvényhozás, midőn a népnevelés előmozdítását tűzte ki feladatául, nem feledkezett meg azon eszközökről sem, melyek által az megoldható, és az 1868 : XXXVIII. t. cikk, midőn az államnak kötelességét, hogy minden polgárának neveltetéséről gondoskodjék, elismeré, gondoskodott arról is, hogy ezen kötelességének teljesítése lehetővé váljék.

Kevés kérdés van, mely újabb időben többször tárgyalatott, s melynek mind jogi, mind gyakorlati oldala kevesebb vitatkozásnak s élesebb ellentéteknek szolgált volna alkalmul, mint a nevelés ügye.

Két rendszer állíttatott fel.

Sokaknak nézete szerint a nevelésnek joga s kötelessége kizárólag az egyes polgárokat illeti, kiknek szabadságát korlátozni az államnak sem jogában, sem érdekében nem áll.

Mások a nevelést azon közérdek közé számítják, melyeket fontosságuknál fogva egyesekre bízni nem lehet, s melyeknek elintézésénél minden jog és kötelesség kizárólag az államot illeti.

Törvényhozásunk e két rendszer között, melyek merev ellentétben állnak, egyet sem fogadott el, és akár a teoretikus okokat tekintsük, melyek azok mellett felhozatnak, akár az eredményeket, melyek ott, ahol azok alkalmaztattak, elértettek, csak helyeseljük 1868-i törvényhozásunk ezen elhatározását.

Sem azon elv, hogy a gyermekek neveléséről gondoskodni a szülők kétségbevonhatatlan jogai közé tartozván, az állam rendelkezési joga erre nem terjedhet ki, sem azon állítás, hogy a gyermekek neveltetése senkinek sem fekszik inkább érdekében, mint szülőknek, s hogy ezért a nevelés ügye ott halad legbiztosabban, hol az állam minden beavatkozástól tartózkodik, nem állja ki a tüzetes vizsgálatot. Azon okoskodás, hogy az államnak minden beavatkozása a nevelésbe a szülők szabadságát semmisíti meg, elveszti súlyát: ha meggondoljuk, hogy nemcsak a szülők, de a gyermekek jogai is forogván kérdésben, az, mi a szülők szabadsága korlátozásának neveztetik, nem egyéb, mint a gyermekek azon jogának biztosítása, mely szerint minden polgár megkívánhatja az államtól, hogy a törvényben biztosított jogainak élvezete neki lehetővé tétessék, és hogy éppen ezért az iskolakötelezettség s minden, ami azzal összefügg, nem a szabadságnak megszorítása, hanem védelem, mellyel az állam főképp azoknak tartozik, akik, mint a kiskorúak, saját jogaik védelmére nem képesek. - A tapasztalás pedig megmutatta, miként a híres „laissez faire, laissez passer” elv, melyre hivatkozás történik, a nevelés terén korántsem vezet oly eredményekhez, minők a nemzetgazdászati terén mellette felhozhatók.

Bármi korlátlanul tartjuk a szülőknek nevelési jogát: azt senki sem állíthatja, hogy minden szülő vagyoni és műveltségi állásánál fogva e jog gyakorlára képes, és így a szabadság legbuzgóbb pártolói tulajdonképp nem követelnek egyebet, mint, hogy azon befolyás, melyet az államtól megtagadnak, az egyháznak, vagy a nevelés előmozdítására alakult társulatoknak biztosítsák.

És valóban, ha meggondoljuk, hogy egészen a jelen század kezdetéig a népnevelés csaknem kizárólag a különböző vallásfelekezetek által eszközöltetett, senki azoknak nagy érdemeit nem tagadhatja el, éppúgy, mint azon nevezetes eredményeket sem, melyek Angliában és még inkább Hollandiában kizárólag a társadalmi tevékenységnek köszönhetők: de hogy mindemellett sem az egyház sem a társulati tevékenység a feladat megoldására képes nem vala, azt ezen országok példája is mutatja. Ami pedig hazánkat illeti, az állapot, melyben népnevelésünket látjuk, minden bővebb bizonyítást feleslegessé tesz: mert csakugyan alig emelhetne valaki súlyosabb vádat vallásfelekezeteink ellen, mint ha a népnevelés terén, hol az egyház századokig korlátlan szabadsággal rendelkezett, hátramaradásunkat nem annak tulajdonítaná, hogy az egyházak, magukra hagyatva, ezen feladat megoldására elégtelenek.

De ugyanazt kell elismernünk az államról is, mely egymagában a népnevelés terén éppúgy nem felelhet meg feladatának, mint az egyház, vagy a társadalmi tevékenység.

Mellőzöm azon okokat, melyekért az ókor több államában elfogadott elv - hogy a nevelés joga kizárólag az államot illeti -, korunkban nem alkalmazható. Az államnak, azaz azoknak, kik a hatalmat kezelik, kizárólagos nevelési joga egyszersmind azon jogot foglalja magában, hogy az állam (azaz annak kormánya) a serdülő nemzedéket kizárólag oly irányban nevelje, mely érdekeinek megfelel, mi nemcsak a haladással ellentétben áll, hanem korunk szellemével sem egyezik meg, sőt gyakorlati alkalmazásában az egyenlőség elvével is ellenkezik, melynél fogva

gyermekeik nevelésére nézve a szülőknek joga különböző nem lehet, és ezért, mihelyt a polgárok vagyonosabb részére azon szabadság elismertetett, hogy gyermekeiket belátásuk szerint nem állami intézetekben neveljék, ezt azoktól sem tagadhatjuk meg, kik e szabadságot csak úgy élvezhetik, ha gyermekeik nevelésére egyesülnek, vagy azoknak neveléséről saját felekezeteik iskoláiban gondoskodnak, ha ezek iránt több bizodalommal viseltetnek.

De ha ezen jogi s politikai okoktól elvonatkozunk is, és csak az eredményeket vesszük tekintetbe, melyeket e rendszertől várhatunk, a tapasztalás így sem igazolja azon ígéreteket, melyek e rendszer mellett barátai által felhozatnak, minek bebizonyítására elég, ha Franciaország példájára mutatunk.

Soha az állam korlátlan hatalmának eszméje nem állíttatott fel tisztábban, soha az eszközök ezen eszmény valóítására nem választattak meg célszerűbben s nem kezeltettek nagyobb erélyességgel, mint I. Napóleon alatt. - Ő, ki egység után törekedett mindenben, s nemcsak a hatalomnak, de a haladásnak és jólétnek is egyedüli biztosítékát abban kereste, ha minden egy középpontból, egy akarat által kormányoztatik, - kiterjeszté a centralizációt a nevelés mezejére is, és univerzitásában egy oly kormányi szervezetet alkotott, melynél teóriában tökéletesebb nem gondolható.

Mindazokból, kik Franciaországban az oktatással foglalkoztak, egy nagy testület alakíttatott, melynek tagjai, az egyetem főkancellárjától az utolsó iskolamesterig, fokozatosan egymástól függtek. Az *Universitas* - minek Napóleon ezen intéstícióját nevezte - egy roppant hadsereg mintájára szerveztetett, mely vak engedelmességgel egy akaratnak parancsait teljesítve a tudatlanság felett kivívott diadalaival a világot éppúgy meg vala lependő, mint véres győzelmek által azon seregek, melyeket a császár Franciaország más ellenségei ellen vezetett.

Ha az, minek gyakorlati kivitele lehetetlen, nagy eszmének lenne nevezhető, Napóleon ezen koncepciója megérdemlené e nevet, és a nagy alkotások között, melyek a császár lángeszét főképp az adminisztráció terén bebizonyíták, nincs talán egy sem, mely nagyszerűsége miatt annyi bámulóra talált, mint a közoktatás terén létrehozott ezen centralizáció. - De ha az eredményeket keressük, azt fogjuk találni, hogy azok nemcsak a várakozásnak nem feleltek meg, sőt sokkal csekélyebbek azoknál, melyek egyidejűleg akár Svájcban, akár Poroszországban a közoktatás iránt 1808-ban kiadott rendeletek által elértettek, világos bizonyságul, hogy az állam maga, bármily erélyes kezekben legyen hatalma, s bármily tökéletes kormányi gépezettel kezeltesék az, a népnevelés terén soha nem felelhet meg feladatának.

Törvényhozásunk sem azon álláspontot, mely szerint a nevelés joga kizárólag az államot illeti, sem azt, mely szerint az állam minden befolyástól kirekesztessék, nem fogadta el; hanem oly elveket állított fel, melyeket követve, a két rendszer hiányai egyaránt kikerülhetők.

Törvényhozásunk elismerve, hogy a nevelésnek kötelessége s így az ebből folyó jogok is mindenekelőtt a szüléket illetik; az egyeseknek jogát, mellyel gyermekeik nevelésére bírnak, csak annyiban szorítja meg, amennyiben ezt a gyermekek jogai és az államnak saját biztossága szükségessé teszik.

Ez azon álláspont, melyet a törvényhozásban elfoglalt, s melyből az 1868-i XXXVIII. t. cikknek minden rendelkezése foly.

Ebből következik:

hogy a szülőknek azon joga, hogy gyermekeiket saját házukban neveljék, kétségbe nem vonható;

hogy, amennyiben ezen joggal élni nem akarnak, avagy kötelességük teljesítésére nem képesek, joguk s kötelességök a községre megy át, mint azon testületre, melynek határozataira az egyes közvetlen befolyást gyakorolhat;

hogy, amennyiben a polgárok nemcsak polgári, de egyházi érdekeikre nézve is községeket alakítanak, ott ahol egy politikai községben több vallásfelekezet létezik, a községet (azaz a szülők összességét) illeti a jog: meghatározni, az egyházi vagy a politikai községnek akarják-e átadni azon jogok és kötelességek gyakorlatát, melyekkel gyermekeik nevelésére bírnak; magától értetvén, hogy miután az egyes polgárok jogait inkább megszorítani nem szabad, mint az elkerülhetetlenül szükséges; azért ott, hol az egy községben lakó különböző vallásfelekezeteknek egyike a nevelés szükségének megfelelni képes, s ezt akarja is, semmi vallásfelekezetet abban, hogy saját gyermekeinek számára külön felekezeti iskolát nyisson, akadályozni éppúgy nem lehet, mint a községnek azon joga, ezért sértetlenül fönmarad, hogy, amennyiben azt szükségesnek vagy kívánatosnak tartja, a felekezeti iskola mellett községi iskolákat állítson fel;

hogy a nevelésnek költségei elsősorban a községet, azaz a szülőknek összességét illetik;

hogy ezzel összeköttetésben a községet illeti elsősorban az iskolára való felügyelés, a tanítófogadás és az iskolában alkalmazott szabályok meghatározása is;

hogy végre, miután községeink között sok olyan van, melyben a szülék egyesített erővel sem képesek teljesíteni gyermekeik neveltetésének kötelességét, ily esetekben az egyes községnek jogai s kötelességei természetesen a megyére, azaz a községek azon összességére mennek át, mely az egyes községek irányában ugyanazon helyzetben áll, melyben az egyes község az egyesek iránt; és hogy a megye, ez esetben felvállalva az egyes községeknek kötelességeit, ugyanazon jogokat nyeri, melyeket az gyakorolhatott s ugyanazon alapon: azaz azon jogok s kötelességek alapján, melyekkel minden szülő gyermekeinek nevelésére bír, s melyek csak akkor és annyiban mennek át a községre és ezektől a megyére, amennyiben az egyesek vagy községek jogaikkal élni és kötelességeiket teljesíteni nem akarják, vagy nem képesek.

Törvényhozásunk eszerint az egyéni szabadságot a lehető legtágabb értelemben ismeri el; de ugyanazon elvekből, melyek ezen rendelkezéseinek alapját képezik, következik az is: hogy, miután az államnak kötelessége örködni, hogy azok, kik saját jogaik érvényesítésére bármi oknál fogva nem képesek, jogaiktól ne fosztassanak meg;

miután kötelessége gondoskodni, hogy polgárainak azon jogok gyakorlata lehetővé tétessék, melyeket nekik a törvény adott;

miután az állam fönnállása csak úgy biztosítható, ha egyes polgárai az állam iránti kötelességük teljesítésére képesek;

s miután az emberiség jelen műveltségi fokán a nevelésnek egy bizonyos foka nélkül senki sem jogainak gyakorlatára, sem kötelességeinek teljesítésére nem képes:

kétségbevonhatatlan kötelessége az államnak, örködni minden polgárának nevelése felett, és éppen azért

kétségbevonhatatlan joga: megkívánni egyes polgáraitól, hogy azon kötelességeket, melyek őket gyermekeik nevelésére nézve illetik, teljesítsék, és amennyiben az egyes szülők arra elégtelenek, megkívánni az állam többi polgáraitól, hogy őket e kötelesség teljesítésében segítsék.

Mindazon jogok, melyeket törvényeink az államra nézve fönntartottak, ezen elvekből vonhatók le.

Az államnak azon joga, hogy a szülőket gyermekeik iskoláztatására kötelezhetti;

az, hogy minden polgárát nevelési célokra éppúgy megadóztathatja, mint bármily más állami célra;

és végre az, hogy a nevelést illető rendeleteinek végrehajtása felett örködjék; azaz, a főfelügyeleti jog az egész nevelésre; mindezek az államnak kétségbe nem vonható kötelességeinek következményei.

Az 1868-i közoktatási törvényünk alapelveit és egyes rendeleteit e helyen azért hoztam fel, mert csak ezeknek nyugodt megfontolása szükséges, hogy meggyőződünk: miként, ha a közoktatás mezején a gyors és kielégítő haladásnak nálunk rendkívüli nehézségei léteznek is, törvényhozásunk ezeknek legyőzésére gondoskodott oly eszközökről is, melyek még ily nehézségek legyőzésére is elegendők: s midőn azt, mit sem egyesek, sem társulatok vagy az egyház, sőt mit még az állam is, amíg saját közegeire támaszkodik, egész hatalmával nem érhetne el, az összes nemzetnek tűzte ki feladatául, s midőn ennek minden tagját egyenkint s társulatokra egyesülten teljes szabadsággal ruházta fel, a rendkívüli akadályok ellenében, melyek a népnevelés terén utunkban állnak; egy oly erőt alkotott, melynek semmi sem állhat ellen. És én bátran állítom, miként arra, hogy amit a törvényhozás a népnevelés terén mint célt tűzött ki, aránylag rövid idő alatt éressék el, nem kívántatik egyéb, mint az: hogy az egész nemzet a népnevelés szükségéről meggyőződjék, s azon lelkesedéssel törekedjék a kitűzött cél után, melyet állami önállásunk és polgári szabadságunk védelmében mindig kifejlesztett, azon szívóssággal és kitartással, amellyel mindenki anyagi jólétének biztosításán fáradozik s azon eréllyel, melyet nagy veszélyekkel szemközt még a gyengébbekben is találunk. - És csaknem lehetetlennek tartom, hogy most, midőn a népnevelés ügye a közfigyelmet magára vonta, valaki azon összeköttetést nem látná át, melyben ezen ügy anyagi jólétünkkel, a polgári szabadsággal, sőt az ország biztosságával áll.

Bármennyire legyen is valaki meggyőződve arról, hogy az állam fönnállását azáltal biztosítjuk legjobban, ha azon befolyás, melyet alkotmányos országokban a polgár hazájának ügyire gyakorol, minél többekre terjesztetik ki: ki fogja tagadni, hogy ezen befolyást a törvény maga nem biztosítja még, s hogy mindaddig, míg a polgároknak egy része a míveltség oly alacsony fokán áll, mely őt a politikai jogok élvezésére képtelenné teszi, addig az egyenlőség állhat a törvényben, de nem létezik az életben, s hogy ezért *a politikai jogok kiterjesztésére csak akkor működünk sikerrel, ha nevelés által minél többeket e jogok élvezésére képessé teszünk?* És ami az egyesnek polgári szabadságáról áll, áll az egész nemzetéről is.

Pirulás nélkül vallhatjuk be hátramaradásunkat, mert okai nem mi magunk vagyunk; de miután azt, hogy a mívelődés sok terén más nemzetektől megelőztetünk, nem vonhatjuk kétségbe: bizonyosan csak egy mód van, ami által nemzetünk jövőjét biztosíthatjuk és hozzá méltó állást vívhatunk ki, és ez abban áll, hogy nemzetünk szellemi míveltségén dolgozzunk, mely - mint azt az utolsó évek tapasztalatai bizonyítják - napjainkban még a csatamezőn is határozó.

Ugyanerről győződünk meg, ha a nemzet anyagi jólétének biztosítására fordítjuk figyelmünket.

Bizonyos, miként iparunk kifejlésének egyik legnagyobb akadálya a kellőleg művelt munkásokban kereshető, s hogy azon előny, mely által Amerika sokkal drágább munkabérek mellett még az angol iparral is versenyezhet, egyedül munkásainak kitűnő míveltségében és így képességében rejlik. - Megnyitjuk országunkat, vasutakat építünk, és így a hiány, melyben iparunk szenved, hamar pótolva lesz azáltal, hogy minden oldalról intelligens munkások serege özönlik hazánkba; de mi lesz akkor népünkben?! - Hazánk természeti kincsei ki fognak

aknáztatni; iparunk, megengedem, rövid idő alatt csodálatos magasságra fog emelkedni; de miután az ipar mezején is csak az intelligens munka jutalmazó: a szerep, mely ennél hazai munkásainknak jut - ha azoknak műveléséről nem gondoskodunk -, csak az lehet, hogy nyers munkaerőként szolgáljanak és saját hasznuk nélkül e haza kincseit másoknak szerezzék meg.

Ha valaki a politikai jogok kiterjesztését tekinti is azon célnak, melyre mindenekelőtt törekedni kell, vagy ha e nemzetnek főfeladatát anyagi érdekeinek kifejlesztésében keresi, be kell látnia, miként mindkét esetben általános műveltségünk emelése azon feltétel, mely nélkül sem az egyik, sem a másik cél el nem érhető, s hogy ennél fogva erre nézve egyesülni kell minden pártnak, minden véleményárnnyaltnak. Egyesülni főképp arra, hogy azon előítéleteket küzdjék le, melyek, mint eddigi tapasztalás mutatja, minden anyagi nehézségnél nagyobb akadályokat gördítenek az 1868 : XXXVIII. törvény gyorsabb végrehajtása elé, és melyek között - hogy csak egyet említsek - bizonyosan legkárosabb az, mely ezen törvény és az egyes vallásfelekezetek érdekei között állítólag létező ellentétre nézve terjesztetik; mert a törvényt éppen azoknak támogatásától fosztja meg, kiknek közreműködésére leginkább szükségünk volna.

Ha magának a törvénynek szövegét tekintjük, abban nem fogunk semmit találni, ami ezen előítéletet igazolná.

Miután a törvény, mely általában véve a szabadság elvéből indul ki, a vallásfelekezeteknek jogait a nevelés terén elismerve, azokat csak annyiban szorítja meg, amennyiben a tanítókra nézve oly kvalifikációkat és az iskolában tanítandó tárgyaknak oly minimumát állítja fel, melynél alább szállni nem lehetne, s miután ott, ahol - mert felekezeti iskola nem létezik, avagy mert a szülők gyermekeik nevelését ily módon jobban reménylik eszközölhetni - községi iskola állíttatik fel, a törvény a vallás- és erkölcsant a köteles tantárgyak között elsőnek jelölte ki, melynek tanításáról gondoskodni az egyes vallásfelekezeteknek nemcsak jogában áll, de köteleességül tétetett; csakugyan nehéz volna meghatározni, a törvénynek mily rendelkezése az, mely által a bármely vallásfelekezet érdekeivel ellentétben állhat. De hogy ezen előítélet létezik, s hogy mindazon akadályok között, melyek a népoktatás ügye kifejlődésének útjában állnak, egy sincs, melynek hatása károsabb, azt mindenki, ki az utolsó két év alatt ez ügynek egész kifejlődését figyelemmel követé, bizonyosan el fogja ismerni, és ezért semmi nem fontosabb, mint hogy mindazok, kiknek nevelésünk ügye szívükön fekszik, arra egyesítsék törekvéseiket, hogy ezen előítéletet leküzdjék, melynek alapja csak az 1868-i törvényhozás szándékainak félreismerésében és az állam s a különböző vallásfelekezetek valódi érdekeinek téves felfogásában kereshető.

Elmúlt az idő, midőn az állam s az egyház hatalma a két kard jelképében fejeztetett ki. Századunkban, amely az államban és az egyházban egyaránt a szabadság elvének létesítésére törekszik, sem az államnak, sem az egyháznak feladata nem lehet az, hogy kizárólagos uralmát alapítsa meg. Ha oly jelképet keresünk, mely napjainkban az állam és egyház kölcsönös viszonyát kifejezheti, a két kard helyett - mely csak küzdelmet jelent - két támasznak nevezhetjük azt, mely az emberiség javára létezik, melynek egyike inkább szellemi s erkölcsi fejlődését, másika inkább anyagi jólétét és biztonságát tűzve ki céljául, különböző úton egyre működnek, és talán nincs ügy, melynél az állam s a vallás érdekeinek ugyanazonossága világosabban kitűnnék, mint éppen a nevelés, mely valamint az államnak hű polgárokat biztosít, úgy minden, az erkölcsöket nemesítő vallásosságnak legbiztosabb alapja.

Kétségtelen, hogy sokan az érdekek ezen közösségét még nem látják át, hogy egyesek a buzgóságot, mellyel a nép vallásához ragaszkodik és a féltékenységet, mellyel annyi áldozattal megszerzett polgári szabadságunkat őrizzük, arra használják fel, hogy mindent, ami az állam vagy egyes felekezetek részéről népnevelésünk érdekében történik, majd a vallásosság, majd az állam önállására nézve veszélyesnek hirdetik; - és népnevelésünk gyorsabb haladásának

nincs ennél nagyobb akadálya. - De éppen azért szükséges, hogy mindazok, kiknek ezen ügy szívéükön fekszik, mindent elkövessenek ezen téves felfogás eloszlatására; ennek pedig legjobb módját az 1868: XXXVIII. törvény szellemének lelkiismeretes és gyors valószínűségében fogjuk találni.

A nagy feladatnak ily értelemben megoldása, az egész nemzetre, s annak minden egyes tagjára tartozik ugyan: de közelebbről a törvényhozás teendője lesz intézkedni azon rendszabályok iránt, melyeket már az első két (1869-1870) év tapasztalásai szükségesekül bizonyítanak arra nézve, hogy az 1868 : XXXVIII. t. cikk elvei valószínűsítsanak.

Előterjesztésem II. fejezetében kifejttem, hogy: 1. az iskolaépületek hiánya; 2. a tanítók elégtelensége és képzetlensége; és 3. az anyagi erő elégtelen volta képezik népoktatásunk haladásának azon legfőbb akadályait, melyeket elhárítani nagyrészt a törvényhozás hatalmában áll. Ennélfogva, nézetem szerint, e következők volnának ez ügyben az országgyűlés legközelebbi teendői:

1. Mindenekelőtt intézkedni kell a hiányzó iskolaépületeknek minél előbb létesíthetése iránt. - Sok helységben minden telek magánbirtokot képez annyira, hogy a községnek akkora telke sincs, hova iskoláját építhetné, a magánosok pedig vagy éppen nem, vagy (tudván, hogy a község feltétlenül köteles iskolateltet szerezni) szertelen áron hajlandók a szükséges földet e célra odaadni. Ily esetekben egyedül kisajátítási rendszabállyal lehetend iskolákat építeni. Ennél azonban sokkal több oly eset van (sőt, majdnem minden nagyobb városnál s községnél az tapasztalható), hogy a község képes volna ugyan saját erejéből fedezni iskolai folyó szükségleteit; sőt évek során át lassankint építkezni is tudna: de nem képes a hiányzó iskolai épületeket önerejéből most egyszerre előállítani. Másfelől pedig legdrágább azon idő, mely ezen községek gyermekeinek oktatására nézve elveszne azon évek alatt, amíg a szükséges tanítólakok s tantermek elkészülhetnének. Az ily helyzetben levő, de különben vagyonos községek nem szorultak ugyan arra, hogy az épületek az állam költségén állítsassanak fel: de igenis a segélyre, melyet legcélszerűbb lenne olcsó s fokozatosan törlesztendő kölcsön alakjában nyújtani.

2. Azután gondoskodni kell, hogy elegendő számú tanítóerőket nyerjünk. Előterjesztésemben kimutattam az okokat, melyek miatt jelen viszonyaink között alig remélhetünk - különösen férfi - tanítóerőket elegendő számmal szerezni.

Ezen okoknál fogva, meggyőződéseim szerint, csak a következő módokon lehetend a szükséges tanítói állásokra elegendő erőket szerezni, - nevezetesen:

a) ha a tanítói állások tényleges díjazása lehetőleg jobb karba hozatik;

b) ha a tanítóknak bizonyos szolgálati idő után vagy elnyomorodásuk esetére kellő nyugdíj biztosítatik, s így ha munkájuk értékéhez mérten csekélyebb anyagi díjazásban részesülnek is, de legalább öregségük vagy egyéb okból munkatehetetlenné válásuk esetére anyagi ellátásuk biztosítatik, s másfelől helyökből az oktatásra képesebb új erők alkalmaztathatnak;

c) ha a képezdekben lehetővé tesszük, hogy teljesen vagyontalan, de talentumos ifjak, saját anyagi áldozatuk nélkül képezhessék ki magukat, ami csupán a képezdekben rendezendő köztartások és ingyen lakások által érhető el. E hiányon az államnak sokkal többbe kerülő lakbérek által sem segíthetünk, részint és főleg, mert azon egyéb tekintetekben olcsóbb községekben, hol a képezdek felállítandók, semminemű árért sem lehet a növendékeket elegendő számmal elhelyezni művelt, jó családoknál, s pedagógiai szempontból is biztos, jó helyekre; - részint pedig, mert kik ily helyekre elhelyezhetők volnának is, ellátásukért legtöbb esetben oly díjt kell fizetni, mely egyéb közoktatásügyi szükségleteinkkel arányban meg nem adható; -

végre

d) ha minél nagyobb számban állítunk fel női képezdét, és iparkodunk minél több nőt a tanítói pályára megnyerni. Egyfelől viszonyaink között nem valószínű, hogy kellő számmal vállalkozzanak férfiak a tanítói pályára; másfelől már eddig is a tapasztalás azt bizonyítja, hogy a női képezdekbe több növendék jelentkezett, mint a tanítóképezdekbe, és hogy az utolsó két évben, tudtommal, tanítóságra alkalmazott mintegy 16 nő igen jó sikerrel tanít.

3. Az iskolai épületek előállítása és a tanítók szervezése mellett legsürgősebb teendők, az eddigi tapasztalások útmutatása szerint, szabályozni az évi szükségletek fedezésére megkívántató iskolai adót. Mindamelllett, hogy az 5%-os iskolai adó, ha mind befizettetnék is, elégtelen volna; a jelenlegi módozattal még ennek befizettetése is nehezen, - sok helyen éppen nem eszközölhető.

Végül szükségesnek látom még, hogy a törvényhozás a statisztikai adatok kiszolgáltatása s miként összegyűjthetése iránt újabban intézkedjék: mert e legelső összeírás bebizonyítja, hogy a törvény jelenlegi rendelkezése mellett, a kormánynak teljes utánlátása dacára, csak az ügyek menetére káros sok nehézséggel és kellemetlenséggel, és csak több év alatt s hiányosan lehet az egy évre tartozó adatokat összegyűjteni.

Ezek azon legsürgősebb teendők, melyek népnevelésügyünk emelése érdekében elsősorban igénylik a törvényhozás intézkedését, s melyek iránt közelebbről törvényjavaslatokat fogok a tisztelt országgyűlés elé terjeszteni.

1870

EÖTVÖS JÓZSEF JEGYZETEI AZ 1870-ES JELENTÉSHEZ

1. A tényállást eléggé felvilágosítja a statisztikai osztály vezetőjének f. évi május 9-ről 375 stat. szám alatt írt következő levele:

„Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Nagyméltóságodnak múlt évi december hó 21-én 1826 eln. szám alatt kelt nagybecsű megbízatása folytán a statisztikai osztály nemcsak a legnagyobb készséggel vállalkozott a népiskolai közoktatás országos statisztikájának összeállítására, hanem e nagy mű befejezését az alkalmazható nagy és gyakorlott munkaerőt tekintve, biztosan meg is ígérhette f. évi március hó végéig, ha a szükséges anyagnak idejekorán birtokába jut.

Ezen mellőzhetetlen föltétel, fájdalom, maiglan sincs teljesítve, habár okai nemcsak a statisztikai osztálynak, de még Nagyméltóságod minisztériumának is körén kívül fekszenek s az egyes iskolai közegek érdektelenségében, részben igazolhatatlan lanyhaságukban keresendők.

Ugyanis nemcsak hiányzik maiglan is 7 törvényhatóság kimutatása, hanem még amely tanfelügyelők kerületéből az adatok be is érkeztek, azok a legkritkább esetekben voltak teljesek és számos oly megyéből, mely a stat. osztályba megjegyzés nélkül érkezett, 10-150 község iskolái is hiányoztak, másokat pedig már Excellenciád minisztériuma is hiányosokul küldött volt át.

A hiányok pótlása végett a statisztikai osztály közvetlen kapcsolatba lépett a tanfelügyelőkkel és őszinte elismeréssel képes jelenteni, hogy általuk nemcsak a legnagyobb készséggel és eréllyel támogatott, hanem beható tárgyismeretű részletes jelentéseket is vett tőlük, melyek az osztály munkáját éppoly mértékben előmozdították, mint amennyire maguk a községek némelyike ezt, hiányos, vagy éppen elmaradt kimutatásaikkal hátráltatták. Ezen hátráltatás pedig olyan, hogy például Baranyából Pécs, Esztergamból Esztergam, Győrből Győr, sz. kir. városa s még több helyt a megye főhelye hiányozván, a tankerület sommája nem volt kimutatható, pótlása pedig az illető tanfelügyelő legerélyesebb, a törvényhatóságok tisztviselőinek felelőssége terhe alatti igénybevétele mellett sem sikerült mindekkoráig.

Noha tehát a statisztikai osztályba a % alatt mellékelt kimutatás szerint 7 törvényhatóság kimutatása csak f. évi áprilisban érkezett, 14 márciusban, 5 februárban, s csak a többi került hozzá korábban; noha 7 törvényhatóság, mint említve volt, és pedig: Bereg, Ung megye, Medgyes, Szerdahely, Segesvár, Szeben és Újegyház székek, - még mind hiányzik, számos pótlás pedig munka közben került az osztályhoz; a feldolgozás mégis akképp történt, hogy jelenleg valamennyi, még a hiányosan beküldött törvényhatóságok kimutatásaiból is a kivonat teljesen elkészült.

Elkészült továbbá a 2% alatt mellékelt, de használat után teljes kitöltés végett visszakérendő országos kimutatás szerint 35 törvényhatóság kimutatásainak összeállítása is, részint ahol azok teljesek valának, részint pedig ahol oly csekély hiányok mutatkoztak, hogy ha ezek nem is pótolhatnának, az országos kimutatást lényegesen nem változtatnák.

Lényegesebb hiányoknál az összeállítást függőben kellett hagyni, mert oly fontos tárgynál, mint a népoktatási tanügy, a hiányos adatok összesítése rosszabb szolgálat volna a közügyre nézve, mintha semmit sem méltóztatik Excellenciád a nyilvánosság elé juttatni.

Hogy az anyag ezen hiányosságából eredeti időveszteség magára a statisztikai osztályra nézve is hátrányos, kiviláglik abból, hogy a Nagyméltóságod által kegyesen rendelkezésére bocsátott 3000 frtból a költség csak úgy kerülhet ki, ha a kellő rendkívüli munkaerő rövid ideig,

legfeljebb 3 hóig van alkalmazva, mely időközben az osztálynak a népszámlálásra alkalmazott s ez időben éppen egy kis munkaszünetelésnek örvendhetett munkaereje is mind e célra fordíthatott. Most a népszámlálás eredményei bekerülve az osztályba, itt minden kezét foglalkoztatnak, a munkaerő pedig a naponként változó anyagbőség s anyagihiány szerint nem változtatható, hacsak nem a munka minőségének rovására oly módon, hogy az a kiszabott költséggel is arányban maradjon.

Hogy a stat. osztályban a lehető megtörtént arra nézve, hogy a közoktatási statisztika az országos fontosságához méltóan feldolgoztassék, azt méltóztatik Excellenciád a mellékelt és szintén visszakérendő hét rendbeli kimutatásból is kivenni, melyekben a nyersanyag az eddig lehető kombinációk alapján arányszámok és százalékok szerint is ki van már dolgozva, valamint ki tetszik látni a csak mutatóként bemutatott nyolc törvényhatóság kimutatásából, mily részletességgel van összeállítva maga az őrsanyag.

Országos összeállítást a statisztikai osztály, hivatása tudatában nem is kísérel meg hiányos anyaggal; de amit nyújtani fog, az lehetőleg tökéletes lesz. Ennek elérése végett azonban bátorodom Nagyméltóságodat tiszteletteljesen felkérni: méltóztatassék még egyszer nem a tanfelügyelőkhöz, kik hivatásuknak, pártatlanul is megítélve, híven megfeleltek, hanem közvetlenül s a legerélyesebben magukhoz a késlekedő törvényhatóságokhoz fordulni, hogy rövid záros határidő alatt feleljenek meg valaha ezen, minden mívelt államban megkövetelhető feladatnak, s mutassák ki hiány nélkül és híven népiskoláik állapotát.

A statisztikai osztály mindamellett folytatja elvállalt kötelezettsége teljesítését, ismételve az anyag bekerülésétől tevén függővé: szolgálhatand-e teljes országos kimutatással, vagy nem. Keleti Károly.”

2. Szükségesnek látom a törvényhozás előtt őszinte nyíltsággal előadni a következő azon nehézségeket, melyek a statisztikai adatok összegyűjtését akadályozták:

a) Felette akadályozta az összegyűjtést az erdélyi ref. püspöknek és a gör. kel. szert. pátriárkának a múlt évbeni azon eljárása, mely szerint az anyakönyvi s iskolai adatoknak az egyházközségi lelkészek által közvetlenül átszolgáltatását autonómiájukra nézve sérelmesnek tartották. Hivatkoztak arra, hogy a törvényhozás a polgári köznépiszkolai törvényjavaslatnak a statisztikai gyűjtésekre vonatkozó rendeletét az 1868 : XXXVIII. t. cikk 14. §-nak 1. pontjában oda módosította, hogy a kormánynak joga: „a hitfelekezeti iskolákról, az illető hitfelekezeti hatóság útján, statisztikai adatokat szerezni be”; - kijelenték, hogy ők maguknál egyházi hatóságul csak a püspöki s szuperintendensi hatóságot ismerik, ennél fogva lelkészeiknek megtiltották az adatok kiszolgáltatását, és a kormánytól azt kívánták, hogy csak a püspökség útján szerezzen adatokat. E kívánalmat már annál fogva is lehetetlen teljesíteni, mert p. o. amely községekben 3 felekezet van, annak adatai 3 különféle püspök által érkezének a minisztériumhoz, hol roppant munkával összekerestetvén, a tanfelügyelő útján, az illető községek hatóságaihoz volnának visszaküldendőek, hogy belőlük a község iskolai statisztikáját állítsa össze, - ami lehetetlen.

b) Második nehézség volt, hogy igen sok községben oly rosszul töltötték ki a táblázatokat, hogy p. o. némely tankerületben 100-150-200 községbe újra vissza kellett azokat küldeni kiigazítás vagy újból kitöltés végett, és sok helyen csak a tanfelügyelő személyes megjelenésével lehetett az adatokat összeszedni.

c) Harmadik akadály volt azon mulasztás, mely szerint sok község a tanfelügyelő sürgetései dacára sem szolgáltatva vissza a táblázatokat. A legtöbb tankerületben egy tanfelügyelő alatt 300-400-500-600 község van, s fél vagy $\frac{3}{4}$ év alatt azt mind bejárni, sőt az adatok összeszedéséért egy helyen többször is megfordulni s ott huzamosabban időzni, lehetetlen volt. Ennél-

fogva a törvényhatóságokat kértem fel többszörösen, hogy tisztviselői által ők is intézkedjenek a táblázatoknak a községek által való kitöltése és beszolgáltatása iránt. Azonban, míg egyrészt a begyűlt adatokat is csak a megyei egyes tisztviselők segítségével lehetett összeszedni, másfelől sajnálattal kell megvallanom, hogy a törvényhatóságok egy része vagy éppen nem, vagy olyan lassan járt el az ügyben, hogy főleg e mulasztásnak tulajdonítandó, miképp még máig is némely megyéből egyáltalán nem, sok megyéből pedig csak hézagosan voltak összeszedhetők az adatok; sőt némely önálló törvényhatóságot képező városok, minők p. o. Esztergom, Győr stb. máig sem küldék be adataikat.

3. Poroszországban az 1861. évi összeírás szerint 18 476 500 lakos között 3 090 294 tanköteles (5-14 éves) gyermek volt, tehát a népességnek közel 17 százaléka.

Franciaországban 1863. évben 37,8 millió lakosságban 40 336 millió tanköteles (7-13 éves) gyermek számláltatott, és így 1000 lakosra 116 tanköteles.

4. Poroszországban az 1861.-i összeírás szerint 3 090 294 tanköteles közül nyilvános elemi iskolába 2 875 836, magánintézetbe 84 021 gyermek járt, s így összesen 2 959 857 gyermek - azaz tanköteleseknek átlag 94 százaléka iskoláztatott.

Franciaországban 1863. évről szóló kimutatás szerint 4 018 427 tanköteles közül 3 133 540 tehát a tanköteleseknek átlag 77 százaléka volt az iskolákba beírva. Azóta azonban nevezetesen növekedett az iskolába járók száma.

Ausztriában 2 243 122 tanköteles közül tényleg iskolába jár 1 689 256 s így átlag 75,3 százaléka. Ez arány azonban a különféle országokban igen különböző, jelesen a tanköteleseknek míg a német tartományokban átlag 97 százaléka, Csehországban magában 97 százaléka, Galíciában már csak 28 százaléka, Dalmáciában 26 százaléka jár iskolába.

5. Hazánkban az eddigi átlag szerint nyilvános iskolába jár:

a) Magyarországon: a) télen nyáron 40,4 százaléka; b) csak téli félévben 34,86 százaléka;

b) Erdélyben: a) télen-nyáron 49,99 százaléka; b) csak télen 45,01 százaléka a tanköteleseknek.

6. Itt a községek neve alatt az önálló puszták és telepek is értendők.

7. Római katolikusok részére. Besztercebányán, Versecen, Esztergamban, Nagy-Szombatban, Pesten, Győrött, Sopronban, Kalocsán, Kassán, Nagy-Váradon, Pécsen, Szatmáron, Egerben, Szegeden, Szepes-Váralján, Nagy-Szebenben, Csik-Somlyón. II. Az ágost. hitv. evangélikusoknak: Sopronban, Felső-Lövön, Nyíregyházán, Nagy-Szebenben, Medgyesen, Segesvárott, Brassóban, Besztercén. III. A helv. hitv. evangélikusoknak: Debrecenben, Nagy-Kőrösön, Pápán, Nagy-Enyeden. IV. A görög szertartású katolikusoknak: Ungváron, Nagy-Váradon, Balázsfalván. V. A görögkeleti szertartásúaknak: Aradon, Zomborban, Nagy-Szebenben. Nőtanítónőveldek: Kassán, Nagy-Váradon, Pesten, Szatmáron, Sopronban. Görög sz. kat. Zomborban.

8. Ez adatok a tanfelügyelői jelentésekből vétettek, a 7. lapon előadottak pedig a statisztikai táblázatokból. Ez azonban azért nem engedhető meg, mert míg igen sok kisebb faluban összesen 25-50 tanköteles gyermek lévén, egy tanítóra nem lehet átlag 80 tanulót felvenni; - másfelől sok oly nagyobb községben, hol jelenleg 100-200 növendéket is kénytelen egy tanító oktatni, a tanítók száma okvetlenül szaporítandó; úgy hogy bár a jelenben iskolába járó gyermekek közül átlag 70 jut is egy tanítóra; mégis pár ezerrel kellene szaporítani a létező tanítók számát csak a végre, hogy a fönnírt iskolába járók közül 80-nál több sehol se legyen egy tanító keze alatt. - Világosan látható ebből, hogy a tankötelesek számának a községek

szerint való egyenlőtlen megoszlása miatt, sokkal több tanítóra van szükség, mint amennyi az összes tanköteleseknek 80-nal elosztásából kitűnik.

10. A számítást a törvény azon rendeletére alapítva tettem, mely szerint egy tanító 80 növendéknél többet nem taníthat. - Azonban a törvényhozás csakis a jelen pozitív viszonyainkra tekintettel állapította meg ezen számot, mert pedagógiai s didaktikai szempontból véve, egy tanító az elemi osztályokban 50-60 gyermeknél többet nem taníthat kellő sikerrel.

11. Azonban a kedvező körülmények között sem számíthatunk átlag 1000-nél többre, mert egy állami fiú-képezdőben 150 már a maximuma lévén a növendékek létszámának, nem remélhető, hogy minden képezdőnek és állandóul 150 tanulója legyen. Poroszországban van: 33 617 férfi, 1755 nő: összesen 35 372 tanító és 55 tanítóképezde, átlag 3400 növendékkel.

12. Az észak-amerikai egyesült államokban az iskolai jövedelmeknek két fő forrásuk van, úm. az állami e célra rendelt alapok, és a helyi adók.

Az állami alapok között legnevezetesebbek: a) a state fund 1450 millió acre kiterjedésű földbirtok, melynek egy tizenhatodrésze a nyilvános iskolákra fordítatik; b) a deposit fund, melyből 150 millió frankra menő jövedelem adatik az egyes államoknak, melyek azt nagyobb részt iskolai célokra adják; c) a state agricultural fund, de amely már felsőbb oktatásra fordítatik.

Ezen fölül a helyi adók, melyek az évenként nyilvános iskolákra fordított 450 millió franknak (22 állam részletes kimutatása szerint 354 675 948 frank, s Hippeau a 37 állam iskolai adóját teszi legkevesebb 450 millió frankra) $\frac{9}{10}$ részét képezik.

Ezen helyi adók oly mérvben vannak kivetve, hogy p. o. Massachusetts államban minden egyes lakosra átlag 1 dollár iskolaadó jut.

Nálunk a törvényben rendelt 5 százalék összesen 2 500 000 frt. iskolaadóból, Magyar- és Erdélyország 13 218 299 lakosára jut fejenként 18-18 krajcár.

Franciaországban a legutóbbi kimutatások szerint van 700 000 népiskola (653 350 községi; és 16 349 felekezeti, magán stb. - écoles libresi iskola - 32 000 serdültek iskolája) és 3572 óvoda. Ezekre fordítatik évenként: a) az állam részéről 9 998 300 frank; b) a községek részéről 36 349 998 frank; c) a departmentok részéről pedig 6 503 033 fr. Ezen fölül a magánosok, társulatok s felekezetek önkéntes kiadásai.

13. Sok helyen igen gátolja az iskola építését azon körülmény is, hogy bent a helységben nincsen a községnek telke, melyre építhetne. Minden belsőségi telek magántulajdonosoké, kik vagy semmi árért nem akarják adni, vagy megfizethetetlen árt kívánnak.

14. A Székesfehérvár megyei másod-tanfelügyelő több községben szerencsésen kieszközölte, hogy a libákat azon koldusokkal őriztessék, kiket a községnek úgy is el kellene tartania. E módon a községi s megyei hatóságok erélyes intézkedései folytán tán legjobban meg lehetne szüntetni azon visszasságot, hogy pár száz liba megőrzéséért 30-40 gyermek marad iskolázatlanul.

15. A többi taneszközökre s tanítók segélyezésére fordított.

16. Hasonló okból a dunamelléki ref. egyházkerület is az 1869. évre nyert 12 000 frt államsegélyt csak 1870. év június havában volt képes kiosztani szűkölködő egyházközségei között.

17. Igaz, hogy a jelen évben csak 12 900 példányban nyomatik; de ennek oka az, hogy a tanítók gyakori változása s emiatti sok reklamáció miatt ez évben nem a tanítók, hanem az iskolák nevére küldetnek a példányok, s így megy az iskolákhoz 8350 magyar, 1800 német, 1250 román, 875 tót, 300 orosz, 225 szerb és 100 horvát példány.

18. A legtöbb tanfelügyelő 1869. júniusban kezdhette meg működését. Július, augusztus, szept. hónapokban az iskolák üresek, s a lakosok széjjel voltak. Az őszi és téli nagy részén pedig az utak voltak járhatatlanok a legtöbb vidéken.

19. Ezen vándor-tanításban említésre méltó sikerrel működött a vas megyei másod-tanfelügyelő.

20. A pályázat mellett azért kellett vállalkozókat is megbízni, hogy az eredmény biztosítva legyen, mert különben megtörténhetett volna, hogy míg némely feladatra sok pályamű is érkezik, másokra éppen semmi sem jött volna, mint hasonló eseteket a ref. egyetemes tanügyi bizottmánynak több éven át hirdetett pályázatainál láttunk.